

T.C.
BAŞBAKANLIK
GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ
BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI

**Abdulgani Efendi
(Abdulgani Fahri BULDUK)**

MARDİN TARİHİ

**YAYINA HAZIRLAYAN
Burhan ZENGİN**

Abdulgani Efendi
(Abdulgani Fahri BULDUK)

MARDİN TARİHİ

T.C. BAŞBAKANLIK GAP BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI DÖKÜMANTASYON MERKEZİ	
YER NO	16-B
DEMİRBAŞ NO	4937

YAYINA HAZIRLAYAN
Burhan ZENGİN

NİSAN 1999

Bu eser T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından bastırılmıştır.

Kapak Fotoğrafları : Adnan AVUKA

ISBN : 975-19-2217-8

Her hakkı mahfuzdur.

Dizgi, Baskı

T.C. BAŞBAKANLIK GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ BÖLGE KALKINMA İDARESİ BAŞKANLIĞI	
: Afşaroğlu Matbaası	
(312) 425 22 44 - ANKARA	
4801	DEMİRBAŞ NO

İsteme Adresi : Burhan ZENGİN
Anadolu Lisesi / BATMAN

İÇİNDEKİLER

KONULAR	SAYFA
Yayınlayanın Önsözü.....	VII
Giriş	IX
A. Abdülgani Efendi Kimdir?.....	IX
B. Mardin Tarihi'nin Nüshaları.....	X
C. Mardin Tarihi'nin Özellikleri.....	XIII
D. Mardin Tarihi'nin Kaynakları.....	XVI
E. Mardin Tarihi'nin Diğer Tarihler Arasındaki Yeri.....	XVII
MARDİN TARİHİ	1
Abdülgani Efendi'nin Önsözü	3
A. Mardin İsmi	5
a. Mardin'in Fethi.....	6
b. Ashabın Esir Düşmeleri	14
B. Mardin'de Al-ı Büveyh Şubesinin Hükümet Zamanı ..	23
a. Emir Bâd'ın Hayatı	24
b. Melik Said'in Devri.....	29
c. Emir Nasır'ın Zamanı.....	30
d. Melik Mansur'un Zamanı	31
C. Mardin'de Artuklular Devri	35
a. Meliku'l Cebbâr Eminuddin Sokmân'ın Devri	36
b. Birinci Necmeddin İlgazî Zamanı	40
c. Belek b. Behram I. Artuk'un Devri.....	44
d. Birinci Hüsameddin Timurtaş'ın Devri.....	47
e. İkinci Necmeddin Alpi Zamanı.....	48
f. Birinci Kutbeddin Zamanı.....	50
g. İkinci Hüsameddin Devri	56
h. Birinci Ahmed Nâsruddin Devri.....	58
ı. el-Melik es-Said Üçüncü Necmeddin Gazi Devri.....	68
i. el-Melik el-Muzaffer Karaaslan b. el-Melik es Said Necmeddin Zamanı	69
j. Şemseddin Davud b. Muzaffer Karaaslan Zamanı	71
k. el-Melik el-Mansur Dördüncü Necmeddin Gazi Zamanı ..	72
l. el-Melik el-Âdil İmaduddin Ali Zamanı	75

m. el-Melik es-Salih Salih b. el-Melik el-Mansur Necmeddin Gazi Zamani	75
n. İkinci Melik Mansur Ahmed b. el-Melik es-Salih Zamani	85
o. İkinci el-Melik es-Salih Mahmut b. İkinci el-Melik el-Mansur Ahmed Devri	85
ö. el-Melik el-Muzaffer Fahrettin Davut b. Melik Salih Zamani	86
p. el-Melik el-Tahir Davut Zamani	86
r. Karakoyunluların Ortaya Çıkması Moğalları Mardin'i Ele Geçirmesi	89
s. Şehabeddin Ahmet b. İskender b. Salih Zamani ve Artukluların Yıkılışı	94
D. Hasankeyf'teki Artukluların Sokmaniye Şubesi	97
E. Harput'ta Hükümet Süren Artuklu Şubesi	107
F. Cezire, Diyarbakır, Meyyafarikin Hasankeyf Civarında Hüküm Süren Eyyubiler	109
G. Karakoyunluların Hükümetine Ait Olaylar	129
a. İhaniler Hükümeti Başlangıcından Karakoyunlular Zaptına Kadar Olan Diğer Olaylar	133
b. Kara Yusuf'un Vefatından Sonra Karakoyunluların Yıkılışına Kadar Olan Diğer Olaylar	135
I. Akkoyunlu Hükümeti Devri	141
Akkoyunlu Devletinin Kuruluşunun Başlangıcından Osmanlı Devleti Zaptına Kadar Olan Tarihi Olaylar	160
K. Nusaybin'in İdaresi	169
L. Sincar İdaresi	173
M. Cezire İbn Ömer (Cizre)'in İdaresi	177
N. Rasu'l Ayn İdaresi	181
O. Safevi Devleti Zamani	183
Ö. Osmanlı Devleti Zamanında Mardin'e Gelen İdareciler	187
F. Mardin'de Çıkan Alimler, Şairler, Valiler	223

R. Mardin'in Şehir Yapısı	227
a. Mardin'deki Camiler.....	227
b. Mescitler.....	234
c. Medreseler.....	238
d. Tekyeler.....	250
e. Hamamlar.....	250
f. Mardin ve Kale.....	251
g. Pınarlar.....	254
h. Şehir Kenarında Umuma Ait Sular.....	257
ı. Mardin'in Çarşıları.....	258
i. Mardin Sanatkarları ve Esnafı.....	259
j. Eski Eserler.....	260
k. Antika Eserler.....	269
l. Madenler.....	273
m. Nehir.....	274
n. Aşiretler.....	274
n- Ahali.....	278
o. Ziraat ve Çiftçilik.....	279
ö. Sebzeler.....	279
p. Ağaçlar.....	279
r. At.....	280
s. Deve, Katır, Eşek.....	280
ş. Koyun, Keçi.....	280
t. Öküz ve Camus.....	281
u. Ceylan, Geyik, Dağ Katırı.....	281
ü. Balık, Su Koyunu, Kablumbağa.....	281
v. Yılan, Akrep, Kırkayak, Kene.....	281
y. Kuşlar.....	282
z. Arı.....	282
• ABDULGANİ EFENDİ'NİN KAYNAKLARI	283
• BİBLİYOGRAFYA	285

YAYINLAYANIN ÖNSÖZÜ

Mardin, eski çağlardan beri eski bir yerleşim yeri olmuştur. Mezopotamya bölgesine hakim olmak isteyen her devletin, her hanedanın, her imparatorluğun gözünü diktiği kalelerden biri Mardin olmuştur.

Mardin'in, alabildiğine güneye ve güneybatıya giden uçsuz çöle hakim bir mevkide oluşu stratejik önemini artırmış, bu yüzden zaman zaman el değiştirmiştir. Bu durum, Osmanlı'nın, Güneydoğu'ya ve Mardin'e hakim olmasına kadar devam etmiştir.

Böyle olmakla beraber Mardin'de, Artuklular dışında zengin bir medeniyet eserini bırakmak kimseye nasip olmamıştır. Artukluların en uzun hüküm sürdükleri merkez olması itibarıyla Mardin, Artuklu medeniyetinin en görkemli beşiği olmuştur.

Bu özelliği nedeniyle, Mardin'in Ortaçağ'daki stratejik önemi yerine, kültürel önemi ile ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden şehirimiz, her zaman dikkatleri üzerinde toplamış ve toplamaya devam edecektir.

Elbette böyle bir şehir, onlarca araştırmaya konu olmaya değerlidir. Mardin, sayısal olarak yeterli olmasa da bu çeşit araştırmalara konu olmuştur.

İşte bu araştırmayı yapanlardan biri de Abdülgani Efendi'dir. Dört yıllık bir çalışmadan sonra Abdülgani Efendi bu eserlerini yazmıştır. Ancak yazılmasından bu yana 60 yıl geçmesine rağmen gereğince ondan istifade edildiği söylenemez. Osmanlıca yazılmış olması, belki bunun başlıca sebebi oldu.

Muhtevasını inceleyerek eserin önemini anlayınca yayınlamaya karar verdik. Uzun bir uğraştan sonra sadeleştirerek bu şekilde yayına hazırladık.

Sadeleştirirken mümkün merteye Abdülgani Efendi'nin üslubunu muhafaza etmeye çalıştık. Metni günümüz Türkçesi ile anlaşılır bir şekilde yazmaya dikkat ettik. Yine de bazı tabirleri olduğu gibi bırakmayı uygun gördük.

YAYINLAYANIN ÖNSÖZÜ

Mardin, eski çağlardan beri eski bir yerleşim yeri olmuştur. Mezopotamya bölgesine hakim olmak isteyen her devletin, her hanedanın, her imparatorluğun gözünü diktiği kalelerden biri Mardin olmuştur.

Mardin'in, alabildiğine güneye ve güneybatıya giden uçsuz çöle hakim bir mevkide oluşu stratejik önemini artırmış, bu yüzden zaman zaman el değiştirmiştir. Bu durum, Osmanlı'nın, Güneydoğu'ya ve Mardin'e hakim olmasına kadar devam etmiştir.

Böyle olmakla beraber Mardin'de, Artuklular dışında zengin bir medeniyet eserini bırakmak kimseye nasip olmamıştır. Artukluların en uzun hüküm sürdükleri merkez olması itibarı ile Mardin, Artuklu medeniyetinin en görkemli beşiği olmuştur.

Bu özelliği nedeniyle, Mardin'in Ortaçağ'daki stratejik önemi yerine, kültürel önemi ile ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden şehrimiz, her zaman dikkatleri üzerinde toplamış ve toplamaya devam edecektir.

Elbette böyle bir şehir, onlarca araştırmaya konu olmaya değerdir. Mardin, sayısal olarak yeterli olmasa da bu çeşit araştırmalara konu olmuştur.

İşte bu araştırmayı yapanlardan biri de Abdülgani Efendi'dir. Dört yıllık bir çalışmadan sonra Abdülgani Efendi bu eserlerini yazmıştır. Ancak yazılmasından bu yana 60 yıl geçmesine rağmen gereğince ondan istifade edildiği söylenemez. Osmanlıca yazılmış olması, belki bunun başlıca sebebi oldu.

Muhtevasını inceleyerek eserin önemini anlayınca yayınlamaya karar verdik. Uzun bir uğraştan sonra sadeleştirerek bu şekilde yayına hazırladık.

Sadeleştirirken mümkün mertebe Abdülgani Efendi'nin üslubunu muhafaza etmeye çalıştık. Metni günümüz Türkçesi ile anlaşılır bir şekilde yazmaya dikkat ettik. Yine de bazı tabirleri olduğu gibi bırakmayı uygun gördük.

Tarihçimizin yazdığı metni değiştirmenin haddimizi aşma olduğunu düşünerek, eseri olduğu gibi sadeleştirme gayreti ile beraber bazı açıklamaları yazma ihtiyacı ortaya çıktı. Bu açıklamaları dip notta yazarak karşısına (B.Z.) yazdık.

Abdülğani Efendi, eserinde hep hicri tarihleri kullanmıştır. Sonuna doğru Rumi tarihleri kullanmaya başlamıştır. Eserin anlaşılmasını kolaylaştırmak için tarihlerin milâdi karşılığını vermeyi uygun bulduk. Tarihlerin başına (h.) ve (m.) harflerini koymadık. (/) işaretinden önceki rakam hicriyi gösterirken (/) sonrası da milâdi karşılığını göstermektedir.

Çok az da olsa iki üç yere uygun başlıklar koyduk. Bu başlıkların bize ait olduğunu dipnotta belirttik. Ayrıca yazma eserin sayfa numaralarını kenarda belirttik.

İmkanlar ölçüsünde eldeki kaynaklarımızla kitabın muhtevasının doğruluğunu tespit etmeye çalıştık. Şüphesiz bu, kitabı ilgili tüm kaynaklarla karşılaştırarak yayınlamak tarzında olmadı, olamadı. Ancak kitabı ikinci elden kaynaklarla karşılaştırdığımızda muhteva açısından hayli doyurucu olduğunu gördük.

Giriş kısmında eserin nüshalarını, muhtevasını, özelliklerini ve emsali eserler arasındaki yerini ele aldık. Bunun ardından yazarın önsözü ile kitabı olduğu gibi verdik.

Kitapta dağınık olarak belirtilen yazarın kaynaklarını kitabın sonunda toplu olarak verdik. Kullandığımız kaynakları da ayrıca verdik.

Kitabın yazılmasından 2-3 yıl sonra şehri bilimsel açıdan inceleyen ve çok sayıda fotoğraf çeken Fransız Prof. Dr. Albert GABRIEL'e ait siyah-beyaz fotoğrafları da ilave ettik. Böylece aynı döneme ait bilgi ve belgeler bir araya gelmiş oldu.

Bize böyle bir eseri bırakan Abdülğani Efendi'yi rahmetle anarken bu eserin basılmasında emeği geçen GAP İdaresi'ne teşekkür etmeyi borç bilirim.

EYLÜL 1998

Burhan ZENGİN

GİRİŞ

A. ABDÜLGANİ EFENDİ KİMDİR?

Hakkında çok tafsilâtlı bilgilere sahip değiliz. Tarihçiliği yanında şair olması, edebiyat araştırmacılarının da dikkatini çekmiş ve şairler arasındaki yerini almıştır.

Aslen Çermik Beylerinden Buldukoğulları ailesindedir. Eski Nusaybin Kaymakamı Diyarbakır'lı Zülfikâr Bey'in oğludur. 1281/1864 yılında Diyarbakır'da doğdu. Orada ilim tahsilini bitirdikten sonra adliyede memurluğa başladı. Zamanla adliye azalığı ve çeşitli yerlerde savcılık yaptı. Emekli olduktan sonra Diyarbakır'a yerleşti. Bundan sonra da kendini tamamen okumaya ve yazmaya verdi.

Soyadı kanunu çıktıktan sonra Bulduk soyadını aldı. Ebced hesabı ile kolaylıkla tarih düşürebilen son asrın şairlerinden biridir. İbnülemin Mahmut Kemal İNAL, onun bu özelliğinden sitayişle bahseder.

Yayına hazırladığımız bu eserin yanı sıra iki tane daha yazma eseri vardır :

1- Divan

2- el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi (1)

(1) **Diyarbakır İİ Yılığı**, Komisyon Ankara 1973; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, 12 Cüz İstanbul 1970-1971 C. 11 s. 2086
Uğur Mücteba, İslam Ans. Diyanet Yay. "Abdüsselam" Mad. C.1. s. 300-301.

B. MARDİN TARİHİ'NİN NÜSHALARI

Bu eserin iki nüshası bulunmaktadır. 1. nüsha olarak kabul ettiğimiz Mardin İl Halk Kütüphanesi'nde K. 2677 numara ile kayıtlı olan nüshadır. Bunu çalışmamızda esas aldık. 2. nüsha ise halen hayatta olan Diyarbakır'lı tarihçi Abdüsettar Hayati AVŞAR'ın (2) yanında bulunmaktadır.

Her iki nüsha da aynı yazı stili ile yazılmıştır. Her iki nüshanın bizzat müellif tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Böyle olunca nüshalar arasındaki ufak tefek farklılıkları, müellifin tabii bir tasarruf hakkı olarak değerlendirmek gerekiyor.

Burada 2. nüsha olarak kabul ettiğimiz müsvedde niteliğindeki nüshanın başındaki önsözden eserin rumî 1347 miladî 1929 yılında bitirildiği anlaşılıyor. Bu nüshada bir çok dipnotlar, ek bilgiler eski tarz eser yazmalarda olduğu gibi kenarlara yazılmıştır. Sistematiik bir yazım şekli bulunmamaktadır.

Esas aldığımız birinci nüsha ise, tamamiyle sistematiik bir şekilde dipnotlar numaralandırılarak alta yazılmıştır. 2. nüshada sayfa kenarına yazılan kimi bilgiler metin içine, kimi bilgiler de dipnotlar içine alınmıştır. Böylece esere bir düzen getirilmiştir. Bilgi ve kaynakların karışması önlenmiştir.

2. nüshadaki bazı kelimeler, cümleler, 1. nüshada daha açık, anlaşılır şekilde yazılmıştır. 2. nüshada bazen dipnotlarda kısaltma yapıldığı gibi, kimi zaman da daha tafsilatlı bilgiler verme ihtiyacını hissetmiştir.

-
- (2) **Abdusettar Hayati AVŞAR**, 1918 yılında Musul'da doğdu. Babasının memuriyetten çekilmesi üzerine memleketi olan Diyarbekir'e yerleşti. Halen burada ikamet eden AVŞAR, derin bir tarih kültürüne sahiptir. Abdülğani Efendi ile Diyarbakır'da yıllarca beraber bulunmuş ve ondan bir çok eser almıştır. Bu vesile ile Abdüsettar Bey'e şükranlarımızı arz ediyoruz.

Nüshalar arasında bazı yerlerde paragraf başları arasında da farklılık göze çarpmaktadır. 2. nüshada bulunmayan paragraf başları 1 nüshada vardır. Bu tür farklılıklar esas aldığımız nüshanın çok daha sonra ve dikkatlice müellif tarafından yazıldığını göstermektedir.

2. nüshanın devamında **el-Cezire'nin Muhtasar Tarihi** bölümü de vardır. Müellif burada Cezire bölgesinde hüküm süren hanedanlardan kısaca bahsetmektedir. Bu bölümü müellifin ayrı bir eseri olarak da kabul etmek mümkündür. Bu bölüm esas aldığımız 1. nüshada bulunmuyor. Bulunmaması da tabiidir. Bu bölüm 44 sayfadan ibarettir (3).

Her ne kadar 2. nüshanın önsözünde eserin 1929'da yazıldığı ifade ediliyorsa da esas nüshanın 1935 yılından sonra kaleme alındığı veya bu tarihe kadar bazı bilgilerin ilâve edilerek son şeklini aldığını söylemek mümkündür. Meselâ müellif 1. nüshada s. 176'da 1935 yılına kadar Mardin'e tayin edilen valilerin adını metnin içinde yazmaktadır. Bu da, bu nüshanın 1935 tarihinde yeniden kaleme alındığını göstermektedir.

Bu tür değişiklikleri, ilâveleri yazarın en doğal bir tasarruf hakkı olarak görmek gerekir. Onun için biz burada bu tür değişikliklerin üzerinde duracak değiliz. Sadece değinmekle yetiniyoruz.

Burada esas aldığımız nüshanın bir takım özelliklerinden de bahsetmek uygun olacaktır. Eser 207 sayfadan ibarettir. Değişik mürekkepli kalemler kullanılarak (siyah, mor, pembe vs.) yazılmıştır.

Nüsha dikkatle incelendiği zaman kurşun kalemle bazı işaretlerin konulduğu görülecektir. Bunun büyük bir ihtimalle nüshayı inceleyen birilerine ait olmalıdır. Nüshayı inceleyenlerin, esas nüshaya bu tür işaretleri (?, xx, -) koymasına, başlıklara numara vermeye hakkı olmaması gerekir.

(3) Bu isimle 250 sayfayı aşkın bir yazma Abdüsettar Hayatî AVŞAR'ın yanında mevcuttur.

Kimi cümlelerin altı, kimi cümlelerin üstü değişik renkli kelimelerle çizilmiştir (4). Kanaatimize göre bunu asla müellif yapmamıştır. Daha sonra kitabı inceleyenler yapmıştır. Değişik kelimelerin bu değişikliklerde kullanılması bu iddiamızı güçlendirmektedir.

Eser rahatlıkla okunabilen bir tarzda yazılmıştır. Yazar burada Osmanlıca'nın sade, anlaşılır tarzını tercih etmiştir.

Mardin Tarihi'nin İlk Sayfası

- (4) Abdüssettar Hayati AVŞAR, Abdülğani Efendi'den naklettigine göre, eser Mardin valisi tarafından sipariş edilmiş, ancak basılmamıştır. Sebabi ise özellikle Tatarlar hakkında yazılan "zalim tatarlar vs." ifadelerdir. Valinin bu ifadeleri değiştirmeye istegine yazar yanaşmayınca eser basılmamıştır.

C. MARDİN TARİHİ'NİN ÖZELLİKLERİ

Abdülğani Efendi'nin tarihi incelendiği zaman gerçekten yorucu bir çalışmanın sonucunda yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Elde ettiği tüm kaynakları, vakfiyeleri, mezar taşları üzerindeki yazıların eserinde kullanmıştır. Bu da eserin değerini bir kat daha arttırmıştır.

Kaynaklarına bakıldığı zaman konu ile ilgili tüm eserlere müraaat etmediği görülecektir. Zaten müellif hemen önsözünde bir takım kaynaklardan elde edemediği için, faydalanamadığını itiraf etmektedir.

Bu nedenle bazı bölümlerde, özellikle de Artukoğulları bölümünde bazı eksiklerin, yanlışların olduğu görülmektedir. Bunlara yeri geldikçe değinilecektir. Bu tür eksiklikler, yazarın dikkatsizliğinden değil, bazı kaynaklara ulaşamadığından ortaya çıkmıştır.

Yine önsözdeki ifadeye göre, müellif tartışmalı, karşılaştırmalı bir tarih yazmayı esas prensip kabul etmiştir. Bu özellik eserin bir çok yerinde kendini göstermektedir.

Müellif tartışmalı, ihtilâflı konulara girmekten çekinmemiştir. Bu konularda kaynaklarda geçen ihtilâflı bilgileri bir muhakeme süzgecinden geçirdikten sonra, yine başka kaynakların, kitabelerin, sikkelerin yardımıyla sonuca ulaşmıştır (5).

Müellifin Mardin ve buraya bağlı tüm yerlerdeki kitabeleri eserine almış olması, bu kitabeleri ilk defa önemle tespit etmesi eserinin değerini kat kat arttırmıştır.

(5) Meselâ Hasankeyf Eyyubileri sülâlesini kitabelerde geçen isimleri nazara alarak sıhhatli bir şekilde tespit etmiştir (s. 88-102) **Nühbetü't-Tarih** gibi temel kaynaklarda geçen yanlışları düzeltmiştir .

Bilindiği gibi kitabelerin bir kısmı yüzyıllar önce Kâtip Ferdi tarafından tespit edilmiştir (6). Ancak 40-50'ye varan bu kitabelerin tümünü tespit etmek ilk defa Abdülgani Efendi'ye nasip olmuştur. Abdülgani Efendi'nin eserini yazmasından kısa bir süre sonra Mardin'e ve çevresine gelen Fransız A. Gabriel de kitabeleri tespit etmiştir (7). Yine de Abdülgani Efendi, kitabeleri tespit etme hususunda tarihe önemli bir katkıda bulunmuştur.

Mardin'deki tarihi yapıları, camileri, medreseleri, çeşmeleri tek tek ele alması eserine ayrı bir önem kazandırmıştır. Zira bunlardan bazılarının bu gün izlerini bile bulmak mümkün değildir. Daha da ötesi cami ve medreselerin gelirlerini de yazmıştır.

Kaynakları arasında Şeriyye Sicilleri de bulunmaktadır. Müellifin bunları dikkatle elden geçirdiği görülmektedir. Bu gün bu Sicillerden faydalanma zorluğu göz önünde tutulursa bu eserin ne denli önemli bir yere sahip olduğu anlaşılacaktır.

Eser yıllık tarzında düşünülerek yazıldığı için Mardin'de mevcut ağaçlar, sebzeler, meyveler, hayvan çeşitleri, şehirdeki sanatkarlar vs. de yazılmıştır. Bu da Mardin'in cumhuriyetin ilk yıllarında ne gibi ekonomik ve sosyal özelliklere sahip olduğunu gösterir. Eser bu açıdan da ayrı bir öneme sahiptir.

Mardin'deki Hıristiyanlardan ve eserlerinden bahsetmemiş olması, kitabın çok önemli bir eksikliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Müellifin niçin böyle yaptığını tespit etmek mümkün olmadı.

Mardin'in müslümanların eline geçmeden önceki tarihi hakkında da hiç bir bilgi vermemiştir. En azından Mardin'in içinde bulunduğu bölgenin siyasi tarihi hakkında çok kısa da olsa bilgi verilebilirdi. Ancak bundan sarfı nazar etmiştir.

Ayrıca Milli Mücadele yıllarında Mardin ve çevresinin durumunu da yazmamıştır. O yılları bizzat yaşayan biri olarak Abdülgani

(6) **Mulûk-u Artukiye Tarihi**, (Nşr. Ali Emiri), İstanbul 1331.

(7) Gabriel, A., **Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale**, Paris 1940.

Efendi'den o döneme ait gelişmeleri yazmasını beklerdik. Ancak bundan da sarfı nazar etmiştir. Bu hususları Abdülgani Efendi'nin eksikleri hanesine yazmak gerekir.

Bu gün Mardin'in kazalarının tümünden bahsetmemiş olması çalışmasına başladığında bu yerlerin kaza olmamasından dolayıdır. Önsözde Derik ve Savur dışında Mardin'e bağlı tüm kazaları yazdığını söylemesi bunu göstermektedir.

۷۰۷

قوتشاس

کھلک، اویه دیک، قاز، کھنہ، کھلک، کوستہ بیک دینیلمہ کو صیجا، کرکس
 [نشا کہ آوہ بابادہ دبربر، قارتال، جاللاغانہ، بایاغانہ، طوغانہ، ساقیہ
 قاز قوسہ، فارغا، جلیبرجیبہ، کوکرجیبہ (حماہ) قوی، سقا قوس، طویا
 بالقیہ، بابا (کچی قوش) اسکاتہ قوش، بانیشہ، یوہی، لہرنا سرجہ
 بیل، بابادہ سرجہ، بابادہ بیللی، وحشی بیل، صافاغانہ (عقو) دار قوش
 اینجی قوش، نوت قوش، قوم قوش، کھدھ، ابابیل، قیل قوبرو، طوی قوش
 قاز نینج، باغیرندہ کہ بعض یردہ عربی اولدہ قشاپہ باد ابر لر
 جرد، کور طادو، بوزاہ، برنج قوش، بیل قاشا، حہ، حہ طادو
 ال قوش، طادو، خروس، کردہ مز مردک، قاز بانا، حج کچی قوش
 عسائرہ بولونور باکیز داج بوقدر شہراجمیہ اصحاب مرادہ کوکرجیبہ
 انواعی بیلرلر صایلا، سمرق بوزی کچی چشتی یوز غروہ قدر
 آینیہ، صانیلیہ بوندہ برقس نافلجید لر اوچور ولد قمری تریہ ہوا
 شایاد تماشا جیبہ و حرکتہ بولونور

اسی

Mardin Tarihi'nin Son Sayfası

D. MARDİN TARİHİ'NİN KAYNAKLARI

Abdülğani Efendi, önsözünden sonraki ilk sayfada kaynaklardan bazılarının adını vermiştir. İşte burada Abdülğani Efendi'nin tenkid edilecek bir özelliği göze çarpmaktadır. Kaynaklarından bazılarının kitap adını, bazılarının da yazar adını vermektedir. Hiç bir kaynağın basım yerini, tarihini ve kaç cilt olduğunu yazmamıştır.

Bu kitabın başında adları geçen eserlerin yanında bu kitabın değişik sayfalarında, dipnotlarda adları geçen kitap ve yazarları da tek tek tespit ettik. Ayrıca mümkün mertebe burada yazarı belirtilmeyen kitapların yazarlarını çeşitli kaynakların yardımıyla tespit etme imkânını bulduk. Ancak bu eserlerin basım yerleri ve tarihleri hususunda bir tespit yapamadık.

Bazı bölümlerin, konuların yeterli olmadığı haklı olarak söylenecektir. Yine de müellifin içinde bulunduğu şartları ve mekânı düşünerek hatırı sayılır sayıda kaynak kullandığını teslim etmek gerekir (8).

Burada kaynaklar üzerinde tek tek durmak düşüncesinde değiliz. Ancak Abdüsselâm Efendi'nin Mardin ile ilgili yazdığı **Ümmü'l-İber** (9) adlı eseri Abdülğani Efendi'nin temel kaynaklarından biridir. Bu eserdeki hataları tespit eden Abdülğani Efendi, temel kaynağını tenkid etmekten de geri kalmamıştır.

(8) Kitabın sonunda kaynaklar liste halinde verilmiştir.

(9) Bu kitabın bazı kaynaklarda adı **Tarih-i Mardin** olarak geçmektedir. (İmaduddin Halil, **el-İmaratu'l-Artukiyye fi'ş-Şam ve'l-Cezire**, Beyrut 1980 s. 515).

E. MARDİN TARİHİNİN DİĞER TARİHLER ARASINDAKİ YERİ

Mardin tarihi konusunda günümüze kadar bir kaç eser yazılmıştır. Mardin'in tarihi ile ilgili ilk eser Abdüsselam Efendi'nin **Ümmü'l-İber** adlı eseridir (10).

Abdülğani Efendi'nin ifadesine göre bu eser bölgede bilinen bir eser değildir (11). Bu kaynak Abdülğani Efendi'nin eline geçmiş ve onun önemli bir kaynağı olmuştur. Abdülğani Efendi, sık sık Abdüsselam Efendi'nin hatalarını düzeltme cihetine gitmiştir. Kaynak belirtmeden söylediği, ancak muteber eserlerle farklılık arzeden hususları her vesile ile ortaya koymuştur.

Abdülğani Efendi'nin belirttiği gibi, Abdüsselam Efendi'nin en büyük eksigi, kaynaklarını belirtmemiş olmasıdır. Sık sık muteber kaynaklarla ihtilâfa düşmesidir. Bir de Mardin'deki kitabeleri delil olarak almamasıdır. Bunun yanı sıra muhteva olarak da yayınladığımız esere göre doyurucu, yeterli olmayışı **Ümmü'l-İber**'in eksikleri olarak kendini göstermektedir. Zaten eser 1259/1843 yılına kadarki olayları içine almaktadır.

Mardin'in genel tarihi ile ilgili olarak yazılan diğer bir eser de Hıristiyan Metropolit Yuhanna (Hanna) Dolapönü'nün **Tarihte Mardin** adlı eseridir (12).

(10) Abdüsselam Efendi (1786-1843) Mardin'de müftülük yapmıştır. Mardini lakabıyla bilinen ve hakkında fazla bilgi bulunmayan bu zatın yazdığı bölge tarihi ile ilgili **Ümmü'l-İber** adlı eseri Arapça olup bir nüshası İstanbul Üniv. Kütüphanesinde (n.44) bulunmaktadır. (Ugur, Mücteba, İsl. Ans. Diyanet Yay. C. 1 s. 300-301) Eserin bir nüshası da Bağdat Kütüphanesinde bulunmaktadır. (İmadettin Halil, a.g.e. s. 515).

(11) **Mardin Tarihi**, s. 28

(12) Dolapönü, Hanna, **Tarihte Mardin**, İstanbul, 1972 Bu eserin adı İtr-EI-MARDİN Fİ TARİH MERDİN'dir. Günümüz Türkçesine uygulayan Cebrail Aydın Durmuş'tur.

Dolapönü, Mardin'i ilk çağlardan itibaren ele alıyor. Devre devre Mardin'i işleyerek müslümanların fethine geliyor. Bu noktada Dolapönü, Abdülgani Efendi'den bir adım önde görünüyor. Zira Abdülgani Efendi, ne hikmetse İslam'dan önceki Mardin tarihi ile ilgili hiç bir şey yazmamıştır.

Sıra İslam döneminde Mardin konusuna gelince, DOLAPÖNÜ'nün hataları çok bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Her şeyden önce yer ve şahıs isimlerini çok yanlış bir telaffuzla yazmıştır (13). Şayet bu hatalar eseri Türkçeye uyarlayan şahsa ait değilse DOLAPÖNÜ'nün bu İslami isimlere ve kaynaklara aşina olmadığı anlaşılıyor.

Hanna DOLAPÖNÜ'nün genelde Abdüsselam Efendi'yi kaynak aldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Abdülgani Efendi'nin tenkit ettiği Abdüsselam Efendi'ye ait bilgileri DOLAPÖNÜ, olduğu gibi eseri almıştır. Osmanlı dönemi Mardin valilerini anlatırken de Abdüsselam Efendi'nin ölüm tarihi olan 1259/1343 tarihine kadar olanları yazmış, ondan sonrakileri ise yazmamıştır. Bu da gösteriyor ki, DOLAPÖNÜ de Abdüsselam Efendi'yi temel kaynak olarak almıştır. Fakat Abdülgani Efendi gibi tenkid süzgecinden geçirmemiştir.

Ayrıca Hanna DOLAPÖNÜ'nün, Mardin'deki Hıristiyanlığı ön plana çıkarması, temel kaynaklara müracaat ememesi, kitabeleleri, Şeriyye Sicillerini kullanmaması, tarihçilik açısından gözardı edilemeyecek eksiklerdir.

Bu konuda yazılmış Kâtip Ferdî'nin (14) ve Nejat Göyünç'ün (15) eserlerinden bahsetmeden geçmeyeceğiz. Bu iki eser Mardin'in belli dönemlerine has olarak yazıldığından Mardin'in genel tarihi niteliğindeki bu eserlerle karşılaştırmak pek doğru olmadığı kanaatindeyim. Ancak Nejat Göyünç'ün yazdığı eser, XVI asırdaki Mardin'le ilgili bilgiler itibarı ile diğer Mardin tarihleri arasında tartışılmaz bir üstünlüğe sahiptir. Bunu burada belirtmek bir hakperestlik olacaktır.

(13) Sokman-ı "Sekman", Çökürmüş'ü "Çekermiş" şeklinde "Kutbeddin"i, "Kutbel" şeklinde vs. yazması buna delildir.

(14) **Mardin Muluk-u Artukiye Tarihi**, (Nşr. Ali Emiri) İSTANBUL 1331.

(15) **XVI Yüzyılda Mardin Sancığı**, T.T.K.Y. Ankara 1991.

ABDÜLGANI İFTİDARININ ÖZETİ (1)

Mardin'e ait olarak zengin bir sunu, mühtemelen idmülâh bir tarihî plânlığa keskin ekilimelidir. Vasilat beyliğ, bazı tarihlerde deşing ve diğ. mevzuat ile olan çeyizli bereketli haller ve bir ka- hın kavaylar, husuleterdir: 1250 senesinde ve'le idraz Mardin'de mifâ ve İcay'e cahiî hâllü meşrum Abdülmucîm Efendi, "Üm- rü'ü'İber" adlı güney, eşit arapça bir tarih yazmaya da kayıtlı unis ve caki eserler içinde hal'ne teşvil olan İstareşî'î dâd cîrâk gâlececektir.

Bununla beraber birçok bahâncılardan, olayların tarihî eserlerin bahâncılığıdır. İhsâ Mardin'de bulg. yerlere ulu' hâ-

MARDİN TARİHİ ⁽¹⁶⁾

menâkurun bulâncı göstermek artıncıdır. Bunlar nazari dâdâkî olarak ünlenmiş mühtemelen yakış olan tarihî ve ka- mîle, mîrânciler, meşruçlar, şâbelerle kale burçla- rı, meşruçlar içinde müğabede şâbeler şâbeler ve ekle şâbeler vâhâncılıktır. Husuleter okunmada dâdî senâ içinde yazıldığı İv- Yönce ve anırcılar neticesinde, mümkün mevzuat kapalı- yâncılığıdır. İhsâ bilgileri ve olayları ziyâ İvâncıca İcra olan İvâncıca hâ' tarihî yazmaya Allah'ın İvâncıca muvâffak ol- sun. Daha İhsâ meşruç İvâncıca İvâncıca, "Yarlı-ı Ed- meş, 1170-1171-1172", "Mirdî-ü İhsâ", "İvâncıca" şâbeler

- (16) Emevî Devleti zamanında Musul civarı ayrılarak, Diyarbekir vilâyeti şimdiki heyeti ile Harput, Urfa sancaklarının Cezire yani Ma beyne'h-nehreyn (Fırat ve Dicle ne- hileri arası) taraflarındaki yerleri ve Rasu'l-Ayn civarı bir vilâyet kabul edilerek Cezire adı verilmiştir. Hicretten önce ve sonrasına ait özet tarihi bu kitabın so- nunda kendi bölümünde ayrıca yazılmıştır. Şimdi sadece Mardin'den, ona bağlı yerlerden ve olaylar itibarıyla Diyarbakır'a eskiden ilgisi olan yerlerden bahsedilecektir.

ABDÜLGANİ EFENDİ'NİN ÖNSÖZÜ (1)

Mardin'e ait olmak üzere hususi, mükemmel, tafsilâlı bir tarih yazıldığına tesadüf edilmemiştir. Yazılan şeyler, bazı tarihlerde görülen ve bir zamana ait olan çeşitli tercüme-i haller ve bir takım savaşlar, hadiselerdir. 1259 senesinde vefat eden Mardin'li müftü ve Tekye camii hatibi merhum Abdüsselâm Efendi, "**Ümmü'l-İber**" adlı güzel, eşsiz arapça bir tarih yazmışsa da kaynaklarını ve eski eserler üzerinde halen mevcut olan kitabeleri delil olarak göstermemiştir.

Bununla beraber birçok hükümdarlardan, olaylardan, tarihi eserlerden bahsetmemiştir. Hele Mardin'e balığı yerlere dair hiç bilgi vermemiştir. Bazı yazdıklarıyla muteber tarihlerin ifadeleri arasında telifi mümkün olmayan zıtlıklar meydana gelmiştir ki, bu da yukarıda ismi geçen merhumun, mezkur tarihleri görememesinden veya elde edememesinden ileri gelmiştir. Yoksa haşa merhumun hatasını göstermek amacıyla değiliz. Bunları nazarı dikkate alarak isimleri mukaddimede yazılı olan tarihleri ve camiler, minareler, mescidler, medreseler, türbelerle kale burçları, mezarlar üzerinde müşahede edilen kitabeleri ve elde ettiğim vakıfnâmeleri, risaleleri okumakla dört sene içinde yaptığım inceleme ve araştırmalar neticesinde, mümkün mertebe toparlayabildiğim doğru bilgileri ve olayları zayıf rivayetleri içine alan karşılaştırmalı bir tarih yazmağa Allah'ın inayetiyle muvaffak oldum. Daha fazla malumât ilave etmek imkanına, "**Tarih-i Edvar**", "**Müeyyidü'l-Fudalâ**", "**Mir'ât-ı Kainât**", "**İbn Ezrak**" gibi eski tarih kitaplarının burada bulunamaması mani oldu.

(15) Bu önsöz Mardin Kütüphanesindeki, burada esas aldığımız nüshada bulunmaktadır. Bunu Diyarbakır'daki diğer nüshadan aldık (B.Z.).

Sayın Vali Tevfik Hadi Bey Efendi Hazretleri tarafından 1929 senesine hâs olarak tertip buyurulan Vilâyet Sâlnâmesine, (yıllığına) mezkur Mardin Tarihi'nin kısaltılarak ilave edilmesi arzu buyurulduğundan, yukarıda ismi geçen validen şeref telakki ettiğim emre binaen iş bu tarihçeyi Derik, Savur hariç olduğu halde bağlı bulunan diğer yerlerle ve bağlı olayları diğer delilleri ile yazdım. Bundan ziyade ve şubelere ait bilgi için muhterem okuyucuların işaret edilen valinin izniyle ve Allah'ın yardımıyla yakında basılacak Mardin Tarihi'ni almalarnı ve görecekleri hatayı nazarı af ve müsamaha ile örtmelerini aczimi itiraf ederek temenni eylerim. Tevfik Allah'tandır.

17 Zilkade 1347 / 27 nisan 1929

Mardin Ağır Ceza Eski Âzâsından

Diyarbakirli Abdülğani

A) MARDİN İSMİ (17)

Mardin kalesinin eski adı "Kal'atu'l-Gurrâb" yani Karga Kalesi'dir. Mardin ismi verilmesine tarihçiler iki sebep gösterir. Birincisi; Fars hükümdarlarından birinin Mardin adlı oğlunun yakalandığı hastalığın tedavisinden âciz kalan doktorlar, nihayet havası güzel, suyu hafif, yüksek bir yerde bahar, yaz, güz, kış günlerini geçirmesi gerektiğini söylemişler. Bunun üzerine her tarafı aramışlar. Görmüşler ki Karga Kalesi'nden başka uygun bir yer yoktur. Babası, hekimlerin beraberinde hasta Mardini'yi oraya göndermiş. Orada tedavi edilerek sıhhatine kavuştuğu için oraya yerleşmiş. Böylece adına izafeten Mardin adı verilmiş ve Kale üzerinde yaktığı ateşe taptığı gibi kendinden sonra da batıl olan ateşperestlik mezhebi bin sene kadar orada devam etmiştir.

İkinci sebep; Acem halkından "DİN" adlı bir rahip gelerek Mecusi âyini üzere ibadetle meşgul olmuş. Horasan, Irak taraflarından kendisine çok kıymetli hediyeler göndermekle şöhreti âleme yayılmıştır. Aşağıda ilgili bölüme yazıldığı gibi bu DİN adlı rahip Arsus b. Cârîs tarafından öldürülerek kale ele geçirildiği için "Ateşperest din öldü" manasını içine alan "Mâtedin" demişlerdir. MATEDİN kelimesi değiştirilerek, halk arasında söylene söylene adı MARDİN olmuştur (18). Peygamber Efendimizin hicretinden önceki durumu hakkında tarih kitaplarında bundan başka itimat edilecek başka bilgilere rastlanmadı.

(17) Bu başlık tarafımızdan konulmuştur (B.Z.).

(18) Vakîdî, MATEDİN kelimesini "Ateşperest din öldü" anlamında değil de "Din öldü" anlamına geldiğini ifade ediyor. Bununla beraber MARDİN kelimesinin Süryanice kale anlamına gelen Merdo'nun çoğulu MERDİN'den geldiği de söyleniyor. (Geniş bilgi için bkz. Göğünç, Nejat: XVI yy. Mardin Sancağı, ANKARA 1991 S. 4-6. B.Z.).

Merhum Vâkidî'nin verdiği bilgi bundan ibarettir. (19) Hicretten sonra fethine dair olan beyanatı ise tafsilâtlıdır ki, hem Vâkidî, hem İbnül'î-Esir, Ebi'l-Fidâ, **Nuhbetü't-Tarih**, İbn Cübeyr, İbn Şihne, **Murucu'z-Zeheb**, İbn'ul-Verdî, **Minhelu'l-Evliya**, **Heşt Biheşt**, **Şerefnâme**, **Tarih-i Hamis**, Kirmani, **Meryu't-Tarih**, **Câmiu'd-Düvel**, Katip Ferdî'nin 944/1537 senesinde yazıp Diyarbakır'lı merhum Ali Emiri Bey tarafından 1331/1913 senesinde bazı bilgi ve kitabelerin ilâvesiyle neşredilen tarih, Makrizî'nin **Es-Sülûk fi Ma'rifeti'l-Mülûk** adlı tarihi ve **Câmiu'd-Düvel** kaynak ve mevcut kitabeler, sikkeler ve şair Safyuddin Hallî'nin divanı, iczaetnameler delil kabul edilerek diğer olaylarla beraber yazıldı.

a) Mardin'in Fethi (20)

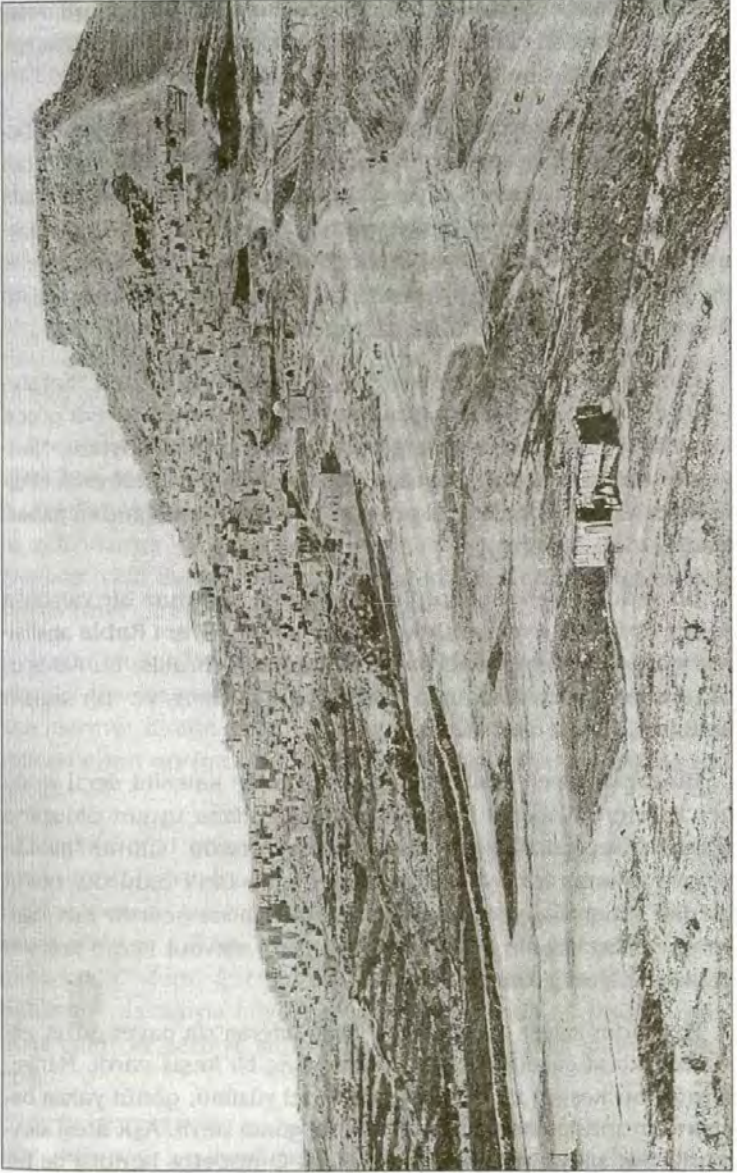
Mardin şehri, bütün Diyar-ı Bekir ve Rabia'nın (21) fatihi olan İyâd b. Ganem (r.a.) ile beraberinde bulunan ashab-ı kiramdan Halid b. Velid, Muaz b. Cebel, Said b. Zeyd (r.a.) hazretleri tarafından, Hz. Ömer Efendimizin hilâfeti zamanında 8 Cumadu'l-Ula 18./m. 639 yılında fethedildi.

- 3 Diyar-ı Bekir fethedildiği gibi Diyar-ı Bekir'in fethinden evvel de Mardin'le beraber Habur, Nusaybin, Cezire, Hısn Keyfa, Dunaanısır (Koçhisar, Kızıltepe), Savur ve sonra da Meyyafarikın (Silvan) fethedildi. O sıralar Diyar-ı Rabia'ya, Aynu'l-Verd denilen Rasu'l-Ayn'a Şehriyâd b. Fern sahipti. Bu adam, Habur şehrinin sulhen fethedilerek sıranın kendi memleketine geldiğini anlamasıyla Arz-ı Tayr namındaki yere gidip devlet ileri gelenlerini topladı. Araplarla harp edip etmeme hususunda istişare etti.

(19) Tarihçilerin meşhurlarından olup, 130/748 senesinde Medine-i Münevvere'de doğmuş ve 207/822 senesinde Bağdat'ta vefat eden Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkidî'dir.

(20) Bu başlık tarafımızdan konulmuştur (B.Z.).

(21) Diyar-ı Rabia'nın sınırı, genişlik olarak Mardin'den Habur şehrinin sonuna kadar, uzunluğu ise Rakka'dan Siirt'e kadardır. Abdusselam oğulları ecdadından Medar b. Nezar'ın biraderi Rabia'ya nisbetle Rabia'dır. Arz-ı Cezire, mâbeynene'hreyn (Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki yerler) de denir. Avrupalılar buraya Mezopotamya derler.

Mardin Genel Görüntü (Gabriel'den 1932)

Patrik Tütâ, "Biz harp ederiz. Sen oğlun Amüdâ'ya Mardin Me-
liki Arsus b. Cârîs'in kızı Mâriye'yi iste ki, aranızda meydana ge-
lecek yakınlık sebebiyle bize yardım etsinler" dedi.

Şehriyâd, bu görüşü beğenerek, adı geçen Tütâ'yı kıymetli he-
diyelerle Mardin'e Arsus'un yanına gönderdi. Tütâ, Arsus'tan
otuz yaşında olan kızı Mâriye'yi Amüdâ için istedi. Menhus Arsus
bunu kabul etti. Mehir olarak yüzbin dinarla iki deve yükü kıy-
metli mal verilmesini istedi. Ayrıca Arap ulularından yirmi kişinin
de zıfâf gecesi Hz. İsa'nın şerefine olmak üzere boğazlanmalarını
şart koştu. Patrik Tütâ da razı oldu.

Bunun üzerine adı geçen Arsus, bugün halk arasında "Kal'atu-
l-Mer'e" yani kadın kalesi denilen Mâriye kalesindeki adı geçen
kızı Mâriye'nin yanına giderek evlilik meselesini söyledi. Mâri-
ye'nin kabul etmesiyle Arsus, papazları, keşişleri getirerek nika-
hı kıydırdı. Ama, kader hükmünün ne hayır vereceğinden haber-
sizdi.

- 4 Bu Arsus, aslen Trabzon'lu olup, cesur korkmaz bir yaratılışa
sahip ve Ermeniyeye memleketini kurmuştu. Diyar-ı Rabia ahali-
sinin yardım istemeleri üzerine Antakya Meliki Hırakls, bu Arsus'u,
bir muhafız, bir valî sıfatıyla o havaliye göndermiş ve "Bir sağlam
kale bul, içinde otur" demişti.

Bu tarafa gelen Arsus, yer olarak Mardin kalesini seçti ve di-
ğer kalelere nisbeten buranın sığınmağa daha uygun olduğunu
görerek beğendi. Kalenin altına inerek oturdu. Günün birinde
kaleye çıkarak ismi yukarıda geçen rahip Din'i öldürdü. Din'in
hizmet ettiği ateş yerini sağlam bir kale haline getirdi. Kızı Mâri-
ye'ye de bu kalenin hizasında olan şimdi mevcut kadın kalesini
yaptı ve yiyeceği oraya taşıdı.

Bu kadın kalesi civarındaki "Deyr Zaferan"da gayet güzel, eş-
siz bir vücut güzelliğine sahip genç dinç bir keşiş vardı. Mâriye,
birgün bu keşişin ziyaretine gitti. Güzel yüzünü, gönül yakan ba-
kışını, münasip endamını görmesiyle gönül verdi. Aşk ateşi alev-
lendi. Sık sık yanına gitmeye başladı. O nisbette kendisi de bir

güzelliğe sahip ve yaşı 15-16 dolayında olduğundan keşiş Kızma'nın şehvet ve sevgi damarlarını tahrik etti. Böylece aralarında büyük bir aşk ve sevgi oluştu.

Nihayet aşkın tesiri ile kendinden geçen Mâriye, eşsiz güzelliğe sahip keşiş Kızma'ya nefsini teslim ederek ondan gebe kaldı. Hamileliğin bitiminde bir oğlan doğurdu. Yaptığı ortaya çıkar diye çocuğu besleme işine el vermediği gibi, şefkatinden öldürmeye de kıyamadı. Bunun için çocuğu gizlice sırlarını bilen bir süt anneye vererek ve yolculardan her kim görürse yedirmesine ve terbiyesine dikkat etmek için giydirdiği telli, iplikli, atlas, nefis elbise ve taktığı altın elmas gibi süslerle işlek bir yol üzerine bırakmasını istedi.

Çocuğun vücuduna bakınca, sağ yanağında tırnak kadar bir siyah ben (hâl) ve sağ kulağında fazla et gördü. Süt anne, çocuğu kendisiyle beraber gönderilen kendi gibi mahrem hizmetçilerle aldı. Yırtıcı hayvanların saldırısına uğramamak için şimdi "Amûda" (22) ismiyle bilinen mevcut köy yerinde yola işaret olarak mermer direk üzerine bıraktı, döndü.

O gün Musul Melikinın Rasl'u'l-Ayn Meliki Şehriyâd'a gönderdiği elçi oradan geçerken çocuk sesi üzerine atının başını adı geçen mermer direğe çevirdi. Çocuğu, üzerindeki süslü elbiseleri, mücevherleri görünce bunun bir kibar aileye mensup olduğunu anladı.

Kendine oğul edinmek üzere aldı, yoluna devam etti. Rasu'l-Ayn'a ulaşış gerekli olan merasimler yapıldıktan sonra çocuğu nasıl ve nerede bulduğunu Şehriyâd'a anlattı. Şehriyâd, "Benim erkek evlâdım yoktur. Bunu bana heyediye et ve buluntu olduğunu sakla" dedi. Çocuğu elçiden alarak adını Amûdâ koydu. Süt anne vasıtasıyla büyötmeye başladı. Çocuk büyödü ve gördüğü talim ve terbiye sayesinde çok cesur, namlı şanlı bir atlı çıktı.

(22) Halen Suriye toprakları içinde dir (B.Z.).

Genel Görüntü (Gabriel'den 1932)

Şehriyâd, Amûdâ'ya özel bir köşk yaptırarak ona da Amûdâ adını verdi (23). Amûdâ vaktinin çoğunu at üzerinde avda geçirdi. İslâm ordusu uğradığı her memleketi fethedince Şehriyâd, Amûdâ'yı çağırırdı. Arap ordusunun gelişinden meydana gelen korkuyu, endişeyi anlattı. 20000 mevcutlu bir orduyu hazırlayarak ve patrik Tûtâ ile Harran valisi Rodos'u yanına vererek İslâm askerine karşı gönderdi.

Bu sırada İslâm ordusu da Ra'su'l-Ayn'a yaklaşmıştı. Şehriyâd'ın bu şekildeki hareket ve hazırlıklarını Arap casusları haber almalanıyla gelip ordu komutanı olan Hz. İyâd'a bildirdiler. Hz. İyâd Serrake b. Dârim vasıtasıyla Halit b. Velid, Abdullah b. Gassan, Sûheyl b. Adiyyi'yi, ve diğer meşhur harbi bilen ashabi çağırarak istişare etti. Halid'in görüşü doğrultusunda sağ tarafta Halid'in, sol tarafta Abdullah'ın, düşman arkasında da Sûheyl'in bir miktar askerle gizlenmeleri karar altına alındı. Herkes yerinde, Neciye b. Mecid ve Adiyy b. Saim el-Hilâli de gerekli noktalarda pusuya girdiler. Hz. İyâd da karargahında kaldı.

(23) Şimdi büyük bir köy olan Amûdâ işte bu Amûdâ'dır.

Bu esnada düşman ordusunun beş fersah mesafede (24) bulunan Matkab adındaki yere kondukları haberi geldi. Hz. Halid, milli duyguları galeyana getiren şiirleri okuduktan sonra 500 atlı ile düşmana saldırdı. O vaktin usulu gereğince, kavgacı, cesur, bahadır birini istedi.

Harran valisi Rodos kendine güvenerek meydana girdi. Vuruş 7 tular, Hz. Halid Rodos'u vurup yere düşürdü. Kollarını bağlayarak kölesi Hemmâm'a teslim etti. Düşman askeri, Rodos'un esir alındığını görünce, az bir grup olduklarını zannettikleri İslâm askerine şiddetle hücum ederek aralarında büyük bir savaş başladı. O sırada Adıyy b. Sâlim 1000 atlıyla pusudan çıktı. Bunu gören Amüdâ ve patrik Tütâ, adamlarına hitaben; "Yazıklar olsun size ki, 20000 kişi olduğunuz halde 1500 adamın hakkından gelemiyorsunuz" diye bağurdılar. Askerlerini harbe, hücumu teşvik ve tahrik ettiler.

Bunun üzerine Rum askeri gayrete gelerek İslâm kahramanlarını dört taraftan sardılar. Beri yandan Neciyye b. Mecid, Abdul-

Mardin (Gabriel'den 1932)

(24) Fersah 3 mildir. Her mil 4000 adımdır ki, bir fersah 12000 adım ve 5685 metredir.

lah b. Gassan, Süheyl b. Adıyy 6000 süvari ile tehlik ve tekbir ge-
tirerek harb meydanına atıldılar. Köpürmüş aslan gibi düşmana
akın ettiler. Harb sahası kılınc, kargı sesleri, Arap atlarının kişne-
melerıyla çalkalandı, düşman askerlerinin ölüleriyle doldu.

Tanrının yardımıyla galip gelen İslâm askeri, Rodos'a arkadaş
olmak üzere Amûdâ'yı, patrik Tûtâ'yı, 5000 askeriyle beraber
esir ettiler ve bir çok mal ve eşyayı da ganimet olarak aldılar.
Rumların zayıtı 1766'ya ulaştı. Geri kalanlar ise Allah'ın kahrı-
na uğrayıp döndüler. Durumu Şehriyâd'a anlatmalarıyla üzüldü,
ağladı. Devlet ileri gelenleri toplanarak ne yapılması gerektiğini
düşündüler. İşin erbabı olanlar; "Bizim bulunduğumuz Ra'su'l-
Ayn, yaramaz bir yerdir. Harran, Urfa, Suruç bizden uzaktır, im-
dadımıza gelen olmaz. İyisi buradan kalkıp Mercu'r Reyhan'a
(25) gidelim ki, sağımızda solumuzda kaleler ve her taraftan yi-
yecek getirme imkânı vardır. Bu şekilde Arapların yolunu kese-
riz, elimize geçeni öldürürüz. Onlara galip gelirse ne güzel! Şa-
yet onlar bize galip gelirse Mardin, Kale-i Mer'e, Kefer Tûtâ
(26), Tell-i Muz (27), Berâgiyye (28), Tell-i Kar (29), Savur (30) gi-
bi yerlere bölünerek gidip sığınırız. Bu şekilde kendimizi, ailemi-
zi düşman tecavüzünden kurtarmış oluruz" dediler.

Şehriyâd, bu görüşü uygun bularak Mercu't-Tayr'dan (31)
kalktı, Ra'su'l-Ayn'a uğradı. Halka kalede kalmalarını söyleyerek
ve kendilerine 10000 asker, damadı Mertemyus b. Bulus'u da
komutan ve muhafız olarak bıraktı. Kendisi de Mercu'r-Reyhan'a
çekildi.

Hız. Halid, esirleri, ganimetleri aldı, baş komutan İyâd'a gön-
derdi. İyâd, bu büyük zaferden memnun mesrur olarak Cenab-

(25) Viranşehir'e yakın bir köydür (B.Z.).

(26) Şimdi Mardin'e bağlı bir yerdir.

(27) Bu da bir köydür.

(28-29) Bunlar da birer köy halindedirler.

(30) Savurdur ki, doğru yazılışı Kirmani tarihinde Savrâ şeklinde yazılır.

(31) Harran ile Ra'su'l-Ayn arasında bir çayırlıktır.

Hakk'a şükürler etti. Sonra esirlere iman teklif edildi. Kabul edenler mesud, etmeyenler idam edildi. Amüdâ, patrik Tûtâ, Rodos da kolları bağlanarak nezaret altına alındı.

Cenab-ı İyâd, Ziyâd, Lubyâ, Karkisâ, Fiabur şehirleriyle bunlara bağlı kalelerin fethedildiğini makam-ı hilafete yazdı. Ganimetlerin beşte birini Habib b. Sehbân'ın yanına verdiği 100 Yemenli askerle gönderdi.

- 9 Kendisi de askerini çekerek adı geçen Mercu'r-Reyhan'a doğru yürüdü. Şehriyâd'ın Mercu'r-Reyhan'a iyice yerleşmesi için yol üzerindeki Ra'su'l-Ayn'a dokunmadı. Şehriyâd'ın bozguna uğrayıp Mercu'r-Reyhan'a gittiğini, Amüdâ'nın, patrik Tûtâ'nın, Rodos'un esir edildiklerini ve İslâm ordusunun Şehriyâd'ı takip ettiğini duyan Mardin Meliki Arsus ümitsizliğe düştü. Kızı Mâriye'yi çağırıp olayları anlattı. Mâriye; "Benim aklıma münasip uygun bir fikir geliyor. Bilmem beğenir misin?" dedi. Arsus; "Söyle bakalım, aklıma girerse kabule derim" dedi. Mâriye de :

"Benim fikrim, kıyafetimi değiştirerek Arap ordusunun içine gireyim." Hz. İsa'yı, Havarileri rüyada gördüm. Başımıza gelen sıkıntı ve felâketlerden şikâyet ettim. Bana, "Müslüman ol" diye emrettiler. Ben de huzurunuzda yüce İslâm dinini kabul etmek üzere geldim. Maksadım İslâm olduktan sonra hem benim kalemi, hem de babamın kalesini size teslim etmektir" diye söyledim. Tabii kaleleri ne şekilde teslim edeceğimi sorarlar. Ben de, "Askerlerinizden istediğiniz kimseleri sandıklara koyunuz, alıp götürüyüm. Babam sandıkları görünce sizin korkunuzdan mallarınızı kaçırdığımı zanneder. Sandıkların kaleye ulaşmasıyla askerleriniz çıkar, kaleyi ele geçirirler" cevabını veririm. Onlar bu tedbiri uygun bularak adamlarını sandıkların içinde bana teslim ederler. Alır getiririm. Hepsini burada alıkoyarız. Amüdâ ile arkadaşlarının salıverilmesini, şayet bırakmazlarsa yanımızda olanların öldüreceğimizi amirlerine yazarız. Derhal adamlarımızı salıverirler" dedi.

Arsus, bu fikri yanlış görerek, "Sen kendini tehlikeye atmış olursun" diye rıza göstermediyse de Mâriye; "Baba, bize ar

(utanç) gelmektense nar (ateş) gelsin. Zira ölüm başımıza gelen bu belâdan ve "Amüdü'nün esareti Mâriye'nin uğursuzluğundandır" diye halkın kötölemesine hedef olmamızdan daha iyidir" dedi.

Bunun üzerine Arsus; "Nasil istersen yap. Ben de Şehriyâd'a yardım ederim" diyerek askerini topladı. Mardin halkına kaleyi sağlamlaştırılmalarını söyleyerek Mercu'r-Reyhân'a doğru hareket etti. Öte yandan Mâriye, padişahlara, vezirlere layık çok kıymetli, nadir, pahalı hediyeler olarak beş hizmetçi ile geceleyin İslâm ordusunun karargâhına doğru yürüdü. Dunaysır'a (Koçhisar-Kızıltepe) ulaştığında İslâm askerinden kırk kişiyi esir edip götürün babasının perdedarıyla karşılaştı. Bu esirlerin içinde Abdullah b. Gassan, Ubade b. Samit, Varaka b. Câbir, Hârise b. Munkib, Bişr b. Müre, Zühr b. Mâlik gibi ashabın ileri gelenleri vardı.

b) Ashabın Esir Düşmeleri

Hızlı geçişten sonra Abdullah b. Gassân'ı yiyecek getirmek üzere bir miktar askerle Harran'a, Urfa'ya, Suruç'a göndermişti.

Kaleden Mardin'in Bir Görüntüsü (Gabriel'den 1932)

Yolda beraberlerinde zırh giyinmiş 500 atlı olan Urfa sahibi Niko-
11 la oğlu Eksas (32) ve Sen Kalesi sahibi Cercis b. Şem'un'a rast-
ladı.

Meğer Şehriyâd da bunları yiyecek getirmek için Urfa'ya gön-
dermişti. Sayıları pek az ashab-ı kıramı görünce yakaladılar, Şeh-
riyâd'ın yanına götürdüler. Şehriyâd bunları öldürmek istediye
de akıllı bir veziri; "Sen bunların canına kıyarsan Araplar da
Amüdâ ile arkadaşlarını öldürürler. Bunları idam etmektense Mâ-
riye'nin kalesine götürüp hapsetmek daha işimize yarar. Zira
Arap Emiri bunları isterse Mâriye'ye, bunlar yanımda degildirler,
Mardin kalesindedirler diye cevap vermesini tembih ederiz. Bu
şekilde cevap verilince kadrin, şanın, heybetin Arapların yanın-
da artar" dedi. Şehriyâd bu fikri beğenerek esirlerin Mâriye kale-
sine götürülmesini emretti.

İşte esirleri götürmeye memur olan kişi, yukarıda yazıldığı gi-
bi Mâriye'yle karşılaşarak meseleyi anlattı. Mâriye de bunu uy-
gun görerek yoluna devam etti ve perdedar da esirleri götürüp
kale zindancısına teslim etti. Mâriye İslâm ordugâhına geceleyin
yaklaştığı esnada ordugâh etrafında karakol vazifesi gören Sü-
heyl b. Adıyy, Neciyye b. Mecid askerleri tarafından yakalanınca
kendisinin kim olduğunu söyledi. Alıp Emir İyâd'a götürdüler.

Mâriye Emir İyâd'ı görmesiyle hürmete işaret olarak karşısın-
da secdeye vardı. Hz. İyâd, "Secde ancak Allah'a lâyıktır" diye-
rek menetti ve "Muhammed'in yüce dini üzereyiz. Cenab-ı Hak
kibri, gururu, kendini beğenmeyi kalbimizden gidermiştir" dedi.
12 Mâriye bu sözleri dinledikten sonra İyâd'a hitaben; "Ya Emir, ben
Mardin hükümdarı Arsus'un kızı Mâriye'yim. Esir aldığınız Amü-
dâ eşimdir. Kendisine çok muhabbetim olduğundan dayanama-
dım. Rüyamda Hz. İsa'yı Havarileri gördüm. "Arap Emiri'ne git
huzurunda müslüman ol" dediler de o niyetle geldim. Hatemu'l-
Enbiya olan Hz. Muhammed'in (s.a.s.) dinini kabul ve benim ka-

(32) Bazı tarihlerde Sais yazılmıştır.

lemle babamın kalesini size teslim edeceğim. Yalnız bir şartım var. Beni kaleme bırakacaksınız. Eşimle oturayım, idareme, tasarruflarına karışmayasınız" diye ricada bulundu.

Emir İyâd, bu söze gülerek, "Ya Mâriye sen buraya müslüman olmak üzere gelmedin. Sırf Amûdâ'yı esaretten kurtarmak için geldin. Amûdâ ise eşin değildir, öz oğlundur" diyerek rahip Kızma ile macerasını kapalı yani herkesin anlamıyacağı şekilde gizli ve imalı bir şekilde anlattı.

Mâriye işitmesiyle hayret içinde kalarak rengi attı. Meseleyi inkâr kalkıştı. Emir İyâd; "Ben Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.s.) rüyada gördüm. Durumu bu şekilde bana anlattı" deyince Mâriye "Emret, Amûdâ'yı getirsinler, göreyim" temennisinde bulundu.

Verilen emir üzerine Amûdâ'yı Said b. Zeyd getirdi. Mâriye dikkatlice baktı. Yanağındaki beni, kulağındaki nişan olan fazla eti

Kaleden Mardin (Gabriel'den 1932)

ve üzerinde daha takmakta olduğu mücevherleri ve süsleri görmesiyle ihtiyarsız olarak haykırdı ve kendini Amûdâ'nın üzerine attı. "Vallahi bu benim oğlumdur. Hz. Muhammed doğru söylemiştir" dedi. Amûdâ da Mâriye'yi görmesiyle kanı harekete gelecek ağlaya ağlaya bayıldı. Bir müddet sonra ayıldı. Bu kere anasıyla beraber bir az daha ağladılar, sonra da sustular. Bunun üzerine Hz. İyâd; "Artık Allah'a şükrediniz ki, sizi birbirinize kavuşma nimetini verdi" dedi. Amûdâ bu sözü işittiği gibi şehadetini getirerek müslüman oldu. Annesi bunu görmesi ile o da İslâmiyeti kabul etti. Hazır olanlar ikisini de tebrik ettiler.

Bundan sonra Emir İyâd, "Bu kaleleri ele geçirmenin yolu nedir?" diye Mâriye'den sordu. Mâriyede, "Sizden esir alınanları Şehriyâd benim kaleme göndermiştir. Ben şimdi gider, hepsini babamın kalesine gönderirim. Bağlarını açarak kaleyi kendilerine teslim ederim" dedi. Hz. İyâd, bu sözden memnun kalarak Mâriye'ye dua etti ve "Amûdâ burada kalsın, sen git babana hilem yerini buldu" diye söyle. Esirlerimiz hakkında yapacağın iyiliği, uygun tedbiri yerine getir", emrini verdi. Mâriye, hepsine veda ederek geceleyin kendi kalesine gitti. Baktı ki esirler zindanda bağlıydılar. Muhafızları olan perdedara; "Ben bu esirlerin bütün malla beraber babamın kalesine gönderilmeleri fikrindeyim. Zira benim kalemden daha sağlamdır, metindir" dedi.

Perdedar buna uyarak esirleri, malları alıp oraya götürdü. Bu 14 sefer Mâriye esirlerin kurtanmasına, kalenin teslimine çareler aramağa başladı. Şayet perdedar kendisinin müslüman olduğunu anlarsa iyi olmaz diye telâşa düştü. Adı Mişâ b. Abdulmesih olan perdedar ise aslen rahip, ilim ve kemal sahibiydi. İslâm askeri Cezire denilen Diyar-ı Rabi'a'ya girip ve Habur şehirlerini fethedince Dârâ (33) halkı korkarak Mişâ'nın yanına geldiler. Araplarla savaşa güçleri yetmediğinden bahisle saldıranlardan kurtulmaları için güzel bir tedbir bulunmasını rica ettiler.

(33) Şimdi Mardin ile Nusaybin arasında ve her ikisine altışar saat uzaklıkta olan köydür ki, eskiden beri büyük bir şehir olduğunu mevcut eserleri ve yıkıntıları işareti etmektedir.

Adı geçen perdedar bütün mukaddes kitapları okumuş ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ahir zaman peygamberi olarak geleceğini ve kendisine indirilen Kur'an'ın dahi dinî, dünyevi her türlü saadetin meydana geliş sebeplerini ümmete öğreteceğini, sönmeyen mukaddes nurlarıyla yeryüzünden cehâlet ve dalâlet karanlıklarını kaldırarak insanlığa nurani bir selâmet ve hidâyet yolu açacağını anladığı için gizlice İslâm dinini kabul ettiği cihetle Dârâ halkına duruma uygun vaaz verdikten sonra yapmacık olarak bunları savaşa teşvik etti. Ondan sonra ibadethanesinden indi. İnmesiyle herkes elini, ayağını öptü. Oradan birlikte Kasitnâre, Şerciyâ, Bi'atu'l-Envâr, Yuhanna, Zeheb, Mâryanus (34) kiliselerine gittiler.

Oralarda da ahaliyi savaşa teşvik etti. Oradan Meydan-ı Rum'daki Deyr-ı Mellahe'ye, Bâb-ı Amûdâ'ya (35) giderek rahiplerini aldı Nusaybin'e yürüdü.

- 15 Nusaybin Meliki Tartâyus bunlara ikram ve izzette bulundu. Bunlar Meryem, Mâryakub, Ma'madân, Muammerin kiliselerine de başvurdu (36). Oradan tekrar Nusaybin'e, Nusaybin'den de Mercu'r-Reyhân'a giderek Şehriyâd'ın karargâhına vardılar.

Şehriyâd, Mişa'nın bu şekilde hareketine ve gelişine sevindi. Daha sonra Arsus'un isteği üzerine Dârâ'da rahiplik etmek üzere Arsus'un yanında bıraktı. İslâm esirlerinin saliverilmesini ve kalenin teslim edilmesini Mâriye kalben istediği gibi Mişa'nın da arzusu buydu. Fakat birbirinden çekinerek bunu açığa vuramıyorlardı. Birbirine hissettirmeden esirlerin yanına gider ve onlara sabır metanet tavsiye eder, yakında kurtulacaklarını müjdeliyorlardı. Hele Mişa yanlarına gittikçe ibadetlerine, okuduklarına bakar hayran olurdu.

(34) Bunlar birer kiliseydiler. Şimdi terk edilmişlerdir.

(35) Bunlar da yıkılmışlardır.

(36) Bunların enkazı kısmen duruyor.

Bir gün namazın farzietini, şartlarını esirlerden sordu. Abdullah b. Gassân kendisine tarif etti. Bunun üzerine Mişa, "Muhammed dini haklıdır" diyerek şahadetini getirdi, müslüman olduğunu esirlere bildirdi. Yalnız Mâriye'den sakladı. Ertesi günü Mâriye, Mişa'nın yanına gelerek esirler hakkında ne muamelede bulunduğunu sordu. Mişa da; "Ellerini bağlayarak zindana atmışım, muhafaza ediyorum, bakalım babandan ne emir gelir?" diye cevap verdi.

Mâriye; "İsabet etmişsin. Lakin kilisede hapsedsek bizim âyini-mizi görürler. Belki imrenirler ve dinimize girerler" diye fikrini 16 söyledi. Mişa "Bu fikriniz gayet uygundur" diyerek esirleri kilise-deki mezbahaya kaldırdı. Mâriye arasına gelir esirlerin hallerine dikkat ederdi. Elleri bağlı mahpus, meyyus oldukları halde Cenab-ı Hakk'a kulluktan, Muhammed'e salat u selam getirmekten geri kalmayışlarını görüp hayrette kaldı. Mişa'ya hitaben; "Sen çok kitap okumuşsun. Bu adamların dini ve peygamberi hakkındaki kanaatin nedir?" diye sordu. Mişa; "Benden sorma, ben bilmem" şeklinde cevap verdiyse de Mâriye'nin ısrarı üzerine bir gün, "Ya Mâriye, ben mukaddes kitaplarda ahir zamanda Adnan neslin-den (37) insanlara ve cinlere gönderilen şevket ve şöhrat sahibi bir nebiyy-i zışanın geleceğini görmüşüm, okumuşum" dedi ve seyyidu-l-mürseline alâmet olarak ortaya çıkacak mühim olayları, mübarek zatından çıkacak mucizeleri, harikaları birer birer saydı ve dünkü gün ben bu esirlerin önünde müslüman oldum. Senden korktuğum için sakladım ve rüyada o hurşit-i risaleti, bedri münir-i nübüvveti (Hz. Muhammed a.s.s.) gördüm. Senin ve Amüdâ'nın benden evvel Emir İyâd'ın huzurunda müslüman olduklarını haber verdi" diye söyledi.

Mâriye bu sözlere çok sevindi ve şükran secdesine vardı. İki-si beraber esirlerin bağlarını çözdüler, ellerine silâh verdiler. Mâriye, babası tarafından Mardin'e vali tayin edilen adamın ele ge-

(37) Hz. Muhammed'in (a.s.s.) mübarek nesli 20. batında adı geçen Adnan'a ulaşıyor ki ecdadıdır.

çirilmesi ve kalenin esirlere teslimi çaresine bakmak üzere kendi kalesine gitti. Hal ve hareketlerinden emin olmadığı kimse-leri tutup bağladı. Mişa da esirleri kilisedeki zindanda sakladı. Ertesi gün sabah vali, halk, ileri gelenler kiliseye gelince çan çaldı. Rahip Mişa da geldi. Hemen zindanın kapısını açtı. Abdullah b. Gassân ve arkadaşı esirler çıktılar tekbir alarak kılınç salladılar, hepsini yere serdiler, kaleye sahip oldular.

Mâriye tekbir sadâsı işitmesiyle Mardin kalesinin zaptedildiği-
17 ni anladı. Derhal kendi kalesinin kapısını bağlayarak güvendiği bir adamla durumu Hz. İyâd'a bildirildi. İslâm askerleri de gelip her iki kaleyi zapt ve Amûdâ'yı anası Mâriye'ye teslim ettiler.

Şehriyâd ve Arsus, iki kalenin de zaptedildiğini işittiklerinde kederlendiler. Arsus gece vakti Şehriyâd'ın askerini alarak gizlice Harran'a gitti, hile ile kale kapısını bekçilere açtırdı, ele geçirdi. Diğer durumlar Vâkidî tarihinde ve Harran bahsinde yazılı olduğu cihetle burada zikrine lüzum görülmedi.

Mardin kalesinin ve Kale-i Mer'e'nin zaptedilmesinden Kefer Tûtâ, Ra'su'l-Ayn, Dârâ, Bîrhâ, Bâgmâ (38) kalelerinin de fethedileceğini Şehriyâd yakinen bildi. Diyarbekir Melikesi Meryem Dâriye (39), Musul hükümdarı Altâf, Hısn Keyfâ, Siirt Meliki Aryâvus, Ahlât sahibi Serûr, Seyyâs'e (40) hakimi Salantar gibi Hıristiyan hükümdarlarından yardım istedi. Onlar da külliyetli asker gönderdiler.

Emir İyâd, askerinin yiyeceğinin azaldığını nazar-ı dikkate alarak Hz. Halid'le harb edip etmemek hususunda istişare etti. Cenab-ı Halid; "Madem ki Mevla-yı Müteal bu kadar kalelerin, şehirlerin fethi için bize yardım bahşetmek kereminde bulundu. Ben 5000 atlı ile bunlara karşı giderim, harb ederim. Galip olursak ne gü-

(38) KeferTûtâ, Ra'su'l-Ayn, Dârâ şimdi şendîrler, diğerleri harebe olsa gerektir. (Bu not birinci nüshada mevcut değil, ancak ikinci nüshada bu şekilde yazılmıştır. **B.Z.**).

(39-40) Bu notlar, her iki nüshada da yazılmamıştır (**B.Z.**).

zel, mağlup olursak Allah'tan yardım dileriz" dedi. Cenab-ı İyâd razı olarak askerden 5000 kişiyi (seçerek) Cenab-ı Halid'le beraber düşmanın bulunduğu Mercu'r-Reyhan'a gönderdi. Hicri 13 Sefer 17/m.639 senesi salı günü İslâm askeri ile kötü düşman 18 arasında kanlı bir savaş oldu. Hz. Halid şiddetle düşmana atıldı, kahramanlık gösterdi. Fakat "el-Harbu sicâl" kaidesi mucibince bazı arkadaşı ile esir, 60 kişi de şehit oldu. Geri kalan asker de bozuldu.

Düşman askeri, esirleri bağlayarak Şehriyâd'a götürdüler. O da Ra'su'l-Ayn'a gönderdi. Hezimete uğrayan asker, durumu emir İyâd'a bildirmeleriyle İyâd çok müteessir oldu, ağladı. Halid'den sonra bana yaşamak haramdır diyerek kalktı, askerini topladı. Şehadetle cennete girmeyi, gazilikle ebedi saadete nail olmaklığı müjdeledi ve var kuvvetiyle (düşmana) Şirâne (arşanlar gibi), delirane (delicesine), hücum etti, galip oldu. Düşman ordusu fena halde bozuldu. Şehriyâd utanmadan kaçtı. Abdullah İbn Ömer el-Hattab kendisini takip etti. Şehriyâd telâşından attan düştü, Abdullah da başını kesti.

Bu muzafferiye üzerine İslâm askeri Ra'su'l-Ayn'ı muhasara etti. O günlerde Halid'le esirlerin muhafazalarına memur olanlar, esirlerin namazlarına, niyazlarına baka baka imrendiler, din-i mübin-i Muhammedî'yi kabul ederek esirleri serbest bıraktılar.

Saliverilen bu esirler, tekbire tehlile başladılar. Bunu işiten kaleyi kuşatan askerler koşular kaleyi aldılar. Hz. İyâd, Rodos'u patrik Tütâ'yı ve diğer esirleri getirtti. Teklif ettiği imanı kabul etmediklerinden boyunlarını vurdurdu. Harran'ı, Suveydâ'yı, Nusaybin'i Arsus'a, Mardin'i Amüdâ ile Mâriye'ye bıraktı ve Mişa'ya çok ikram, hürmet edilmesini tenbih ettikten sonra Diyarbekir'e gitti.

Mardin, 100 sene kadar Mâriye ile Amüdâ'nın ve bunlara mensup ailenin elinde kaldı. Sonra harab oldu. Tahminen 105 sene devam eden viraneliğinin ardından 222/837 senesinden 281/894 yılına değin 59 sene, Musul'da hükümdarlık eden Alî Hamdân'ın idaresi altında bulundu.

- 19 281/894 senesinde Abbasi halifelerinin 16. Mu'tadit Billah Ahmed b. el-Muvaffak Billah Talha, Musul Meliki Hamdan'ı ve oğlunu (41) takip ederek Mardin'e geldi. Ahmed'in oğlu kaleye sığındı. Mu'tadit Billah kaleyi harb ederek aldı ve yıktı. İçindeki ahaliyi başka yerlere gönderdi (42).

Hicri 18 Rebiulevvel 318/930 senesinde halife el-Muktedir Billah Ca'fer, bütün Diyar-i Rabi'a'nın valiliğini Al-i Hamdan'dan Nâsiruddevle Hasan'a verdi ki, Mardin de Diyarbekir de bölgenin içindedirler (43).

381 senesi Şevlalinde/ Temmuz 972 mezkur Nâsiruddevle Hasan'ın oğlu Ebu Tağlib Fadlullah, Mardin'i kardeşi Ahmet'ten aldı. 362/973 yılında Rum meliki Dumastık Diyar-ı Rabi'a'yı talan etti. Ebulhecâ Hâmdan tarafından Diyarbekir'e vali tayin olunan kölesi Hazarmerd, Ebu Tağlib'ten yardım istedi. Ebu Tağlib diğer kardeşi Hibetullah'ı askerle gönderdi. Hibetullah Dumastık ile ettiği savaşta galip gelerek Dumastık'ı esir aldı, hapsedti. Dumastık 367/978 senesinde hastalandı. Ebu Tağlib tedavi ettirdiyse de fayda vermedi, hapishanede öldü (44).

367/978 senesinde Al-i Büveyh devletinden bir şube Mardin'i zaptetti. Onlar tarafından imar edildi ve dışardan halk getirilerek yerleştirildi.

(41) İsmi tespit edilmedi.

(42) İbn Haldun, C.3 S. 347; İbn'l-Esir, C. 7 S. 154

(43) İbnu'l-Esir, C. 8 S. 68.

(44) İbnu'l-Esir, C. 8 S. 207.

B) MARDİN'DE AL-İ BÜVEYH ŞUBESİNİN HÜKÜMETİ ZAMANI

20 İran'da, Irak'ta, Deylem'de, Taberistan'da hükümet süren Al-Büveyh'ten Adududdevle Ebu Şucâ İbn Rüknüddeve Hasan (45) 367/977 senesinde Diyar-i Rabi'a'ya asker göndererek Musul'u, Mardin'i, Diyarbekir'i, ismi yukarıda geçen Hamdanilerin altıncı hükümdarı olan Ebu Tağlib'den aldı (46). Emir Bâd şöhretli başkomutanı Hasankeyf'te oturttu. Ebu Tağlib'in babası Nasıruddevle Hasan ihtiyar olduğundan ahlakı bozulmuş ve bunamıştı, kimse ile geçinemiyordu. Bunun için Ebu Tağlib kendisini 365/976 senesi Cumadelula'sında hapsedti. Mardin, Rahbe valisi olan bababir kardeşi Hamdân, babasının hapsine razı olmayıp Ebu Tağlib'le harbe girişti.

Galip gelen Ebu Tağlib, Hamdân'ı Mardin ülkesinden çıkardı ve işin sonundan korkarak babasını Musul yakınındaki Keşavî kalesine gönderdi. Biçare Nasıruddevle 368/978 senesi Rebiullevvel'inde hapiste vefat etti. Cenazesini Musul'a götürüp Tellu't-Tevbe'ye gömdüler. Ebu Tağlib de 359 (47) senesinde Rehbe'yi Harran'ı, Mardin'i tekrar aldı (48). 369/979 senesi Safer ayında

(45) Asıl ismi Feyâ Husrev'dir. 338/949 senesinde Fars'a yerleşti ve 372/982 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Büveyhilerin yüz akıdır. Pekçok eserleri ve asayişli sağlama ve eşkiyayı tesirsiz hale getirme hususunda güzel, eşsiz tedbirler almıştır.

(46) **Nuhbetu't-Tarih**, S. 120; Ebi'l-Fida, C.2 S. 125-126-127; İbn Haldun, C. 3 S. 432, Ebi'l-Fida 732/1332 tarihinde vefat eden Hamâ hükümdarı fazilet ve irfan sahibi (cömert), alimleri seven el-Sultan el-Melik, el-Müeyyid İsmail b. el-Melik el-Afdal'dır. Hamâ'da 12 sene hükümet etmiştir. Kabri Hamâ'da ziyaret olunur. **Nizâmu'l-Hâdî, Takvimul-Buldân** eserlerindedir. Kâdiyu'l-Kudât Şerefuddin b. el-Bârizî, **Nizâmu'l-Hâdî**'yi şerhetmiştir.

(47) Bu tarih 369 olmalı, herhalde sehven böyle yazılmıştır (B.Z.).

(48) Ebi'l-Fida, C.2, S 112-116; İbnu'l-Esir, C. 8, S. 196; **Nuhbetu't-Tarih**, S. 120.

mezkur Emir Bâd Diyar-i Rabi'a'nın hepsini savaşarak, Ebu Tağlibten tekrar aldı. Ebu Tağlib yanında kalan yedi Bozatlı ile önce Şam'a sonra Taberistan'a ondan da Remle'ye kaçtı. O zaman Mısır sultanı olan Fatimilerden el-Aziz Billah Nezzâr İbnul-Muiz Lidinillah Sa'd'ın emriyle vezirleri Fadl ve Gafî İbn Muferricu't-Tâi kendisini takip ve harbten sonra esir ettiler ve başını kesip el-Aziz Billah'a gönderdiler. Beraberinde olan kızkardeşi Cemile Bağdat'ta Aduddevle'nin yanına gitti. Amcası Seyfuddevle'nin kızı olan zevcesi de Haleb'te hükümdar olan kardeşi Sa'duddevle Şerif Ebu'l-Meâli'nin yanına gitti (49).

a) EMİR BÂD'IN HAYATI

Emir Bâd'ın asıl adı Ebu Abdullah Hüseyin b. Dostuk'tur. 367/977 senesinden 373/983 senesine kadar Mardin'de, Diyarbekir'de valilik yaptı. İşaret edilen Adududdevle 372/982 sene-

Mardin (Gabriel'den 1932)

(49) Ebi'l-Fida, S. 125-126-127; İbnu'l-Esir, C. 8, S. 232.

si Şevvâl'inin sekizinci günü Bağdât şehrinde vefat etmesiyle, Emir Bâd, Nusaybin'i, Meyâfârikîn'i, Diyarbekir etrafının bir kısmını aldı. Bağdât'taki Samsâmuğdevle'nin Ebu Said Behrâm ile üzerine gönderdiği askerle harb ederek galip geldi. Samsâmuğdevle bu kere Sa'd İbn Muhammed el-Hâcib maiyetinde bir fıkra daha gönderdi. Emir Bâd onu da kırdı, nihayet barıştılar. Bunun üzerine Bâd'ın kuvveti arttı. Ahlât'tan Cezire'ye kadar olan şehirleri, kaleleri zaptetti (50).

Zikri yukarıda geçen Nâsiruddevle Hasan'ın oğullarından ve Ebu Tağlib'in kardeşlerinden Ebu Tâhir İsmail, Ebu Abdullah Hüseyin Bağdât'ta hüküm süren Al-i Büveyh'ten Şerefuddevle'nin hizmetinde idiler. Şerefuddevle vefat ettiği zaman, yerine geçen Behâuddevle'den aldıkları izin üzerine gelip Musul'da oturdular.

Emir Bâd, mezkur senede bunlarla Musul civarında yaptığı muharebede öldürüldü ve askeri dağıtıldı (51). Bu emir Bâd, Mervânî sülâlesinden Ebu Ali'nin dayısı idi. Bâd katledilince yeğeni olan Ebu Ali Hısn Keyfâ'da oturan kancısını nikâhladı ve yavaş yavaş kalelerini ve mallarını zaptetti. Zikri geçen Ebu Tâhir ve Ebu Abdullah ile doğuştan ve Mısır'a giderek el-Aziz Billah Fatimî'den Haleb'in ve Haleb'e tabi yerlerin hükümetini alarak geldi, Diyarbekir'de oturdu.

- 22 Âmid yani Diyarbekir şeyhi Abdulber, halkın ittifakiyle Ebu Ali'ye karşı isyan etti. Bu esnada İbn Dimne adlı adam Ebu Ali'yi kale kapısından çıkarken öldürdü ve Abdulber'in kızıyla evlendi. Çok zaman geçmeden Abdulber'i de öldürdü. Diyarbekir ile bağlı yerlerin idaresini eline aldı.

Ebu Ali'nin katlinden sonra kardeşi Mümehheduddevle Mansur, şimdi Silvan kazası merkezi olan Meyyâfârikîn'e gidip yerleşti ve Ebu Ali'nin memleketlerini birer birer İbn Dimne'den aldı. Devletin ileri gelenlerinden olup yüzünden şer akan Şirve namın-

(50) İbnu'l-Esir, C. 9, S. 12.

(51) İbnu'l-Esir, C. 9, S. 24; İbnu'l-Verdi, C. 1, S. 309; Nühbetu't-Tarih.

daki kötü adam, 5 Cumadelulâ 401/1011 perşembe gecesi Het-tâh (52) kasabasında yaptığı ziyafet esnasında adı geçen Mü-mehhidudevle'yi hiyanetle öldürdü (53) bir çok şehirlerine sahip oldu.

Mümehheduddevle'nin diğer kardeşi Ebu Nasr Ahmed b. Mer-van, rüyasında güneşin kendi meclisine girdiğini görmüş ve Mü-mehheduddevle'ye söylemişti (54). Mümehheduddevle bu rüya-dan kendisine kötülük ve nefesine zarar ve Ebu Nasr'a zafer ge-leceğini düşünerek Ebu Nasr'ı hapsetti. Mümehheduddevle öldü-rülünceye kadar hapisanede kaldı. Mümehheduddevle katlinin ardından hapisaneden çıkarıldı, Erzen (55) şehrinde âmâ ola-rak sağ kalan babası Mervân'ın yanına gitti. Diyarbekir ahalişi, Mümehheduddevle'yi öldüren Şirve'nin itaatinden çıkmalarıyla Ebu Nasr geldi, Diyarbekir'i zaptetti.

Güzel bir surete ve ahlâka sahip olan Ebu Nasr'ın kuvvet ve şevketi, debdebesi gittikçe arttı, şöhreti, şanı âleme yayıldı. Za-manın değişmesi ile tekrar vîran olan Mardin'i adı geçen Ebu Nasr tamir ve öteden beriden halkı getirerek yerleştirdi. Abbâsi halifelerinin 25. olup faziletiyle, iyi haliyle bilinen el-Kâdir Billah Ahmed İbn İshâk Ebu Nasr'a, "Nâsiruddevle" ünvan-ı celilini 23 verdi. Vezirlerinden Fahruddevle'yi (56), Ebul Kâsım Magribî'yi

-
- (52) Diyarbekir vilâyetine bağlı olan lîce kazasına merbut Antâk köyüdür ki eskiden mamur bir şehirdi.
- (53) İbn Esir, C. 9, S. 25; İbnu'l-Verdi, C. 1, S. 209'da 402/1012 senesinde olduğunu söylüyorlar. İbn Hallikân ise yukarıdaki tarihi teyid ediyor.
- (54) 1258/1842 tarihinde vefat eden Mardin ulemasından Abdüsselâm Efendi **Üm-mû'l-İber** adlı tarihinde, Ebu Nasr'ın gördüğü rüyayı Ebu Ali'ye söylediğini yazıyor ki doğru olması gerek.
- (55) Meşhur Erzurum'un gayri olup Siirt'le Ahlât arasında harabedir. Muharref olması hatıra geliyor.
- (56) Adı Muhammed b. Cehlîr'dir. Hayatı ve bıraktığı üzel eserler Diyarbakır'a ait kısımında sahîfede yazılmıştır. Oraya muracaat edilsin (Bu bölüm bu kitapta mevcut değildir. **B.Z.**).

(57) kendisine vezir tayin etti. Selçuklu Ertuğrul (Tuğrul) Beg'le Ebu Nasr Ahmed arasında samimi muhabbet meydana geldi. 419 senesi Cumadululâ'sında/Mayıs 1029'da Musul Meliki Bedrân b. Mukallid el-Mukayli ile harbetti, mağlub oldu. Bir fırka asker daha sevketti, onlar da kırıldı. Bu kere 3000 süvari gönderdi, bunlar Nusaybin'e girdi. Bedrân da çok zayıat verdikten sonra Musul'a kaçtı (58).

421/1030 senesinde bir daha savaştılar. Bedrân bozuldu. 422/1031 tarihinde Ebu Nasr'ın Cezire valisi, Cezire'den 10000 asker topladı (59). Cezire'ye yaklaşan Ermenilerle harbederek galip oldu ve birçok mallarını, hayvanlarını ele geçirdi.

Yine 422/1031 senesinde Rumlar, Ebu Nasr'ın idaresi altında olan Urfa'ya hücum ettiler. Karşılarına çıkıp harbeden Ebu Nasr'ın askeri bozuldu, Urfa'yı aldılar, 426/1035 tarihinde İbn Vessâb en-Nemirî, Urfa'yı alan Rumlarla birleşti. Ebu Nasr'ın memleketini almak istediler. Ebu Nasr karşılarına çıktı. Ahdini bozan Rum Meliki kusurunun bağışlanmasını istemekle savaştan çekildi (60).

Ebu Nasr, 427/1036 senesinde İbn Vessâb ve İbn Utayr ile ittifak kurarak Urfa'ya hücum etti ve Rumlardan çok kişi öldürdü. 433/1042 tarihinde Cezire valisi olan oğlu Süleyman, Azerbeycan'dan gelen Meliku'l-İzz ile harbederek Meliku'l-İzz'in gayesine ulaşmasını engelledi. 447/1055 yılında dahi Cezire'nin doğu tarafında nüfus sahibi olan Bohtaniyye Kürtlerinden Emir Musik İbn el-Mecelli ile araları açıldı.

(57) İsmi Hüseyin b. Ali'dir. 415/1024 senesinde Ebu Nasr'a vezir olmuştur. 418/1026 tarihinde 46 yaşında olduğu halde vefat etmesiyle cenazesi Meyyârikin'den Necfe-i Eşref'e götürüp defnetmişlerdir. İbnu'l-Esir C. 9, S. 116.

(58) İbnu'l-Esir, C. 9 S. 126.

(59) Bu Cezire'den kastedilen, Dicle ve Fırat arası demektir. Yoksa Cezire-i İbn Ömer (bugünkü Cizre) değildir.

(60) İbnu'l-Esir C. 9, S. 153.

24 Bu sırada Süleyman halasının oğlu "Fenek" sahibi Ebu Tahir'in kızını adı geçen Musık'a vermek suretiyle, Emir Musık'ın dostluğunu, itimadını kazandı. Emir Musık bir gün Cezire'ye (61) gitti. Oraya ulaştınca Süleyman kendisini tutup hapsedti. Sultan Ertuğrul bırakılmasını istemesine karşın vefat etti dedi. Emir Musık'ın kayınbabası Ebu Tahir-i Beşnevî de bu işi yapan Ebu Nasr'a ve Süleyman'a; "Madem ki Emir Musık'ı öldürmek fikrinde idiniz. niçin benim kızımı âlet ettiniz? Bu benim için haysiyet kırıcıdır" diye kızdı. Beşnevî'nin bu itâbından Süleyman korktu, Ebu Tahir'i zehirledi.

Ebu Tahir'in yerine oğlu Ubeydullah geçti. Süleyman ile Ubeydullah arasında geçen geçti diye muhabbet tekrar oluştu ve yeminlerle birbirini inandırdılar. Günün birinde Ubeydullah Fenek'ten Cezire'ye gelirken Süleyman pek az adamıyla karşıladı. Bu sırada Ubeydullah, onu öldürerek babasının intikamını aldı. Ebu Nasr bunu haber alınca üzüldü. Hem Cezire'yi ve etrafını korumak hem de oğlu Süleyman'ın intikamını almak üzere diğer oğlu Nasr'ı büyük bir ordu ile gönderdi. Süleyman'ın öldürüldüğünü işiten Musul Meliki Kureyş b. Bedrân, fırsat ganimettir diyerek, Bohtaniye ve Beşneviye aşiretleriyle birleşti. Nasr'ın karşısına çıktılar. Aralarında meydana gelen savaş neticesinde zafer Nasr'a nasip oldu. Kureyş ağır derecede yaralandı ve askerinden çok zayıf vererek Musul'a döndü. Nasr da Cezire'de kaldı ve Bohtaniye ve Beşneviye aşiretleriyle de barıştı (62).

25 Adalet ve insaf, yumuşak huy ve lütuf sahibi olan Ebu Nasr, haddizatında cömert, cesur idi. 360 cârîyesi vardı, geceleri nöbetle bunların yanında yatardı. Vaktinin üçte birini devlet işlerini görmekle, üçte birini zevk ve sefaya, öbür üçte birini de ailesiyle beraber olmaya ayırmıştı. Beşbin altına alınmış şarkıcı cariye-leri ve kapısında beşyüz hizmetçisi her zaman vardı, aşçıları Mı-

(61) Şimdi mevcut olan Cezire kasabasıdır (Cizre Kazası).

(62) İbnu'l-Esir, C. 9, S. 240.

sır'a göndererek leziz, nefis, çeşit çeşit yemek pişirmeyi öğrenmişlerdi.

Bu sebeple ikram ve ihsan kapısı herkese açık, saadet meclisi faziletli âlimler, edipler ve şairlerden meydana geliyordu. Kış günlerinde kar yağdığı zaman, aç kalarak şehre, köylere can atan kuşları halk tutmasını diye, çöle darı, arpa, buğday serptirir ve bu suretle kuşlar da ihsanına nail olurlardı.

Bu kadar zevk u sefa ve dünya lezzetleri içinde elli bir ve bir rivayete göre de elli iki sene hükümet sürmüş ve seksen sene altı ay (63) yaşamış iken bir vakit olsun namazını geçirmemiş ve bir adamdan başka kimseyi incitmemiş ve siyaset yapmamıştır. Ne derece temiz, takvalı, halim, selim olduğu bundan anlaşılıyor. Hiçbir padişah, hiçbir melik bunun zamanında bunun nail olduğu nimete, izzete, güzel şöhrete mazhar olmamış idi.

Terk ettiği Nasr, Sa'id adlı iki oğlu saltanat için kavgaya başladılar. Mezkur vezir Fahruddevle'nin uygun görmesi ile Sa'id Diyarbakir'de babası yerine oturarak Mardin'e bir vali göndermiş ve Nasr da pederi zamanında bulunduğu Meyyâfârikin valiliğinde kalmıştır.

b) MELİK SA'İD'İN DEVRİ

- 26 Babasının yerine Diyarbakir'de oturan Said, iki sene hükümet sürdükten sonra 455/1063 senesinde vefat etti. Kardeşi Nasr da

(63) Ebi'l-Fida, C. 2, S. 189; İbnu'l-Esir, C. 10, S. 6'da 453/1061 senesinde vefat ettiğini söylüyorlar. İbnu'l-Verdi de bunları teyid ediyor ki bu hesapça müddet-i saltanatı elli iki, İbn Hallikân ise C. 1, S. 71'de 29 Şevval 453/Ekim 1061 senesinde vefat ederek Meyyâfârikin'de defnedildiği söylüyor ki, buna göre elli iki sene hükmetmiştir. 437/1045-46 ve bazılarına göre 439/1047-48 senesinde vefat eden büyüklerden, şairlerden, fazilet ehlinde Ahmet b. Yusuf el-Menâzi de Ebu Nasr'ın veziri idi. Pek çok güzel kitaplar toplayarak Diyarbakir'le Meyyâfârikin camilerine vakfetmiştir. Maattessüf onlardan eser yoktur. Vezirin aslı Harput yakınında olan Menâcehr'dendir. Ahlat civarındaki Manâzgirt yahut Malazgirt başkadır. İbnu's-Şihne'den.

Mardin (Gabriel'den 1932)

Meyyâfârik'in'den gelip Diyarbekir'de hükümdarlık makamına oturdu (64).

c) EMİR NASR'IN ZAMANI

Diyarbekir'de ikamet eden Nasr, Meyyâfârik'in'i, Mardin'i gönderdiği valilerle idare etti. Zamani rakibsiz, dağdağsız geçti. 17 sene emarette (emirlikte) bulundu. 470/1078 senesi Zilhicce'sinde de hayata veda ederek yerine oğlu Mansur oturdu (65).

(64) Ebi'l-Fidâ, C. 2, S. 193; Ibnu'l-Esir, C. 10, S. 6, 10, 40; **Nühbetu't-Tarih**, S. 118.

(65) Abdüsselâm Efendi merhum tarihlerin hilâfına olarak vezirin tensibiyle Diyarbekir hükümetinin Nasr'a, Meyyâfârik'in'in de Said'e verildiğini ve Said'in bir müddet de Mardin'de kaldığını ve emirlik müddeti 9 seneden ibaret olan Nasr'ın 462 senesi Zilhicce'sinde vefat ettiğini ve Said'in Diyarbekir emirlik tahtına oturduğunu ve 465 senesinde vefat ettiğini söylüyor. Ama kaynağını dayanağını göstermemiştir. Diyarbekir'in 1301 Sânamesi'nde bu cihet bu şekilde yazılmış, lakin kaynaklar gösterilmemiştir. Olsa olsa bu ikisinin de dayanağı Şerefnâme'dir. Çünkü Şerefnâme böyle yazıyor. Halbuki isimleri yukarıda yazılan Ebi'l-Fidâ, Ibnu'l-Esir gibi, çok eski ve güvenilir tarihçilere ayrıca birçok muteber tarihin özeti olan Nühbetu't-Tarih'in sözlerine uygun değildir. Bunun için insanı tatmin etmiyor.

d) MELİK MANSUR'UN ZAMANI

Babası Nasr'a halef olan Mansur, sıkıntısız 6 sene hüküm sürdü (66). 476/1083 yılında İran, Irak sultanı olup Şam'a kadar nüfuzu olan Selçuklu Melikşah'ın haber vermesiyle halife Mükte-dî Billah, vaktiyle Ebu Nasr'ın ve oğulları Said ve Nasr'ın vezaretlerinde bulunan ve ismi yukarıda bulunan Fahruddevle Muham-med b. Cehiri'yi külliyyetli askerle Diyarbekir'de Mansur'un üzeri-ne gönderdi.

- 27 Beri taraftan da 477/1084 senesinde Melikşah, Emir Artuk ile bir miktar başka asker sevketti. İşin sonunu vahim gören Mansur, Diyarbekir'i kendisine teslim etmek şartıyla Musul Meliki Şe-refuddevle Müslim b. Kureyş'ten yardım istedi. Müslim de kabul ederek ordusuyla geldi. Diyarbekir etrafında duran Fahruddevle, karşısında Müslim ile Mansur'un askerini görünce barış istedi. Ama bunun karşılığını onlardan görmedi.

Müslim'le Mansur mezkur 477/1084 senesi Rebiulevvel ayının bir gecesinde Fahruddevle ile Emir Artuk ordularının başında ha-zır değillerken ordularını sardılar, şiddetle harbettiler. Arab as-kerlerini kırdılar, bir çok eşya, hayvan aldılar. Düşmanın takip ve saldırması ihtimaline karşı Müslim ile Mansur Diyarbekir'e girdi-ler, kapıları kapadılar. Fahruddevle ile Emir Artuk gelip şehri mu-hasara ettiler. Müslim, yolların muhafazasına memur olan Emir Artuk'a tazminat karşılığı hayli mal verdiği için, Emir Artuk ken-disine yol verdi. O da Rebiulevvel'in 21. günü Diyarbekir'den çı-ktı gitti (67). Fahruddevle de Meyyâfârikîn'a, Ahlat'a doğru yürü-dü ve 478/1085 senesi Muharrem'inde Diyarbekir'i ve Cumadu-lâhîr'de de, Meyyâfârikîn'i muhasaradan sonra aldı ve Mansur'un bütûn mallarını ele geçirdi ve yine bu sene Cezire'ye döndü. İle-

(66) Mansur'un devlet işlerine İbnu'l-Enbârî bakardı.

(67) Ebi'l-Fidâ, C. 2, S. 208; Nühbetü't-Tarih, S. 118, 122; İbn Haldun, C. 3, S. 474; İbnu'l-Esir, C. 105, 45, 49; Ebu'l-Fidâ hepsinde diğerleri ile aynı görüşte olup yalnız Müslim'in Diyarbekir'den çıkıp gittiğini 11 Rebiulevvel 477/1084 olarak gösteriyor.

ri gelenlerden Benu Vehbân vasıtasıyla Bâbu'l-bûbiye burcunu yıkarak içeri girdi, beldeye sahip oldu. Mervânilerin hükûmetine son verdi. Bu kargaşalık esnasında Mansur da Cezire'ye kaçmıştı. 489/1096 senesinde Cezire-i İbn Ömer Melik'i Çökürmüş, Mansur'u Cezire'de tuttu, bir yahudinin evine bıraktı, orada öldü. Cenazesini zevcesi götürüp babasının yanına gömdü. Merhum hulafa-yı Abbâsiyenin ikincisi diğer Mansur gibi cimrilik ile meşhurdur. Mervânilerin ortaya çıkışı 380/990 senesi, yıkılışı 478/1095 senesi, hükümetlerinin müddeti ise 98 senedir ve yedi kişiden ibarettirler.

28 Abdüsselâm Efendi merhum, **Ümmü'l-İber** de, Mansur'un Sa'id'e halef olarak 465/1073 senesinde hükümdarlığa geçtiğini ve saltanatı bir yıl devam eder etmez veziri Ebu'l-Kâsım Mağribî ile harbe tuttuğunu ve 1. muharebede bozulan vezirin, Müslim b. Kureyş'ten yardım etmek talebinde bulunduğunu ve Müslim'in gönderdiği askerle 2. defa olarak Nusaybîn civarında Mansur'la yaptığı kavgada galip geldiğini ve Mansur'u tutup Cezire'de haps ettiğini söylüyor ki 26. sahifenin sonunda yazılan tarihlere ters tir.

Bazı yerlerde vezir Ebu'l-Kâsım'ın Musul hakimi Çökürmüş'tan yardım istediği yazılıdır ki, bu da yanlıştır. Zira Çökürmüş'un Musul'daki hükûmeti 495/1012 senesinden 500/1017 senesine kadar devam eden beş seneden ibarettir.

Bu aileden evvel Benî Ukayl hanedanı Musul'da hakim idiler ki, bunlardan Müslim b. Kureyş 453/1061 senesinde Kutulmuş ile Antakya yanında yaptığı savaşta öldürülmüştür.

Yine Abdüsselâm Efendi **Ümmü'l-İber**'de diyor ki : "Mervânî hükümetinin yıkılması üzerine Müslim b. Kureyş Diyarbekir'i ele onardı. Bunun üzerine Selçuklu Alparslan veziri Fahruddevle'yi ve Emir Artuk'u ordu ile 469/1076-77 senesinde gönderdi. Müslim ile harb ettiler. Halbuki onların Müslim'le, Mansur'la muharebeleri yukarıda yazıldığı üzere 477/1084 senesindedir ve orduyu gönderen dahi Alparslan değil Melikşah'tır. Çünkü Alpars-

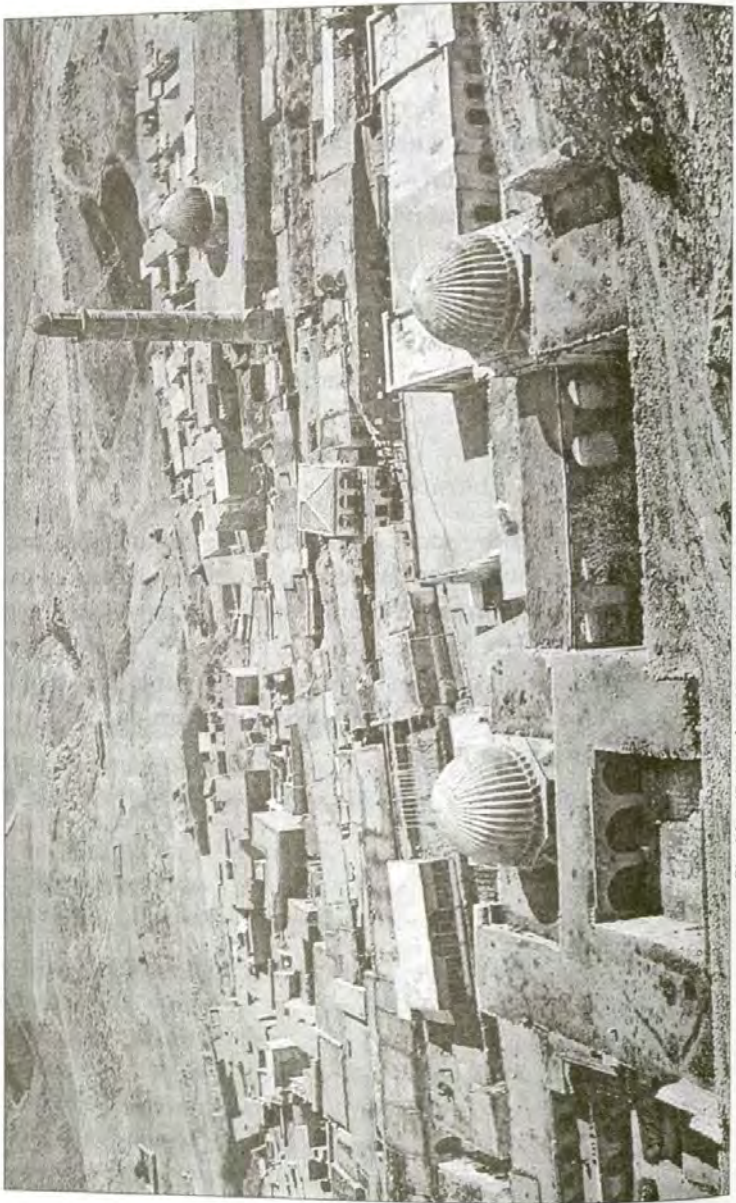
lan 465/1072-73 senesinde Yusuf Hârezmi tarafından katledilmiştir ki, bütûn tarihçiler bunu açıkça yazıyorlar. Abdüsselâm Efendi bunda da yanlışır.

Abdüsselâm Efendi'nin **Ümmü'l-İber** tarihi tanınmış bir tarih değildir. Şöhreti sade Mardin şehrine münhasırdır. Arabiyyu'l-İbâre (arapça) bir nüshası tarafımızdan görülmüştür.

Müslim b. Kureys'in Musul'a gitmesi dönmesi üzerine Diyarbekir'e dokuz saat uzak ve kuzeyde olan "Eğil" hakimi Abbasi sülâlesinden Pîr Bedir b. Musa b. Seyyid Hüseyin A'rac gelip Diyarbekir'e girdi. Emir Artuk bununla harbe girmişti. Pîr Bedir dayanamayarak Meyyâfârikîn'deki Emir Husâmuddîn'e (68) iltica etti. Husamuddin'e isabet eden bir ok hayatına son verdi. Pîr Bedir tutuldu, yanındakilerle beraber idam edildi.

- 29 Emir Artuk perakende suretiyle sair kalelere sokulan hükümdar taifelerini birer birer ortadan kaldırdı. Buna mükâfat olarak Melikşah tarafından kendisine Mardin, Hâbur, Nusaybin ile sair memleketler verildi. İşte bu esnada idi ki, Müslim b. Kureys'i tazminat mukabilinde saliverilmesi, Melikşah'ın hoşuna gitmediğini Emir Artuk anladı. Korkusundan Melikşah'ın Şam'da valî olan kardeşi Tutuş'un yanına kaçtı.

(68) Husamuddin'in kim olduğu bilinemedi.

Zincirliye (Sultan İsmail) Medresesi ve Ulu Camii (Gabriel'den 1932)

C) MARDİN'DE ARTUKOĞULLARI DEVRİ

Artuk b. Eksuk b. İlgâzi b. Davud aslen Mâverâunnehir'deki Şehrimân köyündendir, Türkmendir. 400/1010 senesinde Şehrimân'da doğmuştur (69). Babası çobandı. Cenab-ı Hakk'ın kendisine bahsettiği zeka, cesaret, kuvvetli azim gibi herbiri kahramanların iftihar ve şöhrat bulmalarına sebep olan mümtaz hasletler sayesinde kuvvetli bir devlet kurmaya muvaffak oldu.

Evlendiği Alparslan'ın kızıdan Sokmân, İlgâzi, Behrâm, Hasan adlı dört oğlu dünyaya geldi. Behrâm'ın Belek, Sokmân'ın da İbrahim, Davud, Süleyman, İlgâzi'nin de Husameddin, Timurtaş ve yine Süleyman, Hasan'ın da Yakut, Ali adlı oğulları vardı (70). Yukarıda yazıldığı üzere Emir Artuk ki, Müslim b. Kureys'i tazminatla kendisini düşünerek salıverilmesinden gazaba uğradığı Melikşah'tan korktuğu için Şam'da kalan kardeşi Tutuş'un yanına gitti. Tutuş kendisine hürmet ve kendisine Kûdûs hükümetini havale etti. Orada 5 sene valilik ettikten sonra 484/1091 senesinde yine orada vefat etti (71).

- 30 Oğullarından Sokmân, Meliku'l-Cebbâr Eminuddin ve İlgâzi de Necmeddin lakabı alarak yerine geçtiler ve beş sene kadar Kûdûs'le havalisini beraberce idare ettiler.

Dayıları Tutuş, 488/1095 senesi Saferinin 17. günü kardeşi Melikşah'ın oğlu Süleyman Berkuyarık ile Rey (72) şehri yakınında yaptığı muharebede öldürüldü. Bunu haber alan Mısır'daki Fatîmi hükümdarlarının 9. el-Müste'li Billah Ahmed, veziri Afdal'ı

(69) Ali Sevîm, doğum tarihinin bilinmediği ifade etmektedir (İslam Ansiklopedisi Diyanet Yayını C. 3, S. 414 "Artuk b. Eksûk" maddesi, B.Z.).

(70) **Nuhbetü't-Tarih**, S. 114, 115; **Ebi'l-Fidâ**, C. 2, S. 216; İbnü's-Şihne Abdüsselâm Efendi, Artuk'un Sokmân, İlgâzi, Sungur adlı üç oğlu olduğu ve bunlardan Sungur'un yaşamadığı ve Artuk'un 478/1088 senesinde Azerbeycan'a giderken Bayındır'da vefat ettiğini söylüyor. Ama bu da yanlıştır.

(71) Ebi'l-Fidâ, C.2, S. 207; **Nuhbetü't-Tarih** S. 115, 116, İbnü's-Şihne.

(72) İran'da meşhur şehirdir. Nisbetinde Râzi derler. 606/1210 senesi Ramazan bayramı günü Herat'ta vefat eden, tefsir sahiibi Fahreddin Râzi bu şehirdendir.

yeterli miktarda askerle Kudüs'e gönderdi. Vezir Kudüs'ü muhasara ettikten sonra 489/1096 senesi Şaban ayında Sokmân'la İlgâzî'nin ellerinden aldı (73) (74). Kudüs'ün bu suretle ellerinden alınması üzerine lakabı Meliku'l-Cabbâr Eminuddin olan Sokmân, ihtiyar ettiği Urfa'da kaldı. Necmeddin İlgâzî de Bağdat'a gitti.

a) MELIKU'L CEBBÂR EMİNÜDDİN SOKMÂN'IN DEVRİ

490/1097 senesinde Haleb'te hükümdar olan Selçuklu Rıdvân b. Tacuddevle Tutuş'la kardeşi Dukâk'ın araları açıldı, harbe başladılar. Rıdvân'ın talebi üzerine Suruç'ta bulunan Eminüddin Sokmân Rıdvân'a yardım etti. Harbin sonunda Dukâk bozuldu (75) Eminüddin 491/1099 senesinde bütün hükümdarlarla birleşti. Antakya'da frenkleri tepeledi. Dönüşünden sonra gelip Hasankeyf'e yerleşti. Bilahere Mardin'le Diyarbekir'i ele geçirdi (76).

- 31 Musul'daki Beni Ukayl hanedanının yıkılmasından sonra Musul'a hakim olan Kürboğa (77) ile 494/1101 senesinde harberken mağlub oldu. Beraberinde bulunan, hayat hikayesi aşağıda yazılı kardeşi oğlu Yakut esir oldu ve Kürboğa tarafından Mardin kalesinde hapsedildi. Emir Artuk'un zevcesi, torunu Yakut'un saliverilmesini Kürboğa'dan rica etti, o da bıraktı (78).

(73) Ebi'l-Fidâ, C. 2, S. 219; Ibnu'l-Esir, C. 10, S. 98.

(74) İbn Hallikân, C. 1, S. 76'de Kudüs'ün 489/1096 senesi Şevvâl ayında Eminüddin Sokmân'la Necmeddin İlgâzî'nin ellerinden alındığını söylüyor. Afrika Delil'inin 535. sahifesinde ise 491/1098 senesi olarak gösterilmiştir. Senenin doğruluğu hususunda Ebi'l-Fidâ'nın, Ibnu'l-Esir'in, İbn Hallikân'ın sözleri doğrudur.

(75) Ibnu'l-Esir, C. 10, S. 93.

(76) Kâtip Ferdî, Necmeddin İlgâzî'nin 493/1100 senesinde Haleb'e giderek Frenklerle harbettğini söylemiştir. Halbuki harbeden Eminüddin'dir ve sene de 491/1098 senesidir. Zira bu tarihte Necmeddin Bağdat'ta bulunuyordu.

(77) İran hükümdarı Berkuyank'ın seraskeri (ordu komutanı) idi. Beni Ukayl'dan Ali b. Müslim'i Musul'da muhasara etti. Ali hile ile Hile'ye kaçtı. Bu da 489/1096 senesinde Musul'u alarak hakim oldu.

(78) **Nühbetu'l-Tarih**; Ebi'l-Fidâ, C. 2, S. 226; Ibnu'l-Esir, C. 10, S. 119.

Bu mağlubiyet üzerine, Mardin, Hasankeyf Eminüddin'in elinden çıktı, yalnız Diyarbakir kaldı. Kürboğa 495/1102 senesinde vefat etti. Sultan Berkuyânk Mardin'i Muganni isminde birine verdi. Bu fırsattan istifade Cezire hakimi Çökürmüş, Musul'u almak üzere yürüdü. O zaman Musul idaresi altında bulunan Nusaybin'i aldı. Kürboğa'ya halef olan Türkmen Musa, Çökürmüş'ün karşısına çıktı. Fakat kendi askeri kendini terk ederek Çökürmüş'e meylettikleri için, bizzarure kaçtı, Musul'a sığındı ve Diyarbakir Meliki Eminuddin'den yardım istedi ve Hasankeyf'i kendine vereceğini vadetti.

Eminüddin de Musa'nın kurtarılmasına koştu. Bunu gören ciğersiz Çökürmüş tabana kuvvet vererek geri çekildi. Muhasaradan kurtulan Musa, Eminüddin ile görüşmek üzere Musul'dan gelirken Kevāsâ köyünde kendi adamları tarafından öldürüldü. Eminüddin de Hasankeyf'i zaptetti (79).

Hapishaneden çıkan mezkur Yakut, Mardin'i beğendi. Kale altında oturup hem ticaretle meşgul oldu, hem de kaleyi düşman taarruzundan muhafaza etmek üzere Muganni'den izin istedi, o da verdi. Yakut bu suretle çalıştı, Muganni ona iyice güvendi.

- 32 Günün birinde kalede oturanların bir kısmı şehre Yakut'un yanına indiler. Yakut bunları tutup bağladı, kale kapısının önüne getirdi. Kalede bulunanlara; "Kapıyı açınız, şayet açmazsanız bunları öldürürüm" dedi. Kaledekiler bu sözü nefretle reddettiler. Yakut da tuttuğu adamlardan birini kendisine yapılan iyiliğe aykırı olarak haksız yere öldürdü. Bunun üzerine kapıyı açtılar. Yakut da girdi, kaleyi aldı, Mardin'e hakim oldu (80).

496/1103 senesinde Bağdat'ta Şihne olan Necmeddin İlgâzî'yi Sultan Berkuyâruk azlederek yerine Gümüştekin el-Kayserî'yi gönderdi. Bundan kızan Necmeddin, bunu engellemek için kardeşi Hasankeyf emiri Eminuddin Sokman'dan yardım istedi. O da Bağdat'a gitti. Yolda Tikrit'i yağma etti. Bağdat'ta Necmed-

(79) **Nühbetu't-Tarih**; Ebi'l-Fidâ, C. 2, S. 226; Ibnu'l-Esir, C. 10, S. 119.

(80) Müellif bu dipnota bir şey yazmamıştır (**B.Z.**).

Firdevs Koşkönden Mardin (Gabriel'den 1932)

din ile birleşerek büyük bir fitne kopardı, nihayet galip oldular (81).

497/1104 senesinde Frenkler, Cebel-i Akâr, Suruç kalelerini sardılar. Ahalilerini katlettiler ve Harran üzerine hücum ettiler. Eminüddin, Musul hakimi Çökürmüş'le ve Türkmenlerle birleşti. Frenklerle harbettiler. Eminuddin'in çalışması ile Frenklerin çoğu mahv oldu ve kral Koms esir edildi. Mezkur Yakut da yine bu senede Nusaybin'i Çökürmüş'ten almak üzere giderken hasta oldu, silâh kaldırmaya gücü kalmadı. Hayvana yükleyerek götürdüler, Nusaybin'i muhasara altına aldı. O sırada kaleden atılan bir okun değmesiyle öldü (82). Yerine kardeşi Ali b. Hasan b. Artuk

(81) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 117, 124.

(82) Bu Yakut'un Mardin'de ismine izafette bir medrese yaptırdığı Hacı Kâsım Efendi ailesinden Bekir Efendi yanında gördüğüm 1080/1669 tarihinde mezkur medresede yazılan bu risalenin nihayetindeki kitabeden anlaşılmuştur. Şimdi medreseden eser yoktur.

geçti. Musul hakimi Çökürmüş'e meyyal olduğunu Hasankeyf'te emir olan amcası Eminüddin hissetmesiyle geldi, Mardin'i elinden aldı. Buna bedel Cebel (Midyât) hükümetini kendisine verdi ki, bu olaylar 498/1105 senesinde oldu.

- 35 Yine 498/1105 senesinde Frenkler, Şam'ın, Trablus'un etrafını sardılar. Şam emiri Atabeglerden Zahirüddin Ebu Mansur Dağtekin'in ve Trablus sahibi Fahrulmelik b. Ammâr'ın feryad edip yardım istemeleri üzerine adı geçen Eminüddin Şam'ı, Trablus'u kurtarmağa giderken Hamâ ile Humus arasında bulunan Karyeyteyn (83) adlı köyde ve mezkur senenin Safer ayında hannâk hastalığından vefat etti. Cenazesini beraberindeki oğlu İbrahim götürüp Hasankeyf'te gömdü (84).

Oğullarından bu İbrahim kendine halef olarak hükümdarlığa geçti (85). Biraz sonra Necmeddin İlgâzi Bağdat'tan gelerek Hasankeyf, Mardin idaresini eline aldı. Bilahere Hasankeyf'i İbrahim'e terk eyledi (86) (87).

(83) Önceleri Humus'a bağlı bir köydü. Şimdi Suriye hükümetinde bir kazadır.

(84) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 136; Ebi'l-Fidâ, C. 2, S. 229, 230; **Nuhbetü't-Tarih**, S. 115; **Meryu't-Tarih**, S. 329.

(85) Ebi'l-Fidâ, C. 2, S. 230, 246, 247; **Nuhbetü't-Tarih**, S. 115.

(86) Mardin Eminüddin mahallesinde mevcut ve kısmen harap olan cami ile medresenin bânisi işte bu Eminüddin'dir. Mahalle de, cami de adına izafeten bu isimle biliniyorlar. Medrese büsbütün yıkılmıştır.

(87) Kâtip Ferdi ile Abdüsselâm Efendi, emir Artuk'un ve oğullarının Kudüs'te hüküm sürdüklerinden hiç bahsetmedikleri gibi Eminüddin Sokmân'ın, Mardin'de, Diyarbekir'de melik olduğunu da Kâtip Ferdi asla nazara almamıştır. Yalnız Abdüsselâm Efendi, emir Artuk'un vefatından sonra oğlu ve Eminüddin'in Mardin'e hakim olduğunu ve Hasankeyf ile Savur'un bunun zamanında fethedildiklerini ve büyük kardeşi Necmeddin İlgâzi ile adalara açılarak bu yüzden Necmeddin'in Diyarbekir'e kaçtığını ve kendisini takip eden Eminüddin Diyarbekir'i 6 ay kuşattığı halde ahalinin Necmeddin'i teslim etmediğini ve Diyarbekir'den Meyyâfârikin'e kaçan Necmeddin'i, Eminüddin yine takip ederek galip geleceğinden emin olan Eminüddin'in askerî bozularak kendinin de harb meydanında öldürüldüğünü ve Mardin'deki müddet-i hükümetinin 7 seneden ibaret ve bu vakıanın 485/1092 tarihinde olduğunu söylüyor. Lâkin Ebu'l-Fidâ'ya, İbnu'l-Esir'e, İbn Hallikân'a, **Nuhbetü't-Tarih**'e, **Meryu't-Tarih**'e muhalif olan bu rivayetlerin kaynağını söylemiyor. Şu halde bu cihette de yanlışlığı sabit oluyor. Eminüddin'in Necmeddin'den yaşça büyük olduğu da şüphesizdir.

32. sayfada Bağdat'ta Şihne (88) olduğu yazılan Necmeddin İlgâzi, kardeşi Eminüddin Sokmân'ın vefat etmesiyle 498/1105 senesinde Mardin'e geldi, hükümete sahip oldu (89). Mardin'de harabeye dönmüş camileri, mescitleri tamir etti ve ismiyle anılan Necmeddin mahallesindeki camii ve bitişiğindeki medreseyi inşa etti (90). 505/1111 senesinde Musul, Tebriz, Erbil, Diyarbekir hükümdarlarının ittifakla Fransız'larla giriştikleri muharebeye oğlu Ayâz'ı gönderdi (91). 507/1113 senesinde Fransızlar Şam'ı sardılar. Şam Meliki Dağtekin, İslâm hükümdarlarından yardım istedi. Necmeddin İlgâzi, Musul, Sincâr hakimleriyle birleşerek gitti. Taberiyâ yanında Fransızları fena halde kırdılar, birçok mal ganimet aldılar (92).

508/1114 senesinde Urfa'da Suruç'ta, Sumaysât'ta (Samsat) Fransızlarla harbeden Aksungur Porsukî'ye (93) iştirak etmeyip yalnız oğlu Ayâz'ı gönderen Necmeddin, Aksungur'u gücendirdi. O da harpten dönüşünde Mardin köylerini yağma ve Ayâz'ı hapsedi (94). Necmeddin de kardeşi Eminüddin'in oğlu Hasankeyf hakimi Rüknüddeve Davut'la birleşerek Türklerden topladıkları askerle mezkur senenin sonunda Aksungur'la çarpıştılar. Aksungur'u mağlup ettiler ve Ayâz'ı da kurtardılar. Bu olay üzerine Selçuklu Sultanı Muhammed, Necmeddin'i tehdit yoluna git-

(88) O zaman alay beyliğine eşit bir makam idi.

(89) İbn Hallikân, C. 1, S. 71'de 501/1107-08 senesinde Mardin'e geldiğini söylüyor. Allahu a'lem doğrusu budur. (İbnu'l-Erzak ise 507 veya 508/1113 yılında Mardin'e sahip olduğunu söylüyor. İbnu'l-Erzak, **Tarih-i Meyyâfârikîn ve Amîd** Nsr. Prof. Dr. Canoke Hillerbrand İSTANBUL 1990, S. 149. B.Z.).

(90) Medreseden şimdi eser yoktur.

(91) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 171.

(92) **Nühbetü't-Tarih**, S. 115.

(93) Bu Aksungur, Selçuklu beylerinden Porsuk'un kôlesi idi. Zamanla büyüdü. Sultan Muhammed zamanında ve 507/1113 senesinde vail oldu. 520/1126 tarihinde Musul'da cuma namazı kılariken mühlidler fedaileri tarafından şehid edildi.

(94) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 176, 177.

35 ti. 509/1115 senesinde Dağtekin'le Fransızlarla anlaşıp ittifak ettikten sonra Mardin'e döndü (95). Yolda yanındakiler olduğu cihetle istirahat için Hamâ ile Humus arasına düşen şimdi büyük bir köy olan Resten şehrinde otururken Humus sahibi Kayırhân b. Karaca kendisini tuttu. Koruma altında göndermek üzere Sultan Muhammed'ten asker istedi. Bu hadiseyi işiten Dağtekin, Humus'a geldi, Necmeddin'in bırakılmasını teklif etti. Kayırhân bırakmadı ve Dağtekin'e; "Sen Şam'a dönmezsen vallahi Necmeddin'i öldürürüm" dedi. Bunu haber alan Necmeddin; "Niçin ısrar ediyorsun ki, kanımın dökülmesine sebep ola. Madem ki maslahat senin Şam'a dönmecliğini icab ettiriyor, git" diye Dağtekin'e haber gönderdi. Dağtekin de gitti.

Kayırhan baktı ki istediği askerin gelmesi gecikti ve kendi adamları Dağtekin'i tahrik ederler de Humus elinden gider diye korktu. Necmeddin'in oğlu Ayâz'ı, ileride aralarında evlilikle akrabalık hasıl olmak üzere rehin aldı, Necmeddin'i bıraktı. Necmeddin Haleb'e giderek asker topladı, geldi Humus'u kuşattı. O sırada Sultan Muhammed'in askeri Porsuk b. Porsuk ve Cuyuş Beg ve Gündoğdu beraberinde geldi. Öncelikle Necmeddin İlgâzi'yi öldürmek, sonra Fransızla harbetmek kendilerine emredilmişti. Necmeddin kuşatmayı kaldırarak döndü. Sultanın askeri, Dağtekin'e aid olan Hamâ'yı aldı, Kayırhân'a verdi. Kayırhân o esnada Ayâz'ı salıverdi. Necmeddin de Haleb sahibi Şemsu'l-Havâs Lu'lu' Hâdim ve Dağtekin ile birleştiler, Antakya'ya gittiler. Antakya sahibi Roger ile Kudüs maliki Bandwin de geldi. Sultanın askeriyle ettikleri muharebede, Sultan'ın askeri hezimete uğrayıp perişan oldu (96).

36 511/1117 senesinde Habel valisi Lu'lu' Hâdim'i, Ca'ber (97) kalesi önünde öldürdüler. Haleb boş kaldı. Fransızlardan korkan

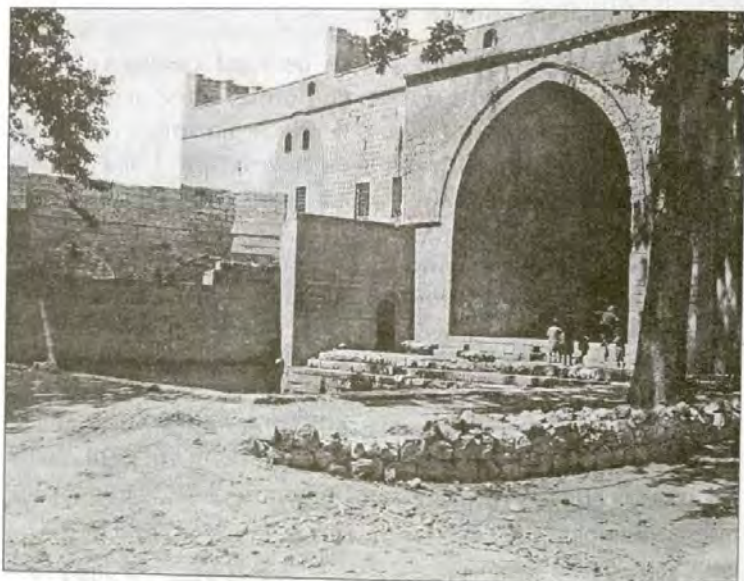
(95) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 179; **Nühbetü't-Tarih**, S. 87.

(96) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 179; Ebl'i-Fidâ, C. 2, S. 238; **Meryu't-Tarih**, S. 329.

(97) Rakka civarında meşhur bir şehirdir. Şimdi harabedir. Osmanlı devletinin müessesesi Sultan Osman'ın dedesi Süleymanşah ki Fırat'ı geçerken boguldu, orada defnettiler.

ahallnin gönderdiği haber üzerine Necmeddin gitti, gerekli tedbirleri aldıktan sonra oğlu Husamuddin'ı vali tayin ederek Mardin'e döndü (98) (99).

513/1119 senesinde Haçlılar büyük bir kuvvetle yine Haleb'i sardılar. Haleb'te ancak bir ay idare edecek kadar yiyecek vardı. Ahali Bağdat'tan yardım istediler, işiten olmadı. Necmeddin İlğâzî, topladığı 20000 askerle Haleb'e doğru koştu. Tell-i Afrîn adındaki dağda Fransızları her taraftan sardı. Mezkur sene Rebiulevvelinin yarısında şiddetli harbederek düşmandan bir miktar esir aldı, geri kalanını öldürdüler.

Firdevs Köşkü (Gabriel'den 1932)

(98) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 187.

(99) Kâtip Ferdî bu vak'anın 484/1091 senesinde olduğunu yazmış, fakat yanlış. Çünkü İbnu'l-Esir 511/1117 senesi olduğunu açıklıyor. Ebî'l-Fidâ da, Mardin de Emlinuddin'in 494/1101 tarihinde hükümdar ve mezkur senede Kürboğa ile yaptığı muharabede mağlub olduğunu söylüyor (C. 2, S. 130). Doğru olan İbnu'l-Esir, Ebî'l-Fidâ'nın sözleridir.

Antakya kralı da öldürüldü. Başını kesip teşhir ve birçok mal da ele geçirdiler. Bu büyük feth üzerine asrın şairleri adı geçen Necmeddin'i parlak parlak kasidelerle övdüler (100).

Bu sene Hille emiri Dubeys b. Sadaka, Küfe kadısı Abdulvâhid b. Ahmet es-Sakafî vasıtasıyla Necmeddin'in kızıyla evlendi. Necmeddin de hayli cihaz verdi (101).

Bu büyük zafer esnasında Ertâb, Zerdenâ, kaleleri de ele geçirilince Necmeddin Haleb valiliğine diğer oğlu Süleyman'ı tayin eyledi. 514/1220 senesinde Sermiş şehri yanındaki Zâtulbaki adlı yerde Fransızları bir daha yaptığı harb neticesinde püskürttü. Bu muzafferiyetten mesrur olan halife Müsterşid Billah Sedituddevle İbnu'l-Enbârî ile Necmeddin'e süslü şaşaalı elbise gönderdi (102).

515/1121 tarihinde oğlu Süleyman, Hamâ'nın Kırtaş ailesinden birinin tahrikiyle Necmeddin'e isyan bayrağı çekti. Oğlunun böyle bir kötü fikre kapıldığını anlayan Necmeddin, Haleb'e gitti, tahrik eden Kırtâszâde'nin ellerini, ayaklarını kesti, gözlerine 37 mil çekti, Yüce İslâm dininin yasakladığı elim azapla öldürdü.

Huzuruna sarhoş olarak gelen oğlu Süleyman'ı da idam etmek niyetinde iken şefkati mani oldu. Yalnız azl etmekle yetindi. Süleyman da Şam'a Tuğtekin'in yanına kaçtı. Tuğtekin affını talep ettiği halde Necmeddin kabul etmedi. Oğlu Süleyman'ın yerine kardeşinin oğlu diğer Süleyman'ı tayin etti (103).

Bu sene içinde Selçuklu Sultan Mahmut b. Sultan Muhammed tarafından Meyyâfârikin hükümeti Necmeddin İlgâzi'nin kendisi-

(100) **Nühbetü't-Tarih**, S. 119; **Meryu't-Tarih**, S. 329; İbnu'l-Esir, C. 10, S. 196.

(101) İbn Ezrak, Necmeddin'in Gevher ismindeki kızını Dubeys'in oğlu aldığını ve Dubeys'in kansı da Amîdudevle b. Fahruddevle'nin kerimesi olduğunu söylüyor.

(102) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 201.

(103) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 210, Haleb'te Züccâciye medresesini yapan bu Süleyman b. Eminüddin'dir.

ne verildi ve kadri yüceltildi (104). Artuklu devleti kurulmasından 516/1122 senesine kadar gittikçe kuvvetlendi. Birecik, Suruç, Menbic, Urfa, Harran, Haleb, Ra'su'l-Ayn, Sincâr, Cezire, Nusaybin, DiyarBekir, Meyyâfârikîn, Harput (Hısn Ziyâd), Hısn Mansur (Adıyaman), Kahta, Sumaysât (Samsat) beldeleriyle bunlara bağlı kaleleri yavaş yavaş almak suretiyle mülkü genişledi.

516/1122 senesi Ramazan'ında işaret edilen Necmeddin Gâzi, Meyyâfârikîn'de vefat ederek orada gömüldü (105). Yerine oğlu Hüsamuddin Timurtaş Mardin'de oturdu. Diğer oğlu olup Şam'a Tuğtekin'in yanına kaçtığı yukarıda bahsedilen Süleyman Meyyâfârikîn'de, kardeşi Eminuddin'in oğlu diğer Süleyman da Haleb valiliklerinde kaldılar (106). Bunlardan birinci Süleyman 519/1125 senesi Ramazan'ında Meyyâfârikîn'de ölmekle babasının yanına gömüldü.

38 BELEK B. BEHRÂM B. ARTUK'UN DURUMU

Bir nebze Belek'in ahvalinden bahsedelim. Bu Belek 497/1104 senesinde Harran, Suruç hakimiydi. Fransızlar mezkur sene Suruç'u aldılar. Belek de Âne'yi, Hâdis'e'yi (107) Benî Beis b. İyâd'dan zaptetti (108). 514/1120 senesinde de Afarâs er-Rûmî ile Sermân kalesinde harbederek 5000 kişilerini kılıçtan geçirdi ve Afarâs'ı birçok askeri ile esir etti. Bunu haber alan Urfa meliki Joselin geldi, Fırat'ın batısından Arap ve Türk askerle-

-
- (104) İlgazi bu yıl 515/1121 Selçuklu Sultanı tarafından Gürcüler üzerine gönderildiği, başarısız olmasına rağmen Meyyafârikîn'in kendisine verildiği de ifade ediliyor (Alptekin, Coşkun I. A. "Artuklular" Diyanet Yayını C. 3, S. 415. **B.Z.**)
- (105) Abdüsselâm Efendi, Necmeddin'in Mardin'de vefat ederek yaptırdığı camide defnedildiğini söylüyor. Ama camide böyle bir eser yoktur. Bu sözü, İbnu'ş-Şihre'nin, Ebu'l-Fidâ'nın, İbnu'l-Esir'in, **Nühbetü't-Tarih**'in kayıtlarına terstir (İbnu'l-Ezrak da Meyyafârikîn'de Emir mescidinde defnedildiğini ifade ediyor. S. 157. **B.Z.**)
- (106) Ebi'l-Fidâ, C. 2, S. 247; İbnu'l-Esir, C. 10, S. 215; **Nühbetü't-Tarih**, S. 115. 516/1122 senesinde DiyarBekir'e bağlı Zülkarneyn kalesi denilen Ergani kasabası yakınındaki bakır madeni bulundu.
- (107) İkisi de Bağdat dahilinde ve Fırat kenarında birer kasabadırlar.
- (108) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 128.

rine aid malları, silâhları, hayvanları yağmaladı ve Bezâ'yı tahrir etti (109). 515/1121 senesinde dahi işaret edilen Joselin ile yaptığı muharebede Joselin'i ve teyzesinin oğlu Gelbâs'ı namlı, şanlı emirleriyle esir aldı ve Harput kalesinde (110) hapsedti. Esirlerin kurtuluşları için para, mal teklif ettiler, kabul etmedi (111).

517/1123 senesi Rebiulevvel'inde Harran'ı Fransızlardan aldı. Haleb valisi zikri geçen Süleyman b. Eminüddin'in tamamen aczinden dolayı Ertâb kalesini Safer ayında Fransızlara teslim ettiğini haber almasıyla Harran'ın fethinin ardından yine Rebiulevvel'inde gelip Haleb'i kuşattı, yiyeceklerin girişini yasakladı ve halkı sıkıştırdı. Bunun üzerine Süleyman aynı sene Cumadelulâ'sında Haleb'i Belek'e teslim etti. Aşağıda yazıldığı üzere şehid oluncaya kadar Haleb elinde kaldı (112).

Yine bu sene içinde Belek, bugün Malatya'ya tabi Pötürge kazasına bağlı ve Kahta civarında olan Gerger'i muhasara etti. Bunu işiten Fransız Baldwin askerle geldi, harbe tutuştular. Galip gelen Belek, Baldwin'i ve bir takım cesur komutanlarıyla esir ederek Harput kalesinde önceden hapsedilen Joselin'in yanına koydu. Frenkler kale muhafızlarını aldatarak kaleyi aldılar. Baldwin de gece vakti bir deveye bindi kaçtı. Bunu haber alan Belek geldi, kaleyi sıkıştırdı, tekrar almaya muvaffak oldu (113). Yine bu senede Fransızlarla bir harb daha yaptı, hayli esir aldı. Bu sene Irak'ta Cezire'de kıtlık başgösterdi, alem de sıkıntı çekti (114).

518/1124 senesi Safer ayında yine bu Belek, Menbic hakimi Ba'albekli Emir Hassân'ı tuttu ve kaleyi kuşattı. O sırada Frenk-

(109) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 208.

(110) Hz. Muaviye zamanında Harput Cezire memleketterindendi ve idaresine İbn Ziyâd memur olduğu için Hısn Ziyâd adıyla biliyordu.

(111) İmnu'l-Esir, C. 10, S. 210.

(112) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 217.

(113) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 219.

(114) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 219.

ler de oraya yakın yere geldiler ki, şayet Belek yenilirse kaleyi kendileri zaptetsin. Bunu anlayan Belek, Fransızlara hücum etti ve çok adamlarını öldürdükten sonra Menbic'e döndü, halkla savaştı. O sırada kaleden atılan bir ok kendine değmesiyle vefat etti. Beraberinde bulunan zikri aşağıda yazılı, amcası oğlu Mardin hakimi Husameddin Timurtaş'ın askeri bozuldu. Hassân da esaretten kurtuldu. Belek'in cenazesini Haleb'e götürüp defnettiler. Mezkur sene Rebiulevvel'inin 20. günü melik Husameddin Timurtaş Haleb'e sahib oldu. işlerini düzene sokarak itimada şayan, kudretli bir adamı vali tayin ettikten sonra Mardin'e geldi (115).

Zincirliye Medresesi

(115) İbnu'l-Fidâ, C. 2, S. 248; Meryu't-Tarih, S. 329, İbnu'l-Esir, C. 10, S. 220; Nuhbetü't-Tarih, S. 116.

40 d) BİRİNCİ HUSAMEDDİN TİMURTAŞ'IN DEVRİ

Adalet ve kerem sahibi olan I. Husameddin Timurtaş 516/1122 senesi Ramazan'ında babası Necmeddin İlgâzi'nin yerine Mardin'de hükümdarlığa oturdu. Husammiye adlı medreseyi, camii yaptı (116). Zikri yukarıda geçen amcası oğlu Belek'i Harput'un geri alınmasına, Merbic'in fethine gönderdi. 518/1124 senesinde Haleb'e sahip olmasının ardından, adı geçen Selçuklu veziri Aksungur aynı sene Zilhicce ayında Haleb'i elinden aldı (117) (118).

524/1130 yılında İmâduddin Zengi, Sercî, Kasıncınar, Dârâ (119) üzerine yürüdü. Husameddin ile amcasının oğlu Hasankeyf hakimi Rûknüddeve Davut b. Eminuddin Sokmân ve Diyarbekir valisi harbettiler. İmaduddin galip oldu. Serçınar'ı, Dârâ'yı zaptetti (120).

528/1134 tarihinde bu Husameddin, Atabeg Zengi ile birleşerek Diyarbekir'i kuşattılar. Diyarbekir sahibi Doğanarslan, Hasankeyf emiri zikri geçen Rûknüddeve Davut b. Eminuddin Sokmân'dan yardım istedi. Davut da bunları çevirmek için asker toplayarak gitti. Cumadelâhirede Diyarbekir kapısında onlarla 41 karşılaştı. Yaptıkları harb neticesinde Davut bozuldu, hayli kişi telef ederek döndü. Muhasarayı yapan Hüsameddin ve Atabeg şehrin etrafındaki ağaçları kestiler, memleketi sıkıştırdılar. Sonunda muradlarına ermeden geri döndüler (121). Bunlardan

(116) Bu medrese ve cami zamanla yıkıldılar. Hicri 1318/1900 senesinde ve Diyarbekir valisi merhum Hâlit Beg zamanında şimdi mevcut olan büyük mektebe çevrilmiştir.

(117) İbnü'l-Esir, C. 10, S. 221, 222; **Nühbetü't-Tarih**, S. 94.

(118) Mezkur 518/1124 senesinde yağmur yağmadı. Irak'ta, Şam'da, Haleb'te, Diyarbekir'de ve bunların etrafında eklin bitmedi. Yiyeceğin fiyatı yükseldi, bir sene devam etti ve Necmeddin İlgâzi'nin oğlu Şemseddin vefat etti. İbn Esir, C. 10, S. 222.

(119) Dârâ'nın yakınında birer büyük kasırdırlar. Vaktiyle birer şehir imişler.

(120) İbnü'l-Esir, C. 10, S. 277.

(121) İbnü'l-Esir, C. 11, S. 5.

Atabeg Zengî gidip Savur'u kuşattı, Receb ayında aldı ve Kefer-tütâ'lı Ziyaeddin Ebu Said'i kendine vezir tayin etti. Yine bu Husameddin 532/1138 senesinde Diyarbekir'e tabi Hettâh yani Li-ce dahilindeki Antâk kalesini, Mervânî sülâlesinin orada kalanından aldı, zaptetti (122) (123).

DİĞER OLAYLAR

Bu sene Bedlîs, Erzen, Diyarbekir sahibi Doğanarслан vefat ederek yerine oğlu Kurtî geçti. Yine bu sene Sefer ayında Şam'da, Haleb'te, Mardin'de, Diyarbekir'de, Irak'ta büyük zelzele olarak çok evler yıkıldı. Binlerce insan, hayvan, davar altında kaldı (124). 538/1143-44 senesinde Atabeg Zengî Mardin beldelerinden olup Fransızların eline geçen Hamlîn, Mevzir, Tellmûz kaleleriyle ve diğer yerleri zaptettiler (125).

Adı geçen Husameddin debdebe içinde otuz buçuk sene hüküm sürdükten sonra 547/1152 senesinde vefat ederek yaptırdığı mezkur Husamiyye medresesine defnedildi (126). Yerine oğlu 2. Necmeddin Alpî oturdu (127) (128).

e) İKİNCİ NECMEDDİN ALPİ ZAMANI

547/1152 senesinde babasına hayırlı varis olan ikinci Necmeddin Alpî, ehl-i ilim ve diyanetten idi. İyiliği emreder kötülükten nehyeder ve bazen de imamlık yapardı. Keramet sahibi idi. 12 sene iyi hali ve mükemmel ikramıyla hükümet mesnedine 42 ışık verdi. 560/1165 senesinde hayata veda ederek Hüsamiyye

(122) İbnu'l-Esir, C. 11, S. 25.

(123) 544/1143 yılında da Dârâ'yı ele geçirerek oraya bir vallî tayin etti. İbnu'l-Ezrak, S. 201. (B.Z.)

(124) İbnu'l-Esir, C. 11, S. 25.

(125) Bunlar şimdi kısmen harap kısmen de köy halindedirler.

(126) Ferdi 548/1155'de öldüğünü söylüyor. Medresede mezarından eser yoktur.

(127) İbnu'l-Esir, C. 11, S. 66; Ebu'l-Fidâ; **Nûbetü't-Tarih**.

(128) Bu Sultan zamanında 543/1148 yılında Zengilerle Artuklular arası açılınca Zengiler Mardin'i ve civarını yağmaladılar (İbnu'l-Ezrak a.g.e. s. 194-195. B.Z.)

Zincirliye Medresesi ve Ulu Cami (Gabriel'den 1932)

medresesinde babasının yanına defnedildi (129). Yerine oğlu Kutbettin İlgâzi oturdu.

DİĞER OLAYLAR

Bu ikinci Necmeddin Alpi zamanında 552/1157 tarihinde Suriye kıtasında Receb ayında dehşetli, şiddetli zelzele oldu. Şam'ı, Trablus'u, Lâzikiyye'yi, Hamâ'yı, Humus'u, Şiraz'ı, Antakya'yı harab etti. Burçlar, kaleler yıkıldı. Merhum Mahmud Nureddin-i şehid, Fransızlar gelir İslâm beldelerini alır diye korktu. Askeri, ahaliyi yığı. Gece gündüz çalışarak her tarafı tamir etti. Bu bü-

(129) Bunun kabri belli değildir. Ebu'l-Fidâ, C. 3, S. 72'de gerek bunun vefatı ve gerek oğlu Kutbeddin'in tahta geçişi tarihlerini tesbit edemediğini söylüyor. **Nûnbetü't-Tarih** de, Kırmâni de açıklamıyor. Diğer tarihlerde de görülmedi. Sırf Abdulselam Efendî'nin ifadesine kalıyor ki, o da kaynaklarını göstermemiştir ve yine zikri geçen merhum, Necmeddin'i Melikülcebbâr Eminuddin Sokmân'ın oğlu olarak zikretmiştir. Halbuki Ebu'l-Fidâ, **Nûnbetü't-Tarih** Husameddin'in oğlu olduğunu beyan etmişlerdir. Doğru olan da budur.

yük belâ yüzünden binlerce insan enkaz altında can verdi. Hatta Hamâ'da bir ilkokul yıkılmış. Tesadüfen dışarda olan hoca, dönüşünde bütün çocukların taş toprak altında cansız kaldıklarını görmüş ve akşama kadar çocukları soran olmadığını söylemiştir ki, bu sözden öğrencilerin ana babalarının ve akrabalarının da bu musibetle ölerек nesillerinin yok oldukları anlaşılmıştır. Şiraz valisi o gün oğullarını sünnet etmek için düğün yapmış ve Beni Munkiz ailesini davet etmişti. Düğün alayı hep yıkılan damın altında can vermişlerdir. İçlerinden yalnız bir kişi kurtulmuştur (130).

f) BİRİNCİ KUTBEDDİN ZAMANI

- 43 560/1165 senesinde hükümdarlık tahtına oturan Kutbeddin İlgâzi (131), ariflerin en büyüğü lakabına layık, alimleri, salihleri sever, fakirlere acır, hayırları hasenâtı çok, melek tabiatlı bir melik idi.

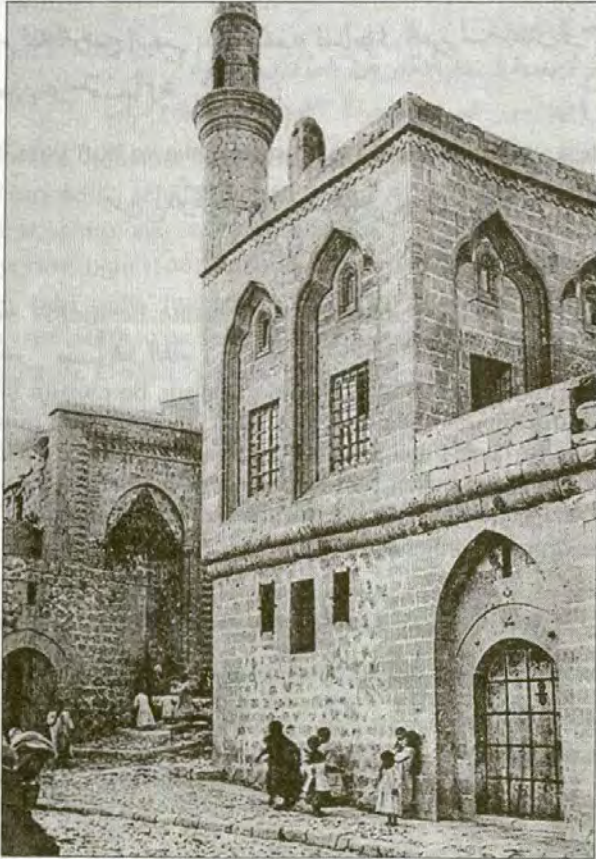
Bugün Mardin'de mevcut olan Cami-i Kebiri, biri batı diğer şark tarafında olan iki minare ve kuzey tarafında Şâfiî mescidi ve altı üstlü medrese ve çeşme ve imamlara mahsus hücre ile 572/1176-77 senesinde yaptırmış ve iki minare arasına polattan (çelik) tıslımlı iki zincir asmıştır. Batı tarafındaki minareyi 703/1304 senesinde Mardin'i istila eden meşhur Topal Timur yıkmıştır. Doğu tarafında halen mevcut olan minareyi de 1304/1887 senesinde düşen yıldırım, yarısından fazlasını yıkmış iken hayır sahiplerinin yardımıyla 1305/1888 tarihinde tamirine başlanmış ve 1306/1889 senesinde bitirilmiştir (132). Muşarunileyh Kutbeddin, bu cami-i şerife pekçok dükkân, han, ev, arazi, bağ, bahçe, vakf ve vazifeler tayin etmiş ve vakıfnâme'yi

(130) İbnu'l-Esir, C. 11, S. 82; İbn Şihne de İbnu'l-Esir'in bu cilt ve bu sahifesinde İbnu'l-Esir'i teyid ediyor.

(131) Tahta oturma tarihinin 560/1165 senesi olduğunu yalnız Abdüsselâm Efendi yazıyor. diğer müverrihlerin tespit edemedikleri 42. sahifede beyan edilmiştir.

(132) Mimarlar, melhuz olan tehlikeye mebnî yazılan taşlara el vurmaya cesaret edememişlerken Muhammedu'l-Fadl adlı mimar çıkıp taşları hem sökmüş, hem de yazmıştır.

573/1178 senesi Ramazan-ı şerifinin 21. günü Kudüs'lü Kadı Abdusselâm (133) Efendi'ye tescil ettirmiştir. Sureti işbu kitabın zeylinde "1" sayısı yazılıdır. Şimdi kapalı, terkedilmiş olan Kayseriye çarşısı işaretiyle bu camiin vakıflarındandır.

Babu's-Sürda Bir Ev (Gabriel'den 1932)

(133) **Ümmü'l-İber** sahibi Abdüsselam Efendi değildir.

Minarenin kuzeye bakan cephesinde;

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَاشْكُرْهُ الَّذِي وَفَّقَ لِبِنَاءِ الْمِنَارَةِ
فِي دَوْرِ أَيَّامِ إِبْلِخَازِي قَطْبِ الدِّينِ الْارْتَقَى مَلِكُ دِيَارِ بَكْرٍ

bunun altında

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بَنِيَتْ لِهَذِهِ الْمِنَارَةِ فِي الْحَرَمِ لِسَنَةِ ثَمَانِيْنَ وَ
سَبْعِيْنَ وَ مِئَةِ سَمِئَاتٍ

ibareleri ve bunun altında dahi gayet kalın ve Kûfi yazı ile

فَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ

44

âyet-i kerimesi yazılıdır.

Tamir olunduğu zaman yukarı cihetine Besmele-i şerife ve
Âyete'l kürsi ve sonuna kadar

âyet-i celilesi ve 1305 tarihi ilâve edilmiştir. Bu camiin şark tara-
fındaki dış kapısının sağında emir kinici Husameddin'in lalası ve-
ziri olup tercüme-i hali aşağıda yazılan Nizamuddin Ebu Marsur
Tüsteri ile işaret edilen taş üzerine yazılmıştır. Zamanın geçme-
siyle bazı yerleri silinmiş, okunmaz bir hale gelmiştir.

Birinci dairede birinci satır (134). *هو امراد أمير النهيد العادل السعيد نظام الدين*

ikinci satır (135). *عند الإسلام والمسلمين محيى العدل أبو منصور نسيب*

üçüncü satır. *ابن عبد الله وأمه أمير المؤمنين أعز الله انصاره السلطان المؤيد*

dördüncü satır. *... .. الشرطه و سوق الدقيق*

beşinci satır. *سوق المعصرة و الكتابين و الفاكهة ماردى ...*

altıncı satır *... ..*

yedinci satır. *الولاية و القضا و اتباعه في الكتب الحكمة*

(134) Noktalı yerler okunamamıştır.

(135) Ahvâz kutasında bir şehirdir. Orada acıb, garip, mükemmel bir şehir vardır ki,
Sâbûr bina etmiştir. Evliyaullahın büyüklerinden Sehl b. Abdullah oralıdır.

ikinci dairede birinci, ikinci, üçüncü satırlar okunamamıştır.

dördüncü satır (136). *قد عز اهولى الملك حسام الدين ايلغازى*

beşinci satır. *فمن بدل بعد ما*

altıncı satır. *فمن تعرض لذلك اوسى بتغييره و تشميته لعنه الله
وادخله النار*

yedinci satır (137). *فى تاريخ الجمعة فى عشر الاخير من جمادى الآخرة
حسمائة من هجرة سيدنا محمد صلى عليه وسلم*

- 45 Fırat nehri kenarına düşen Birecik şehrinin hakimi olup Şam meliki Nureddin-i şehid Mahmud Zengî'ye itaat eden ve Kutbeddin'in amcasının oğlu olan Şahabeddin, 577 senesinde vefat etmekle yerine oğlu (138) oturdu ve Musul meliki İzzettin Mesud Zengî'ye tabi oldu. Kutbeddin Birecik'i zaptetmek için İzzeddin'den izin istedi, o da verdi. Bunun üzerine Kutbeddin gitti, Birecik'i kuşattı. O vakit Mısır'da hükümdar olan Selâhaddin Eyyubî, Kutbeddin'den muhasarayı kaldırmasını istedi. Kutbeddin

(136) Kutbeddin'in oğlu ikinci Husameddin'dir.

(137) Emiri Efendi Kâtip Ferdi'nin tarihi zeylinde Cami-i Kebir duvarındaki vakfiyenin altıncı satırının sonu (568/1173) *فى آخر محرم سنة ثمان وستين وخمسمائة*

olduğunu yazıyor. Bir de 40 sene sonra yani 613/1216 te bu vakfiyenin yazıldığını ve tarihi de *فى نصف شهر شوال للعام فى سنة ثلاث وعشرين وخمسمائة* (613/1216)

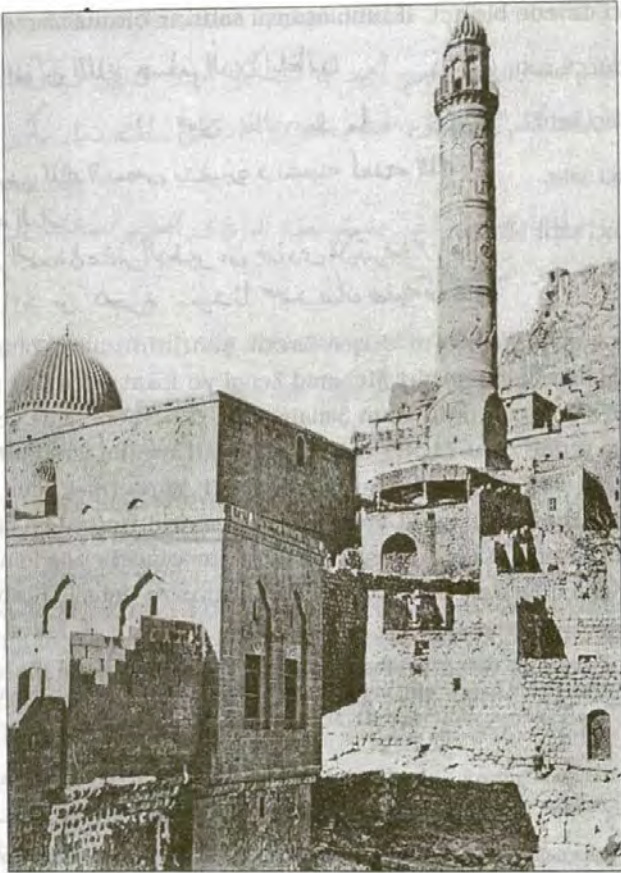
olduğunu beyan ediyor. Biz bir ilmi heyet ile defalarca okuduk, böyle bir kayda tesadûf edemedik. Allah'ü A'lem zamanın geçmesiyle silinmiştir. Şurası dikkate değerdir ki, caminin binası 572/1176-77, bâni Kutbeddin'in vefatı 581/1185, Husameddin'in ölümü 598/1202 veya 600/1204'dür. Vakfiyenin içinde Kutbeddin'in ismi zikredilmiyor, oğlu Husameddin'in adı yazılıdır.

Yine Emir Efendi caminin divanındaki kitabede beslemeden sonra

*بنى هذه الجامع الأمير الكبير العادل الموفق نظام بن عبد الله
وكان ذلك فى العشر الأخير من محرم سنة ثمان وستين وخمسمائة* (572/1176)

yazılı olduğundan bahsediyor. Biz bunu da göremedik. Bizim gördüğümüz yukarıdaki birinci ve ikinci kitabelerdir.

(138) İsmi tespit edilemedi.

Ulu Cami (Gabriel'den 1932)

dinlemedi, muhasara da uzadı. Kutbeddin de askerini geri çekti (139).

578 senesi Zilhicce'sinde /1183 Şubat'ında Cezire şehirlerini almağa gelen Selâhaddin Eyyubî ile harbetmek üzere Kutbeddin,

(139) İbnu'l-Esir, C. 11, S. 179.

hem damadı, hem teyzesi oğlu olan Musul meliki İzzeddin Mesud ve Kutbeddin'in dayısı Ahlat meliki, Şah-ı Ermen (140) ve Bedlis ve Erzen hakimi Devletşah ittifak ettiler. Bu esnada Selâhaddin Sincâr'ı alıp Harran'a gitmişti.

Aleyhinde olarak bunların birleşmelerini haber almasıyla kardeşi oğlu Takiyyuddin'ı bunlara gönderdi ve fikirlerinden vazgeçmelerini tehdit ile tebliğ ettirdi. Bunlar da özür dileyerek döndüler. Selâhaddin de geldi, Mardin köylerinden Cozât'a indi (141) Mardin'i almağa meyletmedi. Hasankeyf hakimi Artuklu Nureddin Muhammed b. Karaaslan, Diyarbekir'in fethiyle kendisine verilmesini daima Selâhaddin'den rica ettiği için Selâhaddin Cozât'dan kalktı, Ber'ye (142) yoluyla Diyarbekir'e giderek 17 Zilhicce'sinde ulaştı.

O tarihte Diyarbekir hakimi Âl-i Yenâl'dan Bahaddin Mesud b. Nisân idi. Şehri muhasara dan sonra 579/1185 Nisan senesi Muharreminin 10. gününü aldı, adı geçen Nureddin Muhammed'e verdi. Bahaddin'in cahilliğinden, kötü idaresinden bıkmış olan ahalî de memnun oldu. Bahaddin de verilen müsaade üzerine ailesini alıp başka diyara gitti (143).

46 Adı geçen Kutbeddin, 580/1180 senesinde hayata veda etmekle Bâbu's-Sur mahallesindeki Sitte-i Radiyye kabri yanına gömüldü (144). Yukarıda yazıldığı üzere Ebu'l-Fidâ, Kutbeddin'in vefatı tarihini 580/1184 senesi olarak gösteriyor. Diğer tarihçiler de teyid ediyor. İbn Esir, İbn Şihne, Nühbetü't-Tarih de bu şekilde bilgi vermişlerdir. Abüsselâm Efendi ise 598/1202 kaydetmiştir ki, yanlıştır. Zira Kutbeddin'e, oğlu Ahmet Nâsiruddin'î halef gösteriyor. Asıl halef olan diğer oğlu Husameddin'den hiç

(140) el-Meliku'l-Eşref Muzaferuddin Musa b. el-Melik el-Âdil Seyfuddin Ebu Bekir Eyyubî, vefatı Şam'da 635/1238 senesidir.

(141) Burası Cozât değil Harzem olmalıdır. İbnu'l-Esir C. 11, S. 389. (B.Z.)

(142) Bir mevkiidir. (Berlyye, Madrdin-Derik-Viranşehir arasındaki sahadır (B.Z.)

(143) İbnu'l-Esir C. 11, S. 185.

(144) Ebu'l-Fidâ, C. 3, S. 72; İbnu'l-Esir, C. 11, S. 191; İbn Şihne, C. 12, S. 90 Sitte-i Radiyye, Kutbeddin'in anasıdır.

bahsetmiyor. Halbuki camiin duvarında yazılı kitabede Husameddin'in Kutbeddin'e halef olduğu gösterilmiştir ve vefatı tarihi 580/1184 olduğu şüphesizdir.

g) İKİNCİ HUSAMEDDİN'İN DEVRİ (145)

Kutbeddin'in bıraktığı evladı hep çocuk idiler. İçlerinde nisbeten büyük olan Husameddin on yaşında olduğu halde babasının makamına oturtuldu. Lâkin hem çocuk, hem de aklı izanı az olduğu için hükümet işlerini babasının kölesi olup ismi Ulu caminin duvarındaki vakfiyede zikredilen Nizameddin el-Bakş (146) ve bunun kulu olan Lu'lu, Kutbeddin'in dayısı Ahlat meliki Şah'ı Ermen'in (147) himayesi altında görürlerdi. 588/1192 senesi Cumadulâhire'sinde Sultan Selâhaddin, Harran'ı, Urfa'yı, Sumaysât'ı, Meyyâfarikîn'i, Hani'yi kardeşi el-Melik el-Âdil Seyfeddin Ebu Bekr'e verdi (148).

594/1198 senesi Ramazan'ın da Selâhaddin Eyyubî'nin Şam'da vali olan kardeşi el-Melik el-Âdil gelip Mardin'i muhasara etti (149). Ahalinin bazıları gizlice bazı yerleri el-Melik el-Âdil'e teslim ettiler. el-Melik el-Âdil bu sefer kaleyi kuşattı. Yiyeceklerin girişini engelledi. Askerleri, ahalinin mallarını yağmalayarak yapmadıkları kötülük ve rezalet kalmadı. Muhasara uzadı. 595/1199 senesine girildi. Mezkur sene Rebiulevvel'inde adı geçen el-Melik el-Âdil, Mısır sultanlığına çağrılmakla muhasarayı oğlu el-Melik el-Kâmil Muhammed'e havale ederek kendisi Mısır'a gitti (150).

(145) Kimânî, tarihinde Yavlak söylüyor. İbnu'l-Esir de bazen Yavlak Arslan diye yad ediyor.

(146) Güzel bir ahlaka ve hayata sahip, adil sadık bir zattı. Cami-i Kebir duvarındaki kitabede yazıldığı üzere ismi Nizamuddin, künyesi Ebu Mansur'dur. Babası Abdullâh Tüsterî'dir. Husameddin'in dul kalan anasıyla evlenmiş ve Ahmed Nâsiruddin tarafından şehid edilmiştir. (Bunun adı Nizamettin Alpkuş olduğu da söyleniyor. Alptekin, Coşkun a.g.e. C. 3, S. 416 B.Z.).

(147) İsmi 44. sahifede geçen el-Melik el-Eşref Muzafferuddin Musa'dır.

(148) İbnu'l-Esir, C. 12, S. 33.

(149) İbnu'l-Esir, C. 12, S. 52-54.

(150) İbnu'l-Esir, C. 12, S. 58.

Bunun üzerine Musul Meliki Nureddin Arslan Şah b. Mesud b. Mevdud ve amcası oğlu Sincar sahibi Kutbeddin Muhammed b. Zengi ve diğer amcası oğlu Cezire-i İbn Ömer valisi Sencer Şah b. Gâzî ilerde kendilerine zararı dokunur diye ittifak ederek 595/1199 senesi Şaban'ın ikinci günü Dunaysır (Koçhisar-Kızıltepe)'a geldiler. Ramazan bayramına kadar orada kaldılar. Şevvâl ayında Harzem köyüne gittiler. Bir miktar asker de Mardin önüne gönderdiler. Ahalinin açlıktan, hastalıktan kımıldamağa güçleri kalmadı. Husameddin'in vekili Nizamuddin, kaleye kâfi derecede yiyecek almak şartıyla kaleyi teslim edeceğini Melik Kâmil'e Muhammed'e haber gönderdi. O da kabul ve şartları yerine getirmede zerre kadar kusur etmiyeceğini teyid etti.

Nizamuddin de ister istemez kaleyi teslim etti. Melik Kâmil Muhammed de günde ölmeyecek kadar ihtiyaçların kaleye girmesine müsâde etti. Bu sırada Nureddin ile müttetiklerinin gönderdikleri asker de tam Mardin'in suru altına yanaştı. Melek Kâmil karşı çıkarak harbettiler. Melik Kâmil kırıldı, çok esir verdi. Eşyasını, muhimmatını terkederek Şevvâl'in yedinci Pazartesi günü Şam'a döndü. Nureddin ile diğer melikler yerlerine gittiler.

599/1203 senesi Muharrem'inde el-Melik el-Âdil, diğer oğlu el-Melik el-Eşref Musa'yı (151) gönderdi. Tekrar Mardin'i muhasara ettirdi. Mardin'e tabi Bâr'îye askerleriyle savaşa tutuştu. Bâr'iyeliler kırıldı. Yollar kesildi, fesat çoğaldı. Haleb sahibi el-Melik el-Zâhir Gâzi b. Selaheddin Eyyubî'nin aracı olması ile bariştılar (152).

(151) Bu, el-Melik el-Eşref Musa İbn el-Melik el-Âdil seyfeddin Ebu Bekr'dir. 18 sene Cezire beldelerinde ve Ermeniy'e'de, 10 sene de Şam'la Cezire'de hükümet sürmüştür. 60 yaşında İken 635/1238 senesinde Şam'da erkek çocuk bırakmadan vefat etti. Fevkalâde zekâ ve cömertliği ile meşhur âdil, kâmil ve sağlam inanç sahibi bir zattı. Şam'da birçok köşkler, tenezzühagahlar yaptırmıştır. Sük-u Sârûca yakınındaki Cami-i Tevbe'nin de bânisidir. Emevî camii yanında defnedilmiştir. Şah'ı Ermen diye lakaplanan budur. **Kâmûs-u A'lâm**'ın 2. cildinin 973, 974. sahifelerinde tercüme-i hali yazılıdır. Orada zevk ve eğlencelere düşkünlüğünden bahsediliyor.

(152) Bu olaydan sonra Mardin Artukluları Eyyubilerin himayesine girmeyi kabul etmiş oldular (B.Z.).

48 Husameddin Yavlak Arslan, *ebu'l-Fidâ'nın*, C.3, S.72 ve **Nühbetü't-Tarih**, S.116'daki beyanatlarına bakılırsa 600/1204 tarihinde 30 ve bazı rivayete nazaran da 598/1202 senesinde 28 yaşında olduğu halde vefat ederek yerine kardeşi Ahmet Nâsiruddin Artuk Arslan hükümdarlığa geçti. Bazı yerde Husameddin'in 598/1202 senesinde vefat ettiğinden ve mezkur Melik Eşref Musa'nın işaret edilen Ahmed Nâsiruddin zamanında Mardin'i muhasara ve adı geçenle uzun müddet muharebe ettiğinden bahsediliyor. Halbuki Tarih-i Kâmil sahibi İbnu'l-Esir merhum 12. cildin 69. sahifesinde bu muharebeyi yazıyor. Ama ne Husameddin'in, ne de Ahmed Nâsiruddin'in isimlerini zikretmemiştir. Sadece sâhib-i Mardin diyerek iktifa eylemiştir. Bu vakanın Husameddin zamanına ait olduğuna kuvvetli delil, Ebu'l-Fidâ'nın, İbnu'l-Esir'in **Nühbetü't-Tarih**'in 46. sahifedeki senesini tayin edilerek yazılan sözleridir. Kirmânî sükûtle geçmiştir. İbn Şihne, Mes'udî, İbn Hallikân asla kale almamışlardır.

h) BİRİNCİ AHMED NÂSIRUDDİN'İN DEVRİ (153)

Ahmed Nâsiruddin, ya 598/1202 ya da 600/1204 senesinde Husameddin'in yerine emir oldu. Ama idare işleri köleleri Nizameddin el-Bakş'la Lu'lu'nun ellerinde idi. 601/1205 senesinde adı geçen Nizameddin hastalandı. Ahmed Nâsiruddin yanına uğramaya gitti. Oradan kalkarken dışarıda tesadüf ettiği Lu'lu' ve ondan sonra dönüp Nizameddin'i öldürdü, istiklâliyetine malik oldu (154) (155) (156).

Adı geçen zat, alim, faziletli, takva sahibi, temiz, birgün oruçlu birgün oruçsuz, fakirlere acırdı. Bugün mevcut olan Şehidiyye

(153) Buna bazı tarihlerde Artuk Arslan adı veriliyor. Kirmânî gibi.

(154) Ebu'l-Fidâ, tahta oturuşunu 600/1204 olarak söylüyor. Nitekim yukarıda yazılmış.

(155) Böyle iki köleyi ve bahasus eski emektar ve bimar olan Nizameddin öldürmesi, olsa olsa istiklâline mani olmalıdır. Yoksa aklın kabul edeceği makbul bir sebebe gösterilmemiştir.

(156) 603/1207 senesinde Şah'ı Emen'i kölesi Bilyân Ahlât'ı Bektemir'in küçük oğlundan aldı. Halkın yardım istemesi üzerine Ahmed Nâsiruddin kurtarılmasına gittiyse de eli boş döndü. İbnu'l-Esir, C. 12, S. 98.

cami-i şerifi bitişigindeki 80 hücreyi içine alan medrese ile beraber yaptırmış ve istifade edilen emlak ve arazi vakfetmiştir.

Camiin doğu tarafındaki yarısı, bilinmeyen bir zamanda yıkılmış, aslına uygun yapılmadığı cihetle yıkılan veya kasden düşman tarafından tahrib edilen bir kabristan olarak kullanıldığı birinci imama aid büyük mihrabın şimdi kenarda kalmasından ve mezarlığın halen mevcut olmasından anlaşılıyor.

Medresenin batı tarafı büsbütün harab olarak arsa haline gelmişti. Avlusunun batı tarafında kaç sene evvel inşa edilen iki büyük oda okul olarak kullanılmıştır. Arsanın diğer kısmı maatees-sûf takdir edilen senelik pek düşük bir ücret mukabilinde satılmıştır. Üzerinde kahvehâne, dükkânlar yapılmıştır. Doğu tarafında altı üstlü sekiz hücre şimdi duruyor, içinde fakirler oturuyor.

Kuzey tarafındaki eyvan içinde akan çeşmenin suyu, yukarıdaki evlerin bazılarında kesiliyor. Abdest, taharet hususunda nöbet bekleyen cemaat, yaz günlerinde dırdırlaşıyor. Abdesthanesi üç dairesel iken geçen sene umumi cadde genişlendirildiği sırada mecburen birisi kapattırılmıştır. Temizliğine layıkıyla bakılmaması yüzünden tiksnilen bir haldedir, kokusu caddeye kadar gelir.

Camiin minberi ceviz ağacından yapılmıştır. Zamanın geçmesiyle üzerindeki göz kamaştıran nakışların bazı yerleri kırılmış, kısmen de çürümüştür. Minberi yapan usta Bahâeddin Abdülvehâb b. Ali Bağdâdi'nin şakirdi Ali b. Sencer, nakşını ören de Kirmânî Tacuddîn'in şakirdi (157) Muhammed olduğu minberin doğu tarafında kabarma suretiyle iki satırlık arapça ibareli kitâbeden anlaşılmiştir (158). Adı geçen zatın hayırlı eserlerinden biri de, zikri yukarıda geçen Sitte-i Radiyye adıyla bilinen medrese-

(157) Kôle demektir. Mecazi olarak şakird manasında kullanılır.

(158) Arâbî kitâbe budur;

عمل الفقير الراجي رمة به التقدير على بن سنير الماردني علام الاستاذ
بهاء الدين عبد الوهاب بن علي البغدادي ونقش محمد غلام تاج الدين
الكرمانى عن الله عنهما

dir ki içindeki mescitle beraber 602/1206 senesi Cumadelâhi-
re'sinde bitirilmiştir.

Esas nokta bu medresenin dış kapısının sağında yani batıya
50 bakan tarafında beyaz taş üzerine dört satır iri yazı vardır. Esa-
sen kelimeler girintili olup yumuşak taşa yazıldığından geçen
746 sene zarfında çok yerleri kırılmış, dökülmüş olduğundan
okunamamıştır. Bir heyet-i ilmiye ile üç saat uğraşıldığı halde an-
cak zikri gelen satırlar noksan olarak okundu (159).

Bundan başka tarihlerde eski adı Dunaysır olduğu beyan edi-
len ve Mardin'in batı tarafına düşen ve dört saat uzaklığında olan
Koçhisar'da (Kızıltepe) iki zarif minareli, gayet geniş bir cami ve

Kızıltepe Ulucami Cepheden Görünüşü (Gabriel'den 1932)

(159) Taşlara kazılmış vakfiye kitabesi budur:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ بَنَى هَذِهِ الْمَدْرَسَةَ الْمَوْلَى السُّلْطَانُ الْمُظْفَرُ
الْمَلِكُ الْعَادِلُ قَامِعُ الْكُفْرَةِ وَالْمُحَادِّثُ لِمُعَادِنِ اِمْدِنَا صَبْرُ الدِّیْنِ

وَالْوَقْفُ هَذِهِ الْمَدْرَسَةُ (noktalı yerler okunamamıştır)

بِنَاهِلْ شَرْقِ مَادِنِ الْحُرُوسَةِ وَمَرْعَتِهَا الْمَعْرُوفَةُ وَغُرَابِجُ
مَادِنِ الْحُرُوسَةِ وَحُدُودِ ذَلِكَ الْعَلِيَّةُ بِالْحَجِّ الشَّرْعِيَّةِ
وَامْضَا ذَلِكَ وَبَدَلَ بَعْدَ سَعْدِهِ إِلَى الْفَرَسِ وَصَاهِبِ عَالِي سَيِّدِنَا
مُحَمَّدِ وَآلِهِ الْجَمْعِيْنَ وَذَلِكَ فِي جُمَادَى الْكُفْرَةِ سَنَةِ اِثْنَيْتَيْنِ وَسِتَّمِائَةِ

Kızıltepe Ulu Camii Güney'den Görünüşü (Gabriel'den 1932)

medrese dahi yaptırmıştır (160). Medreseden bugün eser yoktur, cami de harab olmuştur. Yalnız duvarlarının tavanının üçte ikisi ve batı tarafındaki minaresi duruyor. Seferberlik zamanında Al-

-
- (160) Sahib-i Rihle (seyyah) Ebu'l-Hüseyn Muhammed İbn Ahmed İbn Cübeyr el-Kenâni 540/1145 senesinde Endülüs'ün (İspanya) Belnesiyye ve bir görüğe göre de Şâtibiyye şehrinde doğmuş ve 614 tarihinde İskenderiyye'de vefat etmiştir. Âlim, fazıl, şair bir zattı. İsmi ikinci sahifede kaynaklarımız arasında yazılan, bir çok iklimde seyahat ettiği esnada 580/1184 senesi Rabiulevvel'in ikinci Çarşamba günü Dunaysır'a (Koçhisar) gelerek geceyi orada geçirdiğini, Rihle'nin 219. ve 220. sahifelerinde Dunaysır'ın bağlı bahçeli, meyvesi çok ahâlisi kalabalık, çarşıları insanlarla dolu ve şehir haricinde bir medresesiyle bir hamamı ve Dârâ ve Ra'su'l-Ayn gibi bu şehrin de Mardin hükûmdarı Kudbeddin'in idaresi altında olduğunu ve şehrin kenarında kâfile ile beraber yattığını ve her yaz ise ertesi günlerine mahsus panayırını görmeksizin Perşembe günü Ra'su'l-Ayn'a müteveccihen hareket ettiğini yazıyor. 629/1229 senesi Ramazan'ın 21. günü Halep'te vefat eden meşhur seyyah Yakût Hamevi merhum da bu Dunaysır'a geldiği zaman şehri mamur gördüğünü yazıyor. Bu Dunaysır 1200/1786 tarihine değin şen idi. Ondan sonra mamuriyetini kaybederek şimdiki küçük bir köy haline geldiği sözüne güvenilir ihtiyarlardan işitilmiştir. İbn Cübeyr'in gördüğünü söylediği hamamın Mardin önünde medfun Şeyh Muhammed Dirâr camii evkafından olduğu, caminin içine doğu tarafındaki duvarda taşla yazılmış kitabede zikredilmiştir. Bu vakfiyenin sureti, bu tarihin zeylinde "2" işaretiyle kaydedilmiştir. Bu şehirden İmâd adlı mütehassıs bir tabib çıkmıştır. 732/1332 senesinde Şam'da vefat eden meşhur tabib Eminuddin Süleyman b. Davut işte bu İmâd'ın talebesidir. Ahmed Nâsır'ın baş kadısı olan Muhammed b. Süleyman dahi Dunyasır'ıdır. Melik Muzaffer zamanında denk gelen 669/1271 senesinde vefat etmekle oğlu Abdulah yerine geçmiştir. Kâtip Ferdi'nin zeyli

Kızıltepe Ulu Camii Kuzey Cepheden Görünüşü (Gabriel'den 1932)

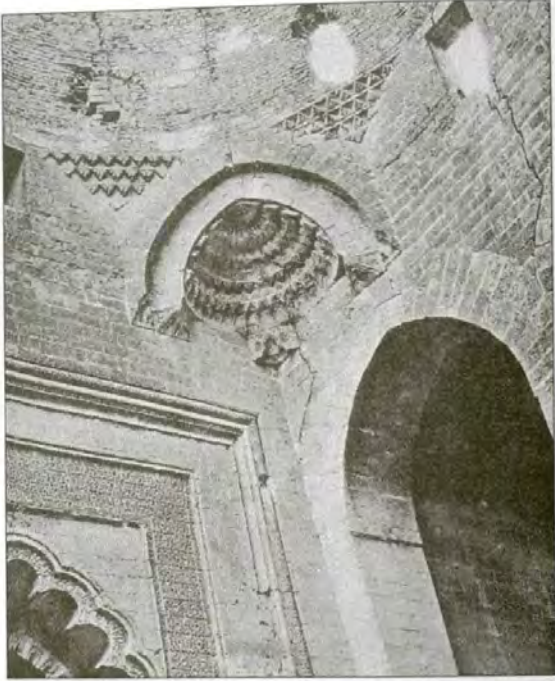
Kızıltepe Ulu Camii (Gabriel'den 1932)

Kızıltepe Ulu Camii (Gabriel'den 1932)

manlar hatta bazı vicdansız ahali tarafından kıymetli taşları çalınmış ve Tell-i Ermen köyündeki Ermeniler de bir kısım taşları yaptıkları kilisede kullandıkları itimad edilen adamlardan işitilmiştir.

Harzem köyünde yıkılmış fakat izleri mevcut olan medrese dahi adı geçen zatın hayırlı eserlerinin cümlesindedir. Şehidiye camiine vakfettiği emlakın, arazinin miktarını ve vazifelerini

Kızıltepe Ulu Camii (Gabriel'den 1932)

dış kapının etrafına ve taş üzerine yazdırmışsa da taşlar kireç imaline uygun ve yumuşak oldukları cihetle yayılmış, oyulmuş ve okunmaz hale gelmiştir.

DiĞER OLAYLAR

- 51 Bu Nasıruddin zamanında yani 623/1226 senesinde Cezire memleketinde, Irak'ta deprem oldu. Sonra büyük kıtlık oldu. Halk köpekleri, kedileri yediler, 624/1227 senesi de böyle belâlı geçti. İbnu'l-Esir C.12, S.172, 183.

Merhum Ahmed Nâsıruddin'in değerli ve hayırlı eserlerine bakılırsa mutlaka Şehidiyye camiini de minareli olarak yaptırmıştır.

Kızıltepe Ulu Camii (Gabriel'den 1932)

Harzem (Gabriel'den 1932)

Harzem Köyü (Gabriel'den 1932)

Fakat ya yıkılmış veya bu da düşman tarafından tahrib edilmiştir. Çeşme eyvanına girilirken sağ tarafta bulunan kâimede (ayakta duran kısımda) minare temeli olduğuna delâlet eden fenni işaretleler mevcuttur.

Harbi umumi'ye (I. Dünya Savaşı) denk gelen h. 1333/1914 mâli 1331 senesi bahar mevsiminde belediye reisi Gönüllüzâde Hıdır Çelebi ve vakıflar memuru ve askeri âmirlerin dindarâne yardımlarıyla mezkur camide bugün mevcut olan minarenin inşasına başlanmış ve (161) kuruş madeni para ile altı ay zarfında iskele kurulmaksızın bitirilmiştir.

Minarenin mimari tarzındaki incelik, güzellik ve bedi sanatlar, sanatkârların, gören yabancıların nazarı takdir ve tahsinlerini celbetmiştir. En çok hayret edilecek husus, iki şerefeli ve aşağıdan yukarıya yazıldığı üzere iskelesiz olarak yapılmasıdır.

(161) Boş yer müellif tarafından her iki nüsha da yazılmamıştır (B.Z.)

52 Yine bu Nâsiruddin devrinde Tatarlar 628/1231 senesinde bu çevreye geldiler. Ahlat'tan Sincâr'a kadar olan memleketleri, köyleri, Siverek'i, Siverek'e 8 saat mesafede ve Fırat nehri kenarındaki diğer Nusaybin'i hep yağmaladılar ve çok adamı öldürdüler. Diyarbekir'in içinden 10000 kişi (162).

Adı geçen merhum, en doğru görüşe göre 637/1239-40 senesinde kim olduğu bilinmeyen bir çevre hükümetiyle yaptığı savaşta şehid olmuş ve rivayete göre camie defnedilmiş, camie ve bulunduğu mahalleye Şehidiye adı verilmiştir. Halbuki merhumun kabri belli değildir (163). Yerine oğlu Melik Said üçüncü Necmeddin Gâzi oturdu (164).

(162) İbn'l-Esir, C. 12, S. 195. (Noktali yerler müellif tarafından boş bırakılmıştır **B.Z.**)

(163) Abdüsselâm Efendi, **Ümmü'l-İber** tarihinde diyor ki : Ahmed Nâsiruddin aleyhine, Tebriz Melik Bayındırî meşhur Uzun Hasan Beg ortaya çıktı. Ahmed Nâsiruddin tedbiri için 632/1235 veya 633/1236 senesinde Azerbeycan'a kadar gitti. Aralarında meydana gelen savaşta Ahmed Nâsiruddin hezimete uğrayarak şehid oldu. Şahadetine acıyan Hasan Beg, katilini öldürdü, onu yıkadı, tekfin etti ve cenazesini Mardin'e naklettirerek kendi medresesine defnedildi. Tahta oturması 598/1202, şehadeti 633/1236 hükümdarlık müddeti 35 senedir. Halbuki çok yanlış. Çünkü Bayındırî Hasan Beg Akkoyunlu padişahlarındandır. 872/1467-68 tarihinde istiklalini kazanarak Diyarbekir'i zaptetti ve Tebriz şehrini kendine başkent yapmıştır. Şu hale göre Ahmet Nâsiruddin'in harbettği hükümet, Bayındır hükümeti olmayıp diğer bir devlettir. Zira Ahmed Nâsiruddin'in şehid olduğu mezkur 632/1235 veya 633/1236 senelerinde Bayındır devletinin vücudu bile yoktu ve şehadeti veya eceliyle vefatı da mezkur senelerde olmayıp yukarıda beyan olduğu üzere 636/1238 veya 637/1239-40 senesidir. Ve Abdüsselâm Efendi'nin gösterdiği senelerde Azerbeycan'da hükümet süren Cengiz sülalesinden Oktâkân ve Fâriste ve Kırmân'da Atabeglerden Muzaferuddin Ebubekir b. Sa'd ve Musul'da Bedreddin Lu'lu idi. Bunun için Ahmed Nâsiruddin'in harbedip etmediği ve harbetmişe hangi hükümetle düşman olduğu bilinmemiştir (165). İşaret edilen Sultanın şehadeti de şüphelidir. Çünkü hiçbir tarihçi söylemiyor. Yalnız Abdüsselâm Efendi'nin dayanıksız sözlerinde kalıyor. Mezkur camie Şehidiye namı verilmesi de tahminen iki sebebe dayanıyor. Birincisi, camiin esası kurulduğu zaman birkaç şehid mezar ortaya çıkmıştır. İkincisi, işaret edilen Sultan'ın istiklâliyetini elde etmek için şehid eyledikleri yukarıda söz edilen vezir Nizamuddin Bakş'la kôlesi Lu'lu'nun camî yapılmadan önce camî arsasına defnedilmeleridir.

(164) Muhammed İbn Şihne de ve **Ravdatu'l-Menâzir** sahibi de Ahmed Nâsiruddin'in 637/1239-40'ta vefat ettiğini Ebu'l-Fidâ, **Nuhbetü'l-Tarih**'i teyid ederek söylüyor.

(165) Tarafımızdan ortaya konan görüşü okuyucularını nazanna havale ederiz.

53 1) el-MELİK es-SAİD ÜÇÜNCÜ NECMEDDİN GAZİ DEVRİ

Bu zal, doğru olan rivayete göre 637/1239-40 senesinde babası makamına oturdu. 656/1258 senesinde meşhur Hulâgu Bağdat'ı istila ettikten sonra Mardin'e geldi. Necmeddin Gâzî'ye musallat olup amcası oğlunu öldürdü. Necmeddin topladığı askerle karşısına çıktı. Nusaybin'de harbe tutuştular. Necmeddin'in askeri bozuldu. Kendisi de kaçarak geldi, kaleye kapandı. Hulâgu'nun emriyle oğlu Yeşmüt, Mardin'i muhasara etti. Muhasara iki sene uzadı. Ahali erzak tedarikinde çok zahmet çekti. Necmeddin muhasara esnasında 658/1258 senesinde vefat etti (166).

Adı geçen Necmeddin'in, Abbâsilerin son halifesi Musta'sım ve Halep hakimi el-Melik en-Nâsır Yusuf b. el-Melik el-Aziz Muhammed Eyyübî ve Mısır sahibi el-Melik es-Sâlih İsmail Eyyübî ile beraber bastıkları sikkesi vardır. Veziri, İsmail İbn Ebi Said b. Ali b. Mansur b. Muhammed Hüseyin eş-Şeybânî el-Âmidî idi. Âmid'e dair güzel bir tarih yazmışsa da müshası bulunamamıştır. Bunun oğlu Şemseddin Muhammed, adı geçen Necmeddin'in oğlu Melik Muzaffer Karaarslan ile birlikte büyümüş, Melik Muzaffer babası 658/1258 de hakim olduktan sonra adı geçen vezir İsmail, vezirlik işlerini mezkur oğlu Şemseddin Muhammed'e bıraktı ve 673/1274-75 senesinde vefat etmiştir.

54 Şemseddin Muhammed, âlim, kâmil, kâtib idi. Asıl ismi Nekûdârâ Ali olan Sultan Ahmed b. Hulâgü'nun doğru yola gelmesine sebep olmuştur. Sultan Ahmet, müslümanların birliği için bu zattı, el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalāvun'a elçilikle Mısır'a gön-

(166) Abdüsselâm Efendi yine diyor ki: "Melik es-Sa'id Necmeddin Gâzi Cebbar ve şeni'idî. Topladığı askerle babasının şehadetine sebep olan Bayındır Uzun Nâsan'ın üzerine yürüdü. Yaptıkları muharebede Necmeddin galip oldu, aldığı ganimet malı ile döndü. Uzun Hasan'la harbinin doğru olmadığını 52. sahifede beyan etmiş idik. Bu da o kabildendir. Vefat tarihi Abdüsselâm Efendi de 658/1258 gösterir. Kirmânî de 658/1258 diye söylüyor. **Nühbetü't-Tarih** 657/1257 kaydetmiştir. Ebu'l-Fida, tahminen 653/1255 gösteriyor. Fakat doğru olan ya 657/1257 veya 658/1258'dir.

derdi. Lakin Sultan Ahmed'in 682/1283 senesinde şehid olarak vefat etmesi buna mani oldu. Vezir Şemseddin Muhammed de bundan dolayı geri dönmedi. Mısır'a Şeyhulislam Ebu'l-Abbâs İbn Teymiyye ve Şeyh Seyfeddin b. Abdulhak ve İmam Berzâli ve İmam Zehebî bu zattan okumuşlardır. İstanbul'da umumi kütüphane halen mevcut olan bir kitabın dış kapagina mezkur zatın yazdığı ibare bunu ifade etmektedir;

Gerek Nühbetü't-Tarih'in ve gerek Kirmâni'nin kaydettikleri tahta geçiş tarihine göre Necmeddin'in saltanat müddeti 21 seneden ibarettir. Nereye defnedildiği malum değildir. Makamına oğlu el-Melik el-Muzaffer Karaaslan geçti.

i) el-MELİK el-MUZAFFER KARAASLAN B. el-MELİK es-SAİD NECMEDDİN ZAMANI

Birecik'te vali olan melik Muzaffer Karaaslan, babasının ölümünü işitmesiyle üç gün matem adetini yerine getirdikten sonra

Bugünkü PTT Binası (Gabriel'den 1932)

bir takım kıymetli, değerli hediyelerle, kölelerle, cins atlarla geldi, doğru Hulâgu'nun çadırına indi. Kemal-i edeple, hizmetçiler yerinde el bağladı durdu. Binlerce kişiyi helâket toprağına seren Hulâgu, Muzaffer'in haline acıdı, merhamet damarları deprendi. Muzaffer'e hitaben; "Ben de senin babanı. Babanın öldüğüne 55 keder etme" diye teselli verdi. Üzerine elbise giydirdi ve Mardin'i kendisine bağışlayarak çekildi, Bağdat'a gitti. Ümid edilmez bu ikrama bu iltifata mazhar olan Muzaffer de Mardin'e gelerek babasının hükümdarlık tahtına oturdu (167). Emir Şucauddin Râşid b. Emir Seyfeddin İshâk Emir İzzeddin vezirleri idi (168). Hulâgu'nun tavsiyesi üzerine minberlerde Hulâgu'nun adıyla kendi namına dua okutturdu, sikkelerde ismini birlikte nakşettirdi. 690/1291 tarihinde Diyarbekir vilâyetinin münasib bir zat vasiyasıyla idaresi Argun Han tarafından kendisine havale edildi.

İşaret edilen Sultan, ilim ve feraset ehlerinden, hayır ve hasenat sahibi hem de sanatkârdı. Belkâ ismiyle bilinen Muzafferiyye medresesini ve yanındaki camii ve tekyeyi yaptırdı ve harab olan mescidleri de tamir etti ve Ulu caminin minberi de yenilenmiştir. Minberin kapısı üzerinde bugün mevcut olan kitabe budur;

امر بعمل هذا المنبر المبارك بإتغاء وجه الله تعالى السلطان الملك
المظفر العالم العادل المعتمد المرابط المؤيد المظفر المنصور فخر الدنيا
والدين قارا ارسلان بن ملك السعيد نجم الدين قارا ارسلان

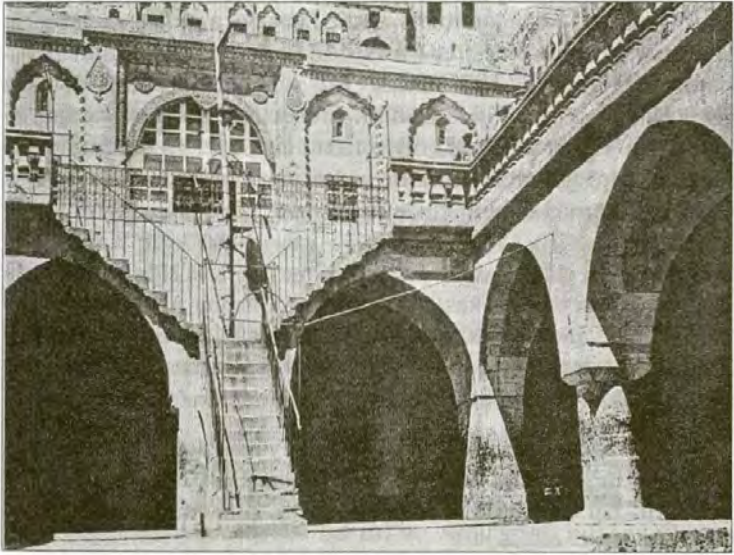
(167) Abdüsselâm bu bahiste Hulâgu'yu zikrediyor. Ama Hulâgu olmayacak Muhasaraya memur olan oğlu zikri geçen Yeşmüt olacaktır. Çünkü Hulâgu'nun bizzat muhasara için Mardin önünde iki sene kadar kalması akla pek uygun gelmiyor ve hatta Abdüsselâm Efendi bu felâket sebebiyle Haleb, Azerbeycan, Şehrîrüz (Kerkük) beldeleri Muzaffer'in elinden çıktı diyor ki, bu da yanlıştır. Zira 40. sahife de yazıldığı üzere 518/1124 tarihinde Aksungur Haleb'i Husameddin Timurtaş'tan almıştı, 658/1258 senesinde ise Haleb'e el-Melik en-Nâsir vali iken Hulâgu zaptetti ve bu seneden evvel Azerbeycan Cengiz evlâdının elindeydi. Ebu'l-Fîdâ, C. 3, S. 209-211; *Nühbetü't-Tarih*, S. 109 (169)

(168) Bu emir Şucauddin, Mardin'de mefdun Dırrâr b. Ezver hazretlerinin türbesi başındaki kitabeye bakılırsa Dunaysır'daki medreseye bir çok emlak vakfetmiştir.

Bu Sultan 33 sene hükümrân olduktan sonra 691/1292 senesinde vefat ederek kendi medresesinde defnedildi (170).

56 j) ŞEMSEDDİN DAVID B. MUZAFFER KARAASLAN ZAMANI

Muzaffer'in yerine geçen oğlu Şemseddin Davut, 691/1292 senesinde hükümdarlık makamına oturdu. Bir buçuk sene ve bir görüşe göre bir sene on ay sonra ölmesiyle kardeşi el-Melik el-Mansur 4. Necmeddin Gâzî saltanat makamına geçti.

PTT Binası (Gabriel'den 1932)

(169) Her ne kadar Abdulgani Efendi, Mardin'in Yeşimut tarafından kuşatıldığını söylüyorsa da kaynaklardan Hulâgu tarafından kuşatılmış Melik Muzaffer Hulâgu'ya itaatinin arz etmiştir. Mardin'in İleri gelenlerini Melik Muzaffer'e öldürtmüş ve şehrin surlarını yıkmasını emretmiştir. Bundan sonra da kendi adamını Melik Muzaffer'in yanına vererek Mardin'i tamamıyla kontrol altına almıştır. Böylece Mardin Artukluları Moğollara hakimiyetine katılmış, onların bölgede saldırılarına istemiyerek de olsa yardımcı olmuşlardır (İbn Şeddâ'tan naklen, Prof. İmaduddin Halîl, *el-İmaretü'l-Atukiye*, BEYRUT 1980. S. 329. B.Z.).

(170) *Nühbetü't-Tarih*, S. 116; Ebu'l-Fidâ, C. 3, S. 175.

k) el-MELİK el-MANSUR DÖRDÜNCÜ NECMEDDİN GÂZİ ZAMANI

693/1294 senesinde oranın saltanatına oturan melik Mansur 4. Necmeddin Gâzî, çalışarak Mardin'î mamur, meşhur eyledi. Zevki safayı, huzuru, inşirahı çok sevdiğindendir ki, yaz günleri dilârâ (gönül süsleyen, eğlendiren), ferahfezâ (ferahlık veren) Sultan yaylasında, güz vakti Rişmil, Kabâlâ bahçelerinde kış zamanı Harzem (171) köyünde mevsim geçirirdi. Bahar ve çiçekler mevsiminde Firdevs köşkünde ömür geçirirdi. Âlimleri, edebiyatçıları, şairleri yanından ayırmazdı. Emir Şucauddin ve İzzeddin vezirleri ve melik Muzaffer bahsinde ismi geçen Abdullah b. Muhammed Dunaysî baş kadısı idi. Adı geçen zatın doğumu 646/1248 olduğuna göre kadılık müddetinin 51 sene devam ettiğini İbn Hacer söylüyor. 681/1282 ile 701/1302 senelerinde hacca gittiği gibi Melik Mansur'la Bağdat'a ve Mahmud Gâzân'ın Suriye kıtasında bulunduğu esnada yine adı geçen Melik'le oraya gitmiştir. 710/1310 senesinde yani Melik Salih zamanında tekrar hacca giderek dönmüştür ki, meşhur şair Hileli Safyuddin İzzî'nin buna dair bir kasidesi vardır. Ve ismini Abdullah b. Mühenne diye zikretmiştir. Adı geçen şair Safyuddin (172) çok zaman Melik Mansur'un meclisinde bulunmuş, benzeri mümkün olmayan kasidelerle bu Sultanı ve vezirlerini medhetmiştir.

57 Melik Mansur, kaledeki cami-i şerifi yenilediği, mihrabın üzerinde yazılı aşağıdaki kitabeden anlaşılmıştır (173). Tarih yeri silinmiştir. Bu camii'nin de minaresi varmış, zamanla yıkılmıştır. Kâ-

(171) Bu Harzem'den hayli faziletli insanlar yetişmiştir.

(172) 751/1350 senesinde vefat eden Safyuddin, Abdulaziz b. Süreyya'dır. Melik Mansur hakkında huruf-u hecaya tertibi üzere uzun, sanatlı bir kaside söylemiş, adını **Dureru'l-Buhûr (Denizlerin Elmasları)** koymuştur. Merhumun Mardin'e ve bahçelerine aid medhiyeleri de vardır. Bütün harfleri mu'cem hem muhmel ve bir harflerli noktalı diğer noktasız ve bir kelimeli noktalı öbürü noktasız garip acalıp şilirleri, mektupları ve sanat-ı maklûb üzere de bazı şiirleri vardır. Sırası geldikçe şiirleri yazılacaktır.

(173) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الدِّیْنِ نَالُوا رَبَّنَا اللّٰهَ شَمَّ اسْتَقَامُوا انزَلَ عَلَیْهِمْ
المَلَائِكَةَ اَلَا تَخَافُوْنَ اَوْ بِشَرِّ الْاَلْحٰنَةِ التِّیْ كُنْتُمْ تُنَوِّعُوْنَ
اَمْرًا یَجِدُ بِیْهِ الْمَلِكُ الْمَنْصُورُ نِیْمَ الدِّیْنِ كُنْزَ اللّٰهِ

tip Ferdî'nin yazdığı tarihi neşreden Diyarbekir'li Ali Emiri Efendi merhum, tarihin 14. sahifesinde Artuklu sülâlesinden Necmeddin İlgâzî'den başka el-Melik es-Said Necmeddin ve el-Melik el-Mansur Necmeddin ünvanıyla iki melik daha geldiğini söylüyor. Halbuki iki değil üçtür. Diğeri de I. Husamuddin Timurtaş'ın oğlu ve I. Necmeddin İlgâzî'nin torunu 2. Necmeddin Alpi'dir. Hükûdarlığı, hükûmete müddeti 41., 42. sahifelerde yazılıdır.

Melik Mansur 701/1302 senesinde Firdevs'te bir köşk yaptırdı. Adı geçen şair Safyuddin, divanının 90. sahifesindeki kasideyi bu köşk için söylemiştir.

İşaret edilen Melik, 702/1303 senesinde Erbil kalesine (174) bir miktar asker gönderdi. Askerin geri gelmemesi üzerine adı geçen şair melik Mansur'u bu kaleye gitmek için teşvik ve tesvik ettiğine dair de kaside yazmıştır. Mezkur 701/1302 senesinde Mardin'e hücum eden Moğol askerleriyle harbetmeye vezir Nureddin b. Rukneddin'i teşvik için de yine bu şairin bir parlak kasidesi vardır.

Melik Mansur'un, Musul'a, Bağdat'a gittiğine ve 701/1302 senesi Fıtır (Ramazan) bayramının tebrikine ve işaret edilen Melik'in oğulları Nâsıruddin Muhammed'le İmâduddin Ali tarafından kendisine hediye edilen bir kısırak hakkında teşekkür ve Mardin 58 kadısı Şemseddin Abdullah'ın yukarıda beyan olduğu üzere Mekte-i Mükerreme'den döndüğüne ve Mardin'in ve Vâdi-i Gars'ın (Gars'ın) (175) ve Aynu'l-burûd'un ve Aynu's-Safâ'nın vasıflarına ve Deyruzzaferan'a ve Deyru Sehlâl'a dair de kasideleri divanında bulunmaktadır. Melik Mansur 712/1312 senesi Rebiulâhirin

(174) Musul'a bağlı Erbil değildir. Savur'a tabi diğer Erbil'dir. Bugün bir köy halindedir. Önünde büyük bir sahra vardır. İskenderle Dârâ'nın muharebeleri burada meydana gelmiştir. Bazı tarihçilerin Musul'a tabi Erbil civarında bulunduğunu söylemedi, bu Erbil'in Dârâ köyü yakınında olduğunu bilmediklerindedir (Savur'a bağlı Koşuyolu köyü B.Z.).

(175) (غرس) diye İmlasının " غرس " ile yazan da vardır. Doğru manası bilinmemektedir.

8. Pazar günü (176) Karasungur'un ordusuyla Mardin'den dönmüşünden sonra vefat ederek bina ettiği medreseye defnedildi (177) (178).

Adı geçen hükümdarın şehid olarak vefat eylediği Diyarbekir'deki Cami-i Kebir'in doğuya bakan duvarını yenileyen, bahsi gelen oğlu Melik Salih tarafından mezkur duvara yazılıp sureti Melik Salih'e ait fasıl'da (bölüm) ve 62. sahifede kaydedilen halen mevcut kitabedeki "eş-şehid" lakabıyla tavsif, tarif edilmesinden ve şair Safyuddin'in divanınının 233. sahifesinde yazmış olduğu mersiye mealinden çıkarılıyor. Halbuki tarihlerde şehadetine dair bir bahse tesadüf olunamadı. Yalnız meşhur Karasungur'un Mardin'den dönmesini müteakip vefat ettiğini Ebu'l-Fidâ'nın söylemesine bakılırsa mezkur Karasungur tarafından zehirlendiği veya diğer biri tarafından şehid edildiği muhakkaktır.

Adı geçen merhumun gayet etli, şişman olduğu ve at üzerinde bulunduğu zaman binmek için beraberinde taşıdığı mehafeye bindiğini İbn Hacer yazıyor. Ulemadan Zeyneddin Abdulkadir b. Muhammed el-Hanefî er-Râzî, İlm-i Bedii'den (bir çeşit edebiyat ilmi) **Ravdatu's-Safâhâ** adlı kitabını muşarun aleyhin namına telif ederek ve **اشرف باسم السلطان للمؤيد المنصور نجم الدين آبن الفتح عانى الأرتقى** ibaresini yazmıştır.

59 DİĞER OLAYLAR

İşaret edilen merhumun zamanında 699/1300 senesinde insan oğlu ve vahşi kuşlar şeklinde Mardin'e dolu yağdı (179). Bu

(176) İbn Hacer gün tayin etmiyor. Yalnız Rebiulâhîr diyor.

(177) İbn Batûtâ, 50 sene hükümdarlık ettiğini söylüyor ki, basım hatası olacak. Zira mezkurun saltanatınının 20 sene olduğunu söyleyen çoktur. Tatar hükümdarı Mahmud Gâzân zamanını İdrak ve kızı Dünya Hatunu Sultan Hudâbende'ye vermek suretiyle yakın akrabalık peyda eylemiştir. Ferdi, hükümdarlık müddetininin 27 sene olduğunu kaydediyor.

(178) Ebu'l-Fidâ, C. 4, S. 69; **Nühbetü't-Tarih**, S. 116.

(179) **Meryû't-Tarih**, S. 377.

Sultan'dan sonra oğlu el-Melik el-Âdil İmâduddin Ali idare makamına geçti (180).

1) el-MELİK el-ÂDİL İMÂDUDDİN ALİ ZAMANI

Babası Melik Mansur 4. Necmeddin Gâzi yerine oturan el-Melik el-Âdil İmâduddin Ali, Nuhbe'nin, İbn Hacer'in rivayetine göre 17, Ebu'l-Fidâ'nın sözüne göre 13, Ferdî'nin beyanına bakılırsa 18 gün sonra vefat ederek, hükümdarlık makamına kardeşi el-Melik es-Sâlih tahta geçti (181). İbn Hacer işaret edilen Melik'in zehirlenerek öldüğünü yazmıştır. Kâtib Ferdi de yazdığı manzumede rumuzla o ciheti teyid ediyor. Durumun öncesi ve sonrası da zehirlendirildiğini andırıyor.

m) es-MELİK el-SALİH SALİH B. el-MELİK el-MANSUR NECMEDDİN GÂZİ DEVRİ

Melih Salih, 712/1312 senesinde kardeşi İmâduddin Ali'nin yerine geçti. Bu adam ismi gibi salih ve mürüvvet sahibi idi. Bütün aşiretler kendine itaatkâr olarak bu munasebetle âbâ ve ecdadının elden çıkmış memleketleri tekrar eline geçti (182).

- 60 Kırkı erkek altmış kız olmak üzere yüz evlâdı dünyaya gelmiştir. Bir yere gittiği zaman kırk oğlu da beraber giderlerdi. Gecele-
rin üçte birini kadımla, diğer üçte birini uyku ile, diğer üçte birini de ibadetle geçirirdi. Hâcî Nureddin b. Emir Osman, Emir Ali b. İlmüddin Sincâri, Seyfeddin b. Emir Sungur, Emir Muhyiddin b. Emir Mustakim, Tebriz'de ilim tahsil eden Cemaleddin Sincâ-

(180) Ebu'l-Fidâ; **Nühbetü't-Tarih.**

(181) Abdüsselâm Efendi bu hususta da muhalefet çığın açarak melik Mansur'a oğlu Ahmed'in halef olduğunu söylüyor ki, serapa yanlıştır. Çünkü şair Safyüddin Halili, el-Melik el-Âdil İmâduddin Ali'nin vefatından sonra yerine geçen Melik Salih'e tebriki içine alan yazdığı kaside dahî Melik Mansur'u müteakip İmâduddin Ali'nin idarecilik makamına geçtiğini isbat ediyor.

(182) Saltanatın ilk yıllarında (715/1315) Memlûkluların Halep valisi Şehabeddin Karatay Mardin çevresini yağmaladı. (Alptekin, Coşkun, a.g.e., **B.Z.**).

rî ve Âlpî b. Abdulaziz vezirleri idi. 768/1367 senesinde Hicaz'a gitti (183). Diyarbekir'e vali tayin ettiği oğlu Melik en-Nâsır Muhammed orada vefat etmekle yerine diğer oğlu Ömer'i daha sonra Süleyman'ı, sonra da Melik el-Âdil'i gönderdi. Bunlar dahi orada öldüler (184). Sincâr'a tayin ettiği diğer oğlu Latif'in vefatıyla yerine Râşid'i gönderdi. Bu dahi orada öldü. Ra'su'l-Ayn'da diğer oğlu Burhaneddin, bir müddet de Dâvut adlı oğlu valilik ettiler. Bunlardan Burhaneddin orada ahirete göçtü.

Adı geçen sultanın fenn-i câna merakı vardı. Küteyle ismindeki sadası, edası güzel saz çalan, Safyuddin Abdulmüminin besmelerini hıfzetmiş ve güzel yazı yazmada da mahir olmuş idi. Tahta oturuşu 693/1294, vefatı 741/1340 senesi olan Mısır Sultanı Kılâvun, bu sazıcının şöhretini işitmesiyle yanına getirtmiş ve 740/1339 senesinde Mısır'da vefat etmiştir. Melik Salih'in Mardin'li Ali Abdullah adil kölesi dahi musikî ilminde ve devirler ilminde ses ve vücut güzelliğinde eşsiz idi. 720/1320 tarihinde bu dahi Seyfeddin Kılâvun'un talebi üzerine Mısır'a gitti. Seyfeddin ki, yukarıda yazıldığı üzere 741/1340 senesinde vefat etti. Bu sazıcı Ali tövbe ederek ilim tahsiline çalıştı. Kur'an'ı, Kudûri'yi ezberledi. 753 senesinde Şam, sonra Haleb 759/1358'da yine Şam, 761/1360'de Hamâ, 762/1361'de tekrar Şam, 769/1368'de Mısır valisi oldu. Edip, necib bir zattu.

- 61 Adı geçen Melik, 768/1367 senesinde 90 yaşında olduğu halde aniden vefat ederek oğlu Latif'in medresesine defnedildi

(183) 754/1353 senesinde vefat ettiği ekser tarihçilere göre sabit. Madem ki sabit olduğu 61. sahifede gösterilmiş. Bu da yanlıştır.

(184) Süleyman'ın Diyarbekir'de Ayn-ı Zevrâ ve bazı yerde Ayn-ı Ze'râ denilen Balıklı Mescidi civarından çıkan büyük su yakınına defnedildi. Kâtib Ferdi kendi tarihinde söylüyor. Emiri Ali Efendi merhum da mezkur mevkide üstü yekpare uzunluğu mermerden ibaret bir mezar olduğunu söylüyor. Tarafımızdan araştırdığı halde eserine tesadûf edilmedi.

(185). Hükümdarlık müddeti 54 senedir. Bunun ölmesiyle Artuk devleti zayıflamaya başladı. Yerine oğlu 2. Mansur geçti (186).

- 62 Melik Salih, Diyarbekir'de Ulu Camiin doğuya bakan tarafındaki duvarını 735/1335 senesinde yenilemiştir. Duvardaki mevcut kitabe de budur (187). Bugün Süleyman Paşa varislerinin elinde bulunan Bakır kabrindeki büyük köşkün banisi olduğu, köşkün etrafında daire şeklindeki beyaz mermer üzerine Celi hattıyla yazılan kitabeden anlaşılıyor. Kitabenin bazı yerleri kırılmış okunmaz bir hale geldiğinden hangi tarihte inşa edildiği bilinmemiştir. Abdüsselâm Efendi Melik Salih'in yerine oğlu Mansur'un ve Mansur'un yerine de oğlu Melik Mahmud'un ve bunun yerine de amcası ve Melik Salih'in diğer oğlu el-Melik el-Muzaffer Davut'un oturduklarını söylüyor ki, aşağıda bahsedilecektir.

(185-186) Abdüsselâm Efendi böyle kaydetmiştir. Ama Kırmâni, Ebu'l-Fidâ, Nuhbe, İbnü'l-Esir, İbn Hacer ise başka başka birbirine zıt olarak söylüyorlar ki, onlardan da bahsetme lüzum görüldü. Şöyleki; Abdüsselâm Efendi, Melik Salih'in asil ismi Salih, Cülusu 711/1311, vefatı 765/1364, müddeti hükümeti 54 sene olduğunu söylüyor. Kâtip Ferî de 766/1365'da öldüğünü yazıyor. Ebu'l-Fidâ da 4. cildin 79. sahifesinde işaret edilen adı Şemsettin Salih ve künyesi el-Melik es-Salih ve cülusu 712/1312'dir diyor. Ebu'l-Fidâ merhum 732/1332 senesinde vefat ettiği cihetle tabii yazdığı tarih, vefat tarihine kadar olan olayları içine alıyor. **Nühbetü't-Tarih** ise, Melik Salih'in vefat tarihini 740/1339 saltanat senesinin 28 sene olarak yazmıştır ve asil ismi Mahmud lakabı Melik Salih olduğu yanlış düşüncesinde bulunmuştur. Halbuki bu da yanlıştır. Zira hükümdarlığı aşağıda gelen Sultan İsa'nın ismi, İsa b. Davut b. Salih olduğu bina ettiği medresenin kapısında yazılı ve halen mevcut olup sureti 71. sahifedeki kitabeden anlaşılacaktır ki, bundan daha kuvvetli delil olamaz. Kırmâni de 754/1353 senesinde vefat ettiğini açıkça beyan etmiştir. İbn Kesir ise, ömrü 80 seneyi müteccviz, saltanat müddeti 60 seneye vardığını beyan ediyor. Ama İbn Hacer İtiraz ederek, daha genç iken hükümet dizginlerini ele aldığını ve saltanatının 54 sene devam ettiğini beyan ediyor. Şu rivayetlere nazaran ömrü değil doksana hatta seksene ulaşmamıştır. Tahta geçiş tarihi de, doğru görüşe göre 712/1312 ve vefatı tarihi 754/1353 ve saltanat müddeti 42 senedir. Tarihçilerin büyüklerinden olan Ebu'l-Fidâ ile Kırmâni'nin sözleri diğerlerine râcihtir (üstündür).

(187)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
السلطان الملك الصالح شمس الدنيا والدين ابن مولانا السلطان
النهيد و الملك المنصور أمر الله انصاره وذلك بالاشارة
الحالية المولوية الملكية الحسامية حسام الدنيا والدين
حرس الله تعالى وذلك بنظر العبد الفقير الى الله تعالى الخليل
محمد الدين يوسف بن صلاح الدين سنة خمسماية وثلاثين وسبعمائة

Nühbetü'l-Tarih ise buna ters olarak, kendi görüşüne göre asıl ismi Mahmut dediği Melik Salih'ten sonra oğlu adı geçen Davud'un hükümdarlık tahtına oturduğunu beyan ederek 2. Mansur'dan ve oğlu melik Mahmut'tan asla bahsetmiyor. Kırmâni merhum da 68. sahifede yazıldığı üzere Melik Salih'in yerine oğlu 2. Mansur Ahmed'in geçtiğini kendi tarihinin 279. sahifesinde açıklar e 15 sene hükümdarlık ettikten sonra 769/1368 tarihinde vefat ettiğini ve yerine oğlu Salih Mahmut oturarak saltanat müddetinin 4 ay devam etmesiyle amcası el-Muzaffer Fahreddin Davut saltanatı elinden aldığını açıklamıştır. Diğer tarihlerde buna dair bir kayda tesadüf edilmedi. Bu delillerden dolayı Abdüsselâm Efendi'nin sözünü geçerli ve doğru addetmek lâzım geliyor (188).

Kasımiye Medresesi

Zincirlye Medresesi (Gabriel'den 1932)

(188) Abdüsselâm Efendi, Melik en-Nâsir Muhammed'le Melik el-Âdil Ali'ye, Salih'in oğulları demıştır. Halbuki kardeşleridir. Mesnedimiz (dayanığımız) 57. sahifenin 21. satıdır.

725/1325 senesi Receb ayının ikinci Perşembe günü Tanca'dan hareket eden meşhur seyyah İbn Batûta ki, ismi Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim'dir. **Tuhafetü'l-Enzâr fî Garâibî'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr** adlı **Rihle'nin** (seyahatname) sahibidir. Bu Rihle'nin I. cildinin 143. sahifesinde diyor ki : "729/1329 senesinde Mardin'e gittim. Hükûmdan el-Melik es-Salih b. el-Melik el-Mansur idi. Irak toprağında, Şam'da, Mısır'da kendi gibi kerim, cömert görülmemiştir. Ebu Abdullah Muhammed b. Câbir el-Endulîsi isminde bir âmâyâ (köre) takdim ettiği bir kasidenin mükâfâtı olarak 20000 dirhem verdiği olmuştur. Sadakaları çoktur. Medreseler, zaviyeler yapmıştır. Veziri asrın faziletlerinden Cemaleddin Sincârî (189), baş kadısı ise ehl-i din ve takvadan Musullu Burhaneddin idi (190).

Burhaneddin, yünden mamul sert, değersiz elbise giymişti. Daima medresenin haricinde mescidin avlusunda oturur, ibadet ederdi. Kendini tanımayan bir adam görse hizmetçi zannederdi. Kendisiyle görüştüm. Beni evine götürüp ziyafet verdi. Bana hikâye ettiler ki, Melâhin (Kabâlâ) karyesinden bir kadın, bir gün gelerek mescid kapısından gördüğü kadından; "Kadı nerde oturur?" diye sormuş. Kadı da, "İşin nedir?" diye sormasına karşın kadın; "Zevcim (kocam) beni dövmüştür, beslemiyor, iltifatı diğer zevcesinedir. Gel Şeriat mahkemesine gidelim dedim, gelmedi. Onun için şikâyete geldim. Halbuki kocamı getirmek için getirecek olana verecek param yoktur" cevabını vermiş. Kadı da kadına hitaben; "Sen git köyde beni bekle. Ardın sıra ben de gelirim ve senden para istemem" demiştir. Kadın da derhal köye dönmüş. Bir yere gittiği zaman yanında yardımcı hizmetçi bulundurmamak âdeti olan kadı dahi arkasını takip ederek yolda ulaştığı kadınla birlikte şikâyet edilen kocanın hanesine gitmiş. Adı geçen adam kadına hitaben; "Şu menhus (pis) hoca kimdir?" di-

(189) İsmi 60. sahifede yazılı olan Cemaleddin Sincârî'dir.

(190) Musul'da medfun büyük evliyadan Şeyh Fethî'ye mensubtur.

ye tanımadığı ve şeklinden bir fakir olduğu zannettiği kadıyı göstererek sormuş. Kadın cevap vermeden kadı bizzat; "Vallahi doğru söylüyorsun, ben mēnhusum. Fakat sen niçin bu hanımını dövmüşsün, infāk etmiyorsun" diye serzenişte bulunmuştur. Adı geçen koca ise yüksek sesle buna karşılık verdi. Bunu işiten komşular oraya gelmişler. Kadıyı görmeleriyle tam hürmet ile selām vererek görüşmüşler. Bunun kadı olduğunu anlayan koca söylediği söze pişman olarak, kusurunu affedilmesini istemiş ve kadının teklifi üzerine adı geçen hanımını razı eylemiştir.

Gelelim sadede; Melik Salih'in oğul Latif'in adıyla anılan Latifiye Camii, yıkılmış olan medresesiyle birlikte 770/1368-69 senesinde inşa edilmiştir. Dış kapısının üzerinde besmele-i şerife ve

ما نطوع بإنشاء هذا الجامع المبارک الطیب الفعیر ان الله تعالی عبد الطیف الملك الصالح ثم الظرفی طلباً لما عبد الله من الثواب ورحمة
تم الله فعدده والتجد وعده في أوائل شهر الله بحمد الصم سنة سبعین و سبعمائة الهجرة عليه الصلاة والسلام

ibareleri yazılıdır.

- 65 Emiri Efendi merhum, Kâtip Ferdi tarihinin zeylinde 1294/1887 tarihinde Mardin'de bulunduğu esnada, okuduğu şu kitabeyi şu suretle zaptetmiştir (yazmıştır);

تطوع بإنشاء هذا الجامع المبارک الطیف الفعیر ان الله تعالی
عبد الطیف الملك الصالح المطهری طلباً لما عبد الله من الثواب
أم الله فعدده والتجد وعده في أوائل شهر الله بحمد الصم سنة
سبعمائة وستة و سبعین (776/1374)

Bizim bir ilmi heyetle tekrar tekrar okuduğumuz ibare ile Emiri Efendi'nin kaydettiği ibare arasında küçük bir fark ve senece altı sene bir farklılık vardır. Kelimeler arasındaki fark, ehemmiyet verilecek bir husus değildir. Fakat seneler arasındaki değişiklik zihinleri karıştırıyor. Bununla birlikte Arapça kaidelerine göre bizim yazdığımız " سنة سبعین و سبعمائة " (770/1368) ibaresi doğrudur. Emiri'nin yazdığı hem sene hem terkiib itibarıyla yanlıştır.

Camii kimin bina ettiği meçhul kalıyor. Meçhul değilse de şüphelidir. Zira Abdüsselām Efendi, Melik Salih'in oğlu Latif'in babasından evvel ve babasının da 760/1359 senesinde öldüğünü söylüyor. **Nühbetü't-Tarih** de 740, Kirmānî ise 754/1353 tarihinde vefat ettiklerini beyan ediyorlar. Şu zıddiyete göre ya bu

dur ki, Latif babasından sonra yani camii yaptırdıktan sonra ölmüş veya babasından önce ölmüş de, babası sağlığında oğlu bu Latif için binasına başlıyarak zamanında ikmal edeceği cihetle vasiyeti üzerine yerine geçen tarafından bitirilmiştir. Bu düşünceler bir yana, madem ki camii'nin 770/1368-69 senesinde bitirildiği yukarıdaki kitabe ile şüphesiz sabittir. Ve madem ki Abdüsselâm Efendi de 765/1364 ve kirmânî de 754/1353 tarihinde Melik Salih'in vefat ettiğini söylüyorlar ve böyle büyük bir camii ne kadar süratle yapılırsa en az 7-8 sene zarfında ancak bitirileceği açıktır.

66 Melik Salih'in vefatıyla cami'in ikmalî arasında Abdüsselâm Efendi'nin tesbitine göre beş, Kirmânî'nin sözüne bakılırsa onaltı sene vardır ki, cami'in yapılmasına Melik Salih'in vefat tarihi olan 754/1359 veya 765/1364 senelerinden biri yahut iki sene önce başlandığı farzedilirse ve altı yedi seneden az bir zamanda ikmal edilmek imkânının zor olduğu nazarı dikkate alınır, cami'in binasına Melik Salih'in sağlığında başlandığı kuvvetli ihtimallerdendir. Bununla birlikte Abdullatif'in babasından sonra öldüğü ve camii kendi yaptırdığı ihtimali de vardır.

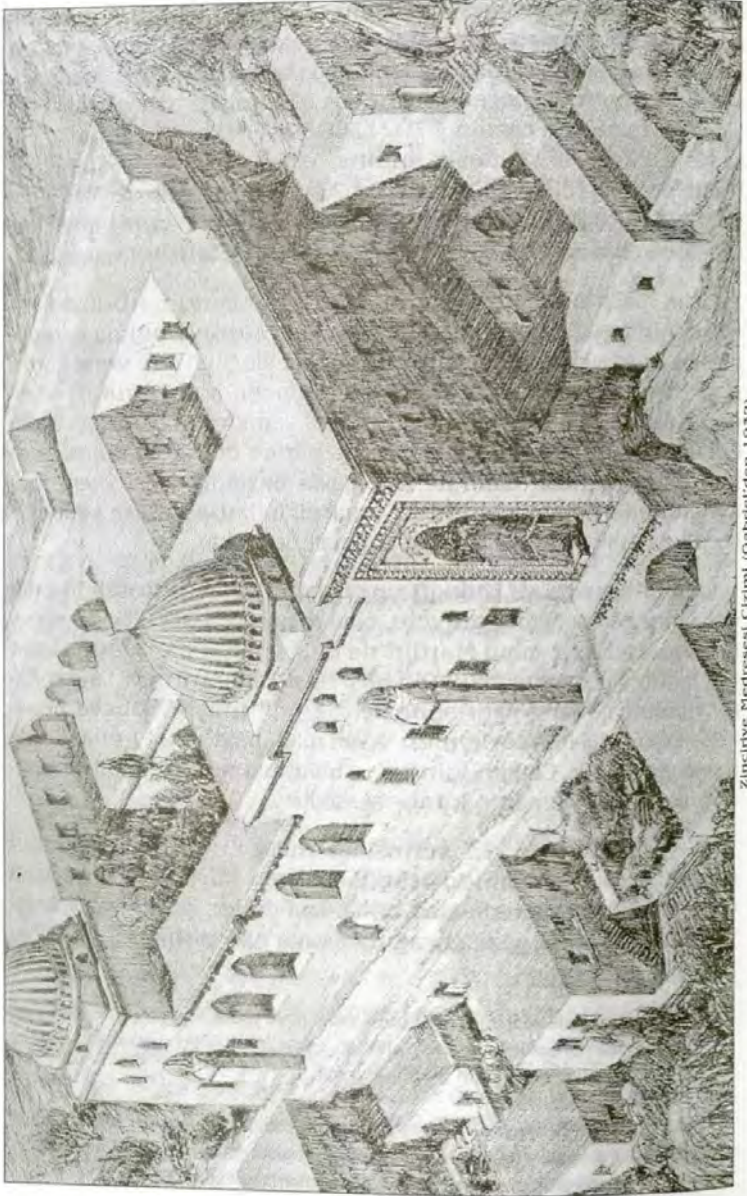
Cami'in minaresi ya Hulagû veya Timur istilâsında tahrib edildiği zannediliyor. Şimdi mevcut olan minareyi 1262/1846 senesi Zilkâde'sinin 28. günü Mardin'de vefat ederek camii avlusunun batı tarafına defnedilen Musul valisi Müşir Muhammed Tayyar Paşa, vefatından evvel aynı sene içinde yaptırmıştır. Ebced hesabıyla inşa tarihi için söylenen vezni rekik beyt (191) minare kapısına yazılmıştır. Camii'nin içinde ve mihrabın solunda duvara kazılan uzun bir vakıfnâme kitabesi vardır.

Melik Salih, 715/1315 senesinde Hulagû'nun torunlarından meşhur Sultan Muhammed Hüdâbende'nin ki, İslâm olmazdan önce adı Olcaytu Han idi. Hırbende dahi derler, yanına Sultaniyye'ye gitti. İkrâm ve güzelce ağırlamasına nâil oldu (192) (193).

(191) "İşittim hatif gaybî dedî minareye tarih acib minare yaptırdı vezir-u Davut Tayyar" minare kelimesi şeddesiz vezne halel gelmemesi için her iki misrada da şeddeli okumak icab ediyor ki, şîrin ayıplarındandır.

(192) Ebu'l-Fidâ, C. 2, S. 79

(193) Bu Melik Salih döneminde 754/1353 yılında Mardin Artukluları ile Hasankeyf Eyyubileri arasında büyük bir savaş oldu. Bu savaşta Artuklular hezimete uğradı. Eyyubilerin bölgede şanı arttı. (Hısın Keyfa Vekayinâmesi v. 43 a. - 50 b. **B.Z.**).

Zincirliye Medresesi Çizimi (Gaziantep'ten 1932)

DİĞER OLAYLAR

Adı yukarıda geçen şair Safyuddin Halli'nin divanında, Melik 67 Salih hakkında medhini içine alan kasideler, Ramazan, Kurban bayramları tebrikleri ve Melik Salih'in tahta oturuşu senesinde Savur'a gittiği zaman meclisteki sevincini ve Ramazan bayramını tebrik ve Rişmil köyünü ve Cevsak'ı aldığına dair kasideler ve Erzen (194) Meliki, Meliku'l-Kâhîr'in Melik Salih'e biraderi Ömer'in vefatından dolayı yazdığı taziyeneme için kaleme aldığı cevap ve daha bir çok fenn-i bedâyi üzere hazırladığı mektuplar ve Mardin eşraf ve büyükleri hakkında söylediği manzumeler kısmen tarihleriyle yazılmıştır.

Abdüsselâm Efendi, Melik Salih'in yerine oğlu ikinci Mansur'un oturduğunu ve bunun zamanında Musul hükümdarı meşhur Karakoyunlu Bayram Hoca'nın Mardin ovasına gelip çadır kurduğunu ve Melik Mansur, veziri Altınboğa'yı (195) karşısına göndererek aralarında meydana gelen büyük harpte Altınboğa'nın kırılmasına mebni Melik Mansur'un, Tebriz sahibi Sultan Üveys'ten yardım istediğini ve Üveys'in bizzat gelerek tekrar yaptıkları harb neticesinde Bayram Hoca mağlup olup askerinden bir kısmının öldürüldüğünü ve bir miktarının da esir edildiğini ve kendisinin Musul'a kaçtığı halde bilahere tutulup öldürüldüğünü ve bir rivayete göre gözlerine mil çektiklerini ve bu zattan mem-

(194) 22. sahifenin altındaki mülâhazaya bakmalı.

(195) Adı Alaaddin'dir. Ebu'l-Fidâ, künyesinin imlasını "Altınboğa"tarzında yazmıştır. Aslen Mardin'li zeki, akıllı bir zat idi. Mısır'da, Şam'da, Kerek'te valilik ettiği gibi Melik Salih'e de bir müddet vezir olmuştur. Mardin'de Zinciriye Medresesi yakınındaki Altınboğa Medresesinin kurucusudur. Bu medresenin gayet kıymetli bir kapısı vardı. 1346/1927-28 hicri senesinde yıkıldı. Enkazı Aynu'l-Kutunun üstünde yaptırılan mektebe sarfedildi. Bunun için kitabesi elde edilemedi. Muşarun ileyhi 743/1342 senesi Receb'inde Haleb'te vali iken 744 senesi Safer'inde vefat ederek Haleb'deki Babu'l-makam haricine gömüldü. Mısır'da büyük bir camii vardır. 739/1338-39 senesinde yaptırmıştır. Zamanına ulaşmış olan, kendisinden 7 sene evvel vefat eden Ebu'l-Fidâ merhum, C. 4, S. 142, 143'te kendisinden bahsediyor. İbn Şihne, Cemaleddin Hıdır adlı oğlu kendinden evvel genç iken 737/1397 senesinde Haleb'te ölmüştür diyor.

nun olan Melik mansur, Sultan Üveys'i Mardin'e davet ettiğini ve hakkında her iki tarafın şanına mütenasip izaz u ikramda bulunduktan sonra Sultan Üveys'in Tebriz'e döndüğünü ve dünyadan çok haz alamayan Melik Mansur'un 766/1365 senesinde vefat etmesiyle oğlu Melik Mahmud'un saltanata varis olduğunu söylüyor (196)

- 68 Abdüsselâm Efendi'nin bu açıklamaları pek doğru değildir. Zira madem ki ikinci Mansur'un tahta oturuşu 765 ve vefatı 766 olup müddet-i hükümeti bir seneden ibarettir diyor ve eski tarihçilerden Kırmânî merhumun 62. sahifede yazılan güvenilir sözleri yani ikinci Mansur'un 754/1353 tarihinde tahta geçişi ve 769/1368 senesinde vefat ettiğini kaydetmesi Melik Mansur'un yaptırdığı camii'nin kapısı üzerinde mevcut ve sureti 69. sahifede yazılmış kitabe ile teyid ve İbn Şihne de, Altınboğa'nın 744/1343 senesinde vefat ettiğini yazmıştır. Şu halde Altınboğa'nın ikinci Mansur'un tahta oturduğunda hayatta olmayıp ancak babası Melik Salih'e vezirlik ettiği sabit oluyor.

Gelelim Bayram bahsine; Bu adam Karakoyunlu aşiretinin reisi idi. Nühbetü't Tarih'in ifadesine göre İlhâniyân devleti neslinden adı yukarıda geçen Sultan Üveys b. Emir Şeyh Hasan, Bağdat padişahı iken 759/1358 senesinde Tebriz'i zaptetmiş ve 776/1374 tarihinde eceliyle ahiret alemine göçmüştür. Bu delil ile de ikinci Mansur'un Bayram Hoca ile savaşmadığı ortaya çıkıyor.

(196) Prof. Dr. Faruk Sümer, Karakoyunlular ANKARA 1984 adlı kitabında olayı bu şekilde anlatmaktadır. (S. 41-42). Ancak Bayram Hoca'nın Musul'u kuşatmasına Mardin askerî de katılmıştır (S. 42). Sultan Uveys bölgeden ayrılınca Artuklular yeniden Bayram Hoca'nın hakimiyetini kabullenmiş oluyor. Yalnız burada Bayram Hoca'yla mücadeleye giren Artuklu hükümdarının kim olduğu açıklanmıyor (B.Z.).

n) İKİNCİ MELİK MANSUR AHMED B. el-MELİK el-SALİH SALİH ZAMANI

Melik Salih'in yerine ahlâkı ve sureti güzel olan oğlu ikinci Melik Mansur Ahmed 754/1353 senesinde oturdu ve 769/1368 tarihinde dâr-ı âhirete göçtü. Hükümdarlık müddeti 15 senedir 69 (197). Bâbu's-sûr camilini yapan budur. Camilin dış kapısı üzerinde taşta Celî yazı ile yazılan halen mevcut olup bir ilmî heyet ile, merdiven konarak okunan kitabe budur (198). Mihrabın etrafında ayete'l-kürsi ve devamında " لا إله إلا الله " ayet-i kerimesi ilh. yazılıdır. minaresini adı aşağıda gelen hakimlerden Abdullah Aga 1216/1801 senesinde yaptırmıştır (199). Melik Mansur'un yerine oğlu ikinci el-melek es-Salih Mahmud oturdu.

o) İKİNCİ el-MELİK es-SALİH MAHMUD B. İKİNCİ el-MELİK el-MANSUR AHMED DEVRİ

Babası yerine oturan bu Mahmud, 4 ay hükümdarlık ettikten sonra amcası Davut b. Melik Salih'le aralarında düşmanlık başladı ve Mardin ahalişi iki tarafa ayrılarak aralarında harb meydana geldi. Galip gelen Davut Mahmud'u öldürdü yerine geçti (200).

(197) Yukarıda beyan olunduğu üzere, tahta geçiş ve vefat tarihini tayin eden Kırmâni'dir ki, camilin yapılış tarihi ve kitabesindeki "Ahmet" ismi sıhatine açık bir delildir. Kâtip Ferdi, müddet-i hükümetinin bir sene, İbn Hacer iki sene devam ettiğini söylüyorsa da yanlıştır.

(198) *بسم الله الرحمن الرحيم هَذَا مَا تَطْعَمُ بِأَنْشَاءِهِ تَقْرِبًا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَرَسُولِهِ
عَبْدُ الْمُنْتَقِرِ لِلْمَلَكَةِ الْمُظْفَرِ... الدِّينِ أَحْمَدُ بْنُ السُّلْطَانِ الْمَلِكِ الْعَالِمِ فَرَسِ الدِّيَا
وَالدِّيْنِ بِنِ اِرْتَقِ اصْحَابُ اللَّهِ شَاهِدًا وَنُقُلَ بِالْحَسَنَاتِ مِثْرًا نَهْ فِي سَنَةِ أَرْبَعٍ وَسِتِّينَ وَرِسْمِ عَامِ ٧٦٤/١٣٦٣*

(199) Bu Abdullah Aga Musul'a tabi Erbil kasabası ahalsindedir. Bazı yerlerde buna benzer güzel eserleri vardır.

(200) Abdüsselâm Efendi, bu Melik Mahmud'un cülusu 766/1365 vefatı 768/1367, müddet-i hükümeti 3 sene, Kâtip Ferdî de 2 sene 2 ay, İbn Hacer de 4 ay olduğunu söylüyorlar. Lakin doğruluk Kırmâni'nin sözündedir ki kitabedeki tarih de bunu teyid ediyor. Diyarbekir'in 1301/1885 Sâinamelerindeki tarihte dahi yanlışlık vardır ve camilin Melik Mahmud'a nisbet edilmesinde de inceleme ve araştırma yapmamanın neticesidir. Avusturya askeri kaymakamlarından Eduard de Zambaur namındaki zatın 1914-senesinde Viyana'da basılan Doguya has sikkeler ilmine ait "Yeni Mutalaât" (Nouvelles contributions à la numismatique orientale) ünvanlı eserinde, Melik Mahmud'un bakır ve silikçe bir sikkesi vardır. Bir tarafında kelime-î şahadet ve etrafında dört halife isimleri ve diğer tarafında Mahmud b. Ahmed ve etrafında "es-Sultan el-Melik es-Salih hallada Allahu mülkehu" ibaresi yazılmıştır, diyor. Bununla da Kırmâni'nin beyanını teyid ediliyor.

70 ö) el-MELİK el-MUZAFFER FAHREDDİN DAVUT B. MELİK SALİH ZAMANI

769/1368 senesinde kardeşi ikinci Melik Mansur Ahmed'in oğlu el-Melik es-Salih Mahmud'un yerine hükümet dizginlerini eline alarak melik olan el-Melik el-Muzaffer Fahreddin Davut b. el-Melik es-Salih Salih, cesur, cömert, düzgün konuşurdu. Dünya ismindeki hemşiresi (kızkardeşi) (201) bazı vezirlerin onu kandirmasıyla saltanat makamına göz dikti. Öfkeli ve birçok hizmetçileri olduğundan Davud'u tutup hapsedti, yerine de oturdu, zulme başladı. Vezir Ziyaeddin'i öldürdü, zulmet-i kabre attı. Üç gün sonra bazı belde büyüklerinin ittifakiyle, adı geçen Dünya tahttan indirildi. Ve Melik Davut hapisten kurtularak tekrar saltanat tahtına oturdu. Tahta geçer geçmez Dünya'yı tuttu, vücudunu bu dünyadan kaldırdı. 9 sene 10 ay hüküm sürdükten sonra 778/1376 tarihinde ecel zırhını giydi. Husâmiyye medresesine gömüldü. Makamına oğlu el-Melik et-Tâhir İsa oturdu.

p) EI-MELİK t-TÂHİR İSA B. DAVUT ZAMANI

778/1376 tarihinde babası Davut yerine oturan el-Melik et-Tâhir Sultan İsa cömertlik ve kerem sahibi, âlimleri sever, hayırperver idi. Bu gün kapısı üzerine yazılı olan oyma harika nakışları temaşası yabancılara hayret veren Zinciriyye Medresesini, içindeki Hanefî, Şâfiî camileriyle mescidleri 787/1385 senesinde bina ve faydalanılan emlâk ve akar vakfetmiştir. Kuzeydeki eyvanda

(201) Bu Dünya'yı, babası İkinci Mansur'un, Hülâgu'nun torunlarından Sultan Muhammed Hudâbende ile evlendirdiği bazı tarihlerde okunmuştur. Lakin yanlıştır. Zira Sultan Muhammed'in Tebriz'de hanlık tahtına oturması **Nühbetü't-Tarih'e** göre 703/1304 ve bazılarında bakılırsa 705/1306 ve vefatı da 716/1316'dır. Şu halde bu Dünya, Sultan Muhammed'in zevcesi olan Dünya değildir. el-Melik el-Mansur 4. Necmeddin Gâzi'nin kızı olan diğer Dünya'dır. Adı geçen el-Melik el-Mansur'un madem ki vefat tarihi 712/1312'dir. Yani Sultan Muhammed Hudâbende'den 4 sene evveldir. Aynı asırda yaşamaları cihette doğruluk bundadır. Melik Davut'a tecavüzde bulunan Dünya'nın, 2. Melik Mansur'un kızı ve Melik Davud'un kız kardeşi olduğunda şüphe yoktur (Bu dip not II. nüshada kısmen III. nüshada tamamen bulunmaktadır. B.Z.).

Zincirliye Medresesi (Gabriel'den 1932)

Zincirliye Medresesi (Gabriel'den 1932)

Zincirye Medresesi (Gabriel'den 1932)

Zincirye Medresesi (Gabriel'den 1932)

muddin Sincari'yi bir miktar askerle Kara Muhammed'in karşısına gönderdi. Aralarında meydana gelen harb neticesinde Mardin askeri bozuldu. Türkmenler Boyer köyüne kadar geldiler. Adı geçen veziri esir ettiler. Sultan İsa bu hezimetini, bu felâketi haber almasıyla bir ateşpare-i celadet ve gayret kesildi. Derhal topladığı bahadır, intikam almaya kadir askerle bizzat Türkmenlerin üzerine yürüdü. Derbend denilen yerde Türkmenlerin etrafını sardı. 10000 kişiyi/kılınçtan geçirdi (203).

Kara Muhammed tabana kuvvet vererek kaçtı. Emir Feyyaz esareten kurtuldu. Sultan İsa da büyük bir sevinçle döndü. Üç sene sonra bu kere meşhur Timurlenk ortaya çıkarak Sultan İsa'nın başına kaçınılması imkânsız bir belâ gibi çöktü. Karşı çıkıp harbetme imkânı bulamayan Sultan İsa, vezirlerini toplayarak uzun uzadıya müşavere ettiler. Hiç bir kurtuluş çaresi bulamadılar. Nihayet Sultan İsa; "Ben fedai olarak Timurun yanına giderim. İtaat inkiyad gösteririm. Beni iade eder ve saldırılardan vazgeçerse ne güzel. Şayet vazgeçmezse ve kalenin teslimini teklif ederse sakın vermeyesiniz. Eğer verirseniz helâkiniz muhakkaktır" dedi. Herkesi yeis ve çaresizlik ile dağdar eden bu zorunlu tedbir üzerine Sultan İsa, amcası oğlu Şehabeddin Ahmed b. İskender b. Melih Salih'i yerine bırakarak 796/1394 senesi Rebiulevvel'nin onbeşinci Çarşamba günü Emir ve vezirlerinden Rukneddin ve İzzeddin ve Ziyaeddin (204) ile beraber kaleden indi. Hilâliyye'deki karargâhında Timur'la görüştü.

(203) Kâtip Ferdi, Sultan İsa'nın Karakoyunlu Kara Muhammed'le olan muharebesini 793/1391 senesinden evvel olarak gösteriyor. Ve hatla vezir Mir Feyyaz'ın üç sene esarete kaldıktan sonra 786/1384'da kurtulduğunu ve üç sene geçmesinden sonra Timur'un Mardin'e geldiğini söylüyor ki, yanlıştır. Zira madem ki Timur'un ilk gelişi de 796/1394 senesi olduğu vesikalarla sabittir. Şu halde Sultan İsa'nın Kara Muhammed'le olan muharebesi vezir Mir Feyyaz'ın esaretteki 793/1391 senesi olduğu açıklıkla ortaya çıkıyor (205).

(204) Abdüsselâm Efendi, Altunboga'nın da bunlarla beraber olduğunu söylüyor. Halebi 744/1343 senesi Saferinde Haleb'te vefat ettiği 67. sahifinin zeylinde de illerle yazılmıştır.

(205) Prof. Sümer, Artuklu veziri Feyyaz'ın mağlubiyetinden sonra, Sultan İsa'nın bizzat Kara Mehmet'le savaşmasından ve galip gelmesinden bahsetmiyor. Ayrıca bu olayın da 786/1384 senesinde olduğunu söylüyor (a.g.e. S. 48) (B.Z.).

Timur kaleyi istedi. Sultan İsa, "Kale ahâlinin elindedir. Ben nefsim'e malikim" diye cevap verdi. Sert tabiatlı olan Timur, gazaba gelerek boynunu vurmak istedi. Sonra fikir değiştirerek, kurtuluş fidyesi olarak para istedi. Ondan da red cevabı almasıyla Sultan İsa'yı, vezirlerini bağladı, Mardin'i kuşattı. Mezkur Rebiulevvel'inin yirmi birinci salı günü merdivenlerle, sair âletlerle Timur'un askeri kancalar gibi surların üzerine çıktılar.

Kible tarafındaki mahallesinden batıdan Telül, doğudan Minşar tarafından şehre girdiler. Bir kısım halk kaleye kaçtı. Kaçmağa imkân, fırsat bulamayan biçareleri, aileleriyle çoluk çocuklarıyla gayet feci ve elem verici bir süratle öldürdüler ve mallarını yağma ettiler.

Bu zalimane muameleden, bu vahşiyane saldırıdan zevk alan Timur, kaleyi zaptedemeyeceğini anlayınca kaledekilere hitaben 74: "Hepinizin zayıflardan, fakirlerden olduğuna bana kanaat geldi. İşte muhasarayı terk ederek gidiyorum. Bana dua edin" mealinde bir mektup gönderdi. Ve askerini çekip Beşiri tarafına gitti ve bir miktar asker de Diyarbekir'e gönderdi. Bu asker Diyarbekir'i beş gün kuşattı. Şiddetle sıkıştırılan ahali, çaresiz eman dileyerek teslim oldular. Timur'un askeri Dağkapı'dan şehre girdi. Yapmadıkları kötülük, cinayet, rezalet kalmadı. Bir kısım halk cami-i kebir'e iltica ve emsalsiz tecavüzden kurtulmalarını rica eyledikleri halde, hallerine merhamet etmeyerek muhterem iki bin rüku ve secde eden şehit ettiler ve cami-i de ateşe verdiler (206).

Gelelim sadede; Timur, kaledekilere mektubu gönderdikten sonra bu havaliden gitti. Sultan İsa'yı vezirlerle beraber İran'daki Sultaniyye'ye gönderip hapsettirdi. Kendi de bilahere Kıpçak ovasına yürüdü. Sultan İsa'dan vezirlerinden bir sene haber alınamadı. Vaktaki Timur Kıpçak ovasından Sultaniyye'ye gitmeğe karar verdi. Önce Sultaniyye'ye bir heyet göndererek Sultan

(206) Cami-i kebir, ateşle 796/1394 senesinde yandığı gibi 112461712 tarihinde de yanmıştır. Tafsilatı sahitfededir. (Müellif tarafından boş bırakılmıştır.

B.Z.)

İsa'yı vezirlerini hapisten salıverdi. Sonra kendi de oraya gittiğinde Sultan İsa'yı yanına getirerek hakkında fevkalâde ihtiram, ikram ve çok da özür diledi. Ve "sen velilerin velisisin" demekle gönlünü aldı ve altı gün misafir etti ve kıymetli elbiseler giydirmekle çokça ikram ettikten sonra Urfa'dan Diyarbakır'e, Azerbaycan'dan Ermeniye hududuna kadar olan memleketlerin Sultan İsa'ya verildiğini bildiren elli altı belge yazıp verdi. Ve istediği zaman emrine icabet ve itaat etmesini şart koştu. Ve adı geçen Sultanın boynuna sarılarak Mardin'e gitmesine izin verdi. Timur'un bu yazıları yazıp vermesindeki maksadı, Sultan İsa ile o memleketlerin hakimleri arasında düşmanlığı körükleyerek neticede onların zararlarından kurtulmak için Sultan İsa'nın Mardin kalesini kendine teslim etmeğe mecbur kalması idi. Sultan İsa, verilen izin üzerine veda merasimlerini yerine getirerek yola düştü.

Bu sevinçli haberi işiten halk kabile kabile, süratli bir şekilde sultanı, vezirlerini karşıladılar ve büyük hürmet gösterdiler. Sultan, vezirleriyle beraber 11 Şevval 798/19 Temmuz 1396 Cuma günü sonsuz bir sevinç içerisinde Mardin'e vardı. Ve halk arasında büyük sevinçler meydana geldi. Sultan, önce doğru Husamiye Medresesine giderek babasının akrabasının kabirlerini ziyaret etti ve sonra saltanat sarayına gidip istirahat eyledi. Gördüğü, geçirdiği haller üzerine saltanat tahtını terk ile Beytullahi'l-haram'a Seyyidu'l-Enâm'ın Ravza-i Mutahhara'sına yüz sürmek niyetinde bulundu. Ama muvaffak olmadığı için kendini bedbaht saydı.

76 Bilahere Timur, 802/1400 senesinde Bağdat'a, Musul'a, Hind'e, Gürcistan'a, İran'a, Haleb'e, Hama'ya, Humus'a, Şam'a giderek her uğradığı yerde binlerce insanı, yerleri yok etti. Ve nice büyük âlimleri, dünya hükümdarlarını bağlayarak esir ettikten ve haksız yere öldürdüğü biçare halkın kellelerinden 120 minare yaptıktan sonra, 803/1401 senesinde tekrar Mardin ovasına gelerek çadır kurdu, herkesin kalbine dehşet saldı.

Timur, Sultan İsa'ya gönderdiği mektubun başında selâmdan sonra, "Ahdler halibledir. Sana olan iştiyakım da kemala ermiş

tir" manasında (سلم عليكم ولهمود جالسها وقد بلغ الدشواق من كمالها) beytini yazdı. Sultan İsa, Timur'dan evvel çok cefa, eza gördüğünden bu sözün pek iltifat etmedi, yanına gitmedi. Bazı kıymetli hediyeleri veziri Hacı Mahmud b. Has Beg'le gönderdi. Ve münasib bir cevap olarak "benim de size olan iştihakım vasfa gelmez derecede ziyade olmuştur. Lakin nefis gördüğün maceradan korkuyor" ifadelerini ihtiva eden فاشوقى العلم زائد الحد وصفه ولكن تخاف النفس مما عرود لها beytini yazdı ve gönderdi.

İtabı içine alan bu cevap, Timur'u kızdırmakla askerini çekti, Dunaysır'a (Koçhisar, Kızıltepe) geldi. 12 Ramazan 803/27 Nisan 1401 tarihinde Mardin'i muhasara etti. Kaleyi alamadığı için şehre girdi. Evleri, camileri (207), minareleri (208) kısmen yıktı. Mü-
77 barek Ramazan'ın 25. günü Nusaybin'i harab eyledi, ekinleri hayvanlara yedirdi. Ondan Osmanlı sınırını geçerek Sivas'ı zapt ve ahalisini öldürdü. 27 Zilhicce 804/18 Temmuz 1402 tarihinde Yıldırım Beyazıt Han'la savaşarak onu esir etti. Ondan sonra bir takım fenalıklar yaptı. 806/1404 senesinde hükümet merkezi olan Semerkand'a gitti. 17 Şaban 807/18 Şubat 1405 Çarşamba gecesi Nerar namındaki kasabaya ecelin pençesine düşerek öldü. Cenazesi Semerkand'a götürülüp defnedildi (209).

Sultan İsa Timur'un yıktığı yerleri tamir ettikten sonra 809/1406 senesinde Mısır'daki (Memlukların) ikincisi el-Melik en-Nasır Ebu's-Seâdât Sultan Ferec b. Berkuk (210) tarafından Haleb'e vali olan Emir Cegem ile birleşerek Diyarbekir'i zapteden Akkoyunlu hanedanından Bayındırlı Kara Osman Beg'le yaptıkları savaşta ikisi de öldü, malları, techizatları düşman eline

(207) Küçük camiler olacaktır.

(208) Cami-i Kebir'in, Şehidiyye'nin, Babu's-Sür'un, Latifiyye'nin olmalıdır.

(209) Prof. Dr. İsmail AKA, "Timur ve Devleti" adlı eserinde Timur'un hayatını genişçe anlatmaktadır. Ancak Mardin ile ilgili kısımları tafsilâtlı anlatmamıştır. Sadece Mardin'i fethettiğini (S. 20), ancak burada ifade edildiği gibi ikinci defa Mardin ovasına gelerek Sultan İsa ile mektuplaştığını ve tekrar Mardin'i kuşattığını yazmıyor. Bunun dışında Abdulgani Efendi'nin verdiği bilgiler ile Prof. İsmail AKA'nın bilgileri arasında başka bir muhalefet yoktur. (B.Z.)

(210) Tercüme-i halî sahitfededir.

geçti. Sultan İsa'nın cenazesi Mardin'e getirilerek kendi yaptığı zikri geçen Zinciriye medresesindeki mevcut türbeye defnolundu. Hükmetme müddeti 31 senedir. Yerine amcasının oğlu ismi yukarıda geçen Şehabeddin Ahmet b. İskender b. Melik Salih oturdu (211) (212).

78 s) ŞEHABEDDİN AHMET B. İSKENDER B. SALİH DEVRİ

809/1407 senesinde hükümdarlık makamına oturan Şehabeddin Ahmed dedesi Melik Salih gibi hakikaten salih, gündüzleri oruçla geçirir geceleri ibadette olur, akıllı, kâmil, cesur, mütevazı, âlim, kerim idi. Şehrin yıkılmış yerlerini tamire başladı. Timur'un taarruzundan korkup Mısır'a kaçan Karakoyunlu Yusuf b. Kara Muhammed b. Bayram Hoca, Timur'un vefatından sonra Mısır'dan Musul'a geldi. Etrafındaki memleketlere saldırmaya başladı. Şunun bunun malını yağmaladı. Saldırı sırası Mardin'e gelince, Melik Şehabeddin Ahmet 810/1408 senesinde asker toplayarak karşısına çıktı. Büyük bir harb yaptılar. Neticede Mardin askeri hezimete uğradı. Bahtı ak olan Kara Yusuf, Nusaybin'den Boyer derbendine kadar takip ederek Mardin askerinin bir kısmını öldürdü. Melik Salih de kaleye çıkıp korundu (213).

Kara Yusuf iki sene mütemadiyen Mardin'i kuşattı, köylerini yağma etti. Bu esnada Diyarbekir'i, Meyyâfârağın'ı, Hısn Mansur'u (Adıyaman), Savur'u, Ra'su'l-Ayn'ı ele geçirdi. Etrafından

(211) Kırmâni, Artuklu devletinin Sultan İsa'da sona erdiğini söylüyor. Şehabeddin Ahmed'ten bahsetmiyor.

(212) Kâtip Ferdî, Cegem'in Haleb'ten Sultan İsa'nın üzerine geldiğini ve müttefik İbrahim Beg'le Sultan İsa ve veziri Mir Feyyaz'ın şehid olduklarını ve bu olayın 809/1406 senesinde olduğunu söylüyor. Halbuki güvenilir tarihler hep bunun tersini yani yazdığımız şekilde Sultan İsa ile Emir Cegem'in ittifak ederek hareket ettiklerini söylüyorlar. Osman Beg bunları Diyarbekir önlerindeki bataklığa çekerek kırmıştır. Makrizî, **es-Sülûk fî Ma'rife-ti'l-Mülûk** adlı tarihinde Sultan İsa'nın 27 Zilhicce 809/Mayıs 1407 tarihinde öldüğünü gösteriyor.

(213) 811/1408 tarihinde Akkoyunlular Karayülük'da Mardin'i kuşatmış, ancak Karakoyunluların eline geçmesine engel olamamıştır. (Sümer, Faruk, 1. A. Akkoyunlular C. 2, S. 271. **B.Z.**)

yardıma gelen olmadı. Şehabeddin Ahmet'in mevcut askeri de gittikçe zayıf oldular, yiyecek de bitti. Bunun için mecbur kalan 79 Şehabeddin Ahmet, kaleyi teslim razı olduğuna dair mektubu Kara Yusuf'a gönderdi. Mektubun içindekiler, "Sen bu çevreye gelerek başımıza belâ kesildin, Allahtan korkmadın. Ne ise kızını benimle evlendirir ve kötülükte bulunmayacağına büyük yemin edersen sana kaleyi teslim ederim" sözünden ibaretti. Kara Yusuf bu şartları kabul etti ve Züleyha gibi kızını ona vererek ve kötülük yapmayacağına İslâmca yemin etti. Bunun üzerine Şehabeddin Ahmet, gözlerinden kanlı yaşlar akıta akıta 4 Safer 812/19 Haziran 1409 Salı günü (214) kaleden indi. Memleketin idaresini Kara Yusuf'a teslim etti. Kara Yusuf sözünde durmayarak damadı adı geçen meliki ve kendi kızı ve yeni olan hanımını zehirleyerek Musul'a gönderdi. Musul'a ulaştıktan sonra ikisi bir günde şehadet rütbesine ulaşarak vefat ettiler. Zalika takdiru'l-Azizi'l-Alim (215) (216) (Bu, Aziz ve Alim olan Allahın takdiridir).

(214) **Meryut-Tarih**, 811/1408 senesidir diyor. Lakın kuvvet, sıhhat **Nuhbetu't-Tarih**-le Abdüsselam Efendi'nin sözündedir.

(215) Katip Ferdi'den aldığı malumatı Abdüsselam böyle kaydetmiştir. **Nuhbetu't-Tarih** ise Akkoyunlu Osman Beg'in 811/1408 senesinde Mardin'i şiddetle muhasara ederek muhasaranın uzaması ve mahsur kalanların sıkıntılara maruz kalması üzerine Şehabeddin Ahmed'in Mardin'i kendisine terk edeceği vadiyle Kara Yusuf'tan yardım istediğini ve Kara Yusuf asker gönderip bu askerın yardımı ile Osman Beg'in saldırılarını defetmesiyle Şehabeddin Ahmet, kaleyi Kara Yusuf'un vekiline teslim ettiğini ve Kara Yusuf da buna mukabil kızını Şehabeddin Ahmet'le evlendirdiğini ve on bin altınla on bin baş koyun çeyiz olarak verdiğini ve buna binaen Şehabeddin Ahmet Mardin'den alakasını keserek Musul'a gittikten sonra oraya varışının üçüncü günü kendisiyle kansının bir saatte aniden vefat ettiklerini yazıyor. 1302/1885 Salname'sindeki tarihçe dahil aynen bu ifade de bulunarak yalnız Şehabeddin Ahmed'in Musul'a ulaştığının üçüncü günü aniden öldüğünü söyleyerek zevcesinin de öldüğünü nazara almamıştır. Hangisinin tezi doğru olduğu bilinmemiştir. Şu kadar var ki, Şehabeddin Ahmet'le zevcesinin bir günde bir saatte aniden öldükleri doğrudur. Abdüsselam Efendi'nin dediği gibi verilen zehirinin tesiri olarak öldükleri ihtimali vardır.

(216) Karakoyunlu Kara Yusuf Timur'un ölümü üzerine memleketine dönerken Mardin'e uğrar (807/1405). Mardin Artukluları onu ağırkarlar (Sümer, a.g.e. S. 68). Burada Abdülgani Efendi bundan hiç bahsetmemektedir. Sümer ise, Kara Yusuf'un Artuklulardan bu yakınlığı gördükten sonra neden bir kaç yıl sonra gelip Melik Salih'e kızını nikâhladıktan sonra Musul'a gönderip zehirleyerek öldürdüklerini izah etmiyor. Sebepleri üzerinde durmuyor. (a.g.e. S. 79-80. **B.Z.**).

80 Şehabeddin Ahmed'in hükümdarlık müddeti üç seneden ibarettir. Bununla koca Artuklu devleti sona erdi. Zikri geçen bu sultanın diğer karısından olan Musa, Mahmud, Abdulhayy adlı üç oğlu olup üçü de babalarının vefatından sonra Sincar'a yerleştiler. Ve bunlardan Musa, 824/1421 senesinde ve Mahmud ve Abdulhayy da ondan bir müddet geçtikten sonra orada öldüler. Musa'nın, Mahmud, Mansur isimli iki oğlundan Mansur dahi Sincar'da ecele kavuştu. Ölmesiyle Musa ile Mahmud, kendine ait üç bin çadır halkı ile Sincar'dan çıkararak göçebe haline girdi. Bir müddet yaşadıktan sonra 834/1431 senesinde dünyadan el çekti. Şimdi Kebbâre namıyla bilinen aşiretin bu nesilden olduğu rivayet edilmektedir. Artuklu devletinin Mardin'deki İlgaziye şubesinin kuruluşu 498/1105, yıkılışı 812/1409 senesidir. On sekiz hükümdardan, idarelerinin süresi de 314 yıldan ibarettir (217).

DİĞER OLAYLAR

Feridun Beg'in münşeatında, Mardin hakimi Nâsiruddin tarafından Sultan İkinci Murad'a yazılan mektupta, Bâyıncırlı Kara Osman Beg Diyarbekir'den, Azerbeycan tarafına gittikten sonra oğlu Hamza Beg'in Mardin'e hücum ederek meydana gelen savaşta askerinin bir kısmının öldürüldüğü ve bir kısmının kendisiyle beraber esir edildiği yazılıdır. İkinci Murad, buna mutantan cevap vermiştir.

İkinci Murad'ın tahta geçişi 824/1421, Kara Osman Beg'in, Kara Yusuf'un oğlu Mirza İskender tarafından 838/1434-35 senesinde öldürüldüğüne göre aralarındaki savaş şu 14 sene içinde olmuştur. Nâsiruddin'in kim olduğu bilinemedi (218).

(217) Ord. Prof. I. Hakku UZANÇARŞILI, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri** ANKARA 1984 kitabında Karakoyunluların incelerken onların Mardin'deki idarelerinden hiç bahsetmiyor. Karakoyunluların bölgedeki hakimiyetini çok özet olarak anlatıyor (S. 180-187) (B.Z.)

(218) Hamza Beg, Kara Osman'ın oğlu Ali Beg'in oğludur. Biyografisi aşağıda, kendine ait bölümde yazılıdır.

81 D) HASANKEYF'TEKİ ARTUKLULARIN SOKMANIYYE ŞUBESİ

Hasankeyf'i bina eden Keyfâ b. Tälun'dur. Yukarıda yazıldığı üzere bir müddet Emevîlerle Abbasîlerin, bir zaman da Musul'da hükümet süren Zengîlerle Hamdanîlerin, sonra da Mervanîlerin idarelerinde kalmış nihayet 491/1098 senesinde Artuklu Emî-nuddin Sokman'ın eline geçmiştir (219). Bu zat, 498/1105 tari-hinde vefat etmesiyle yerine oğlu İbrahim hakim oldu. Bu da bir müddet sonra ölünce oğlu Rûknüddeve Davut yerine geçti. Bu da 540/1145-46 senesinde dünyadan göçtüğü esnada mahdu-mu Fahreddin Karaarslan, serir-i hükümete ziyet verdi (saltanat esigini süsledi.) 556/1161 senesinde Sâtâni kalesini Kürtlerden aldı, yaktı. Hısın Tâlibi fethetti (220). 562/1167 senesinde ölme-siyle oğlu Nureddin Muhammed yerine geçti.

578/1182 senesinde Sultan Selâhaddin Eyyubî, Musul üzeri-ne geldiğinde bu Nureddin Muhammed ve kardeşi İmaduddin (221) hizmetinde bulundular. İşaret edilen Sultan 579/1183 se-nesi Muharrem'inin ilk 10 gününde Diyarbekir'i Yenaloğullarının son hükümdarı Bahaeddin'den aldı. İdaresini adı geçen Nured-din Muhammed'e verdi. Nureddin bu minval üzere 19 sene hü-kümdarlık sürdü. 581/1185 tarihinde ölmesi ile oğlu Kutbeddin Sokman emir oldu. Bu kutbeddin çocuk olduğu için hükümet iş-

(219) İbn Hallikan, C. 1, S. 71'de Necmeddin İlgazi'nin 501/1108 senesinde Mardin'e geldiğini söylüyor ki, bazı tarihçiler İlgazi şubesi için bu seneyi başlangıç kabul ediyorlar.

(220) İbnu'l-Esir, C. 11, S. 105.

(221) Diyarbekir'in 1302/1885 Salnâmesindeki (yıllık) tarihçede, Kutbeddin ile İmaduddin kardeş olarak gösterilmişlerse de yanlıştır. İbnu'l-Esir merhum II. cildin 194. sahifesinde, İmaduddin'in Fahreddin Karaarslan'ın oğlu ve Nureddin Muhammed'in biraderidir diyor. Şu halde Kutbeddin'e amcadır.

lerine Siirt'li Kivâm b. Sımâkâ bakardı. Kutbeddin'in amcası zikri geçen İmaduddin de gidip Harput şehrini zaptetti (222).

- 82 Sultan Selâhaddin, Meyyafârikîn'i (Silvan) aldığı anda bu Kutbeddin yanına gitti. Ricası üzerine Diyarbekir'in idaresini kendisine verdi. 16 yıl yaşadıkdan sonra Hasankeyf'te iken 597/1201 tarihinde damdan düşerek vefat etti. Mahmut isimindeki kardeşini sevmediği için Hısn Mansur (Adıyaman) hakimliğine göndermişti. Öleceği zaman kölesi Ayaz'ı velihat gösterdi. Ayaz da mülküne sahip oldu. Fakat idare edemedi. Halkın müracaat ve şikâyetleri üzerine adı geçen Mahmut geldi, Diyarbekir, Hasankeyf hükümetlerinin dizginlerini eline aldı. Ayaz'ı hapsedti. Bir müddet sonra Konya Hükümdarı Selçuklu Kılıçarslan'ın şefaati üzeri-

Hasankeyf'ten Görüntü (Gabriel'den 1932)

(222) İmaduddin'e, ahlâkına ait olaylar, aşağıda Harput bölümünde yazılıdır.

Hasankeyf Pazarı (Gabriel'den 1932)

ne bıraktı. İzzeddin Kılıçarslan da Ayaz'ı yanına götürüp vezirleri arasına aldı (223).

601/1204-05 senesinde Mahmut, amcası oğlu Nizamüddin Ebubekr İbn İmadüddin b. Karaarslan'dan Harput'u almaya kalktı. Çünkü Şam emiri Melik Adil'in itaati altında idi. Nizamuddin de Selçuklu Rükneddin Süleyman'a, sonra kardeşi Gıyaseddin'e iltica etti. Mahmut dinlemedi, Meliku'l-Eşref'le birleşti. Sincar, Cezire askerleriyle Harput'a doğru yürüdüler. Beri taraftan Selçuklu Gıyaseddin de geldi, harbettiler. Mahmut Harput'a ait bir kaleyi aldı. Bu cihete ait olan tafsilât, aşağıda Harput şubesi bölümünde ve 87. sahifede yazılıdır.

(223) İbnu'l-Esir merhum, 10. cildin 119. sahifesinde "günümüze kadar" sözüyle kendi malûmatını ve o zaman Musul'da bulunduğu hasebiyle sıhhatine vakıf olduğunu ilâve ederek 620/1223 senesinde Hasankeyf'te Gâzi b. Karaarslan'ın hakim olduğunu söylüyor ki, o tarihte Mahmud hayatta olmayıp oğlu ve halefi zikri 83. sahifede geçen Mesud'dur. Bunun için araştırılmaya değerdir.

Hasankeyf'in Raman Dağı Eteklerinden Görüntüsü (Gabriel'den 1932)

- 83 Hasankeyf, Diyarbekir hükümdarı olan bu Mahmut b. Nuredin, 22 sene ömür geçirdi. 619/1222 tarihinde kulunç hastalığından vefat etti. Zalim, çirkin yüzlü ve felasife mezhedine meyilliydi (224). Diyarbekir'in Mardin kapısı haricindeki Benusen denilen huzur saçan mesirenin kuzey etrafında bulunan surun büyük burcuyla şehrin güney batı köşesindeki Yedi Kardeş ve Evla beden tabir olunan diğer büyük burcu şimdiki tarza çevirmek suretiyle tamir eden bu Mahmut'tur.

Adı geçen büyük burcu tamir ettiği zaman, İran Selçuklu padişahının Azerbeycan'daki atabeglerinden Alp İtañ Beygu Aktalak Beg'in 605/1208-09 senesinde yedi kardeş dediğimiz Evla beden tecdit ettiği vakitte de himayesinden kurtulmuş olmalıdır ki, halife-i müsliminin senasının bulunduğu mevcut kitabeden anlaşılmiştir. İşte büyük burç üzerindeki kitabenin ibaresi budur :

سمیة ابن ابراهيم وذكرا لله أكبر بزر الامر للطاع المولود السلطان الملك العالي العالم العادل الموبد المظفر المنصور سحر العدل ناصر
 لشبه الدين بكن الاسلام والمسلمين جلال الدولة واقتدار الملوك والسلاطين ملك الامراء سلطان حيا بكه والروم والارمن فلك المعالي
 اهلوان جهك، جسرو ابرازن البه ايشانج بيغو الفتخ بك ابو الفتخ محمود بن محمد ابن قارا ارسلان ابن داود ابن سكران ابن ارتق (225)
 نصير امير المؤمنين من نصرة بنه يحيى ابن ابراهيم الصوفي برسم الملك العالم

(224) İbnu'l-Esir, C. 12, S. 158; İbn Şihne ise 618/1221, Abdüsselâm Efendî de 617/1220 olduğunu söylüyor.

HasankeyFiekl Koprü Kalintıları ve el-Rûzk Camii Minaresi (Gabriel'den 1932)

Sultan Süleyman Camii (Gabriel'den 1932)

Hasankeyf'te Dicle'de Keleklele Karşıya Geçen İnsanlar (Gabriel'den 1932)

Köprü Ayacı Üzerindeki Figürler (Gabriel'den 1932)

Adı geçen Melik Mahmud'un, büyük burcu 594/1198 senesinden evvel yani Alp İtanç henüz sağ iken yaptırdığı ve bunun yerine geçen kardeşi Ebubekr'in, Melik Mahmut üzerinde nüfuzu kalmadığı, yukarıdaki 1. kitabede Alp İtanç'ın ismi geçtiği ve hakkında ve 2. kitabede ise zamanın halifesini methetmesiyle ortaya çıkıyor ki, bu kitabenin yazıldığı 605/1208-09 senesinde Abbasilerin 34. en-Nâsır Lidinillah Ahmet bulunuyordu.

Büyük burcu yapan mimar, Yahya b. İbrahim, diğerini tamir eden İbrahim b. Cercis'tir. İşte bu kitabelerle de Artuk'un oğlu Eminuddin Sokman'ın Davut isminde torunu veya oğlu ortaya çıkıyor (227).

Mahmud'un yerine 619/1222 tarihinde oğlu el-Melik el-Mesud Sokman, Diyarbekir, Hasankeyf emiri oldu. Diyarbekir Büyük Ca-

(227) Müellif tarafından bu dipnota birşey yazılmamıştır. (B.Z.).

mi'nin kuzeyindeki Mesudiye medresesinin yapıcısı bu Mesud Sokman'dır. 1340/1922 tarihinde neşredilen Küçük Mecmua'nın 19. nüshasında Kutbeddin tarafından bina edildiği yazılmış ve Kutbeddin'in bir adı da Mesud olarak gösterilmişse de yanlıştır. Zira Kutbeddin'in vefatı yukarıda yazıldığı gibi 597/1201 senesidir. Medresenin ise, zikri gelecek kitabelerden anlaşıldığı vechile bir kısmı 590/1194. Diğer 595/1199 diğer biri 596/1200, diğer bir kısmı 620/1223 senelerinde inşa edilmiştir. Şu duruma göre Kutbeddin'in sağ olduğu 590/1194 ve 595/1199 ve 596/1200 ve Mahmut'un sağ bulunduğu 619/1223 tarihinde bitirilmiştir.

85 Veyahut Kutbeddin kendisi ilk temelini kurmuş ve bir kısmını yaptırdıktan sonra vefat ederek diğer kısmını kardeşi Mahmut, Mahmut ta ölünce oğlu Mesud inşa ve tamamlamıştır. Bunun için kitabeler sonradan yazıldığı cihetle hep Mesud'a izafe edilmiştir. Yalnız Küçük Mecmua'nın 15. sahifesinde "8" işaretiyle yazılan şu:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ بِأَمْرِ هَذِهِ الْمَدْرَسَةِ الْمُبَارَكَةِ تَقْرَأُ لِلَّهِ الْعَبْدُ
الْفَقِيرُ لِلرَّحْمَةِ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَدَامَ اللَّهُ سُلْطَنَتَهُ وَقَفَهَا وَقَفًا حَرَمًا
أَبَدًا عَلَى ... مِنْهُ وَكُلِّ وَطَنٍ فِي شَهْرِ سَنَةِ تِسْعِينَ وَخَمْسِمِائَةٍ

kitabe Kutbeddin'e ait olarak gösteriliyor (228).

"9" işaretiyle yazılan medrese havlusunun kuzey, batı ve güney kemerler üstündeki kitabe de budur; ayetler

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِثْلَ الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِلَى آخِرِهِ
الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِلَى آخِرِهِ
الْمَنْطُوحِ بِعَمَلِ هَذِهِ الْمَدْرَسَةِ صَوْلَاتِ السُّلْطَانِ الْمَلِكِ الْمَسْعُودِ قَطْبِ
الدِّينِ أَبُو الْمُظْفَرِ سَكْمَانَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ قَاتِلِ أَرْسَلَانَ بْنِ ذَوْدِ بْنِ أَرْتُقِ
نَصِيرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَعَزَّ اللَّهُ أَنْصَارَهُ وَذَلِكَ فِي سَنَةِ خَمْسِينَ وَ
تِسْعِينَ وَخَمْسِمِائَةٍ (229)

(228) Bu dipnot boş bırakılmış (B.Z.)

(229) Bu da boş bırakılmış. (B.Z.)

Konya padişahı Selçuklu Alaaddin Keykubat b. Keyhusrev 623/1225 senesi Şaban'ında Malatya'yı, Kahta'yı, Hisn-ı Mansur'u (Adıyaman) bu Mesud'un elinden aldı (230). Mezkur Mesud, gayet fasık, fâcir, çapkın idi. Ezâl adlı bir namusuz köstek vasıtasıyla şehir ileri gelenlerinden ehl-i İslâm'ın kadınlarına saldırdı. Halkın şikâyeti üzerine Mısır Sultanı Muhammed b. Melik Âdil Seyfeddin Ebubekr Eyyübî 629/1232 senesinde geldi. Diyarbekir'i kuşatarak aldı ve Hasankeyf ile beraber idaresini oğlu Melik Salih Necmeddin'e verdi. Melik Mesud'u tuttu, Şam'a gönderdi. Sonra Mısır tarafında bir yere vali tayin etti. Uygunsuz ve çirkin bir hareketi üzerine Mısır'da hapsedildi. Vakta ki Kâmil Muhammed 635/1237-38 senesinde 65 yaşında vefat etti. Melik Mesud hapishaneden çıktı, şark tarafına giderken yolda Tatar askerlerine rastladı, öldürüldü (231). Bununla Diyarbekir ve Hasankeyf'e hakim olan Artukluların Sokmaniyye şubesi idaresine son verildi. Hakimiyet Eyyübî devletine geçti (232). Sokmaniyye şubesinin Diyarbekir'de, Hasankeyf'te olan müddeti hükümetleri 491/1098 senesinden 629/1332 senesine kadar devam etmiştir ki, 138 seneden ibarettir ve sekiz hükümdardır (233).

-
- (250) Ebu'l-Fidâ, C. 3, S. 144; Ibnu'l-Esir, C. 12, S. 177; Nühbetü't-Tarih. S. 117; Ner-yu't-Tarih.
- (231) Ebu'l-Fidâ, C. 3, S. 159, **Nübetü't-Tarih** Mısır'ın hapishanesinde öldüğünü söylüyor.
- (232) Hasankeyf'den hayli ulema, şairler çıkmıştır. İsimleri, hayat hikayeleri 103. sahifede yazılıdır.
- (233) Abdulgani Efendi, Hasankeyf Artukluları bölümünü çok kısa geçmektedir. Bu konunun tafsilâtı için bkz. Zengin, Burhan Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri Ankara 1994. (B.Z.)

E) HARPUTA HÜKÜMET SÜREN ARTUKLU ŞUBESİ

Harput şehri, Cezire beldelerinden ve Diyarbekir'e münasebeti olan yerlerdendir. Emevî halifelerinden Muaviye zamanında, Cezire beldelerine İbn Ziyâd memur olduğundan Hısn-ı Ziyâd adıyla da meşhur olmuştur. Harput lafzının hayr-ı'l-buyût'tan (evlerin en hayırlısı) değiştirilmiş olması da hatıra geliyor. İslâm'ın ilk yıllarında Diyarbekir'den sonra fethedildi. 292/905 senesine kadar idaresi Diyarbekir'e tabi idi. Mu'tadid halife ki, 289/902 tarihinde vefat etti. Abbasi devleti zayıfladı. Mu'tadid'in oğlu 87 Müktefi Billah Ali zamanında ve mezkur 292/905 senesinde Rumlar Harput'u aldı (234). 487/1094 tarihinde Halep ve Şam Meliki Selçuklu Tacuddin Tutuş, Harput'u Rumlardan alarak idaresini emirlerinden Emir Çubuk'e verdi. Emir Çubuk 500/1107 senesinde vefat etmekle oğlu Muhammed yerine oturdu. 512/1118 senesinde ismi, tercüme-i hali 38. sahifede yazılı Artuklu Belek b. Behram, Harput'u Emir Muhammed'ten aldı. Belek'in vefat ettiği 518/1124 tarihinde Harput şehri Artuklu devletinın Hasankeyf şubesi eline geçti.

Sokmaniyye şubesine ait bölümde gösterildiği üzere Nuredin Muhammed b. Karaarslan ki, 581/1185 senesinde vefat ve yerine küçük oğlu Kutbeddin oturdu, Sultan Selahaddin'in hizmetinde muharebelerde bulunup yararlılık gösteren kardeşi İmaduddin b. Karaarslan da gidip Harput'a sahip oldu (235).

(234) Gerek Mu'tadid'in ve gerek oğlu Müktefi'nin vefat tarihlerinde tarihçiler arasında ihtilaf çoktur. Allahu a'lem dogruluk, kaynaklarımız olan Mesudi'nin, İbn Şihne'nin sözlerindedir.

(235) Diyarbekir'in 1302/1885 Salnâmesi'ndeki tarihçede Kutbeddin ile İmaduddin kardeş olarak gösterilmişlerse de yanlıştır. İbnü'l-Esir merhum 11. cildin 194. sahifesinde İmaduddin'e Karaarslan'ın oğlu ve Nurettin Muhammed'in biraderi diyor. Şu halde Kutbeddin'e amcadır. Nitekim 81. sahifede yazılmıştır. Burada da tekrar edildi.

601/1205 senesinde İmaduddin'in ölmesiyle yerine oğlu Nizamuddin oturdu. Amcası oğlu olan Diyarbekir, Hısn-ı Keyfâ meliki Mahmud b. Nureddin Muhammed aynı senenin Şaban ayında Harput'u kuşattı, amma Sumaysât hakimi Meliku'l-Afdal 6000 suvari ile asıl adı Ebubekr olan Nizameddin'e yardım etmeye geldi. Melik Mahmud, Gölcek denilen Buheyre-i Sehlin tarafına çekildi. Gölün güney kısmından Diyarbekir'e taraf olan yerler Melik Mahmud'un, kuzey tarafından ötesi Nizamuddin Ebubekr'in elinde kaldı.

Sonra Melik Mahmud Harput'u aldı. Nizamuddin'in oğlu İbrahim'e verdi. İbrahim'in vefatında oğlu İzzedin Hıdır hakim oldu. Bu da 622/1225 tarihinde ölmesi ile yerine oğul Nureddin Artuk Şah oturdu. Gerek Nureddin Artuk Şah'ın gerek babası İzzedin Hıdır'ın idari işlerini yürüten Muinuddin Abdurrahman idi (236). 630 senesine dek Harput hükümeti Nureddin Artuk Şah'ın elinde kaldı. O senede Eyyubî devletinden Hama meliki Melik el-Muzaffer Mahmud b. Melik Mansur Muhammed aldı (237). 633/1236 senesinde de Konya'daki Selçuklu padişahlarının dokuzuncusu Alaaddin Keykubat b. Gıyaseddin Keyhusrev zabtettili. 656/1258 tarihinde Hulagu'nun 742/1341 senesinde de Şeyh Hasan Çobani'nin, 777/1375 de dahî Karakoyunluların, 800/1398 de Akkoyunluların, 911/1505 de Şah İsmail Safevi'nin, 921/1515 de Osmanlı devletinin dokuzuncu padişahı Yavuz Sultan Selim-i evvelin idaresi altına geçti (238).

(236) Harput kalesini bu İbrahim tamir etmiştir. Kalenin Hüseyini köyüne gidilecek merdivenli yola bakan güney tarafındaki sütunda İbrahim b. Ebubekr b. Karaarslan ibaresi yazılıdır.

(237) Bu gün mamur ve içinde pek kıymetli ve antika eser sayılan bir minberi olan Cami-i Kebir'in ikinci banisi bu Melik Muzaffer Mahmud'tur. El-Aziz'in 1325/1907 senesine ait Salnâme'sinde,

(238) Bu bahisler, Diyarbekir'in 1302/1885 senesi Salnâme'sine dercedilen tarihçilerden naklen ve kaynaklara uygun olarak bazı düzeltmeler yapılarak aynen buraya alınmıştır.

F) CEZİRE, DİYARBEKİR, MEYYÂFARİKİN, HASANKEYF DAİRELERİNDE HÜKUMET SÜREN EYYÜBİLER

el-Melik el-Âdil Seyfeddin Ebubekr Sultan Selâhaddin b. Ey-yüb'un kardeşidir. 572/1176-77 senesinde Cezire beldelerinden sayılan Urfa, Harran, Ceber, Meyyâfarikin idareleri Sultan Selâh-taddin tarafından kendisine verilmişti. 595/1199 te Mısır'a sul-tan olduğunda Cezire memleketleri idaresini oğlu el-Melik el-Eş-ref Ebu'l-Feth Musa'ya verdi. Adı geçen Musa, 607/1210 sene-sinde Habur'u ve Cezire'ye ait sair beldeleri ve 616/1219 da da Nusaybin'i aldı. Zikri geçen Alaaddin Keykubat'la birleşerek Yas-sı Çemen adlı yerde Celâleddin Harzemi ile harbederek ona ga-lip geldiler. Adı geçen Musa 635/1238 tarihinde Şam'da vefat et-ti. Biyografisi münasebeti geldiğinden 47. sahifede yazılmıştır.

89 DİĞER OLAYLAR

Bu Celâleddin, İran'da hükümet süren Harzemi padişahlarının yedincisidir. Altıncı Sultan olan Kutbeddin Muhammed'in oğlu-dur. Moğollarla Gaznin'de yedi defa ettiği savaşların altısında ga-lip, yedincisinde mağlup olmuştur. Bu mağlubiyetten sonra Hind'e giderek çok yerleri aldı. 622/1225 de Bağdat'a yürüdü. Halife Nâsır Bidinillah'ın askeriyle harpetti, galebe çaldı. Vakta ki 88. sahifede yazıldığı üzere Konya padişahı Alaaddin Keykubat ve Şam valisi Meliku'l-Eşref Musa ile yaptığı muharebede bozul-du, İsfahan'a gitti. Orada Moğollarla tekrar yaptığı muharebe ne-ticesinde artık dikiş tutturamadığı için Kürdistan'a kaçtı. 628/1231 de halife el-Muntansır Billah'a sığınmak için Bağdat'a giderken Diyarbekir köprüsüne geldi, çadırını kurdu. Merkurum şa-rap içmeğe alıştı. Gece çadırda yatarken kendisini aramakla görevli olan Tatar hafiyeleri çadırını bastılar. Ama kendisini ele vermeyip yalnız olarak kaçtı. Meyyâfarikin hükümdarı Eyyübi Şe-

habeddin Gazi'ye sığınmak için giderken Zenzin köyüne ulaştığında Tatarların kendini takip ettiklerini gördü. Derhal Kürt haydutlarının kaldıkları yer olan köy bitişiğindeki dağa çıktı.

Kürtler kendisini soymak, öldürmek istediklerinde kim olduğunu bildirdi ve nefsini muhafaza ve düştüğü tehlikeden kurtarırlarsa haklarında büyük bir mükâfat icra edeceğini vadetti. Kürtlerden biri kendisini eve götürüp karısına teslim ettikten sonra dağda kalan eşyasını getirmek üzere dağa döndü. O esnada bu eve gelen diğer bir Kürt Celâleddin'i görmesiyle tanıdı ve karısına hitaben; "Bu Harzemiyi neden sağ bırakmışsınız" diye sordu. 90 Karı; "Kocam yanıma emanet bıraktı" cevabını verdi. Kürt de; "Bu adam sultandır. 626/1229 da Ahlat'ta benim bir kardeşimi öldürdü ki kendi gibi iki adama değerdi" diyerek elindeki okuyla Celâleddin'i vurdu, hayatına nihayet verdi. İzzetten sonra gelen zillet için Allah'a sığınırız. İnteha (bitti).

Gelelim sadede; Melik Âdil Mısır'a sultan olmazden evvel Şam valisi iken Meyyâfarikîn hükümetini oğlu el-Melik el-Evhad Necmeddin'e vermiş idi. Necmeddin 604/1207-08 senesinde Muş'u, Ahlat'ı, Malazgirt'i Artuk oğullarından aldı. 607/1210-11 tarihinde Gûrcistan padişahı kendisini Ahlat'ta muhasara etti. Gecenin birinde Necmeddin İslâm dilâverleriyle kaleden çıktı. Sarhoş olarak kale kapısına kadar gelmeğe cüret eden Gûrcistan hükümdarını tuttu. Bir çok İslâm esirlerini ve hayli para aldıktan ve 30 seneye kadar İslâm hükümetleriyle harbetmeyeceğine dair onu kuvvetli bir şarta bağladıktan başka kızını da aldı ve bir kaç kalesini ele geçirdikten sonra onu salıverdi. Bunun üzerine çok zaman geçmeden adı geçen Meliku'l-Evhad Necmeddin, 607/1210-11 senesinde vefat etti ve Ahlat idaresi kardeşi Melik Eşref Musa'ya geçti (239).

el-Melik el-Muzaffer Şehabeddin Gazi'ye, babası Melik Âdil Seyfeddin Urfa, Suruç ve sonra da Meyyâfarikîn hükümetlerini vermişti. Melik Âdil ve oğlu Melik Evhad Necmeddin ki vefat el-

(239) **Nühbetü't-Tarih**, S. 113; İbn Şihne, S. 116.

tiler. Cezire ve Ahlat ve Bilâd-ı Ermen sahibi olan Melik Musa, erkek çocukları olmadığı cihetle kardeşi adı geçen Şehabeddin Gazî'yi veliaht tayin ve Ahlat'ı ve Ermen memleketlerini kendine teslim ederek yalnız Urfa ve Suruç elinde kaldı. 621/1224 senesinde bu Şehabeddin Gazî, kardeşi adı geçen Musa'ya karşı isyan bayrağını açtı. Musa askerle üzerine giderek Ahlat'ı muhasaraya aldı ve Cumadelâhire'nin 12. gününde ele geçirdi. Muharasanın uzamasından çok sıkılan Şahabeddin Gazî, sığındığı kale-
91 den gecenin birinde çıkıp Musa'nın huzuruna gitti. Geçmiş kötülüklerinden özür diledi ve Musa da kardeşlik şefkati saikasıyla affederek yalnız Meyyâfarîkin hükümetini kendisine bıraktı (240). Bu Şehabeddin Gazî, 639/1241-42 tarihinde Harezmiye taifesiyle birleşerek Haleb'e hücum ettiler. Haleb hükümdarı el-Melik el-Nâsır Yusuf b. Melik Aziz Muhammed Eyyûbi ve Hamâ sahibi el-Melik el-Mansur İbrahim b. el-Melik el-Mücahid Şirguh Mahmut karşılarına çıktılar. Habur yanında yaptıkları muharebede Şeha-

- (240) Meyyâfarîkin'de ve sur harcinde bugün mevcut ve camii harap olan minareyi Melik Âdil ile oğulları Meliku'l-Evhad Necmeddin, Melik Eşref Musa, Melik Muzaffer Şehabeddin Gazî sırasıyla yaptırmışlardır ki, her tabakada birine ait kitabe vardır ve Abbasi halifelerinin 34. Nâsır Lidinillah Ahmed b. el-Mustafa Binurullah zamanında ve 11 Muharrem 609/13 Nisan 1212 tarihinde ikmal edilmiştir. Kitabeler budur; Güneyinde, الله الموفق تحت هذه المنارة بالامير الشريفة batı tarafında (241) doğu tarafında العادل المويد المنصور مشهاب الدنيا الكوزيد السلطان ابو

الدين نورالاسلام والاسلام شاه ارمن ابن المظفر غازي ابن أمير المؤمنين الملك العادل نصر

Dördüncü tabakada kible tarafında başlayan dairevi Nesih yazı güneyinde besmeleden sonra بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما امر الله وحمله مولانا آل batıda العالم العادل الموفق المنصور

kuzeyde حظير الدنيا والدين رهبر الاسلام والمسلمين batı tarafındaki ikinci satırın yani سلطان الملك ibaresinin altında ince bir Nesih hattıyla yazılıdır. Kuzeydeki بدار الدين منصور في أيام خلافة مولانا الامام أمير المعابد أحمد الماصر لدين الله أمير المؤمنين أمر الله انصاره وادام اقتداره و بتأييد محمد سنة سبع وخمسة (609/1212)

Minarenin beşinci tabakasındaki kitabe de, Meliku'l-Evhad Necmeddin Gazî'ye aittir.

- (241) Noktalı yerler okunamamıştır.

beddin ile Hârezmiye hezimete uğradılar. Şehabeddin 642/1244 tarihinde vefat etmesiyle yerine oğlu el-Melik el-Kâmil Muhammed geçti (242). 656/1258 senesine dek Meyyâfarikin hakimliğinde bulundu. Kasabanın ortasında bugün mevcut olan tek kubbeli ve şarktan garba uzanan şekilde ve uzunluğu doksan kûsür ve genişliği otuz kûsür adımdan ibaret olan cami-i şerifi başlangıçta bina eden bu Melik Kâmil Muhammed'in dedesi ve Şehabeddin Gazi'nin babası Melik Âdil'dir. Zamanında bitmemiştir. Sonra Şehabeddin Gazi 624/1227 senesinde bitirmiştir (243).

- 92 Kasabanın başındaki burcu da 654/1256 senesinde Melik Kâmil Muhammed'in yaptırdığı yine Sadık Beg'in evinin duvarında mevcut yedi satırlık Nesih levhadaki kitabeden anlaşılmuştur (244).

Yine Sadık Beg'in odası duvarında sonları silinmiş olan üç satırlık Kûfî yazı vardır. Önceki ve sonraki ibaresine bakılırsa Şehabeddin Gazi'ye aittir (245). Telgrafhane kapısı üstünde başka yerden sökülerek getirilmiş bir taş vardır. Üzerinde Nesih yazıyla 20 Şevval 604/Nisan 1208 tarihi yazılıdır ki, Melik Evhad Necmeddin'indir.

(242) Meyyâfarikin'de kible kapısının kuzeye doğru az yukarıdaki dairevi bedeni yapan bu Şehabeddin olduğu gibi doğu tarafındaki burcu da 604/1207-08 ve kuzeydeki diğer burcu dahi 603/1206-07 ve yine Sadık Beg'in odası duvarındaki kitabeye nazaran başka burcu da yine 604/1208 senesi Şevval'in 20. gününde inşa, imar eden kardeşi el-Melik el-Evhad Necmeddin'dir.

(243) Kulfe kapısı denilen doğuya bakan kapının üzerindeki kitabe Melik Eşref Musa'ya aittir. Bu kapının az aşağısındaki sur üzerinde, sabık şerhiye baş katibi Hocâ Hâmit Efendi'nin surdan değiştirilerek yapılan evinin batiya bakan duvarındaki kalın harfli kitabe de, bilahere Mısır Sultanı olup 647/1249'da vefat eden Melik Salih Necmeddin'e dairdir (247)

(244) kitabe budur;
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فِي أَيَّامِ بَوَدْنَا لَعَمْرُؤُا لَدَجِلَ الْعَالَمِ الْعَادِلِ الْمَصَادِرِ
 الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ
 الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ
 الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ الْبُرْطَانِ الْفَخْرِيَّةِ

(245) 649 Ramazanında/1251 Kasım'ında yani vefatından iki sene sonra bitirilmiştir. (Bu dipnotun altında yazılan bir satırlık yazı, cilt düzeltilmesi sırasında yandan farlası kesildiğinden okunamadı. (B.Z.)

Kulfe kapısının kuzeye doğru az yukarısında dairevi burçtaki Kûfi kıtabe de Melek Evhad Necmeddin'indir. Bu kitabe ki, levha şeklinde yazılmıştır. Altıncı, yedinci satırlarda Şehabeddin Gazî'nin ismi yazılıdır (246). Doğu tarafındaki yukarı burçta Kûfi üç satırlık levhada 604/1207-08, bu levhanın solunda yukarıdan aşağı ince bir Kûfi ile 603/1206-07 tarihleri vardır. İkisi de Melik Evhad Necmeddin'indir. Kuzey burcunda ortada yedi satırlık Kûfi bir levha vardır (248). Tarih ve isim yazılı olmadığı cihetle ki-me ait olduğu bilinmemiştir. Güney surunda, yazıları havanın tesiriyle silinmiş bir levha vardır. Gerek bu tek kubbeli cami ve 93 gerek mezkur minareye ve Behlul Beg Camiine ve burçlara ve şehrin fethine dair mufassal malumat ve vesikalar aşağıda ilgili sahifede yazılmıştır. Biz yine sadede gelelim.

656/1258 senesinde Hulagu, Diyarbekir çevresini zaptettiği zaman oğlu Yeşmut'u Meyyâfarikîn'in alınmasına gönderdi. Melik Kâmil kaleyi teslim etmemekle Yeşmut, şehri muhasara etti. Muhasara iki sene uzadı. Muharipler şehid oldu, yiyecekler tü-kendi. Mukavemet sebepleri kalmadığından dolayı Yeşmut 658/1260 tarihinde Meyyâfarikîn'i aldı ve Melik Kâmil Muham-med'i esir ettikten sonra şehir ahalisini, beşikteki çocuklara ka-dar kesti ve şehri büsbütün yıktı, harabezâre döndürdü. Melik Kâmil'in etini parça parça kesip ağzına koydurdu. Biçare insaniye-yete yakışmaz şu elim azap içinde şehid oldu. Allah rahmet ey-lesin.

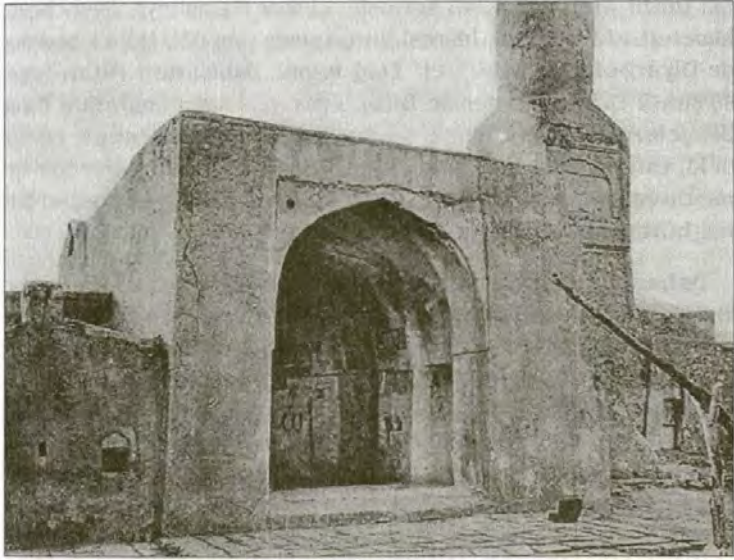
(246) Bu kitabede böyle yazılıdır:
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لِإِذْ لَاحَظَ الْإِمَامُ الْعَدْلُ الْمَوْجِدُ الْمُتَصَوِّرُ الْخَبِيرُ
 مَا أَمْرٌ بِجِهَةِ صَوْلَاتِ الْمَلِكِ الْفَاتِحِ الْعَالِمِ الْبَاقِلِ الْمَوْجِدِ الْمُتَصَوِّرِ الْخَبِيرِ
 الْمُرَبِّطِ... الدِّينِ سُلْطَانِ الْإِسْلَامِ وَالْمُسْلِمِينَ بِأَسْطِ الْعَدْلِ وَالْعَالَمِينَ
 حَمْدُ الْإِمَامِ دِيَارِ مِصْرَ وَرَبِّدِ وَعَمَّنِ الْبَيْتِ الْإِسْلَامِ وَدِيَارِ بَكْرِ أَبُو الْمَطَرِ

(247) Bu kitabe de böyledir:
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَا أَمْرٌ بِجِهَةِ صَوْلَاتِ الْمَلِكِ الْفَاتِحِ الْعَالِمِ الْبَاقِلِ الْمَوْجِدِ الْمُتَصَوِّرِ الْخَبِيرِ
 حَمْدُ الْإِمَامِ دِيَارِ مِصْرَ وَرَبِّدِ وَعَمَّنِ الْبَيْتِ الْإِسْلَامِ وَدِيَارِ بَكْرِ أَبُو الْمَطَرِ
 حَمْدُ الْإِمَامِ دِيَارِ مِصْرَ وَرَبِّدِ وَعَمَّنِ الْبَيْتِ الْإِسْلَامِ وَدِيَارِ بَكْرِ أَبُو الْمَطَرِ

(248) Bunun ibaresi budur:
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ لِإِذْ لَاحَظَ الْإِمَامُ الْعَدْلُ الْمَوْجِدُ الْمُتَصَوِّرُ الْخَبِيرُ
 مَا أَمْرٌ بِجِهَةِ صَوْلَاتِ الْمَلِكِ الْفَاتِحِ الْعَالِمِ الْبَاقِلِ الْمَوْجِدِ الْمُتَصَوِّرِ الْخَبِيرِ

91. sahifenin sonunda Kulfe kapısı üzerilen doğu kapısı üzerindeki Kitabenin Me-lik Eşref Musa'ya ait olduğu yazılmıştı. Bu kitabenin ikinci satırında, المعروف قديماً بئازك الهراء الارتياح الفرخ صولاتنا السلطان الملك الأشرف العالم العدل الموجد المنصور üçüncü satırında,

... بن ابوالفتح موسى بن صولاتنا السلطان الملك العدل أبي بكر محمد
 lbareleri okunmuştur. بن ابوبه ناصر أمير المؤمنين أمير الله انصاره

Hasankeyf Kalesindeki Ulu Cami (Gabriel'den 1932)

DİĞER OLAYLAR

560 senesi Ramazan'ında/1165 Temmuz'unda Endülüs'ün Mersiyye beldesinde doğup 500'den ziyade eserin sahibi olan meşhur Şeyh Muhyiddin-i Arabî, bu Melik Salih Necmeddin'in idaresi zamanında 22 Rebiulâhîr 638/11 Kasım 1240 Cuma gecesi yetmiş sekiz yaşında olarak Şam'da vefat etmiştir ve Yavuz Sultan Selim, 923/1517 senesinde Şam'ı fethettiği vakit işaret edilen merhumun : (Sin harfi (Sultan Selim Şin (Şam) harfine girince Muhyeddin'in kabri ortaya çıkar) kerametli sözü tecelli ederek Muhyiddin Arabî'nin mezarını bulmuş ve üzerine kubbe yaptırmıştır.

Nahiv ilminden Kâfiye sahibi olup İbn Hâcip lakabıyla meşhur olan alimlerin büyüklerinden Şeyh Cemaluddin Ebu Amr Osman b. Ömer b. Ebi Bekr adı geçen Melik Salih Necmeddin'in âhîr zamanında yani 646/1248 tarihinde Mısır İskenderiyye'sinde vefat etmiştir. el-Melik el-Muazzam Turanşah, babası Necmeddin'in ve-

fatı tarihi olan 647/1249 senesine kadar Hasankeyf, Diyarbekir idarelerinde bulundu. İdaresi zamanında yani 639/1241 tarihinde Diyarbekir'in "Bâbu't-tel" Dağ kapısı, Bâbu'r-rum (Rum kapısı) şimdi Urfa kapısı denilir, Bâbu'l-ma (yeni kapı) dışındaki Eşfel bahçeleri vergisini affetmiş ve bu şekilde halkı memnun etmiştir ki, Ulu Cami'in doğu tarafındaki ikinci harem kapısının batı tarafı duvarındaki büyük erkek taş kitabe tarzında yazılmıştır. Sureti budur (250).

Babası harbte vefat ettiği için anası Şeceretü'd-dür Ümmü Halil, Haçlılarla harbe devam etmek için vefatını gizledi, güzel bir şekilde sakladı. Gizlice oğlu bu Turanşah'a yazdı. Turanşah, oğlu el-Melik el-Muvahhit Abdullah'ı yerine tayin ederek doğru Mısır'a gitti. 9 Zilkade 647/14 Şubat 1250 Salı günü hükümdarlık tahtına oturdu ve derhal Dimyât'a giderek Frenklerle harbe ehemmiyet verdi. Yirmibin kişilerini kılıçtan geçirdi. Baş komutanları Fransis'i bir çok askerle esir aldı. Babasına muhalif olan emirleri sürmeye başladı. Bunlar ürktüler ve birleştiler. 19 Muharrem'in 648/23 Nisan 1250 Pazartesi günü yemek yerken üzerine hücum edip öldürdüler. Saltanat süresi 67 günden ibarettir.

Turanşah'tan sonra Diyarbekir ve Hasankeyf hükümetine oturan oğlu Melik Muvahhid Abdullah'ın zamanı on sene devam etti. 658/1260 senesinde bu dahi Hulagu'nun oğlu Yeşmut'la harbederken öldürüldü (251). Bunun oğlu Melik Kâmil Muhammed

(250) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ مُحَمَّدٌ لِّلّٰهِ الَّذِیْ اَنْزَلَ عَلَیْكَ الْكِتٰبَ الَّذِیْ یَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَیَنْهٰی عَنِ الْجَوْرِ اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ الْمُقْسِمِ
 الْغَیْثِ خَلَّدَ اللّٰهُ سُلْطٰنَهٗ بِاسْقٰطِ خُرْجِ اَرْسَلِ (بَابُ التَّلٰی، بَابُ الرَّوْمِ، بَابُ الْمَارِ)
 صِدْقَهٗ مَبْرُورَهٗ مُؤَبَّدَهٗ وَ اِنْعَامًا عَلٰی رَعْبَهٗ اَمَدِ الْجَعْرُوسَهٗ نَمْنِ یَذَلُّهٗ یَدِ
 مَا سَمِعَهُ نَاخِمًا اَحْمَدَ عَلَی الَّذِیْنَ یَبْدُلُوْهُ اِنَّ اللّٰهَ سَمِیْعٌ عَلِیْمٌ وَ تَقْبَلُ اللّٰهُ الْاَدْبِیَ
 الصَّالِحَهٗ فِی دَعْوٰمِ دَوْلَتِهٖ الْقَاهِرَهٗ اِذْ مَآءُ اللّٰهِ مَا دَعَمَتِ السَّمْعٰتِ وَ الدُّنْیٰ ذَٰلِکَ
 فِی سَنَۃٍ سَبْعِیْنَهٗ وَ ثَلٰثِیْنَ وَ سِتْمِاۡتِ وَ سَبْعِیْنَهٗ عَلٰی حَمِیْدِ

(251) Melik Muvahhid Abdullah, Yeşmut tarafından öldürülmemiştir. Moğolların katına çıkararak onlara itaat eden Abdullah affedilerek memleketi ona bağışlanmıştır. (Müellifi meçhul Hasankeyf Velainamesi Viyana Millî Kütüphanesi Msx 355 v. 16 b - 17 b B.Z.)

kaçtı, Mardin'e tabi Savur'da gizlendi. Bir vakit sonra ahalinin yardımıyla Hasankeyf'i ele geçirdi (252).

- 96 Az zaman içinde ölmesiyle oğlu Melik Âdil Muciruddin yerine geçti (253). Bu Muciruddin, 726/1326 Şabanında Hicaz'a giderken ortaya çıkan maniler üzerine dönüp Mısır'a Melik Nâsir Muhammed b. Melik Mansur Seyfeddin Kulavun'un yanına gitti. İkramina, izazına nail olduktan sonra Hamâ üzeri Hasankeyf'e geri döndü (254).

Vefatı zamanında oğlu Melik Âdil Şehabeddin Gazi yerine oturdu. Bu da 773/1371-72 senesinde ölmesiyle oğlu Melik Salih Ebubekr yerine geçti. Bu da yedi yıl devam eden hükümetten sonra 780/1378 tarihinde idareyi kardeşi Melik Âdil Fahrudin Süleyman'a bıraktı.

Bu Süleyman, Hasankeyf'te hükümdarlık sürenlerin yüz akıdır. 47 sene saltanat sürmüş ve 817/1416 tarihinde vefat ederek yaptırdığı minaresi tek merdivenli olan camideki gayet güzel, nakışlı kubbede defnedilmiştir. Mezarı halen sandukasıyla duruyor. Zamanın geçmesiyle parçalanan ceviz tahtadan yapılmış sandukasının dört tarafında ayetelkürsi yazılıdır.

Bu camii 818/1415 tarihinde ve minaresini camiden evvel 809/1406 tarihinde inşa ikmal ettirmiştir. Caminin avlusuna gi-

-
- (252) Abdüsselâm Efendi, "Melik Kâmil Muhammed'in Hamâ ve Humus'taki Eyyübîlerin yıkılması üzerine Artuklu Melik Said Necmeddin Gazi zamanında 649/1251 senesinde Mardin'e geldi, Melik Said'e vezir oldu. Melik Said de, Savur Hasankeyf hükümetlerini kendisine verdi. Melik Said'in vefatından sonra oğlu Melik Muzaffer Karaarslan'a karşı isyan etti. 13 aşiretle birleşti, harbe girişti, galip oldu. Midyat'ı, Hasankeyf'i, Siirt'i ele geçirdi" diyor. Bu araştırılması gereken bir konudur. Çünkü hiç bir tarihte bu rivayete tesadûf edilmemiştir. Bunlar senelerce Hasankeyf'te, Diyarbekir'de, Meyyafarikin'de bulunmuşlardır.
- (253) Melik Muvvahhid'den sonra sırası ile Melik Seyfeddin Ebubekir, Melik Zahir Hasan ve Melik Salih tahta geçmiştir. Bunlardan sonra 726/1326'da Muciruddin hükümdar olmuştur. Bu Muciruddin zamanında Mardin Artukluları ile Eyyübîler arasında savaş oldu. (Bkz. Zengin, Burhan, a.g.e., S. 52-54)
- (254) Ebî'l-Fidâ, C. 45, S. 97.

Hasankeyf, Sultan Süleyman Camii (Gabriel'den 1932)

rilirken iki kapısı vardır. Soldaki kapıda ve taş üzerinde yarım daire şeklinde;

أمر بإنشاء هذه المصلىة تقديراً للإمام الديان رضى في حشره العيان
 رجباً لفضل الميزان الفخري الذي سماه سماحان بن غازي بن محمد الزيوي فتم الله
 (255) بالصالحات أسماهم ثمان مشرواً ثمان حارة

kitabesi ve sağ tarafındaki kapıda yine taş üzerinde yarım daire şeklinde ayet-i kerimesi ve
 آجعتكم سقاية الحاج وصلاة المسجد الحرام إلى آخره
 altındaki taş da da لاله إلا الله محمد رسول الله güzel sözleri yazılıdır.

Havludan camie girilirken yalnız harap olmuş bir kapı vardır. Minarenin kapısı üstünde ve dört tarafında birer taş levha vardır

97 ki, Küfi yazısıyla kelime-i tevhid ve doğu tarafındaki levhanın bu-

lunduğu taşlarda dahi هذا ما أمر بإنشاء المصلىة تقديراً لوجهه الله الكريم طلباً للفضله
 الصميم العبد الفقير إلى الله الخدمي سماحان بن غازي بن محمد بن أبي بكر بن
 عبد الله بن ثمان فتم الله سلطاناً سنة تسعة وثمانمائة

kitabesi yazılıdır. Dicle kenarında insanlar arasında Rıza (Rızık) Camii ismiyle yâd edilen camii ve iki yollu olan minaresini de bu Sultan inşa ve 811 senesi Zilhicce'sinde/Nisan 1409 tamamladığı camiin havlusunu kapısındaki taşlara yazılan ;

ما أمر بإنشاء هذه المصلىة تقديراً للإمام الذي سماه سماحان بن غازي بن محمد بن أبي بكر بن عبد الله بن ثمان فتم الله سلطاناً سنة تسعة وثمانمائة

ibareli kitabeden anlaşılmıştır.

(255) Müellif 818/1425 tarihli bu kitabeyi, camiin yapılış tarihi olarak gösteriyorsa ya doğru değildir. Zira bu kitabe camiin değil, çeşmenin yapılışını göstermektedir. (Zengin, a.g.e. s. 100) **B.Z.**

Bundan başka kasabanın şimdi mevcut olup mimar Kurbi b. Osman tarafından inşa edilen Camii de, minaresini de Süleyman'ın 796/1394 senesinde bina ettirdiği caminin şadırvanı üzerinde baki kalan şu;

اعاد ابو المعاذ في الدنيا والدين سليمان خلد الله ملكه وتقبل عنه
في جمادى الثانی هاجم سنة وتسعين واربعمائة

ibareli nakış kitabe ile sabitti (256).

Adı geçen Süleyman'ın nisbetinde ve kendinden sonra gelenlerin isimlerinde ve hükümdarlık tarihlerinde olan ihtilaftan da biraz bahs ve sıhhatine dair elde edilen delilleri de zikredelim ki, sayın okuyucular tarafından malum olsun. Bakınız gerek **Nühbetü't-Tarih** ve gerek bu Nuhbe ve Yâğiri bir tarih olan Diyarbekir'in 1302/1885 senesi Sâlnamesi'ne tabedilen tarihçe, Turanşah'a oğlu Melik Muvahhid Abdullah'ın, Abdullah'a da oğlu Melik Kâmil Muhammed'in, Muhammed'e de Muciruddin'in, Muciruddin'e de Şehabeddin Gazi'nin, Şehabeddin Gaziye' de oğlu Melik Salih Ebubekr'in, Ebubekr'e de oğlu Süleyman'ın sıra ile 98 yerlerine geçtikleri söylüyorlar. Halbuki 97. sahifede yazıldığı üzere Dicle nehri kenarındaki iki yollu minareli cami in kitabesin-

Koç Camii (Gabriel'den 1932)

(256) Bu kitabe kaledeki Ulu Camii'nin tamiri ile ilgilidir (B.Z.)

Hasankeyf'teki el-Rızk Camii Portal Girişindeki Kitabe (Gabriel'den 1932)

de camiin banisi Süleyman'ın babası Gazi Şehabeddin yazılmıştır. Gazi'nin babası Muhammed, Melik Kâmil Muhammed'tir. Muhammed'in babası Ebubekir "Melik Salih Ebubekir"dir. Abdullah'ın babası Turanşah olarak tayin tespit edilmiştir ki, bundan kuvvetli ve hüccet olmaya şayan delil olmaz. Bu kitabede Muciruddin'in ismi zikrolunmadığına bakılırsa Muciruddin, Nühbetü't-Tarih'in ve Sâlname'deki tarihçenin dedikleri gibi Şehabeddin Gazi'nin babası değildir. Eğer babası olsaydı tabii kitabede adı yazılırdı. Kitabede ise yukarıda gösterildiği üzere Şehabeddin Gazi'ye baba olarak Muhammed zikredilmiştir ki, Melik Kâmil Muhammed'dir. Bundan anlaşılan Muciruddin ise Şehabeddin Gazi kardeşler ki, Süleyman'a amca olduğu cihetle Muciruddin'in adı kitabeye yazılmamıştır. Şehabeddin Gazi, kitabedeki yeri itibariyle kendisinin yerine geçmiştir. Tek merdivenli minaredeki zikri geçen kitabe de, bu kitabeyi teyid ediyor. Diğer kitabeler de Şehabeddin Gazi'nin babası Muhammed olduğunu açıkça ifade ediyorlar. Bu Muhammed'in lakabı Muciruddin olmak ihtimali de hatıra geliyor. El-ilmu indallah (gaybı ancak Allah bilir) (255).

Tek merdivenli minare ile camiin bahsine gelelim. Minarenin 809/1406 senesinde Şehabeddin Gazi, camiin de 818/1415 tarihinde oğlu adı geçen Süleyman tarafından inşa ikmal edildiği Hasankeyf müdürünün gönderdiği suretleri yukarıda yazılı kitabelerden anlaşılıyor. Halbuki Şehabeddin Gazi'nin 780/1378 senesinde vefat ettiğini Nühbetü't-Tarih ve 1302/1885 Sâlname'sindeki tarihçe kaydetmişlerdir. Bunlar doğru ise nasıl oluyor ki, Şehabeddin Gazi'nin vefatından 29 sene sonra minare ve minareden dokuz sene sonra da Süleyman tarafından cami bina edilmiş olsun. Bunda ne kadar tereddüt etsek yeridir. Bunun için

(255) Tarafımızdan neşredilen (**Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri**, Ankara 1994 S. 50-70) adlı eserle, Şehabeddin Gazi'nin babasının Nureddin Muhammed olduğu gösterilmiştir. Dolayısıyla burada müellif Nureddin lakabının Muhammed'e ait olduğunu bilinmesinden Muhammed'e, Şehabeddin'in babası olmadığı amcası olabileceği yazmaktadır. Ancak Nureddin, Şehabeddin Gazi'nin babasıdır (B.Z.).

Hasankeyf'teki el-Rızk Camii Minaresi (Gabriel'den 1932)

uygun bir izah bulunamıyor Bizzat Hasankeyf'e gidip bu iki kitabeyi bir ilmi heyet ile tetkik etmek ister ki hakikat tecelli eyesin. Bunda bir yanlışlık hatıra geliyor. Ama bu yanlışlık, Nühbetü't-Tarih'in Şehabeddin Gazi için gösterdiği vefat tarihinde midir yok-

Hasankeyf'teki İmam Abdullah
Türbesi Orijinal Ahşap Kapısı

Sultan Süleyman Camii

Hasankeyf'te Koç Camii

Koç Camii (Gabriel'den 1932)

sa minarenin ikmal edildiğine dair gönderilen kitabe suretinde midir anlaşılıyor (256).

- 99 Sadede dönelim; Fahrüddin Süleyman ki, 827/1424 senesinde vefat etti, yerine oğlu el-Melik el-Eşref Ahmet oturdu, dokuz sene saltanat sürdü. 836/1433 tarihinde Mısır Sultanı Barsbayı Çerkesi ile görüşmek üzere Mısır'a giderken yolda kendi askerlerin şakileri tarafından öldürüldü. Beraberinde olan oğlu el-Melik el-Salih Halil kendine tabi askerle Mısır'a Barsbay'ın yanına gidip görüştü. Pek çok ikramına, izazına nail olduktan başka babasının tahtı kendine verildi. Hasankeyf'e dönüşünde babasının katillerini birer birer tuttu, intikamını aldı. Tamam yirmi sene emir ve nehy ettikten sonra 856/1452 senesinde nâhalef (hayırsız) çıkan oğlu Halef tarafından öldürüldü (257). Bu Halef de on sene idarede bulundu. Ama bu da kendi gibi hayırsız olan oğlu (258) tarafından katledildi. Babasına yaptığı alçaklığı oğlu da kendine yaptı. Bunun üzerine amcası karşı çıkarak idareyi elinden aldı, canına da kıydı. Amelinin cezasını gördü (259).

İsmi bilinmeyen bu amcanın zamanında ortalık altüst olarak çalkalandı. Nihayet 872/1467-68 senesinde Diyarbekir'de istiklâlini kazanan Akkoyunlu Uzun Hasan yani Hasan Padişah-ı Bayındırılı Hasankeyf'i muhasaradan sonra ele geçirmekle Eyyüboğullarının alâkaları kesildi.

Nühbetü't-Tarih böyle söylüyor. Gelelim Diyarbekir'in 1302/1885 senesi Salnâmesi'ne dercedilen tarihçenin beyanına ki, Mardin Mutasarrıflığında vefat eden edip-i yektâ Diyarbekirli Said Paşa'nın araştırarak ortaya koyduğu eserdir.

(256) Adı geçen eserimizde Şehabeddin Gazî'nin 768/1366 da vefat ettiği tespit edilmiştir (S. 57). Dolayısıyla minareyi de, Camii de Sultan Süleyman yaptırmıştır. Şehabeddin Gazî'nin yaptırmış olması söz konusu değildir (B.Z.)

(257) Bu hususta çeşit çeşit rivayetler vardır. Aşağıda birer birer yazılacaktır.

(258) Bu sözleri **Nühbetü't-Tarih** yazıyor. Hayırsız evlâdın adını yazmıyor. (Bu Melik Halef olmalıdır. B.Z.)

(259) Bunun da ismi yazılmamıştır.

Mezkur tarihçede el-Melik el-Avhad Necmeddin Eyyüb İbn Me-
100 lik Âdil'in 632/1235 senesinde vefat ettiği yazılıdır. Halbuki Nüh-
betü't-Tarih ve İbn Şihne 607/1210 olduğunu söylüyorlar. el-Me-
lik el-Salih Necmeddin'in 636/1239'da Mısır tahtına oturduğu ta-
rihçede gösterilmiş ama diğer tarihler 637/1240 olduğunu be-
yan ediyorlar. Fahrüddin Süleyman'ın 736/1336'da öldüğü ora-
da yazıldığı halde, yaptığı camilerle minarelerdeki kitabelerden
anlaşıldığı üzere 827/1326 senesidir. Zaten bu Süleyman'ın ve
eccadının isimlerinde de hem Nuhbe'de hem Tarihçe'de birbir-
leriyle telif edilmez zıtlıklar vardır ki, bunları kitabeler güzel mey-
dana çıkarmıştır ve yukanda açık bir surette yazılmıştır.

Tarihçe, Nuhbe'ye muhalif olarak bu Süleyman'ın yerine oğlu
Muhammed'in ve Muhammed'in de yerine Melik Eşref Ahmed'in
geçtiğini söylemiş iken, tarihçe nasıl vefat ettiğinden ve vefatı ta-
rihinden bahsetmiyerek yalnız Topal Timur'a sığınmakla yerinde
bırakıldığını ve vefatından sonra yerine oğlu Halil'in geçtiğini ve
832/1429'de vefat eden bu Halil'in yerine oğlu diğer Halil'in
oturduğunu ve Akkoyunlu Uzun Hasan mülkünü genişlettiği es-
nada Hasankeyf'i muhasaradan sonra ele geçirdiğini söylüyor.
Yine Diyarbekir'in 1301/1884 senesi Salnamesi'ndeki diğer ta-
rihçe dahi bu konuyu Nuhbe'ye ve mezkur 1302/1885 senesine
aid Salnâme'deki tarihçeye ters olarak başta tarzda beyan edi-
yor. Mesela Mısır Sultanı Çerkes Barsbay ile görüşmek üzere
836/1433 senesinde Mısır'a giderken yolda askeri tarafından şe-
hid edildiği 99. sahifede mevzubahis olan Melik Eşref Ahmed'in,
Meşhur Timurlenk'in bu havaliye hücumunda divanhanesine ilti-
ca ederek iltifatına mazhar ve idaresinin devam etmesine sebep
olduğunu söylüyor ki, asla doğruluğa ve hakikate yakın değildir.
Zira 72. sahifede yazıldığı üzere Timur'un ilk defa bu çevreye ge-
lip Mardin'i muhasara ve Sultan İsa'yı vezirlerini tutuklayarak
Sultaniye'ye 796/1394'te göndermiş ve 803/1401 senesinde de
ikinci defa gelmiştir. Yıldırım Beyazıt ile de 804/1402 senesinde
savaşmış, 807/1405 de de vefat etmiştir ki, bütün tarihler bunu
101 tasdik ediyor. Şu halde Timur'un Mardin, Hasankeyf, Diyarbekir
 taraflarına geldiği vakitlerde Hasankeyf'e hükümdar olan Melik

Eşref Ahmed olmayıp babası Muciruddin Süleyman idi 827/1424 senesinde öldükten sonra oğlu Melik Eşref Ahmed yerine geçmiş ve yukarıda yazıldığı üzere 836/1433 tarihinde şehid edilerek ahirete göçmüştür. Şu durum ve deliller ile 1301/1884 Salnâmesi'ndeki tarihçenin bir çok sözü sıhhattan uzak olduğu ve vesikalara ters olduğundan dolayı buraya alınmamıştır (260).

Bâyındıriler diğer deyişle Akkoyunlular, Hasankeyf'i ele geçirmekle keyiflendikleri esnada Eyyübilerden Halil b. Süleyman adlı biri korkusundan Hamâ şehrine kaçmıştı. Vakta ki 908/1502 (261) senesinde Akkoyunluların sonu olan Sultan Murad, Safevî Şah İsmail ile yaptığı muharebede mağlub olarak Bağdat'a kaçtı. Hamâ'da bulunan Eyyübî Halil, vaktiyle Hasankeyf hükümdarının vezirliklerinde hizmeti geçen Şerviye emirlerinden Mirşah Muhammed'le beraber gelerek Hasankeyf'i, Beşiri'yi, Siirt'i ele geçirmeye muvaffak oldu. Şah İsmail'in bacısını da nikâhı altına aldı.

Yapılan davet üzerine Tebriz'e Şah İsmail'in yanına gittiğinde Diyarbekir beglerinden olan arkadaşları gibi bu da zincire vuruldu, hapsedildi. Meşhur Çaldıran vakası üzerine begler hapishâneneden çıkarılarken Halil de çıkıp Hasankeyf'e geldi, mülküne sahip oldu. Vefat ettiğinde oğlu Melik Hüseyin yerine geçti. Bu da çok sürmedi öldürüldü. O zaman da Diyarbekir çevresi Osmanlı devleti idaresinde olduğu için hükümdarlık devlet tarafından kardeşi Süleyman Beg'e verildi. Süleyman Beg diğer biraderleri Muhammed ve Ali Beg'lerin düşmanca olan tecavüzlerinden ra-

(260) Nureddin Süleyman'ın ölümü burada gösterildiği gibi (827/1432'dir (B.Z. a.g.e. S. 60).

(261) Hasankeyf 866-887/1461-1482 yılları arasında Akkoyunlu hakimiyetine geçmiştir. 887/1482 tarihinde Uzun Hasan'ın ölümüyle yerine geçen Sultan Halil'in kardeşiyle yaptığı savaşta ölmesi üzerine Hasankeyf yeniden Eyyübilerin eline geçti. Yani burada ifade edildiği 908/1502 tarihine kadar Hakankeyf Akkoyunlular elinde kalmamıştır (B.Z.).

hat yüzü görmediği cihetle kalelerin anahtarını götürüp Diyarbekir'de ikinci vali olan Hüsrev Paşa'ya verdi. Sene 928/1521. Bunun üzerine Urfa sancağı hükümeti Süleyman Beg'e verilmesiyle oraya gitti ve orada vefat etti. Kardeşleri Muhammed ve Ali Beg'lere dahi yerleri zeamet yoluyla verildi. 1000/1592 tarihinden sonraya kadar devam etti. Bunun yerine geçen çocukları gide gide etrafa yayıldılar (262).

- (262) Hasankeyf'ten hayli alimler, edipler, şairler yetişmiştir. Ezcümle bir müddet Meyyâfarîkin'de müftülük yapan Hatib-i Haskefi ünvanıyla meşhur ve maruf şair Hasan ve kıymetli eserler sahibi olan edib-i lebib, hatib, garib Ebu'l-Fadl Muhiuddin Yahya b. Selame b. Hasan b. Muhammed, bu da Hınkeyfa'dandır. 553/1158 senesinde doksan yaşını geçmiş olarak vefat etmiştir. Diğerî de Dür-rü'l-Muhtar sahibi Muhammed Alaaddin Haskefi'dir. Bir müddet Şam'da Emeviye Camiinde imamlık yapmış sonra Şam'a müftü olmuştur. Beş sene bu makamda bulunarak 1088/1677 tarihinde vefat etmiştir. Oglu Şeyh Salih ve torunu Şeyh Muhammed dahi büyük alimlerdenidir. **Kâmusu'l-A'lâm** ve diğer rivayetlere göre Hatib-i Haskefi'nin vefatı 551/1350'dir.

G) KARAKOYUNLULARIN HÜKÜMETİNE AİT OLAYLAR

Musul meliki Bayram Hoca, aslen Erbil ile Kerkük etrafında sakin olan Karakoyunlu aşiretlerinden ve Türkmenlerdendir. Oğlu Durmuş'tur. Durmuş'un oğlu Kara Mehmet'tir. Bu Kara Mehmet Cengizhan sülâlesinden Ebu Said Han'ın uygun görmesi ile 735/1335 senesinde Anadolu tarafındaki hükümdarlığını emirlerinden birine bırakarak Azerbeycan, Irak-Diyarbakir hükümetlerine tek başına malik olan Emir Hasan Celâyiri b. Emir Hüseyin İlhani'nin hâdimlerinden olup onun tarafından Türkmenlere emir olarak tayin edilmişti. 795/1393 senesinde vefat etmekle oğlu Kara Yusuf yerine geçti (263).

- 103 Bu Kara Yusuf haddizatında cömert, cesur olduğundan, adı geçen Emir Hasan'ın torunu Sultan Ahmed b. Sultan Üveys kendisinden korkardı. Karışıklık çıkarmasından çekinirdi. İsmi yukarıda geçen Timurlenk ortaya çıkıp ve 802/1400 senesinde önce Bağdat'ı istilâ edince padişahı olan mezkûr Sultan Ahmed, Kara Yusuf'un yanına kaçtı. İkisi birlikte Timur'un belâsından korunmak için o esnada şevket ve kudret sahibi olan Osmanlı devletinin dördüncü padişahı Yıldırım Beyazıt'a iltica ettiler.

Timur bunları Beyazıt'tan istedi, Beyazıt vermedi. 77. sahife de anlatılan savaşın olmasına sebep oldu. Bunun üzerine Sultan Ahmet'le Kara Yusuf, oradan Mısır'a kaçtılar (264) ve orada kal-

(263) Bu söz Abdüsselâm Efendi merhumun sözüdür. İbn Şihne ise Kara Yusuf'un 794/1392 senesinde Tebriz'i zaptederek anahtarı Mısır Sultanı Melik Zahir Berkük'a gönderdiğini söylüyor ki, araştırmaya değer bir konudur. **Nûhbetü't-Tarih**, Salnâmesin'deki tarihçe ise başka tarzda yazıyorlar ki, aşağıda sırasıyla gösterilecektir.

(264) Sultan Ahmet'le Kara Yusuf, Mısır Memlukları elinde bulunan Şam'a gelmiş ve oranın Memluklu valisi Şeyh el-Mahmudi tarafından iyi karşılanmıştır. Yoksa bunlar Mısır'a gitmemişlerdir, Şam'da Timur'un korkusundan haps edilmişlerdir. (Sumner, S. 66. B.Z.).

dılar. Mısır Sultanı Timur'un korkusundan ikisini de hapsetti ki, o tarihte Mısır Sultanı, Çerkez memlûklerinin ikincisi olup 801/1399 senesi Şevval'inde (265) saltanat tahtına oturan ve konuştuğu kötü sözlerden dolayı fukahadan İbn Adîm'in verdiği fetva üzerine idam edilen Melik Nâsır Ebu's-seadet Ferec b. Berkuk idi (266). Timur'un hükümet merkezine dönmesinden sonra vefat etmesine binaen Sultan Ahmet'le Kara Yusuf, hapisten bırakıldılar. Memleketlerine gelirken yolda onyediyerde Rumlar vs. düşmanlar karşılarına çıktı.

Kara Yusuf hepsini püskürttü, salimen gidecekleri yere ulaştılar. Bu iki zat zindanda iken, zindandan kurtularak vatanlarına ulaşip ve idarelerine nail olurlarsa birbirlerine hiyanet, ihanet etmeyeceklerine dair büyük büyük yeminlerle anlaşmışlardı. Her biri eski hükümet dizginlerini eline almasıyla bu anlaşmanın aksine hareket ettiler ve birbirlerine düşmanlık gösterdiler. Nihayet aralarında savaştılar. Sultan Ahmet 813/1410 tarihinde vefat etmesiyle Kara Yusuf Bağdat'ı, Kûfî'yi, Diyarbekir'i, Azerbeycan'ı ele geçirerek namına hutbe okutturdu, sikke kesti. Azerbeycan'ı paytaht (başkent) yaptı ve diğer memleketleri Mardin'i ve Diyarbekir'i valilerle idare etti. Bu rivayet Abdüsselam Efendinin rivayetidir ki, yanlıştır. Bu konuyu **Nuhbetü't Tarih** de şu şekilde beyan ediyor; Sultan Üveys 776/1374 senesinde vefat etmesiyle Karakoyunlu Bayram Hoca Musul'a, Sincar'a, Erciş'e sahip oldu. 782/1380 tarihinde öldü, yerine torunu Kara Mahmut geçti. Kızını, Erciş valisi olduğu esnada Sultan Üveys'e vermişti. Bunun da ahirete göçmesi üzerine oğlu Kara Yusuf yerine geçti. İşte bu zamanda Sultan Ahmet b. Sultan Üveys Bağdat'ta padişah oldu.

788/1386 de Timurleng, Azerbeycan'ı, 799/1397 de Bağdat'ı Sultan Ahmed'in elinden aldı. Bunun üzerine Sultan Ahmet'le Kara Yusuf Mısır'a kaçtılar. Timur'un haber göndermesine bina-

(265) Kırmâni, Nuhbe. İbn Şihne böyle söylüyorlar. Bunun tersini de diyenler vardır.

(266) Kırmâni, korkusundan saklandı diyor. İdam edildiğini söyleyen Nuhbe'dir. Nişancı Tarihi, Sultan Ahmet'le Kara Yusuf'un başlangıçta Mısır'a kaçtıklarını söylüyor.

en, Mısır Sultanı Çerkes mülüklerinin birincisi Berkuk tarafından hapsedildiler. Timur, Deşt-i Kıpçak'a, Hind'e gittiğinde zindanda anlaşarak ittifak eden Sultan Ahmet'le Kara Yusuf salıverildiler; memleketlerine gelip yerlerine sahip oldular.

Timur, 802/1400 senesinde tekrar Bağdat'ı aldığında Sultan Ahmet Yıldırım Beyazıt'ın yanına kaçtı. Timur'un vefatından sonra tekrar Bağdat'a gitti, beş sene hükümet sürdü. 813/1410 senesinde Kara Yusuf'la ettiği muharebede tutuldu idam edildi. Bu suretle İlhaniye hükümeti munkarız olmakla (yıkılmakla) Kara Yusuf Irak'ı ele geçirdi.

Bundan evvel 809/1406 ve diğer rivayete göre 810/1407 senesinde Timur'un oğlu Miranşah ve oğlu Ebubekir ile Tebriz yakınında yaptığı muharebede galip geldi, Ebubekir kaçtı. Miranşah ve oğlu Ebubekir ile Tebriz yakınında yaptığı muharebede galip geldi, Ebubekir kaçtı, Miranşah öldürüldü. 815/1412 senesinde Şirân valisi Şeyh İbrahim'i muharebeden sonra tuttu, aldığı kurtuluş fidyesi karşılığında bıraktı. Sultaniye'yi, Kazvin'i, Save'yi zaptetti. 823/140 tarihinde Horasan'dan gelen diğer oğlu Şah Ruh'a karşı koyma niyetiyle Tebriz'den Endicân'a giderken yolda eceliyle öldü. Askerleri hazinesini yağma edip dağıldılar. Cenazesi üç gün çadırda kaldı, sonra gömdüler. Saltanat müddeti ondört senedir (267).

105 Bu kere de 1302/1885 Salnâmesindeki tarihçenin ifadesini nazara alalım. Tarihçe diyor ki; Bayraklarında Karakoyun resmi olan bu aşiret, Türkistan'da barınamadıklarından reisleri Bayram Hoca önderliğinde Azerbaycan'a taşınmışlardı. İlhaniye hükümdarlarından Sultan Üveys zamanında Musul etrafına giderek oraları ele geçirdiler. Adı geçen 767/1366 tarihinde askerle üzerlerine gittiğinde Bayram Hoca aşiretiyle beraber Muş ovasına kaç-

(267) Abdüsselâm Efendi, Şah Ruh tarafından tutulup idam edildiğini söylüyor. Ve tarihi de 839/1437 olarak göstermiştir. 1302/1884 Salnamesinde vefat tarihi yazılmamıştır. 1301/1883 Salnamesi ise olayı Abdüsselâm Efendi'nin görüşüne uygun bir şekilde anlatmıştır ki, kaynağı Abdüsselâm Efendi'nin yazdığı **Ümmü'l-İber** adlı tarih olduğu hatıra geliyor.

tı. Sultan Üveys takip ederek oradan uzaklaştırdı. Bayram Hoca o esnada vefat etmekle aşiretin idaresi oğlu Kara Muhammed'e geçti (268). Kara Mehmet, Karakoyun oymaklarını yanına alıp dönerek Musul çevresini istila etti. O vakit İlhaniye hükümdarlığında bulunan Sultan Hüseyin b. Sultan Üveys askerle üzerine gidip harb edeceği sırada kendisine her sene yirmibin koyun vergi vermek şartıyla barıştılar.

777/1375 senesinde mezkur Sultan tarafından Diyarbekir, Musul idareleri Kara Mehmed'e verildi. Kara Mehmet 785 tarihinde vefat ederek yerine oğlu Kara Yusuf geçti. Geçmesiyle birlikte Diyarbekir Musul hükümetlerine kanaat etmeyip Ermeniye kıtasının batı tarafında bulunan yerleri zaptetti ve kendince mülkünü genişletme fikriyle meşgul oluyordu. Ve o zamanlarda saltanat makamında olan Sultan Ahmet Celâyiri'nin hakimiyetini kabul etmiştir.

Timurleng, 795/1393 senesinde Bağdat ve çevresine gelerek Sultan Ahmed'i kaçırdı. Kara Yusuf'un ezilip uzaklaştırılmasına da oğlu Ömer Şeyh'i memur etti. Bunun üzerine Sultan Ahmed'le Kara Yusuf birleştiler, Mısır'a gittiler. Mısır Sultanı başına bir Timur belası açmamak için bunları iyi karşılamadı.

Timur, Bağdat tarafından çekilince, Sultan Ahmed Bağdat'a. Kara Yusuf Diyarbekir tarafına döndüler. Timur tekrar Bağdat geldiği sırada Sultan Ahmed ve Kara Yusuf, bu kere Yıldırım Beyazıt Han'ın yanına can attılar. Yıldırım Beyazıt ile Timur'un arasında meydana gelen meşhur Ankara savaşı bunların yüzünden meydana gelmiştir. Timur 800/1398 tarihinde Diyarbekir hükümetini Akkoyunlu reisi Kara Yülük Osman Beg'e verdiğinden Diyarbekir'de Karakoyunlu idaresi sona erdi.

İşte Abdüsselam Efendi **Ümmü'l-İber** adlı tarihinde ve bunu kaynak aldığı zannolunan 1301/1884 senesi Salnâmesi, Sultan Ahmet'le Kara Yusuf'un Timur'un korkusundan önce Yıldırım Be-

(268) Kara Mehmed'in babası Durmuş, Durmuş'un babası Bayram Hoca olduğumu **Nühbetü't-Tarih** yazıyor ki, 102. sayfada yazılıdır. Doğruluğu şüpheldir.

yazıt Han'a ve sonra da Mısır'a kaçtıklarını ve orada hapsedildiklerini söylüyorlar. Nuhbe ile 1302/1885 senesi Salnâmesi ise önce Mısır'a kaçtıklarını ve bunlardan Nuhbe, Mısır Sultanı tarafından hapsedildiklerini söylediği halde mezkur 1302/1885 Salnâmesi, Mısır Sultanı tarafından yalnız iyi karşılanmadıklarını ve oradan dönmelerini müteakip tekrar taarruza, takibe uğradıkları için bu kere işaret edilen Yıldırım Beyazıt Han'ın yanına giderek, bununla Timur arasındaki gerginliğe ve savaşa sebep olduklarını beyan ediyorlar.

İbn Şihne merhum dahi Timur'un 795/1393 senesinde Bağdat'a hücum etmesi üzerine Sultan Ahmed'in Mısır'a kaçtığını ve Mısır Sultanı Melik Zahir Berkuk bütün erkanı devletiyle kendisini karşılayarak hakkında şanına layık ikramda, izazda bulunduğunu ve Timur'un Semarkand'a dönmesinden sonra Sultan Ahmed'in 796/1394 senesinde Bağdat'a giderek Mısır Sultanı namına para bastığını ve 806/1403 tarihinde Kara Yusuf'un tecavüzünden dolayı Ahmed'in fakir kıyafetinde Haleb'e kaçmasıyla Kara Yusuf için Bağdat'ı ele geçirdiğini ve Timur'un askerî Bağdat'ı aldığında Kara Yusuf'un Şam'a kaçmasıyla orada hapsedildiğini ve Sultan Ahmed'in de Şam'a gönderilmesi Melik Nâsır Ferrec tarafından Haleb valisine yazılmış iken akabinde orada hapsedilmesine emir verildiğini yazıyor. Burası da dikkat edilmeye değerdir. Çünkü Sultan Ahmed'in, Kara Yusuf'un tecavüzünden Haleb'e kaçtığı denilen 806/1403 tarihinde Haleb'e ve Timur askerinin Bağdat'ı aldığında Kara Yusuf'un Şam'a kaçtıkları zaman Timur'un Semarkand'a döndüğü ve 807/1404 tarihinde vefat ettiği meydandadır. Bundan da İbn Şihne'nin hataya düştüğü anlaşılıyor.

a) İLHÂNİYYE (İLHÂNİLER) HÜKÜMETİ BAŞLANGICINDAN KARAKOYUNLULAR ZAPTINA KADAR OLAN DİĞER OLAYLAR

Arap Irak'ında, Azerbeycan'da Diyarbekir'le çevresinde hüküm süren İlhâniyan (İlhâniler) devletinin birincisi olan Âkboğa, İran hükümdarı Keyhâtu Han b. İbkâ Han b. Hulâgu zamanında

107 emirul-umera (başkomutan) idi (269). Keyhâtu Han'ın amcası oğlu Bâydu Han, Keyhâtu Han'ı savaşarak öldürdüğü vakit bu Akboğa b. İlkân b. Celâyir de savaşın meydana geldiği 694/1295 senesinde öldürüldü. Yerine geçen Oğlu Emir Hüseyin, Ergun Han'ın kızını aldı. Ebu Said devrinde Horasan'da vali idi. 722/1322 senesinde ölmesiyle oğlu Emir Hasan yerine geçti. Ebu Said Han'ın son zamanlarda valiliği Rum memleketlerine tahvil edildi. Ebu Said Han'ın vefatından sonra Azerbeycan'a gıdip Ali Padişah, Musa Han, şeyh Hasan Çobâni ile ettiği muharebelerde gah galip gah mağlup olup nihayet Arap Irak'ı ile yetine rek Bağdat'ı karargah yaptı. Ve gitgide bütün Bağdat'ı, Musul'u, Diyarbekir'i zaptetmekle 739/1338 tarihinde istiklalini her tarafa bildirdi. Oğlu Melik'i Diyarbekir'e vali tayin etti.

740/1339 ve bir rivayete göre 742 senesi Zilhicce'sinde/1342 Mayıs'ında İbka Han evladından Cihan Timur Han b. Âläferenk ile birlikte Azerbeyan hükümdarı Süleyman Han b. Mehmet b. Senki b. Yeşmut b. Hulâgu ve bunun emiri mezkur şeyh Hasan Çobâni ile Umâs namındaki yerde yaptığı muharebede bozuldu. Bunun üzerine Süleyman Han ve şeyh Hasan Çobâni, Diyarbekir etrafına hücum ettiler ve bazı yerleri yağma ettikten sonra Bağdat'a doğru yürüdüler.

şeyh Hasan İlhâni de Emir Cafer'le Kara Hasan'ı bir askeri kuvvet ile karşılarına gönderdi. Yaptıkları savaşta Süleyman'ın askeri mağlup ve perişan olmakla Süleyman Han Diyarbekir'e, Emir Hasan Çobâni de rivayete göre Kemah'a kaçtılar. Sonra yine Tebriz'e gitmiş olmalılar ki, Melik Eşref Çobâni 744/1343 senesinde Süleyman Han'la yaptığı savaşta Süleyman Han tekrar bozularak Diyarbekir'e taraf kaçtı, bir daha kendisinden haber alınamadı. şeyh Hasan Çobâni'yi de o sene içinde gece yatağında sarhoş olarak yatariken karısı İzzet Melek Hatun hâyelerini sıkamak suretiyle öldürdü.

(269) Bu Keyhâtu Han fasık ve facir idi ve çok da cömertti.

757/1356 tarihinde Şeyh Hasan İlhâni vefat etti. Bu seneye kadar adı geçen oğlu Melik, Diyarbekir valiliğinde bulundu. Babasının yerine geçen kardeşi Sultan Üveys zamanında da 108 759/1358 senesine kadar bu valilikte kaldığı halde aynı senede Kadı Muhyiddin Berdai'nin teşvikiyle Kıpçak ovası hükümdarı Cân Berdi Beg Han, Azerbeycan taraflarına tecavüz etti. Sultan Üveys'in müdaafasıyla Nehcevân'a kadar gitti. Sultan Üveys Bağdat'a dönmesiyle Cân Berdi Beg Han, Azerbeycan'dan Diyarbekir'in son sınırlarına dek olan yerleri ele geçirip kardeşi Ehi Çok Beg'e verdi. 761/1360 tarihinde Sultan Üveys tekrar askerle geldi. Ehi Çok Beg'i öldürdü. Diyarbekir'le Musul beldelerini Akkoyunlu aşireti reisi Tur Ali Beg'e verdi. 765/1364 tarihinde Karakoyunlu reisi Bayram Hoca Musul'u ele geçirdiğinden Diyarbekir vilayeti 777/1375 tarihine dek Tur Ali Beg'in elinde kaldı. O tarihte Diyarbekir dahi Karakoyunlular tarafından zaptedildi.

b) KARA YUSUF'UN VEFATINDAN SONRA

KARAKOYUNLULARIN YIKILIŞINA KADAR OLAN DİĞER DURUMLAR

Kara Yusuf'un vefatından sonra oğlu İskender 823/1420 senesinde yerine oturdu. Timur'un oğlu Ali Şahruh'la Âleşkird'de yaptığı savaşta mağlup olarak Rum tarafına kaçtı ve Şahruh'un geri dönmesinden sonra Rum'dan gelip Azerbeycan memleketlerini ele geçirdi. Adı geçen İskender gayet kindar, zalim, cebbar idi. Kürdistan hakimi Emir İzzettin Şir Melik'i, Emir Şemseddin'i, Sultan Ahmed Kürdi'yi, Akkoyunlu Osman Beg'i birer birer tutup öldürdü. Adı geçen Şahruh kuvvetli bir ordu ile Horasan'dan tekrar üzerine gelerek aralarında meydana gelen ikinci harpte bu İskender yine mağlup oldu, firara kadem bastı (kaçtı). 834/1432 senesinde Tebriz'e gelip Şahruh tarafından Azerbeycan valisi olan kendi biraderi Mirza Ebu Said b. Kara Yusuf'u öldürdü ve 837/1435 senesinde Şirvan memleketlerini harab etti. 838/1436 tarihinde Şahruh üçüncü defa olarak tekrar İskender'in üzerine askerle geldi. Rey şehrinde bu İskender'in kardeşi Cihanşah ile bazı komutanları İskender'den yüz çevirip Şah-

ruh'un ordusuna iltihak eylediler. Mukavemete kudreti kalmayan İskender de Erzincan'a kaçtı.

Şahruh Tebriz'e gelip Azerbeycan hükümetini Rum sınırına 109 kadar (270) Bâbrât (?) Cihanşah'a verdi. Şahruh'un Horasan'a döndüğü İskender haber aldığı gibi Erzincan'dan geldi, Tebriz'de kardeşi Cihanşah'la birlikte harbe girişti. Mağlup olmasıyla kaçtı ve Alıncak kalesine sığındı. Muhasara esnasında oğlu Şah Kubâd tarafından 841/1437 senesinde öldürüldü. Saltanat müddeti 16 seneden ibarettir (271). 839/1435 tarihinde Şahruh tarafından Azerbeycan memleketlerine vali tayin edilen Cihanşah, kardeşi İskender'in öldürülmesinden sonra istiklalini kazandı ve İskender'i öldüren İskender'in oğlu adı geçen Şah Kubâd'ı kısas icabı öldürdü. 844/1440 senesinde Gürcistan'a gazaya giderek pek çok esirle ganimetlerle döndü. 856/1452 tarihinde Irak-ı Acem'i istila edip İsfahan'dan pek çok insan öldürerek büyük bir cinayet işledi. Bir çok kaleleri ve Faris'i ve Kirman'ı ele geçirdi. 862/1458 (272) senesinde Esterâbâd şehri yanında Şahruh'un torunlarından Mirza İbrahim b. Alaaddin'le ettiği savaşta galip gelerek Herat'a girdi.

O esnada yine Timur'un torunlarından Mirza Ebu Said b. Sultan Muhammed b. Mirahşah, Belh tarafından çok askerlerle üzerine geldi. O günlerde Azerbeycan kalelerinin birinde önceden hapsettiği oğlu Hasan Ali'nin yakında hapisten çıkararak Tebriz'i istila ettiğini işitmesiyle Ebu Said'le banşarak döndü. Azerbeycan'da oğlu Hasan Ali'yi tuttu, tekrar hapsetti. 872/1467-68 senesinde Diyarbekir hakimi olan Akkoyunlu Uzun Hasan'ın üzerine yürüdü. Uzun Hasan Diyarbekir'e kapanıp kaldı. Diyarbekir'i almak imkanını görmeyen Cihanşah kuşatmayı kaldırarak askere göre dönme emrini verdi. Kendi de gaffet üzerine bir mihtar askerle Azerbeycan'a giderken bu fırsatı ganimet bilen Uzun Ha-

(270) O zaman Anadolu tarafına Rum denilirdi.

(271) **Nühbetü'l-Tarih**, S. 125.

(272) Uzunçarşılı, bu tarihin 861/1457 olduğunu (a.g.e. S. 183) söylüyor. (B.Z.)

san, bin atlı ile kendisini takip ederek askerinin çoğunu öldürdü. Canını kurtarmak için kaçan Cihanşah'ı tuttu idam etti. Cihanşah'ın yaşı yetmiş, müddet-i saltanatı 33 yıldan ibaret idi. Cihanşah şanı yüce bir padişahı. Azerbeycan'da, Irak'ta, Fâris'te, Kirman'da fermanı (hükümü) yürürdü.

Nuhbe'nin ifadesine göre, Karakoyunlu Kara Yusuf Mısır'da mahpus iken oğlu Pir Budak dünyaya gelmişti. Kara Yusuf'la beraber mahpus olan zikri geçen Sultan Ahmed İlhâni (273) çocuğun doğumuna sevinerek kendine oğul edindi. Vakta ki zamanın müsadeseyle Kara Yusuf, Azerbeycan'ı ve çevresini Timur'un oğulları elinden aldı. Bu Pir Budak'ı, Sultan Ahmed'in oğludur diyerek Saltanat tahtına oturttu ve kendi de Serasker (başkomutan) makamında kaldı. Pir Budak'ın ömrü vefa etmeyip babasının sağlığında vefat etti. Kara Yusuf'un diğer oğlu Mirza Ebu Said, kardeşi İskender'in 832/1429 senesinde ikinci defa olarak Şahruh'la ettiği savaşta mağlup olması üzerine Şahruh tarafından Azerbeycan hükümetine tayin olmuştur.

Şahruh'un Horasan tarafına dönmesinden sonra Mirza İskender Rum'dan geldi. Mirza Ebu Said'i öldürdü. Kara Yusuf, Sultan Ahmet İlhâni'yi 813/1410 senesinde Tebriz'de katlettikten sonra Bağdat hükümetini oğlu Emir Şah Muhammed'e verdi. Bu zat 23 sene Bağdat hükümetinde bulundu. 836/1433 senesinde kardeşi Emir Esbân askerle üzerine geldi. Karşı koymaya gücü olmayan Emir Şah kaçtı. Musul'u, Erbil'i, idaresi altına aldı. Bilahere Bağdat cihetine giderek Yâkubâ'yı, Dertenk'i yağma etti. Ondan Şeyhan'a döndü. 837/1434 tarihinde Emir Hâci-i Hemedâni tarafından öldürüldü.

Emir Esbân, kardeşi Emir Şah Muhammed'den Bağdat'ı aldı. Mustakil olarak on iki sene hükümet sürdü. 848/144 tarihinde

(273) İbn Şihne merhumun, bu Sultan Ahmed'in Mısır'da hapsedildiğini dair olan rivayeti 106. sahifede yazılıdır. Bu ihtilafı nokta hakkıyla tahkik, tahlil edilemedi. (Sultan Ahmet Mısır'da değil Şam'da hapsedilmiştir. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., S. 181, Sümer, a.g.e., S. 66. **B.Z.**)

Bağdat'ta vefat etti. Cihanşah, Faris memleketlerini Timur'un oğulları elinden aldı, hükümetini diğer Budag'a verdi. Bu Budak gayet zalim olduğundan az zaman içinde oradan kaldırılarak Bağdat hükümetine tayin edildi (274). Bağdat'ta dahi zulme, çevreyi sıkımsaya başladıktan başka babasına karşı da isyan etti. Babası Cihanşah gidip Bağdat'ı bir sene kuşattı ve cihanı Pir Budak'ın başına dar eyledi. Nihayet 780/1378 senesinde düşmanlıklar barışa dönmesiyle Pir Budak kale kapısını açtı, şehri babasına teslim etti. Pir Budak bir gün emniyet içinde otururken babası Cihanşah'ın emriyle kendi kardeşi Mirza Muhammed tarafından ansızın öldürüldü.

Cihanşah'ın vefatından onra Mâkûbe kalesinde yirmi sene det beri hapiste olan diğer oğlu, adı yukarıda geçen Hasan Ali hapseden 111 haneden çıkıp Tebriz tahtına oturdu. Uzun müddet mapus kalığı için aklı arızalanmıştı. Bunun için kararlarında isabet yoktu. Akkoyunlu Uzun Hasan'la Merend sınırında yaptığı savaşta iyi tedbir alamayışı emirleri kendinden yüz çevirmeleriyle kaçtı. Ebu Said Han'ın yanına gitti. Ebu Said 873/1468 senesinde Nerbabag'da Uzun Hasan'a açtığı harb neticesinde mağlup düşüp öldürmesiyle adı geçen Hasan Ali bu kere Irak'a kaçtı. O sene içinde Hamedân civarında kendini takip eden Uzun Hasan'ın oğlu Mirza Uğurlu Mehmet tarafından öldürüldü. Cihanşah, Uzun Hasan tarafından alt edilip öldürüldüğü zaman, oğlu Mirza Mehmet beraberindeydi. O da tutuldu gözlerine mil çekildi. Cihanşah'ın diğer oğlu Mirza Ebu Yusuf Faris ikliminde (topraklarında) bulunuyordu. 874/1469 senesinde Uzun Hasan'la aralarında meydana gelen savaşta bu dahi mağlup ve esir olarak idam edildi. Bunun vücudu ortadan kalkmasıyla Karakoyunlu devleti yıkıldı. Azerbeycan, Irak, Fars saltanatı Akkoyunlu Bâyıdırî Emir-i Kebir

(274) Diyarbekir'in Mardin kapısı haricinde ve "benisen" mevkiinde batı tarafına düşen Şah Budak namıyla bilinen bag bu Pir Budag'a mensub olmalıdır.

Ebu'n-Nasr Uzun Hasan'a ve oğullarına intikal etti. Fesubhâne el-Kâdiru'l-Hayyu'l-Kayyûm ellezî mulkuhu yedûm (275).

- 112 İskender'in vücudunu ortadan kaldırmasına sebep olan Cihanşah'a mükafat olarak Şahruh tarafından Azerbeycan, Diyarbekir valilikleri verildi. Şahruh'un vefat ettiği 850/1446 senesine kadar Cihanşah bu suretle hüküm sürdü (276). Şahruh'tan sonra oğlu Ulug Beg hükümdar oldu. Cihanşah'ın kuvveti, kudreti arttı. Bağdat'ı, Basra'yı, Kirmân'ı istila etti. Ulug Beg'den Semarkand'ı almak kötû fikrine düştü (277). Irak-ı Aceme doğru yürüdü. Yolda oğlu Hasan Beg'in Tebriz'i zaptettiğini haber almasıyla geri döndü. Harbden sonra Hasan Ali Beg'i tuttu, hapseyledi. Irak'la Diyarbekir idaresini diğer oğlu Pir Budak'a verdi. Bir süre sonra bu Budak da fesatçıların sözüne uyarak babasına karşı isyan bayrağını kaldırdı.

- (275) Abdüsselâm Efendi bu bahsî **Nuhbe**'nin aksine olarak şöyle beyan ediyor; İskender ile Cihanşah, babalannın intikamını almak için beraberce Şahruh'a hücum ettiler. Aralarında meydana gelen savaşta İskender'le Cihanşah bozuldu, kaçtılar. Şahruh bunları Erciş'e kadar takip etti. Tekrar harbe giriştiler. Bu kere de hezimet Şahruh tarafının oldu. İskender'le Cihanşah Tebriz'e girdiler. Şöhretleri arttı. Arası çok geçmeden iki kardeş arasına nifak ve şikâk düştü, ahabları ikiye ayırdı. Bu ayrılık üzerine Cihanşah kaçtı, Şahruh'un yanına gitti. Şahruh kendisine çok ikram ve iltifat etti ve biraderi İskender'in ayna-i hayatını kırarsa (öldürürse) babasının mülkünü kendisine vereceğini vadeyledi. Cihanşah da dünyaya sahip olma hırsı ile bu iftiale kapıldı, askerle İskender'in üzerine yürüdü. İskender Alıncağ kalesine kapandı. Cihanşah, kaleyi uzun müddet kuşattığı halde alamadı. Nihayet hile yoluna başvurarak İskender'in Habeşliye adında bir cariyesine aşık olan Kubad adlı kölesine, İskender'i öldürürse Cariyeyi kendisine vereceğini bir suretle haber gönderdi. Kubad bunu canına minnet bildi ve fırsat bulurak İskender'i öldürdü, başını Cihanşah'a yolladı. Cihanşah, sebep olduğu bu katle pişman olmakla adı geçen Kubad'ı idam eyledi. Sene 841/1437.
- (276) **Meryu't Tarîh**, 849/1445 senesinde vefat ettiğini söylüyor, ama yanlıştır. Zira şairlerden birinin söylediği tarihi kıtanın son mısrası olan (درهشته و بگانه شدار دار فرید) dahi 850/1442'de terk-i hayat ettiğini söylüyorlar.
- (277) 109 sahifede yazıldığı üzere Horasan'ı almak sevdasıyla Esterâbâd yakınında 862/1458 senesinde Mirza İbrahim'le muharebe etmiştir. Ulug Beg'in vefatı 853/1449'dür.

İşten uyanan Cihanşah, derhal Pir Budak'ın üzerine çöktü. Budak Bağdat'a sığındı. Cihanşah sonunda bu Budak'ı tuttu, bedhah (kötülük isteyen) düşman gibi öldürdü, Tebriz'e döndü. Sene 870/1466. Diyarbekir'e Uzun Hasan'ı vali tayin etti. Uzun Hasan, Cihanşah'a gah itaat gah muhalefet etmekle vakit geçiriyordu. Nihayet Cihanşah Uzun Hasan'ı azletti. Hasan, bu azli kabul etmediği için Cihanşah elli bin süvari ile üzerine geldi. Kendinde mukabeleye, vuruşmaya kudret, takat (güç) görmeyen Uzun Hasan, kah sağa kah sola, yani bir zaman Harput tarafına bir vakit de dağlara bir vakit de Mardin çölüne kaçtı. Bu suretle hareket etmesindeki maksadı Cihanşah'ın askerini sıkıntıya düşürmekle telef etmektir. Hakikaten gitgide Cihanşah'ın yiyeceği bitti. Askeri meşaketten, açlıktan öle öle azaldı. O esnada Uzun Hasan fırsat bularak hücum etti ve Cihanşahı katletmekle işi bitirdi. Sene 872/1468. Cihanşah'ın saltanat müddeti 31, Karakoyunluların saltanat müddetleri 70 seneden ibarettir. Bu ailenin Mardin'de, Diyarbekir'de ve çevresinde hiçbir eserleri görülmemiştir. Tarihlerde de bahsedildiğine rastlanmadı.

Nuhbe ile Abdüsselam Efendi'nin, İskender'in öldürülmesi hususundaki beyanatları taban taban birbirine zıttır. Diğer hususlardaki ihtilâfları da araştırmaya değerdir. İskender'in de, oğlu Kubad tarafından öldürülmesi, habeşi köle tarafından katledilmesinden daha kolay, akla uygun görünüyor. El-İlmü'l-İndellâh (İlim Allah'ın katındadır) (278).

(278) Abdülgani Efendinin burada Karakoyunlular ile ilgili verdiği bilgiler ile Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiler (a.g.e.) arasında büyük bir uygunluk vardır. Bu da Abdülgani Efendinin konuya vukufiyetini ortaya koymaktadır. (B.Z.).

İ) AKKOYUNLU HÜKUMETİ DEVRİ

113 Timurlenk, Anadolu'da tahribat yaptıktan sonra dönüşünde evvelce bu çevreye geldiği zaman bu hizmetine can atarak Haleb, Şam savaşlarında beraberinde bulunmasına mükafat olarak Diyarbekir idaresini emirlerinden Akkoyunlu Kara Osman Beg'e verdi. Osman Beg'e Kara Yölük ve aşiretlerine Bâyıncı dahi derler. Babası Fahrettin Katlağ Beg, dedesi Hâci Beg'dir. Türkmen zümresindedirler. Eski vatanlarından olan Türkistan'dan Ergh Han b. İbka Han b. Hulagu zamanına denek gelen 683/1284 senesiyle 690/1291 senesi arasında aile ve kabilesiyle Diyarbekir taraflarına gelip oturdular. Zamanla kadr ve kıymetleri yükseldi. İçlerinden Alaaddin Beg b. Tur Ali Beg b. Hacı Beg'ki Osman Beg'in amcasıdır, reislik davasında bulunarak istiklâlden dem vurdu. Vefat ettikten sonra kardeşi Fahrettin Katlağ Beg, Diyarbekir ve etrafına sahip oldu ve bunu takiben oğlu adı geçen Osman Beg sahip oldu. 801/1399 senesinde Sivas kadısı Burhaneddin ile yaptığı harbte hezimete uğramış iken yaptığı hile ile galip gelerek Burhaneddin'i tuttu, öldürdü.

Timurleng'e itaatle 840/1402 senesinde Anadolu taraflarına gidip Osmanlı memleketinin tahribinde ve Yıldırım Beyazıt'la olan savaşta bulundu. 77. Sahifede yazıldığı üzere Mardin Hükümdarı Artuklu Sultan İsa gibi kadri yüce ve Haleb valisi Emir Ceng'i 809/1406-07 tarihinde öldürdü. 836/1433 senesinde Mısır'daki Çerkez hükümdarlarının dokuzuncusu olan el-Melik el-Eşref Ebu Nasr Barsbay Diyarbekir'e hücum ettiğinde Osman Beg kalede mahsur kaldı. Bir süre sonra adı geçen sultan namına hutbede dua edilmek üzere aralarında başı oldu. Sultan Barsbay ise Mısır'a döndü. 841/1437 tarihinde vefat etti.

Osman Beg 838/1434 ve **Meryüt-Tarih**'in kaydına göre 839/1435 senesinde Mirza İskender b. Kara Yusuf'la Erzurum ci-

varında harbederken çukura düşüp vefat etti. Orada defnedilmiş iken Mirza İskender üç gün sonra mezarını açtırdı, başını kesti, Mısır Sultanı Barsbay'a gönderdi. Öldüğü zaman doksan yaşındaydı. Mısır Sultanına çok zarar verdiği için, işaret edilen sultanın başını, Bab-u züveyle'de astı, Mısır'ı üç gün süsledi. Osman 114 Beg'in yerine torunu Hamza Beg b. Ali Beg oturdu. Bu dahi dedesi gibi kahhar cebbar idi. 842/1438 tarihinde ölmesiyle kardeşi Mirza Cihangir memleketine vali oldu. 855/1451 senesinde kardeşi Uzun Hasan'ı, amcaları Şeyh Hasan b. Kara Osman Beg üzerine gönderdi, galip geldiler. Bu suretle Uzun Hasan'ın mertebesi yükseldi. Mezkur senede bir Cuma günü askerini Diyarbekir'in dışında topladı. İçlerinde kırk atlı seçerek hayvanlarına ot yükletti. Silahları otun içinde sakladılar. Kale kapısındaki bekçileri öldürdüler, kaleyi ele geçirdikten sonra Cihangir'e hücum ettiler. Cihangir karşı koymaya gücü olmadığından Mardin'e kaçtı. Takip edenler yolda ulaşıp öldürdüler. Cihangir'in saltanat müddeti 13 seneden ibarettir. Bu Cihangir'in, Mardin'de şehir dışında ve Kasım padişah yanında ve ondan evvel bina edilmiş ve birçok yeri yıkılmış bir medresesi vardır. Vakıfları duruyor. Ulu Cami'de bir takım rüsum tayin ve emlak vakfetmiştir. Mezkur camie dış kapıdan girerken sol tarafta duvarda taşla kazılmış olan kitabe yazılıdır (279).

Osman Beg'in evlad ve torunlarının adları, Nuhbetü't-Tarih ile Abdüsselam Efendi birbirinden farklı beyan ettikleri gibi elde ettiğimiz muteber vesikalarda kısmen her ikisinin ifadesinden farklıdır.

Mesela Abdüsselam Efendi, gah Ali, Hamza, Kasım Beg'leri Osman Beg'in oğulları olmak üzere gösteriyor. Gah yalnız Ali Beg'i Osman Beg'in ve Kasım ve Cihangir Beg'leri de Ali Beg'in oğulları olarak söylüyor.

(279) Kitabe böyledir.

أبرز للبريدوم العبر السلطان العادل العالم المعاهد المرابط السلطان جهانگیر
 غلذ الله من العصاين من ريس التضم دما ذلك الجاربايه من
 تعرض لاحد شيء من ذلك نعليه لعنة الله الملائكة الناس اجسون
 هر في ذلك في خامس، ريس الدول

Nuhbetü't-Tarih ise Hamza, Cihangir, Şeyh Hasan Beg'in ve Uzun Hasan Ali Beg'in oğludur diyor. Ve bazen de Cihangir'i babasının ismini zikretmeksizin Osman Beg'in torunu olarak gösteriyor ve Kasım Beg'ten bahsetmeyerek Cihangir'in oğlu diğer Hamza Beg'i zikrediyor. Ve Kasım Beg'i de yalnız 896/1491 senesinde Şiraz'da ve 907/1501'den 910/1504 tarihine kadar Diyarbakir'de vali olduğunu bildiriyor (280).

- 115 Aşağıda hususi yerinde sırasıyla yazılan vesikalarda ve kitabelerde ise Osman Beg'in oğulları Ali, Kasım, Şeyh Hasan ve Ali Beg'in evladı da Hazma, Cihangir. Uzun Hasan ve Cihangir'in oğlu da diğer Hamza olduğu yazılmış, gerçek durum sabit olmuştur. Bu Hamza Beg'ten birincisi Mardin'de Büyük Hamza diye bahsediliyor ki, meydan başına giderken sağ tarafa düşen kubbeli mescit içinde medfundur (gömülmüştür). Diğeri Hamza-i Sağır (Küçük Hamza)dir. Sol taraftaki mescit ve zaviyenin havlusunda mevcut mezarın sahibidir.

Büyük Hamza'nın gömüldüğü mescit, kendisi bina etmiştir. Kapısı üzerindeki kitabe zamanın geçmesiyle okunamaz hale gelmiştir. Kabir taşındaki yazılar da silinmiştir. Yalnız baş tarafındaki levhada olan yazıdan,

اسطان حمزة بن الصير المرحوم عليه من بلدان تونس المرحوم بسنة اثنى عشر
اربعين وثمانمائة
قل اللهم مالك الملك
kelimeleri ve ayak tarafındaki taşlarda da, ayet-i kerimesi okunmuştur. Bununla merhumun babası Ali Beg ve dedesi Osman Beg olduğu ve Mardin'de emir iken vefat ederek mazkur mescide defnedildiği ortaya çıkmıştır (281).

Küçük Hamza'ya mensub zâviye içindeki mescidin dışarısında ve kapısının yanında besmele-i şerifeden sonra,

(280) Gayet zalim olduğundan ve Haşiye-yi Şemsîyye'ye haşiye yazan ve **İsbât-ı Vâcib** risalesini yazan **Tabakat-ı Haydariyye** sahibi meşhur Mevlana Mir Hayduriddin'i malını kiskanarak şehit ettiğinden bahsediliyor.

(281) Bu mescide girildiği zaman hemen sağ tarafındaki mezar, 1307/1890 tarihinde Bağdat'tan gelirken hastalanarak Mardin'de vefat eden altıncı ordu müşiri Hidayet Paşa'nın mezardır.

المفتقر إلى رحمة ربه الثاني..... بن السلطان حمزة بن جهانكير بن صف بن عثمان

kitabesinin mevcut kelimeleri okundu. Nusaybin'de bir takım vakif-
lan olduğu da ondan sonraki ibarenin sıyak ve sibakından (sözün
başıyla sonundan ortaya çıkan manadan) anlaşıldı. Kuzey tarafına
düşen suyu kesilen çeşme üzerindeki uzun vakfiye pek girift olarak
yazıldığından okunamadı. Yalnız sonunda, *في بدل بعد ما سمعته*
آية لله واللائكة والناس أجمعين في سنة ١١٥٠
kelimeleri okunmuştur.

116 Kabrin levha taşlarında;

قائم الروم الأمير الكبير السعيد الشهيد المصور المبرور المنتقل إلى
بغداد في سنة ١١٥٠ بن السلطان حمزة بن الأمير الكبير المشهور
الفاضل جهانكير بن الأمير الكبير الروم علي بن الأمير العظيم عثمان
بن العظيم النعمانية توفي سنة ١١٤٨

kitabesi Sülüs yazıyla mevcuttur.

Büyük Hamza'nın mezarı kapalı yerde olduğu halde taşının
yumuşaklığı sebebiyle yazıları bozulmuş kısmen büsbütün yok
olmuştur. Küçük Hamza'nın mezarı ise bugün yapılmış gibi hiç
bir yerine, yazısına zarar gelmeden kara, yağmura, güneşe, ha-
vaya maruz olarak durduğu gibi hiçbir yerine zarar gelmemiştir.
Sonradan gayet sağlam taşlarla yenilendiği anlaşılıyor. Zira 500
seneden beri böyle yeni, sağlam bir tarzda kalması imkanı pek
uzaktır.

Küçük Hamza'nın şهادتله 848/1444 tarihinde vefat ettiği
ve zaviye ile mescidin de 879/1474 senesinde yapıldığı yukarı-
daki kitabelerde tahakkuk ediyor. Ama zaviyenin ve mescidin he-
saba göre merhumun vefatından sonra yirmibir sene sonra inşa
ve namına izafeten yad edilmesi dikkate değer bir konudur. Za-
viye ve mescit binasına ait duvardaki adı geçen kitabede "rabbi-
hi el-Mennân" lafızlarıyla "bin" kelimesi arsındaki diğer kelimele-
rinin okunamadığına bakılırsa o kelimenin Hamza Beg'in evla-
dından birinin ismi olduğu "bin" kelimesini takip eden "es-Sul-
tan Hamza" elfazıyla kanaat geliyor. Ve zaviye ile mescidin Ham-
za Beg'in vefatından sonra vasiyyeti gereği oğlu tarafından veya
oğlu kendiliğinden bina ederek babası namına izafeten isimlen-
dirdiği ihtimali de akla geliyor. Diyarbekir'de kale kapısından içe-
ri girildikten sonra hükümet dairesine girerken sağ tarafa düşen

Hamza Beg Mescid'i, bu iki Hamza Beg'den birinin eseridir. Bu mescit h. 1346/1927 senesinde yıktılarak şimdi mevcut olan buz fabrikası inşa edilmiştir. İnşaata başlandığı zaman mescid'in kitabesi, mescid'in enkazı arandığı halde bulunamadığı için yapılış tarihi bilinemedi.

Gelelim Uzun Hasan'ın hayat hikayesine: İşaret edilen Emiri Kebir Beg İbn Ali Beg İbn Osman Beg, kardeşi Cihangir'i 855/1451 senesinde öldürdükten sonra yukarıda 109. sahifede 117 yazıldığı üzere 872/1467 tarihinde üzerine gelen Karakoyunlu Cihanşah'ı dahi öldürdü. Oradan Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali Beg'i hedef alarak Azerbeycan'a yürüdü. Hasan Ali Beg, korkusundan Timur'un oğlu Ebu Said Han'ın yanına kaçtı. Uzun Hasan da Tebriz tahtına oturdu (282). O sırada Ebu Said Han Horasan ve Irak askerleriyle Sultaniyye'ye gelmişti. Uzun Hasan, onun huzuruna Artuklu Melik Davut b. Melik Salih'in kızı olan anası Ümmülhayr hatunu bir takım kıymetli hediyelerle gönderip dedesi Timurleng'e olan itaatından, hizmetinden ve Karakoyunlu Hasan Ali'yle ecdadı arasındaki düşmanlıktan bahsederek barış yapılmasını rica etti.

Ebu Said Han, hediyeleri reddetti ve Ümmülhayr Hatunu da kovdu. Hayra bedel şer, keder gören Ümmülhayr, ümitsiz, mahzun olarak döndü. Uzun Hasan bu kere af emanı isteyen bir mektubu elçiyle gönderdi. Ebu Said mektubu yırttı, elçinin de sakalını tıraş ettirmek gibi hükümdarların âdabına yakışmaz muamelelerde bulundu. Bunun üzerine Uzun Hasan, askerini toplayarak Karabağ semtinde harbe hazırlandı (283).

Ebu Said Han dahi, Emir Mezid Erguni'yi bir çok askerle karşısına gönderdi. Aralarında meydana gelen harb neticesinde

(282) **Meryu't-Tarih**, 871/1466 senesinde tahta oturduğunu söylüyor. Kırmâni de bunu teyid ediyor.

(283) Bu olayın onkibin savaşı ile Erbil yakınında meydana geldiğini rivayet eden de vardır.

Uzun Hasan galip oldu. Şirvan valisi ile müttefik olduğundan Ebu Said Han ordusuna gelecek ihtiyaçların, erzakın yolunu kesti. Orduda büyük bir kıtlık baş gösterdi. Ebu Said Han, çadırını alçak bir yerde koymuştu. O yerin iki yolu vardı. Uzun Hasan iki yolu da tuttu, Ebu Said Han'ı kuşatmaya aldı. Kırk gün süren bu kuşatmadan Ebu Said Han'ın askeri açlıktan bunaldı, hayvan etli yemeye mecbur oldular. Ebu Said bu kere barış için validesini Uzun Hasan'a gönderdi. Uzun Hasan annesine değer verdi ve ikramda bulundu. Hatta barışa da razı oldu. Lakin mecliste hazır olan Safevî meliklerinin dedesi Şeyh Cüneyt razı olmayıp kadını kovdu. İşaret edilen ana ağlayarak Ebu Said Han'ın yanına döndü. Ebu Said'den kırıgın olan emirleri, işin ileride vehamet kazanacağını anladılar, birer birer fırsat bulup kaçtılar. Ebu Said Han'ın başına dünya dar oldu. Kaçmaktan başka çaresi kalmadığından kaçtı. Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Beg (Zeynelâbidin) kentini takip ederek tuttu, babasının yanına getirdi.

Uzun Hasan, Ebu Said Han'a fevkalade hürmet ve değer vererek barış yapmayı da arzu etti. Fakat fesat ve nifak ehlinin sözüne kapılarak onu, Mirza Yadigar Muahammed'e teslim etti. O da Şahruh'un zevcesi olup 862/1458 senesinde Herat'ta Ebu Said tarafından öldürülen Güherşâd hanımın kanına bedel Recep 874/Ocak 1470 senesinde öldürerek intikamını aldı (284).

Hasan Beg bu olaydan sonra gidip Irak'ı fethetti. Ondan Tebriz'e giderek izzet tahtına oturdu. Irak-ı Acem'de ve Arap'ta, Diyarbekir ülkesinde, Gürcistan'da, Kirman'da, Faris'te, Ermeniyeye memleketlerinde padişah olarak tanındı.

Uzun Hasan, kardeşi adı geçen Cihangir'in vücudunu cihandan kaldırdıktan sonra Diyarbekir idaresini amcası Kasım Beg'e verdi. Ve Timurleng vaktinden beri harab olan yerlerin tamirini

(284) تاريخ حوت مقتل سلطان ابو سعيد - ميسراسندا مقتل سلطان ابو سعيد cümlesinin Ebced hesabıyla gösterdiği 873/1469 senesini de rivayet edenler de vardır ki bunlardan biri de Meryû't-Tarih'tir. Doğrusu da bu olsa gerektir.

tembih etti ve Azerbeycan ile sair beldelerden seksen bin evi bu çevreye getirdi. Kasım Beg bunlarla beraber gelerek Mardin camilerini, hamamlarını, çarşısını, evlerini, köylerini tamir etti.

Hasan Padişah, torunu Murat Beg b. Yakup Beg'i elçilikle İstanbul'a Fatih Sultan Mehmed Han'ın yanına gönderdi. Anadolu tarafına göz diktiği için işaret edilen Fatih'le Erzincan sınırını üzerinde yaptığı savaşta mağlup oldu ve Kazvin valisi olan oğlu Zeynel Beg'de öldürüldü (285) (286) (287).

119 881/1476 senesinde Gürcistan'a sefer ederek çok esir aldı. Sultan haddizatında âlim, sahib-i şevket, halkını seven, dindar idi. Alimler, şeyhler, seyyidlere çok iyilik ve ikramda bulunurdu. Zamanında şer'i-i şerif revac buldu ve alimler de kadılar ziyadesiyle hürmet gördüler. Meclisinde daima tefsir, hadis, fıkıh okunurdu. Diyarbekir'in batısında kalan Balıklı mecidini bina etti ve emlak vakfetti ve lambaları yakma vazifesi tayin etmiştir. 1340/1922 senesine kadar vazife sahibi vardı. Sonra kaldırıldı. Bu mescidin önünde yarım değirmen suyu miktarında bir su, önce dört tarafı duvarla örülmüş olan ufak gûsulhane (yıkama yeri) oradan eyvandaki büyük havuza gider. Sonra aşağıdaki diğer gûsulhaneye uğrar. Ondan da salahaneye (mezhaba) gider. Bu,

(285) Bu Zeynel Beg, Hasankeyf'e karşı Dicle nehrinin öte yakasında ahali arasında Zeynaliyye tabir edilen yerde geometrik asıllarla uygun üçgen, dörtgen, dikdörtgen şekillerle ve sair şekillerle yapılan gayet süslü, nakışı, yeşil boyalı göz kamaştırıcı kabirde medfundur. Bu kubbenin kuzeyde ve güneyde iki kapısı vardır, birbirine karşıdır. Ve üst üste inşa edilmiş iki kubbeden ibarettir. Yukarıdaki kubbe merdivenle çıkılır. İçinde bir türbe varsa da üzerinde bir yazı yoktur. Altındaki kubbenin Kuzey tarafındaki kapısında,

هذه روضة السيد الشهيد زين بن سلطان حسن بهادر خان طاب الله ثراه

ibaresi yazılmıştır. Güney kapısındaki yazı bozulmuş, okunamaz bir hale gelmiştir. Hasankeyf müdürlüğü tarafından yapılan tahkikat budur. Daha çok bilgi için lse oraya gitmek gerekir ki, O da nasip olmadı.

(286) Bu savaş 16 Rebiulevvel 878/14 Ağustos 1473 tarihinde Tercan sahrasında meydana gelmiştir.

(287) Bu olay 16 Rebiulevvel 878/11 Ağustos 1473 tarihinde olmuştur. (B.Z.).

yaz mevsiminde soğuk, kış mevsiminde sıcaktır. Fukara takımı, gençler ekseriya burada yıkanırlandı. Büyük bir sadaka-i cariye-dir. Bir kaç seneden beridir ki, evkaf dairesi bu gûsulhaneleri ki-
raya veriyor. Gidenler birer kuruş verip yıkanıyor. Mescid ise ka-
palıdır.

Bundan başka Diyarbekir'deki Ulu Camiin sipahi pazarına ba-
kan güney tarafındaki duvara adı geçen Uzun Hasan'ın
874/1469 tarihinde yenilediği duvardaki taşa yazılı bugün me-
120 cut bu sahife sonundaki (288) işaretli kitabeden anlaşılıştır.
İşaret edilen Hasan Padişah, **Nuhbe'nin, Meryü't-Tarih'in** kayd-
larına göre 882/1477, Abdüsselâm Efendi'nin ifadesine nazaran
883/1478 senesi Ramazan Bayramı gecesı Tebriz'de vefat ede-
rek Nasriyye Medresesinin bahçesine gömüldü. Saltanat müdde-
ti onbir seneden ibarettir. " **شاه ذین پرور عادل** " cümlesi vefat tarihine
işarettir ki, Ebced hesabıyla 882/1477 senesi gösteriyor. Şu hal-
de doğrusu bu ihtimaldir.

Onun yerine oğlu Halil Beg sultan oldu. Bir rivayette altı ay
sonra devlet erkânı onu tahttan indirerek adı geçen Kasım Beg'i
tahta oturtmak istediler. Kasım Beg, Mardin, Diyarbekir idaresi
ile yetinerek reddetti. Diğer rivayete göre Halil Beg'ki sultan ol-
du. Kardeşi Yakub Beg'in oğlu Murad Beg Irak tarafından muha-
lefet sancağını kaldırmakla saltanat davasında bulundu. Sultan
Halil gidip hakkından geldi. Beri taraftan kardeşi adı geçen Ya-
kub Beg'in Diyarbekir'den Tebriz'e doğru yürüdüğünü işitmesiyle
döndü. Hoy'la Selmâs sınırında karşısına çıkıp harbettiler. Ör-
celeri Yakub Beg bozulmağa yüz tutmuş iken Sultan Halil bizzat
Yakub Beg'e doğru vardığında kazaran altındaki atı düştü. Yakub

(288) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ اِنَّمَا یَعْمُرُ مَسَاجِدَ (الله)

ayet-i kelimesi sonuna kadar yazıldıktan sonra;
امر بصله وانفق علیه من ماله حولانا السلطان الملك عادل العالم العابد
المؤید المظفر المنصور البایبندور عیسا بن الدین سلطان الاسلام
والسالمین قاتل الفجرة المتمردين ابو النصر عیسا بن بهادر بن عیسا بن عثمان
خلد الله ملكه وسلطانه و آفاض على العالمین عدله و احسانه وذلك فی
سنة اربع سبعین وثمانمائه على يد العبد الشيخ ابراهم العدوی رحمه الله

Beg'in askerleri derhal yetişip Halil Beg'i tuttular öldürdüler. Rebiulevvel 883/Haziran 1478 (289).

Sultan Halil'den sonra Yakub Beg Padişah oldu. Buna da kardeşi oğlu Elvend Beg Şiraz'da, emirlerinden Köse Hacı İsfahan'da Emir Beşenk Davedar (290) Şam'da karşı çıkarak isyan ettiler. Önce Emir Beşenk üzerine asker gönderdi. Askerini perişan etti ve kendisini öldürttü ve sırasıyla diğerlerinin cezasını da verdi ve yine emirlerinden olup isyan yüzü gösteren Bayındır Beg'i Sâve hududunda ve isyan sevdasında olan Safevi Şeyh Haydar b. Şeyh Cüneyd'i Şirvan'da Şirvan Şah'ı yardımıyla öldürdü. İtidal üzerine oniki yıl saltanat sürdü. Safer 896/Aralık 1490'da Karabağ'da verilen zehir tesiriyle öldü. Yerine oğlu Baysungur Mirza oturdu.

Bir nebze de Hasan padişah'ın hükümdar olmayan oğullarından bahsedelim; Bunlardan Uğurlu Mehmet, babası zamanında en büyük oğluydu. İsfahan valisi bulunuyordu. Kardeşi Sultan

(289) Hasankeyf karşısında ve Dicle Nehri'nin öte tarafında İmam Cafer Tayyâr Hazretlerinin oğullarından İmam Abdullah'ın defnedildiği bir kubbe vardır. Avlusunun kapısında yazı yoktur. Fakat kubbeye girilirken birbiri içinde iki kapı mevcuttur. Birinci kapıda: *من جدد هذه المعارة المباركة تقرباً إلى الرحمن الرحيم السلطان خليل بن حسين ابن عاهل بن عثمان ختم الله بالمعاليات أعمالهم حجة ثلث وتسعين وثمانمائة الهجرية النبوية*

ibaresi yazılıdır. Bizim tespitimize göre bu kitabe (Amr, Eşrid) şeklinde başlamaktadır. B.Z.)

İkinci kapıda; ve içeride kubbe üzerinde ve türbede yazı yoktur. Güney tarafta ve kabrin hizasında yeşil levhada

اللهم صل على المصطفى وصلى على آلته وصلى على الحسن الرضى والحسين الشهيد بكر بلادهم زين العابدين ومحمد الباقر وجعفر الصادق وموسى الكاظم وعلى ابن موسى الرضى ومحمد التقي والحسين العسكري ومحمد المهدي

diye âl-i beytten on iki imamın isimleri yazılıdır. Şu hale göre Sultan Halil tarafından 898/1493 tarihinde tecdit edildiği anlaşılıyor. Halbuki bütün tarihler Sultan Halil'in 883/1478 senesi vefat ettiğini söylüyorlar. Bu iki tarih arasında on beş sene kadar farklılık vardır. Zamanında tecdide başlanıp vefatından sonra ikmal edildiği hatıra geliyor. Hasankeyf müdürünün verdiği bilgi böyledir. Araştırılması gerekir.

(290) Atabeg, sadrazam demektir. (Bu ifade yanlıştır. Bk. İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara 1970, 2. Baskı, TTK. Yayını. S. 299. (B.Z.)).

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Oğlu Zeynel Bey'in Hasankeyf'teki Türbesi
(Gabriel'den 1932)

Zeynel Bey Türbesi
(Giriş Kapısı ve Kitabesi)

Zeynel Bey Türbesi Penceresi
(Gabriel'den 1932)

Halil'in veliaht tayin edildiğine tahammül edemeyip Şiraz'da vali olan bu Halil'in üzerine asker çekmek cesaretinde bulundu. Babası bu isyankar hareketini iştirakiyle tedibine kalktı. Uğurlu Mehmet babasına karşı duramadı, Bağdat'a kaçtı. Ondan Fatih Sultan Mehmed'e iltica etmekle ondan hürmet görenek Sivas valiliğine tayin edildi. Çok zaman geçmeden izin alınmadan asker çekip Azerbeycan'a gitti. Acem sınırında babası tarafından gönderilen askerlerle yaptığı muharebede öldürüldü.

Maksut Mirza; Babasının sağlığında Bağdat valisi idi. Kardeşi Sultan Halil'in veliahtlığına muhalefet eden Uğurlu Mehmet'le hareket ediyorsun diye babası tarafından hapsedilmişti. Sultan Halil, saltanat tahtına oturmasıyla bunu hapishanede öldürdü.

Mesih Mirza; Akkoyunlu erkanında bazıları Baysungur Mirza'nın padişah olmasına razı olmayıp bu Mesih Mirza'yı tahta oturtular. Baysungur Mirza'nın Atabeg'i Sofi Halil asker çekip üzerine geldi. Aralarında meydana gelen savaşta hem Mesih Mirza hem de müttefiki olan komutanlar hayata veda ettiler.

Yusuf Mirza; Sultan Yakub ile ana baba bir kardeşti. Sultan Yakub Beg padişahlığı zamanında idare işlerine birlikte bakarlardı. 122 Sultan Yakub'tan iki hafta evvel eceliyle öldü.

Gelelim Baysungur Mirza'ya: Babası Sultan Yakub vefat ettiği zaman bir çocuk idi. Atabeg'i Sofi Halil'in çalışmasıyla tahta oturdu. Tahta oturmasına razı olmayan Mesih Mirza ve taraftan olan emirlerden Mahmut Beg vs. katledildikten sonra Diyarbekir'de vali olduğu Sultan Yakub'un Atabeg'i Süleyman, atabegliğinin kendi hakkı olduğu davasıyla yürüdü. Van şehri sınırında Sofi Halil ile harbe tutuştular. Neticede Sofi Halil mağlup olup ölünce adı geçen Süleyman atabeglik makamına geçti. Baysungur Mirza bir sene bununla uğraştıktan sonra bu kere aleyhine amcası oğlu Rustem Mirza b. Maksut Mirza isyan etti. Gence şehri sınırında ve 898/1492 senesinde yaptıkları muharebede Baysungur'un askeri hezimete uğradı, kendisi de öldürüldü. Saltanat müddeti üç sene kadardır.

Zikri geçen Sofi Halil tarafından evvelce Alıncak kalesinde hapsedilen Rüstem Mirza, Baysungur'un yerine geçerek padişah olmasıyla 121 sahifedeki sebepler yüzünden Şirvan hakimini cezalandırdı ve Safevi Şeyh Haydar'ın oğlu Ali'yi katletti ve yanındaki iğrenç mürid grubunu da tenkil etti (sürdü).

Adı yukarıda geçen Ugurlu Mehmed'in oğlu ve Osmanlı Padişahlarının sekizincisi Sultan Beyazıt-i Sani'nin damadı olup altı seneden beri İstanbul'da bulunan Köde Ahmet Beg'i, adı geçen sultanın (291) elindeki memleketlerini almak için askerle Rüstem Mirza'nın üzerine gönderdi. 902/1497 tarihinin Zilkade ayında ve Nehcevân şehri yakınındaki Aras nehri kenarında yaptıkları savaşta Irak ve Azerbeycan emirleri Rüstem Mirza'yı tutup Ahmed Beg'e teslim ettiler. Ahmed Beg Rüstem Mirza'yı öldürdü ve yerine padişah oldu. Rüstem Mirza'nın Saltanat müddeti beş buçuk seneden ibarettir.

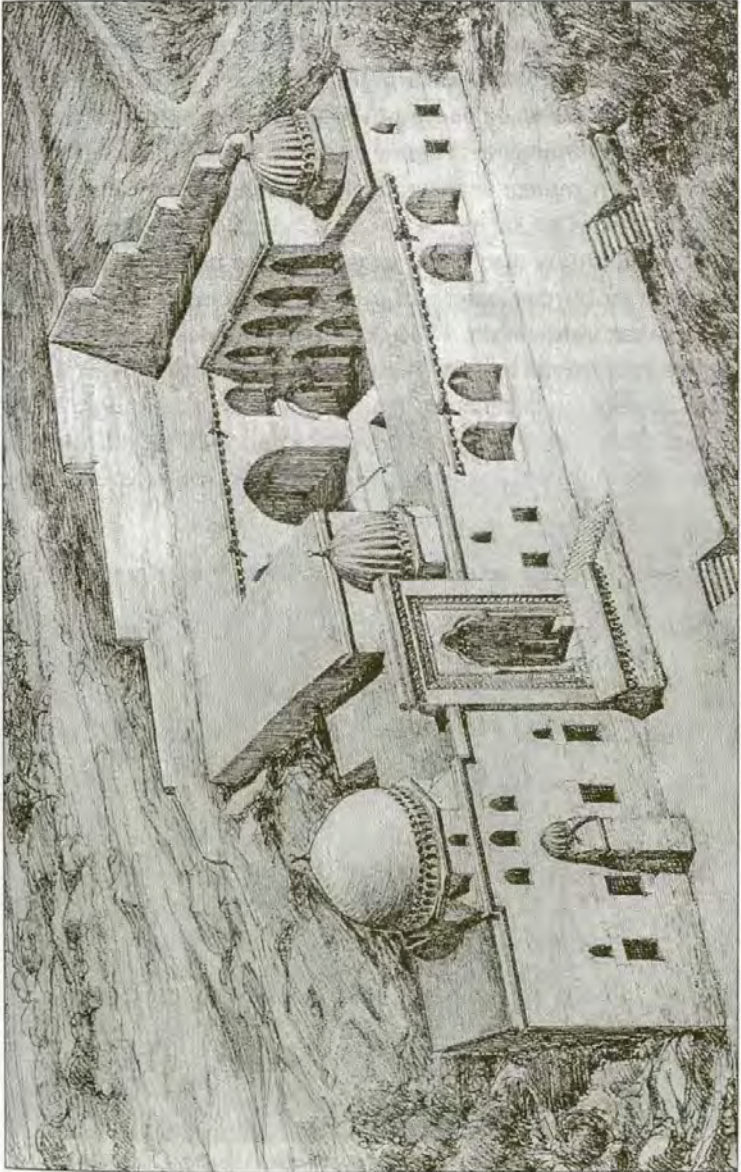
Sultan Ahmet, padişah olduktan sonra bazı begleri haksız olarak idam ettiği için geri kalan emirler, devlet erkani altı ay geçmez, bir rivayete göre amcası oğlu Eybe Sultanı, diğer rivayete göre Fars valisi Kasım Beg'i (292) davet ederek 903/1497 senesi Rebiulâhir'inde yaptıkları harbte kendi askerlerinin vefasızlığı yüzünden öldürüldü. Saltanat müddeti beş altı ay devam etmiştir. Bu sultan Ahmed'in kardeşi Mahmut Beg, Mesih Mirza'nın 123 Baysungur Mirza ile harbettiği vakit Mesih Mirza'nın beraberindeydi. Mirza'nın öldürülmesi üzerine kaçtı. Bağdat hakimi Şah Ali Pernâk'ın öncülüğüyle Irak ve Fars hükümdarı oldu. Baysungur ile Dergezin etrafında yaptıkları savaşta öldürüldü.

(291) **Nuhbetü't-Tarih** ifadesine göre Sultan Bayındır'ın haberi olmaksızın bu harekette bulunmuştur. Tarihce, bu Ahmed Beg'i Sultan Mehmed'in torunu olarak aşağıda gösteriyor, yanlıştır. **Nişancı Tarihi**, S. 188.

(292) 120. sahifede yazıldığı üzere Sultan Halil'in ölmesinden sonra kendine biat etmek istediler, kabul etmedi. Mardin, Diyarbekir valiliğine kanaat etti. Mezkur 903/1497 tarihinde Diyarbekir veya Mardin'de idi. Fars valisi değildi. İhtimal ki Fars valisi başka bir Rüstem Beg'dir.

Sultan Ahmed'in yerine amcası oğlu Sultan Murat b. Yakup geçti. Sultan Ahmed katledildiği zaman amcası oğlu Muhammedî Mirza b. Yusuf yanındaydı. Kaçtı, Yedz'e gitti. Bazı emirlerin yardımıyla Fars'e Irak'a el attı. Bunu işiten Sultan Murad askerle üzerine hücum etti. Yaptıkları savaşta Sultan Murad berbat olarak Şiraz taraflarına kaçtı. Yerine Muhammedî Mirza padişah oldu. Bu kere Muhammedî Mirza'nın aleyhine kardeşi Elvend Mirza dünya hırsı ile isyan etti. Muhammedî Mirza kaçtı, soluğu İsfahan'da aldı. Şiraz'a kaçan Sultan Murad, İsfahan'a giderek Muhammedî Mirza ile giriştiği harpte Muhammedî Mirza'yı kahır-ecele uğrattı (öldürdü). Sultan Murad bu sefer Tebriz'e gidip Elvend Mirza ile savaşa başladı. Devlet büyüklerinin araya girmesiyle Diyarbakir, Mardin, İran, Azerbeycan Elvend Mirza'ya, Irak-Arap ve Acem, Fars valilikleri Sultan Murad'a olmak üzere başmaya karar verdiler. 907/1501 senesinde Safevî Şah İsmail, Geylan'dan gelerek Nehçivan sınırında Elvend Mirza ile yaptığı harpte Akkoyunlu taifesinden yedi bin kişiyi kılıçtan geçirdi. Elvend Mirza da evvela Bağdat'a sonra Diyarbakir'e giderek vali Kasım Beg'le savaştıktan sonra Diyarbakir'e vali oldu. Sonra 910/1504 tarihinde vefat etti. Sultan Murad ise **Nühbetü't-Tarih**'in sözüne göre 908 senesi Zilhicce'sinde/1503 Mayıs Hemedân şehri yanında Şah İsmail ile yaptığı savaşta mağlup olunca Bağdat'a kaçtı. Orada beş sene kadar vali Bernâk Beg'in yanında kaldı. 914/1508 senesinde Şah İsmail, Bağdat'ı almak üzere yürüdüğünde Sultan Murad Diyarbakir'e gitti. 920/1514 senesinde Şah İsmail'in askeri elinde nâmurad (muradına ermeden) olarak can verdi. Tahta geçişinden sonra dağdağalı dağdağasız geçen saltanat müddeti 18 senedir. Bununla koca Akkoyunlu devleti yıkılarak toprakları Şah İsmail'in eline geçti. Osman Beg'in hükümdarlığından itibaren Akkoyunluların hükmetme müddetleri 116 ve Hasan padişah'ın (Uzun Hasan) istiklâlini elde ettiği 872/1467 senesinden hesap edilirse 48 seneden ibarettir.

Gelelim Kasım Beg'in bahsine; Kasım Beg hükümdarlığı kabul etmeyip Diyarbakir, Mardin şehirleri valiliğiyle yetineceğini söyledi ve mezkur şehirlere gelip kendine Kasım Paşa ünvanını verdi.

Kasımiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

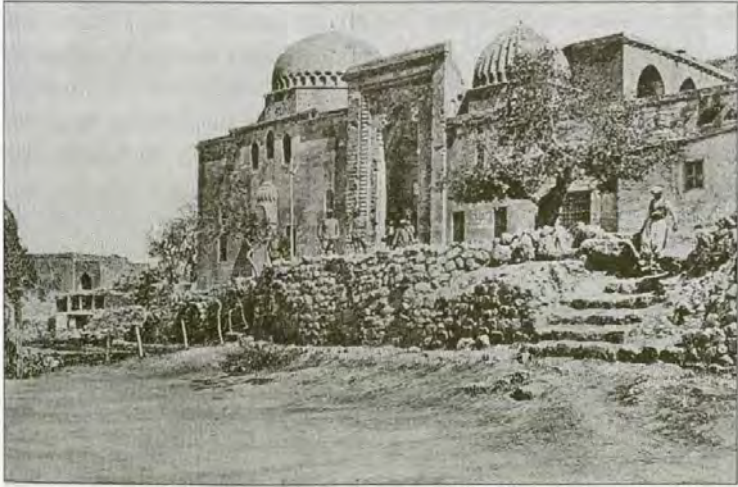
di. Gâh Mardin'de, gâh Diyarbekir'de otururdu. Diyarbekir'de 124 kaldığı zaman yeğeni İbrahim Beg'i Mardin'e, Mardin de bulunduğ u vakit Diyarbekir'e vekil tayin etti. Kasım padişah'ın kısmeti 911/1505 tarihinde dünyadan kesildi. Saltanat müddeti 37 yıl kadar sürdü. Mardin'in batısına düşen ve Mişkin mahallesine yakın ve halen mamur ve mevcut olan muhteşem medreseyi oniki üst kat, onbiri alt kat olmak üzere 23 hücreden ve biri hanefilere diğeri Şafiilere mahsus iki mescidden ve bir eyvan ve bir türbe ve bir anbardan ibaret olduğ u halde bina ettirmiş ve çok emlak ve akar vakfetmiştir. 1320/1902 tarihine dek memur ve tüccarlara has büyük bir çarşı iken şimdi harabe hale gelen Kayseriye cümle vakıflarındandır. Hanefi mescidinin uzunluğu 27 eni 13 adımdır. Kible tarafında dört batı tarafında bir kubbesinin kiblesinde üç ve batısında bir tane hepsi dokuz penceresi vardır.

Kasımiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

Şafii mescidinin uzunluğu 20, genişliği de 8 adımdır. Yukarısında bir, aşağısında iki baca bulunur. Avlunun uzunluğu 30, eni 8 adımdır. Eyvanı yüksek ve geniştir, muferrahtır. Güzel bir çeşmesi vardır. Daima zilal gibi akar. Beş altı masûra su uzanarak havuza döküldükten sonra avludaki ona on büyüklüğünde olan diğer bir havuza dökülür.

Harb-i umumi (1. Dünya savaşı) ye kadar içinde ilim tahsil ve tedrisiyle meşgul müderris ve talebe vardı, şimdi kalmadı (293). Merhumun yeğeni zikri geçen İbrahim Beg, Diyarbekir'de bir

Kasımiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

- (293) Kasım Padişah, Diyarbekir'de Şeyh Mutahhar veya Şeyhu'l-Matar ismiyle yadedilen camii minaresiyle beraber 906/1500 senesinde yaptırdığı minarenin kemerlerinde yazılı ve halen mevcut olan kitabe ile sabittir. Kitabe budur;

diğer kemerde de: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ حَاطِدٌ مُحَمَّدٌ بَا أَعْدَمٌ مِنْ رِيَالِكُمْ (den) وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

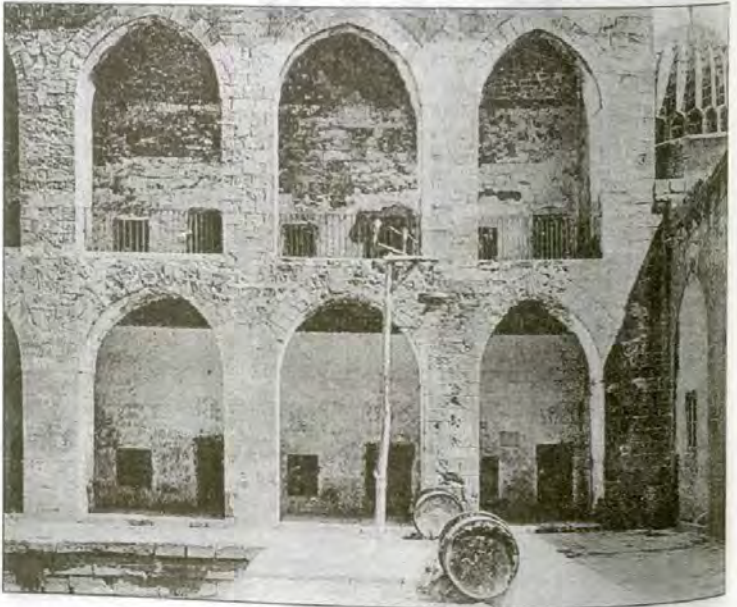
هُوَ الَّذِي يُصَلِّىٰ عَلَيْكُمْ (den) وَاعْتَدْنَا لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا

ayet-i kerimeleri, bundan sonra اِنشَاء هَذِهِ الْعِمَارَةِ اِسْبَاغِيَّةٌ فِي اَيَّامِ السُّلْطَانِ الْعَادِلِ قَاسِمِ خَانَ بِنَايَةِ سَعْدِ حَاجِي
جَسِينِ ابْنِ حَاجِي عَمْرِو فِي التَّارِيخِ سَنَةِ تِسْعِمِائَةٍ

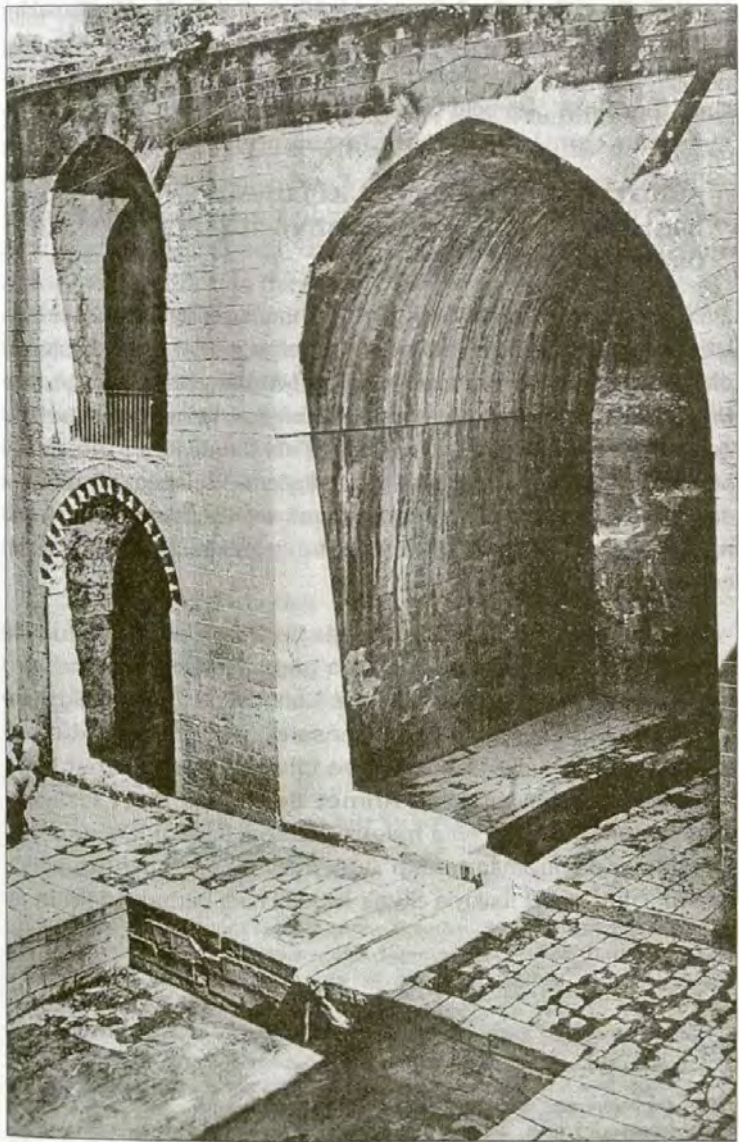
mescit yaptırmıştır ki, halen mamur ve kendi adıyla anılan mahallededir.

Kadı Şevika hamamları vakfedilen emlakındadır. Dağ kapısı dışında ve kuzey tarafta seferberliğe kadar kısmen mevcut iken bugün büsbütün harab olan Mevlevî tekkesinin bânisi de bu İbrahim Beg'dir.

Mardin'de bugün mevcut Tekye Camiini ve yıkılmağa yüz tutmuş zâviyeyi yine bu İbrahim Beg Nusaybin'deki Hatuniyye medresesini ve zevcesi Hatice Hatun yaptırmışlar ve çok emlak vakfetmişlerdir. Medrese yıkılmıştır, enkazı duruyor. Bunların vakıf başkanlığına **Ümmül-İber Tarihi'nin** sahibi Abdüsselâm Efendi'nin ecdadından Abdulkadir Efendi tayin olunarak vefatında oğlu Zeynelâbidin, ondan oğlu Ömer'e, Ömer'den sonra mahdumu Muhammed'e, sonra kardeşi İbrahim'e bu da vefat ettiğinde oğlu Hacı Ömer'e bu dahi ölmesi ile oğlu diğer Muhammed'e,

Kasımiye Medresesi (Gabriel'den 1952)

Kasimiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

bundan da oğlu üçüncü Ömer'e intikal etmiştir ki, Abdüsselâm Efendi'nin babasıdır. 1240/1825 senesine kadar bu vakfa bakma vazifesi, müderrislik bu sülâlede kalmıştır. Bugün Abdüsselâm Efendi'nin ölen oğlu Ömer Efendi'nin mahdumu Şakir Efendi mezkur cami-i şerifede hem imam, hem de hatibdir.

AKKOYUNLU DEVLETİNİN KURULUŞUNUN BAŞLANGICINDAN OSMANLI DEVLETİ ZAPTINA KADAR OLAN TARİHİ OLAYLAR (294)

Akkoyunlu hükümetinin kuruluşunun başından Osmanlı Devletinin Diyarbakir ve Mardin çevresini zaptettiği zamana kadar olan tarihi olayların kaynağı **Sahâifu'l-Ahbâr** olduğu zannedilen Diyarbakir'in 1302/1885 senesi Salnâmesi kısmen **Nühbetü't-Tarih'e**, kısmen Abdüsselâm Efendi'nin Ümmü'l-İber'ine muhalif olarak yazdığı ve biraz da fazla bilgileri içine aldığı cihetle oradan da lüzumlu olanları buraya almak suretiyle bahsetmeyi münasip gördük. İşte cüz'i bir tashih ve değişiklik ile aynen beyan ediyoruz.

Akkoyunluların birinci reisi Tur Ali Beg'dir. Vefatında oğlu Fahreddin Kutlu Beg, bu da dünyadan göçtüğünde oğlu Ahmet Beg aşiret reisi oldu (295). Fahreddin Kutlu Beg'in diğer oğlu Kara Yölük Osman Bahaeddin Beg'in cesareti, yiğitliği ile kendini aşiret halkına sevdirdiği ve hürmet ve itibarca kardeşi Ahmet Beg'e karşı üstün görüldüğünden Ahmet Beg Osman Beg'i kıskandırdığından hakkında fena fena hakaret etmeğe başladı. Osman Beg, bu hallere dayanamadığından dolayı kardeşinden ayrıldı, kendine tabi olan aşiret halkıyla Sivas hakimi Kadı Burhaneddin'in ya-

(294) Bu başlık esas aldığımız nüshada yoktur, diğerinde vardır.

(295) **Nühbetü't-Tarih**, Ali Beg'le Fahreddin'in kardeş ve babalannın Hacı Beg olduğunu söylüyor. Nitekim 113. sahifede yazılmıştır.

nına gitti. Kadı Burhaneddin'e muhalefetle Kayseriye kalesine kapanan Şeyh Müeyyid, Osman Beg'in vasita olması ile barışmış iken Kadı Burhaneddin verdiği emanın tersine olarak Şeyh Müeyyid'i öldürdüğü için Osman Beg'in canı sıkıldı. Yanındaki kalabalıkla Divriği'ye savuştu (296). Kadı Burhaneddin bu hareketten öfkelenildi. Askerle Osman Beg'in üzerine gittiyse de yaptıkları savaşta öldürülmekle memleketlerinin çoğu Osman Beg'in eline 126 geçti. Osman Beg, Sivas'ın da ele geçirilmesini arzu etti. Ama şu arzusu Yıldırım Beyazıt Han'ın oğlu Süleyman Çelebi'nin Sivas'ı kuşattığı zamana tesadüf etti (297). Bir müddet sonra Timurlenk mezkur hududa gidince Osman Beg ona bağlandı ve yapılan savaşlarda yararlılık gösterdiği için mükafaten Timur tarafından Âltomgalı ferman ile Diyarbekir Hükümetine verildi. Sene 800/1398 (298). Osman Beg 812/1409 tarihinde Mardin'i kuşattıysa da bir şey beceremedi (299). 837/1434 senesinde Mısır Sultan Melik el-Eşref Barsbay, Diyarbekir'i bizzat muhasara etti (300). Para ve hutbe adına olmak üzere barış yaptılar (301).

838/1435'de Osman Beg vefat etmekle oğlu Ali Beg yerine geçti. Ali Beg, kardeşi Hamza Beg'in isyanını bastırmak için hayli zorluklarla karşılaştı. Mısır'dan getirttiği askerle Hamza Beg'i def ettiyse de, Mısır Sultanı adı geçen Barsbay'ın o sırada vefatı

(296) İşte **Nühbetü't-Tarih** ve **Ümmü'l-İber** bu noktalan yazmamışlardır.

(297) Osman Beg'in Kadı Burhaneddin ile yaptığı muharebenin 801/1399 senesi zarfında olduğunu **Nühbetü't-Tarih** söylüyor ki yukarıda 113. sahifede yazılmıştır.

(298) Osman Beg'in Timur'a bağlanması ve Timur'un Diyarbekir idaresini kendisine vermesi 802/1401 senesinde olmak lazım geliyor. Zira Kadı Burhaneddin ile olan muharebesi 801/1400'dedir ki Diyarbekir Hükümeti kendisine tevlich edilmezden evveldir.

(299) Mardin'i kuşattığı 801/1400'dedir. *Salname*'deki tarihçe Artuklular bölümünde 811/1408 demiş iken burada 812/1409 söylüyor.

(300) 4. **Nühbetü't-Tarih**, 836/1433 senesinde muhasara edildiğini söylüyor.

(301) Osman Beg'in vefatı bir rivayette 838/1435, diğer rivayete göre 839/1436'dır ve Ali Beg, Hamza Beg'in kardeşi değildir. Babası olduğu 115. sahifede yazılan kitabe ile sabittir.

Mısır askerinin geri dönmesini gerektirdi ve döndü. Hamza Beg de tekrar isyan ederek Ali Beg'i kovarak memleketi ele geçirdi (302). Ali Beg de Mısır'a kaçtı. Oğlu Cihangir, Hamza Beg'in elinden bazı yerleri aldı. Ali Beg, Mısır'dan dönerken yolda ve Hamza Beg de bundan sonra Diyarbekir'de vefat etmeleriyle Cihangir Diyarbekir'de saltanat tahtına oturdu. Sene 848/1444 (303).

- 127 Cihangir idare işlerini dizginlemeye çalıştığı esnada kardeşi Uzun Hasan'la aralarında düşmanlık oldu. Hasan Beg, Cihangir'den ayrıldı, Erzincan'a Kılıç Arslan üzerine yürüdü (304). Erzincan'ı ve Kürdistan'ın bazı yerlerini aldı. İşte bu günlerde Cihangir, Diyarbekir'i boş bırakıp Karacadağ'daki yaylaya gitmişti. Hasan Beg, ansızın Diyarbekir'e sokulup şehri ele geçirdi. Cihangir bunu haber almakla gidip Mardin'i elde etti. Diyarbekir ile çevresi Hasan Beg'in idaresi altında kaldı. Sene 855/1451 (305).

Cihangir, sonra Mardin'den Urfa'ya giderek orada bulunan diğer biraderi Üveys Beg'le birleşerek Hasan Beg'in aleyhine isyana teşebbüs etti (306). Hasan Beg, Urfa'ya yürümekle ikisini de Mardin'e kaçmağa mecbur etti. Cihangir, defalarca Diyarbekir'in etrafına sarkıntılık etti. Her hareketinde anası Sare Hatun'un ricasıyla Hasan Beg'in affına nail oldu. Cihangir, 861/1457 sene-

-
- (302) Her iki Hamza'nın Mardin'de defnedildikleri 115. ve 116. sahifelerde detaylarıyla beyan edilmiştir. 838/1435 senesi vefat eden Hamza Beg, Cihangir'in oğludur. Diğer Hamza Beg ki, Cihangir'in kardeşidir. 842/1438 tarihinde vefat etmiştir.
- (303) Gösterilen olayların hakkıyla araştırılması muhterem okuyuculardan rica olunur.
- (304) **Sahayifu'l-Ahbâr**, bu Kılıç Arslan'ı Akkoyunlu Ali Beg'in oğlu ve Hasan Beg'in kardeşi olarak göstermiştir. Halbuki değildir. Osman Beg'in, Ali, Kasım, Şeyh Hasan'dan başka oğlu olmadığı 114. ve 115. sahifelerde vesikalarla tasfiatı olarak beyan edilmiştir.
- (305) **Nuhbe**, Cihangir'in 855/1451 senesinde Hasan Beg tarafından öldürüldüğünü söylüyorlar ki, yukarıda 114. sahifede yazılıdır. Salname'deki tarihçe ise Cihangir'in 861/1457 tarihine kadar sağ olduğundan bahsediliyor. Ne vakit, nerede, ne suretle öldürüldüğünü söylemiyor. Kâmusu'l-A'lâm ise Akkoyunlu hükümdarları içinde Cihangir'i yazmıyor.
- (306) Ali Beg'in Üveys isminde oğlu hiçbir tarihte görülmemiştir. Yalnız burada zikrediliyor.

sinde Karakoyunlu Cihanşah'tan yardım istedi. Cihanşah, Rüstem Beg komutasında gönderdiği asker Diyarbekir'e yaklaşmakla Hasan Beg karşı çıktı. Harbte Rüstem Beg'in askeri bozuldu, kendisi de esir oldu. Askerinin çoğu yok edildi. Cihangir'in, düşmanları olan Karakoyunlulardan yardım istemesi Hasan Beg'i gadda getirir iken adı geçen annesine itaatı hiddetine galip gelecek Cihangir'e bir şey yapmadı (307). Hasan Beg 864/1460 senesinde Hasankeyf'i Eyyübiye devletinin elinden aldı, oğlu Halil'e verdi (308). 871/1467'de Gürcistan Kralının elindeki İslâm esirlerini kurtardı. Cemâkur kalesini ve Diyarbekir'e döndüğünde topraklarına komşu bazı yerleri ele geçirdi. O vakte kadar Trabzon'u tazyik eden Osmanlı devletinin yedinci padişahı Fatih Sultan Mehmet'den Trabzon kendisinin haraç yeri olduğunu söyleyerek oradan el çekmesini rica eylediyse de, Fatih dinlemedi. Bu madde, adı geçen Sultan'la Hasan Beg arasında gerginlik meydana getirmesine sebep oldu. Hasan Beg, Osmanlı topraklarına sarkıntılığa ve Fatih'le savaşmak üzere asker toplamaya başlamakla beraber Trabzon'dan el çekmesini tekrar tekrar Fatih'ten isteyince isteği kabul edildi.

Mezkur 871/1467 senesinde Karakoyunlu Cihanşah, Diyarbekir'i almak fikriyle Azerbaycan'dan kalkıp Muş ovasına geldiğinde Hasan Beg kendisini karşıladı. Yaptıkları muharebede Cihanşah öldürüldü ve askeri hezimete uğramakla Azerbaycan ve çevresi Hasan Beg'in eline geçti (309). Hasan Beg'in böyle birdenbire parlaması Timur'un torunu Ebu Said Han'ın gözüne batmakla 872/1468 tarihinde üçyüzbin askerle Semerkand'dan Hasan Beg'in üzerine doğru yürüdü.

(307) Burada bir şey yapmadı deniliyorsa da **Nuhbe** Hasan beg tarafından öldürüldüğünü söylüyor ki, yukarıda yazılmıştır.

(308) 120. sahifede İmam Abdullah'ın Hasankeyf'in karşısında türbesini, kubbesini bu Halil'in tamir ettiği ve Halil vefat tarihi 883/1478 ve türbe ve kubbenin tamiri tarihi ise 898/1493 olduğu ve iki tarih arasındaki farklığın gerçek yönüyle izah edilemediği gösterilmiştir.

(309) **Nuhbe**'nin rivayeti başka bu başkadır. Hangi biri doğru malum değildir.

Hasan Beg, Karakoyunluların iki tarafa da olan düşmanlığını ve kendinin Timur'un hanedanına eski bağlılık ve itaatını yazdığı mektubla Ebu Said Han'a beyan ve Azerbaycan'ın kendi elinde kalmasını rica ettiyse de, Ebu Said Han; "Askerimiz Kürdistan sınırına girdikten sonra cevap veririm" deyip Hasan Beg'in elçisini kovdu. Ebu Said Han, Şirvan sınırında olan Mahmadaâbâd'a geldiğinde Hasan Beg askeri kuvvetle Irak, Horasan yollarını tuttu. İhtiyaçların, erzakin gelmesine mani olmak suretiyle Ebu Said Han'ın maiyyetindeki askerin idaresini güçleştirdi. Meydana gelen savaşlar neticesinde Ebu Said Han'ın askeri bozuldu, kendi esir oldu. Hasan Beg, Ebu Said Han'ı Semerkand'a iade etmek istedi. Fakat verdiği mağrurane cevabı unutulsa bu defaki felaketi Ebu Said Han'ın unutamayacağını bazı hayirsevenleri tarafından ihbar edilmesi üzerine Ebu Said Han'ı idam eyledi (310).

- 129 Hasan Beg, Cihanşah ve Ebu Said Han gibi kuvvetli iki büyük padişahı yuttuktan sonra muazzam yüksek sadasını her tarafa aksettirdiğinden 873/1469 senesinde saltanat ve istiklâlini ilân etti ve paytahtını Diyarbekir'den Tebriz'e taşıdı ve Diyarbekir valiliğine oğlu Yakub Beg'i tayin etti.

Hasan Padişah, Osmanlı topraklarına taarruz için aramakta olduğu vesileyi, Osmanlı Devletine düşman olan Karaman Beglerini tahrikte bulduğundan ve Karaman Beg'leri de buna aldandıktan dolayı, netice itibariyle Fatih Sultan Mehmed'in askeri ezici gücüne karşı perişan oldular (311).

Hasan Padişah, Karamanlıların intikamını almak üzere Vezir-i Azam-ı Emir Beg ve Yusuf Şah maiyyetlerinde Sivas'a, Amasya'ya doğru gönderdiği kırkbin mevcutlu bir ordu, Osmanlı topraklarının bazı yerlerini yağmalamaya koyuldular. Karaman hakimi, Şehzade Mustafa'nın Konya sahrasındaki savaşta gösterdiği kah-

(310) İdamına dair **Nuhbetü't-Tarih**'in gösterdiği sebep daha makul görünüyor ki 117. v 118. sahifelerde yazılıdır, El-İlmüindellâh (doğrusunu Allah bilir).

(311) İstanbul'daki meşhur Mahmud Paşa camii şerifi bu şehid, said, doğru sözlü paşanın kıymetli eseridir. Allah rahmet eylesin.

ramanlık İran, Karaman askerlerini darmadağan edince Hasan Padişah'ın büyük bir savaş hazırlığına başladığını Hazreti Fatih işitti. Murat Paşayı büyük bir askeri kuvvet ile karşısına gönderdi. Murad Paşa, Fırat nehrini geçmesiyle beraber Hasan Padişah'ın hilesi ve tuzağına düştü. Hezimete uğrayarak öldürüldü.

Fatih Sultan Mehmet Han, bu elim olayı işittiginde bizzat intikam almaya kalktı ve Anadolu tarafına geçip Hasan Padişah'ın üzerine hücumla geçti. Hasan Padişah büyük bir ordu ile karşı geldi. 16 Rebiulevvel 878/13 Ağustos 1473 günü Tercan'da kanlı, canlı bir harb yaptılar. Şehzade Mustafa'nın aslan gibi bir hamlesiyle Hasan Padişah ve müttelikleri Karamanzâde İshak Beg vs. kaçtılar. Hasan Padişah'ın oğlu Zeynel Beg öldürüldü.

Hazreti Fatih, Sadrazam Mahmut Paşa'nın görüşü doğrultusunda takip etmeyerek döndüler. Mahmut Paşa'nın hayrı isteğinden dolayı bu tensibini bazı haset erbabı, Hasan Padişah'a beslediği taraftarlıktan ileri geldiğini ileri sürerek, Fatih hazretlerini kızdırmaları üzerine, özü doğru, sözü sağ, tok olan biçare hasletleri övülmeğe değer Mahmud Paşa şehid edildi.

- 130 Hasan Padişah, 1 Şevval 882/1 Ocak 1477 tarihinde vefat etti. Uğurlu Mehmet, Maksut Beg, Zeynel Beg, Halil Beg, Yakub Beg, Yusuf Mirza, Mesih Mirza adlı yedi oğuldan Uğurlu Mehmet ve Maksut Beg babalarının sağlığında (312) ve Zeynel Beg Tercan Muharebesinde vefat etmişlerdi. Hasan Padişah öldüğü zamanda Halil Beg Fars, Yakub Beg Diyarbakir, Mesih Mirza İsfahan, Yusuf Mirza Bağdat valisi idiler. Sultan Halil, babasının öldüğünü haber almasıyla Tebriz'e gitti, saltanat tahtına oturdu. Zaten kötü olarak bilindiğinden derhal kardeşi Maksud'un canına kastederek öldürdü. O sırada Tebriz'de bulunan diğer biraderi ve Diyarbakir valisi Yakub Beg, korkusundan anasıyla beraber Diyarbakir'e döndü.

(312) 121. sahifede yazıldığı üzere Maksut Beg'i, Sultan Halil tahta oturmasıyla hapis hanece öldürdü. Tarihçe ise bu sahifenin üçüncü satırında babasının hayatında öldüğünü ve yedinci satırda Sultan Halil tarafından öldürüldüğünü söylüyor. Araştırılmalıdır. Herhalde Sultan Halil tarafından idam edildiği doğrudur.

Devlet erkânı, asker, ahali az zamanda Sultan Halil'in çirkin eşsiz hallerinden nefret ettiler. Yakup Beg'in padişah olmasını arzu ederek bu maksadın meydana gelmesi için onunla haberleşmeye başladılar. Bu esnada Sultan Halil'in amcası oğlu Murad Beg'in Kürdistan taraflarında saltanat davası ile isyanı üzerine Sultan Halil, onun çıkardığı karışıklıkları defetmek için Tebriz'den hareket ettiğinde Yakup Beg kaçarak Tebriz'e gitti. Hekesin kabul etmesiyle saltanatını ilan etti. İki taraf Hoy Irmağı kenarında muharebe ederken Sultan Halil vurularak öldürüldü. Saltanatı altı ay devam etti.

Sultan Yakup 883/1478 senesinde padişah olunca Diyarbekir valiliğine emirlerinden Süleyman Beg'i tayin etti. Bu sırada Şam'da emiru'l-umera (baş komutan) olan Yasin Beg askerle Diyarbekir'e hücum etti. Sultan Yakup bunu savuşturmakla uğraşırken emirlerinden Bayındır Beg (313) muhalefet bayrağını açtı. Sultan Yakup Save şehri yakınında Bayındır Beg'le harbederek vücudunu ortadan kaldırdıktan sonra bu kere Hasan Padişaha akrabalığı olan Safevi Şeyh Haydar isyan meyhdanına atıldı.

893/1488 tarihinde Diyarbekir valisi Süleyman Beg'in komutasında gönderilen askere Şeyh Haydar mukabele ederken öldürüldü ve oğulları Ali ve Seyyid İbrahim (314) ve İsmail İstahir kalesine hapsedildi. Sultan Yakup da bir müddet deveren sürdürdükten sonra 896/1491 senesi Sefer ayında ahiret alemine göçtü. Hükümdarlık müddeti onüç senedir.

Akkoyunluların bir takımı adı geçen Mesih Mirza'yı ve Atabeg Sofi Halil ile taraftarları da Sultan Yakub'un oğlu Baysungur Mirza'yı padişah yapmak istediler. Bunun için aralarında büyük bir muhalefet kapısı açıldı. Yaptıkları kavgada Mesih Mirza ile Bayındır

(313) Çermik ile Siverek arasına düşen ve Çermik'e tabi ve dört saat uzaklığında olan Bayındır Köyü, ya bu Bayındır'ın ya da Bayındırilerden diğer bir adamın yapımasıdır ki, o isimle biliniyor.

(314) Gerek **Nuhbe** gerek **Ümmü'l-İber** bu İbrahim'den bahsetmiyorlar.

dırılırların bir takımı öldürölmekle ve diğerlerinin herbiri bir tara-
fa kaçmakla taht-ı zerrin-i saltanat (hüküm darlığın altın tahtı)
Baysungur'a nasib oldu. Bundan sonra Atabeg Sofi Halil idare
dizginlerini eline aldı, azametini her tarafa göstermeğe başladı.
Diyarbakir valisi Süleyman Beg, hem Sofi Halil'in can düşmanı
hem de Atabeglik makamının rakibiydi. Sofi Halil etrafa yapılan
tek başına hakimiyet ve istiklalinin parlaklığına dayanamadığından
Diyarbakir'de topladığı büyük bir orduyu yanına alarak yüzü-
nü Tebriz'e doğru çevirdi. Baysungur ve Sofi Halil Karşı çıktılar-
sa da Gence'de hezimete uğradılar ve Sofi Halil öldüröldü.

Süleyman Beg, Baysungur Mirza'ya itaatle saltanat makamın-
da kalmasını kabul etti. Lakin Akkoyunlu taifesi, Sultan Halil za-
manından beri Alıncak kalesinde hapsedilen Hasan Padişah'ın
torunu Rüstem Beg'i idareye geçirmeyi kararlaştırdılar ve Rüs-
tem Beg'i getirmek üzere emiru'l-ümera Ebye Sultanı Alınacak'a
gönderdiler. Rüstem Mirza hapisten çıkmasıyla başına çok halk,
asker toplandı. Süleyman Beg, Sofi Halil'in ölümüyle istiklal ba-
na kaldı diyerek Sofi Halil'in debdebesine azametine varis olma-
yı hülya ederken Rüstem Mirza ile harbetmeyi arzu ettilerse de
karşı koymaya güçleri yetmediğinden Bay Sungur, kayınbabası
Şirvan Şah'ın yanına, Süleyman Beg de Diyarbakir'e kaçtılar. Se-
ne 898/1493.

Süleyman Beg, önceleri Diyarbakir eşrafından Dâne Halil
Beg'in kardeşi oğlunu idam etmişti. Tabi olunan hakimiyetinin
nazardan düşmesi halk yanında itibar ve nüfuzca düşmesine se-
bep olduğundan Diyarbakir'de bulunan Hüseyin Beg hamamın-
da (315) yıkanırken Halil Beg'in oğlu Ali Beg tarafından öldüröl-
dü. Bu olay Tebriz'de duyulunca saltanat makamında sevince

(315) Bu hamam Diyarbakir'de Gavur Meydanı denilen yerdedir ve enkazı halen mev-
cut olan harabe hamamdır. Ve nüfusca mahalle adı da Hüseyin Efendi Mahalle-
si'dir.

sebepler oldu ve Diyarbekir valiliğine Hasan Padişah'ın kardeşi Kasım Beg tayin edildi. Sene 898/1493 (316).

Nusaybın Yolu

- (316) İşte tarihçe, Kasım Beg'in ki sonradan Kasım Padişah ünvanını almıştır. 898/1493 senesinde Diyarbekir'de vali olduğunu söylüyor. Nühbetü'l-Tarih ve **Ömmü'l-İber** ise 120. sahifede 883/1478 senesinde Sultan Halil'i devlet erkanı tahttan indirip Kasım Beg'i oturtmak istedikleri zaman Kasım Beg'in Mardin, Diyarbekir idareleriyle yetinerek reddettiğini ve 122. sahifede beyan edildiği ve Kasım Beg'i 903/1498 senesinde Fars valisi göstererek erkanı devletin idaresinden memnun olmadıkları Sultan Ahmet'le harbetmek için bir rivayette amcası oğlu Eybe Sultan'ı ve diğer söze göre Kasım Beg'i davet ettiklerini söylüyorlar ki aradaki telif mümkün olmayan farklılık meydandadır. Bir de tarihçe, Kasım Beg'i, Hasan Padişah'ın kardeşi olarak gösteriyor ki yanlıştır, amcasıdır. Delilleri yukarıda yazılmıştır.

K) NUSAYBİN İDARESİ

132 Nusaybin, pek eski meşhur bir şehirdir. Frenklerce adı "Me-bin"dir. Hicretten evvel Eşkiniyan (317), Ebkar hükümetlerinin başkentiydi. Umumi halleri aşağıda el-Cezire bahsinde yazılıdır. Şimdi burada münasebetle hicretten sonra olan hallerinden, hususî iradesinden bahsedilecektir. Şöyle ki; Vaktiyle büyük, mamur ve etrafı sur ile çevrili Nusaybin zamanın değişmesiyle bugün çok küçülmüş ve eski muhteşem eserleri harab olup gitmiştir. 300/913 senesinden önce 380/990 tarihine kadar Al-i Hamdan ve 380/990'dan 489/1096 yılına kadar da Beni Akil (Ukeyl) ve 489/1096'dan 507/1113 senesine dek dahî Selçuklu Sultan Berkuyarik komutanlarından Kurbağa, Türkmen Musa, Şemsüdevle Çökürmüş, Melik Cavli, Emir Mevdud Tantâş ve 507/1118'den 660/1262 tarihine kadar da Atabeglerden Zengiler idaresinde bulunan Musul'a bağlı olduğundan Zengiler tarafından gönderilen adamlar hâkim tayin edilmiş ve bir çok dehşetli muharebelere, olaylara sahne olmuştur. Ezcümle (318). 355/966 senesinde Rumlar Nusaybin'i yağmaladı. 578/1182 tarihinde meşhur sultan Selahaddin Eyyubi, Nusaybin'i Zengilerden aldı. Al-i Hamdan'dan Ebilheca'yı hakim tayin etti. Ve çok sürmeden ahali onun zulmünden şikayet etmeleriyle azletti. İdaresini tekrar Zengilere verdi. 594/1198 senesinde Zengilerden

(317) Bu kelime diğer nüshada Erşakiyan şeklinde yazılmıştır. (B.Z.)

(318) 318/930 senesinde Babu'r-rum ile Babu's-şarki ahalsi arasında büyük bir fitne koptu, savaş oldu, çok adam öldürüldü. O sırada işleri güçleri yaratılıştan yağmacılık olan çöl sakini Araplar, fırsat ganimettir diyerek içeri girdi, dükkanları yandırdılar. Biçare ahilinin ve o günlerde Nusaybin'e gelen Şam kafilisinin mallarını yağma ve pek çok insanı ekmeğe muhtaç eylediler. **İbnu'l-Esir**, C. 8. S. 70.

Kutbeddin Muhammed b. İmaduddin hakim iken amcası oğlu Musul meliki Nureddin Arslanşah b. Mesud Nusaybin'i sardı, Kutbeddin Muhammed'den aldı.

Kutbeddin Muhammed, Şam'daki el-Melik el-Adil Seyfeddin Ebubekir'den yardım istedi. Adil geldi; Nureddin Arslanşah sıkı-turmaktan vaz geçti. Kutbeddin Muhammed tekrar aldı. Bilahere Sincar'a, Tell-i'Affar'a malik oldu. 600/1204 senesinde kendine ait beldelerde işaret edilen Melik Adil namına hutbe okuttu. Melik Adil'in amcası oğlu olan adı geçen Nureddin Arslanşah bunu işitmesiyle hiddetlenerek geldi, Şaban ayının sonunda Nusaybin'i tekrar askerle kuşattı. Kutbeddin de kaleye kapanarak Melik Adil'in oğlu Ahlat ve el-Cezire hakimi Melik el-Eşref Musa'dan ve Meyyafarikin sahibi Melik el-Evhad'dan medet istedi. Bunlar geldiler, Nureddin Arslanşah'la Buşre köyünde savaştılar. Nureddin Arslanşah kırıldı, Musul'a kaçtı. Beraberinde dört kişi kalmı-tı. 605/1208 tarihinde Melik Adil, Kutbeddin'in elinde olan Nusaybin'i, Sincar'ı, Habur şehirlerini muhasara etti. Sonra banşu-lar. 606/1209 senesinde tekrar geldi, Nusaybin'i Kutbeddin'den aldı. Kutbeddin'in elinde yalnız Sincar kaldı. Kutbeddin 616/1219 senesinde vefat etmesiyle saltanat yeri olan Sincar Melik el-Cevad Yunus b. el-Mevdud'a verildi.

637/1240 ve Ebu'l-Fida'ya göre 638/1241 senesinde Musul Meliki Bedreddin Lu'lu Sincar'ı Melik el-Cevâd Yunus'tan aldı. Melik el-Cevâd da Akka'ya giderek Firenklere iltica etti. Amcası oğlu Şam hükümdarı Melik Salih, Firenklere verdiği mal mukabi-linde Melik Cevad'ı aldı, boğdu. Bu senede Hârezmilerle Hasar-
134 keyf hakimi Melik Muazzam Turanşah arasında harp olarak Hâ-rezmiler Turanşah'ı esir, Nusaybin'i, Dara'yı elde ettiler. Musul hakimi Bedreddin Lu'lu, gelip ikisini de geri alıp Turanşah'ı kur-tardı ve hakkında iyilik ve ikramda bulundu 637/1240 tarihinde Haleb meliki Melik el-Nasır Yusuf b. el-Melik el-Aziz Muham-med'le Musul meliki adı geçen Bedreddin Lu'lu kırıldı, askeri tec-hizatı ganimet olarak alındı. Melik en-Nâsır üç ay kuşatmadan sonra Nusaybin'i, Dara'yı aldı, tahrib etti. 580/1184 tarihinde Nusaybin'e uğrayan meşhur seyyah İbn Cübeyr, yazdığı Rihle'de

(seyahatnamede) Nusaybin'i, zahiri genç, parlak, batını ihtiyar manzarası hoş, önü arkası zümrüt döşemesi denmeye layık yeşilliklerle, çiçeklerle süslü, bağı bahçesi çok, meyvesi bol, geniş safa yeri olarak övmüştür ve bir camii, ve camiin yanında iki su havuzu, iki musluğu, iki medresesi ve bir hastahanesi ve ortasından geçen nehrin üzerinde taştan yapılmış metin (sağlam) köprüsü ve Musul hükümdan Atabeglerden İzzeddin Mesud'un Kardeşi Muinuddin İbn Kutbeddin Mevdud'un orada hakim olduğunu da söylüyor.

729/1320 senesinde yine bu Nusaybin'e gelen diğer Seyyahı meşhur İbn Batütâ da kendi **Rilhe'sinde** Nusaybin'i fevkalade tavsif ediyor ve orada benzersiz gül suyu çıkarıldığını beyan ettikten sonra büyük mescid'in ve değirmenlerin ve hastahanenin mevcut ve ahalinin salah ve din ve doğruluk ve emanet sahibi olduğunu yazıyor. Hatta muhterem, felah sahibi bu iki seyyah, meşhur şair Ebu Nuvas'ın insanlar arasında dilden dile dolaşan Nusaybin hakkındaki medhini içine olan beytini şahit göstererek söylemişlerdir. Zikri yukarıda geçen Hille'li şair Safyuddin'nin Divanı'nda da 93. sahifede bir kıta vardır ki manasından, Nusaybin'in önünde geceleri mehtap ve gündüz, sabah ve akşam zamanları kayıklarla gezilen göl olduğu anlaşılıyor. Bu gölün Nusaybin'le Kamışlı arasındaki vadide akmış olduğu bugün mevcut asarından anlaşılır. İşte Nusaybin şehri yerinin letafeti, suyunun çokluğu sebebiyle her tarafının daima çimenlerle, çiçeklerle süslü olması yüzünden şairlere bir övgü zemini ortaya koymuştur.

İslah ve yok edilmesi mümkün olan etrafındaki bugün mevcut bataklık ve pirinç suları sızıntıları, su ve havasını bozmuştur. Nusaybin'de şimdi mevcut olan kışlayı, Mısırlı İbrahim Paşa ile Nizipte harbeden Hafız Mehmet Paşa bir buçuk senede inşa ve Recep 1253/Ekim 1837 ayında bitirmiştir. Kışla civarına düşen ve kısmen harabe ve minaresi tamam olarak duran cami-i şerifi Osmanlı Sultanlarının onikincisi Sultan üçüncü Murad zamanında Meyyarfârikin beglerinden ve Mervani sülalesinden Behlul Beg b. Elvend Beg'in 996/1588 tarihinde inşa ve bilahare Şaban b. Abdullah adlı hayırseverlerden biri de tamir ettiği minarede yazılı

olan kitabe ile sabittir. Kitabenin bir kısmı yok olduğu cihetle okunamamıştır. Okunan kısmı budur :

ve aşağıdaki diğer kitabe de, (عمر بن الخطاب بن عبد الله
عمر بن الخطاب بن عبد الله)

Bu Behlul Beg'in Meyyarfarikin'de de camii var. Meyyarfarikin'e ait bahiste tafsilatıyla yazılıdır.

136 Nusaybin'indeki dört adet dikili taş altışar zira uzunluğundadır. Kasabanın önünde akan Çaça nehri üzerinde pek çok antika eserlerin binası göze çarpar. Nusaybin'le Mardin arasında ve her ikisine altışar saat mesafede olan Dârâ namındaki köyde hayli harab eserler vardır. Meşhur İskender ile Dârâ'nın savaşı buraya yakın ve bugün Savur kazasına bağlı ve eski zamanlarda sağlam, dayanıklı bir şehir olduğu mevcut kalesinden ve diğer eserlerinden anlaşılan "Erbil" isimindeki köyün ön tarafındaki büyük sahrada meydana gelmiştir. Bu Erbil köyünün uzun müddet harab kalması tarihçiler arasında iştihar edememesine (meşhur olmamasına) sebep olmuştur. Musul'a tabi olup Osmanlılar zamanında kaza merkezi olan diğer Erbil'in şöhretinden dolayı bir çok tarih kitaplarında adı geçen savaşın bu Erbil civarında meydana geldiği yazılıdır ama Allahu A'lem yanlıştır. Madem ki Dârâ denilen köy eskiden bir güzel şehir olduğu mevcut eserlerin enkazıyla ortadadır. Ve yanında da Erbil namında eski bir şehir ve kale ve civarında geniş bir meydanlık vardır. O savaşın o meydana olduğuna kuvvetli bir delil kabul edilir. Haleb vilayetinin Kameri 1316/1898 Salnamesi'ndeki bu muharebenin İskenderun kazası sınırları içindeki Ayas namındaki yerde meydana geldiği yazılmıştır ki, taaccub etmeye ve araştırılmaya değer bir konudur.

Mezkur Dârâ köyü civarında Kalenderân adıyla bilinen büyük bir köşkün yıkılmış olan izleri görülmektedir ki, taşları üçer metre ve metreküp şeklinde ve kemer ayakları sanatlı, bir çok kazılı nakışlardan ibarettir. Bu köşkten başka üç saat ötede ve Serçinar köyü yakınındaki bir harab köşk dahi vardır. Bunun büyüklüğü Kalenderan'dan daha fazladır. Binasının yüksekliği altı, yedi saat uzaklıktan görünür. Nusaybin'e dair elde edilen malumat bundan ibarettir.

L) SİNCAR İDARESİ

Sincar dahi pek eski bir şehirdir. Vaktiyle Mardin idaresi altında bulunduğu cihetle ondan da bahsetmek uygun görüldü. Bu da sıra ile Al-i Hamdan'ın, Mervanilerin, Abbasilerin, İlhanilerin, Al-i Buveyh'in, Artukluların, Zengilerin, Selçukluların, Beni Akil'in, Eyyubilerin, Karakoyunluların, Akkoyunluların, Safevilerin, Osmanlıların idaresine geçmiştir. Şimdi Irak hükümeti elindedir.

- 137 579/1183 senesinde Sincar idaresi, Selâhaddin Eyyubi tarafından İmaduddin Zengi b. Kutbeddin'e verildi. Sonra da Nusaybin'i, Habur'u, Rakka'yı ele geçirdi. Adil, mütevazî, temiz, namuslu bir zattı. 594 Muharrem/1197 Kasım'ında Sincar'da vefat etti. Yerine oğlu Kutbeddin Muhammed oturdu. Mezkur senenin Cumadilahire'sinde Nureddin Arslanşah b. Mesud Mevdud Nusaybin'i yukarıda yazıldığı üzere elinden aldı. Ama askeri orada hastalandı. Kendi de barınamayıp Ramazan'da Musul'a gitti. 616/1219 tarihinde Kutbeddin ölmesiyle yerine oğlu İmaduddin Şahenşah geçti. İki üç ay sonra idaresi altında olan Tell-i Affar'a gitti. Kardeşi Ömer, bazı adamlarıyla gelip biçareyi öldürdüler. Ömer de Sincar'a sahip oldu.

637/1239 senesinde Eyyubilerden Meliku'l-Cevad Yunus b. Mevdud elinde iken Musul Meliki Bedreddin Lu'lu zaptetti. 659/1261 tarihinde Melik Muzaffer b. Lu'lu hakim oldu. 711/1311 senesinden sonra Mardin hakimi Artuklu Melik Salih b. Melik Mansur'un idaresine geçti. Bu Sincar geniş bir ovanın üzerinde ortasında ve yarım saat yüksekliğinde olan dağın adıdır. Uzunluğu oniki saat kadar devam eder. Birisi kible, diğeri kuzey adıyla anılan iki tarafı vardır. Kuzey tarafında dokuz, kible tarafında sekiz, toplam yirmibir köyü içine alır. Kuzey tarafındaki, Bekran, Yusufan, Kendikli, Alidünya, Fıkra, Ömeran, Mahrese, Külekler, Derice, Semuka, kible tarafındaki, Mehrikan, Aynulga-

Diyarbakır Yolu

zal, Kabus, Kabire, Saydale, Kiran, Hatuniyye'dir. Kuzey tarafında Atabeg meliklerinden Şerefeddin'in ve Rumi Aziz'in türbeleri mevcuttur.

- 138 Kuzey tarafında akan su gayet saf ve leziz olup, vaktiyle su almak için kazılmış kuyulardan çıkmıştır. Dağın eteginde, göçebe Yezidi, Samuka aşiretinin suları, dağın nihayetinde de ve kuzey tarafında diyar adı verilen bir su akar ki, iki değirmen dönderir. Bundan üç saat ötede ve kible tarafında yine Yezidilerden Kabran aşiretinin oturdukları Sebkinе namındaki yerde bir değirmeni idare eder su vardır. Bu köylerden Beled adlı kaza merkezidir. Burada zamanın geçmesiyle bozulmuş pek çok gehriz bulunur ki, Beled'e dört, Sekine'ye üç saat uzaktır. Bu Beled köyü, Atabegler zamanında Melik Şerefuddin'in hükümet merkezi olarak otuzbeşbin haneyi içinde bulunduran büyük bir saltanat merkezi, bir güzel şehir olduğu tarihi malumatla ve bugün mevcut yapılmış eserleriyle sabittir. Hatta Musul'da Nureddin Şehid'in yaptırdığı Ulu Camii halen mevcut, iki yollu minaresi gibi mezkur Beled karyesinde mevcut ve harab olmuş bir minare de Küfi hatıyla "Abdullah" kelimesi duruyor. İki saat ötede bulunan harabe

bir hanın kapısı halen hayret veriyor. Bu kapının iki tarafında birer yılan, ağzı açık ikisinin de ağzına elindeki oku birer Zengi Beg soktukları şekli ve (مالك رباب اسم شهنشاه اعظم) kelimelerine kadar Arapça yazısıyla taşa yazılmış bir satır ibare okunur. Bu Beled'de dört değirmen çevirir su ve beş gehriz vardır. İmam Musa Kazım Hazretlerinin temiz sülalesinden Erzekir ile Şeyh Süveyd en-Ne-cârî ve Şeyh Ali b. Ali Vehab namlarındaki aziz zatların tek türbeleri bu köy civarında mamur olarak duruyor. Hatta bu Erzekir Hazretlerinin türbedan yanında olan ve Osmanlı padişahlarının ondördüncüsü Sultan Ahmet Han tarafından verilen eski bir beratın (iltifat için verilen resmi kağıt) parçasında Beled şehrinin Rafi'i mahallesinde bulunan Erzekir Hazretlerinin türbedarlığı ibaresi yazılıdır ki, Beled köyünün vaktiyle büyük bir şehir olduğuna delildir. İsmi yukarıda geçen seyyah İbn Cübeyr, seyahati sırasında Sincar'a giderek bir gece dışındaki handa Diyarbekir, Haleb, Harran yolcularıyla yattığını ve o tarafta yol kesen Kürt'lerden sakınmak üzere dikkat içinde olduklarını ve cami içinde oturan ehl-i zühd ve tasavvuftan bir zatla görüşüğünü ve İbn Batû-tâ merhum da, bu şehrin meyvesi, ağaçları, bahçeleri çok, nehirleri çeşitli ve bir dağ üzerinde kurulu ve Berke isminde meşhur bir camii olup evliya büyüklerinden Abdullah adlı birini orada gördüğünü seyahatnamelerinde söylüyorlar. Bu Sincar 511/1117 senesinde gelen büyük bir selden hayli zarar görmüş-tür (319). Bahâ lakabıyla meşhur Ebu's-Se'adat şair Yahya b. Musa Sincar'lıdır.

622/1225'de Sincar'da vefat etmiştir. Şair Safyuddin Hallî'nin Sincar'da ölen Baş Kadı Şemseddin b. 'Absun hakkında iki mer-siyyesi ve Sincar emiri Gıyaseddin Zekerıyya ile Mardin'in Fir-devs bahçesinde ve Melik Salih'in meclisinde buldukları za-man adı geçen emir Gıyaseddin'in kendisine iki mıtırıb'la (çalgı-cı) bazı hediyeler verdiğine ve onun medhine dair olan manzu-mesî divanında bulunmaktadır.

(319) Meryut-Tarih, S. 329.

M) CEZİRE-İ İBN ÖMER'İN (CİZRE) İDARESİ

Cezire'ye Cezire-i İbn Ömer derler. Bazı tarih, kurucusu Emevi meliklerinden Sertaci Ömer İbn Aziz'dir diyor. İbn Haldun, İbn Hallikân ise meşhur Haccâc Yusuf b. Ömer es-Sakafi veya Musul'a bağlı Berka'id ahalisinden olan Abdulaziz b. Ömer olma ihtimalini yazıyorlar. Bu şehir vaktiyle pek mamur ve meşhur ve alim ve şairlerin çıktığı bir yerdi. Ezcümle, 606/1209 ve 630/1233 tarihlerinde Musul'da vefat eden, **"Cami'u'l-Usul fi Ehadisi'r-Resul"** sahibi Mecdüddin Muhammed el-Esari, ve 637/1239 tarihinde Bağdat'ta ölen ve orada defnedilen bunların biraderi Ziyaeddin Nasrullah ve meşhur Hadis alimi Ebu İshak İbrâzi İbrahim b. Ahmed'in üstadı Ebu Arûbe el-Harrâni ve kıraat ilmine dâir olan **el-Dekâiku'l-Muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddeme** adlı kitabın müellifi Muhammed b. Muhammed İbn Muhammeed el-Cezeri ki, **Hısnu'l-Hasin min Kelami Seyyidi'l-Mürselin** isminde olan kitabı 22 Zilhicce 791/10 Aralık 1389 günü Şam'da bina ettiği Uktebu'l-Kenan medresesinde telif ve ikmal eylemiştir, bu Cezire'den çıkanlar birer irfan elmasıdır. 583/1187 senesinde vefat eden keramet sahiplerinden Ali b. Hattab b. Zaferu's-Şeyh ve son zamanlarda yetişen ediblerden Mellaye Cezeri ve Muiz-zuddevle Buveyh'in veziri Mihâb ile Abduddevle'nin medhedicisi Ebu Necib Şeddâd Tahir b. İbrahim dahi Cezirelidirler. İbn Batûtâ buradan geçerken bir çok yerinin harab olduğunu yalnız güzel çarşısı ve taştan yapılmış eski bir mescidi ve suru mevcut olduğunu söylüyor.

544/1149 senesinde Musul, Diyarbekir, Cezire hükümdarı olan Kutbeddin Mevdu b. İmaduddun'un veziri Cemaluddun Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Ebu Mansur İsfahani ki, cömertliği, ihsanı Horasan'dan Yemen hududuna kadar yayılmıştır. Ve iyi hal ile ve hayır hasenat sahibi olmakla meşhurdur. Bu Cezire kitasının şimdi önünde mevcut olup Deşt Köprüsü adıyla yad olunan büyük köprüyü yontma taştan yaptırmıştır. Buna benzer

Mekke-i Mükerrerme'de, Medine-i Münevver'de hayır için yapılmış eserleri vardır. 559/1164 tarihinde vefat ederek vasiyeti üzere cenazesi Mekke-i Mükerrerme'ye götürülüp Beyt-i Şerifi tavaf ettirildikten sonra Medine-i Münevver'de Ravza-i Mutahhan Seyyidu'l-Enbiya civarına defnedildiğini **Miratu'l-Edvâr, Müeyyidu'l-Fudala** tarihleri yazıyor. **Tarih-i Hamis**'in ikinci cildinin 366. sahifesinde işaret edilenin 558 Şaban/1163 Temmuz'unda ölecek Musul'da bina ettiği Rıbat'a gömüldüğü yazılıdır. İbnu'l-Esir mehum 11. cildin 115. sahifesinde 558/1163 senesinde hapsedildiğini ve 559/1164'da ecele kavuşmasıyla Musul'da büyük evlialardan Şeyh Fethi Beg yanına gömüldükten bir müddet sonra çıkarılıp Medine-i Münevver'de adı geçen Ravza-i Mutahhara civarına gömüldüğünü söylüyor. Bu doğru olacaktır.

141 Cezire, bir müddet Al-i Hamdan'ın (Hamdaniler) ve yine sırasıyla isimleri geçen devletlerin idaresi altına geçmiştir. 521/1127 senesinde Emir Berkuk'un köleleri hakim idiler. Bu senede Atabeglerden İmaduddin Zengi Cezire'yi sardı. Belde yakınındaki Zellâke mevkiinde ahaliyle savaştı. Onun askeri çok olduğundan ahali mukavemete gücü yetmediği için kaçtı. Kale (320) kale kapılarını kapattılar. Fakat kuşatmaya dayanamadılar. Nihayet ele geçireceğini anlayarak kaleyi İmadudin'e teslim ettiler. İmaduddin askeriyle içeri girdi. O gece Dicle Nehri Allah'ın emriyle öyle coştı ki, İmaduddin ve askerinin bulunduğu Zellâke mevkiini su aldı, kalenin altına kadar ulaştı. Eğer İmadudin ve askeri o gece orada kalsaydı askeriyle beraber boğulacaklardı. Ahali bu olayı İmaduddin'in iyi bir kişi olduğuna yorumladılar. İmadudin Cezire'yi aldıktan sonra Nusaybin'e döndü. O zaman Nusaybin Artuklu I. Hüsameddin Timurtaş'ın elindeydi, zaptetti. (321) 541/1146 tarihinde Fenek kalesi, Husameddin el-Kürdi el-Beston'un idaresindeydi. İmaduddin muhasara ettiği halde alamadı. 576/1180 tarihinde Seyfeddin Gazi-i Zengi hükümdar olup mezkur senede oğlu Şencerşah'a verdi (322). Bu Cezire 587/1191 senesine kadar mezkur Şencerşah'ın elinde bulundu.

(320) Bu kaleyi Melik Salih Necmeddin Eyyub 638/1240 tarihinde tamir ve sağlamlaştırmıştır.

(321) İbnu'l-Esir, C. 10, S. 220.

(322) İbnu'l-Esir, C. 11, S. 174.

yordu. Amcası İzzeddin Mesud, o sene kuşattı. Selahaddin Eyyubî'nin müdahalesiyle el çektî. 607/1201 tarihinde Eyyubilerden Melik Eşref Muzafferuddin Musa b. Melik Adil Seyfeddin Ebubekir'in idaresi altındaydı. 638/1240 tarihinde Melik es-Salih Necmeddin Eyyub sahip olup, 659/1261 senesinde Melik Mücahid İshak b. Lu'lu'nun idaresine geçti. Gerek bu İshak ve gerek kardeşi Sincar emiri Melik Muzaffer Ali, Mısır'a Melik Zahir Baybars'ın yanına gittiler, çok ikram gördüler. Mısır'ın bazı yerleri kendilerine verildi. Ondan sonra Cezire'ye nesepleri Halid b. Velid'de biten bir aile hakim olmuşlardır ki bunlara Azizân dahi derler.

Bunlardan ilk önce hakim olan Emir Süleyman b. Had'dir (323). Vefat ettiğinde Emir Hacı, Emir Abdülaziz, Emir Abdal adlı üç oğlunu bıraktı. Emir Abdülaziz Cezire hakimliğinde kalıp Emir Hacı Körkil (324), Emir Abdal Fenek (325) nahiyeleri begliğine gittiler. Emir Aziz vefat edince yerine oğlu Seyfeddin, sonra diğer oğlu Meccuddin geçti. Güzel bir idareye sahip olan Mec-

(323) Sahabe-i kiramdan Halid'in oğlu ve Diyarbekir'de kale camii yakınında medfun olan Hz. Süleyman hatıra gelmesin.

(324) Cezire dahilinde bir nahiyedir.

(325) Bu fenek, Dicle'nin doğusuna düşen gayet yüksek, sağlam bir kaledir. Üçyüz senesinden beri Beşnevi Kürdlerin elinde olup 572/1176 senesinde mezkur alleden İbrahim adlı biri emir idi. Bunun İsa isimli kardeşi, İbrahim'in yok olmasına fırsat aradı. Bir gün İbrahim'in ileri gelenlerinden İtma ve İkna ettiği bir adamın yardımıyla ve silahlı on kişi ile İbrahim'in kale üstündeki köşküne çıktı. İbrahim'in yanında kansı ile hizmetçisinden başka kimse yoktu. İsa, İbrahim'i tuttu hapsetti, üzerine iki nöbetçi koydu. Bunlar İbrahim'i korudular. Diğer kalenin damına çıktılar ve kaleyi ele geçireceklerine inandılar. Kale ile şehir arasında Dicle nehri vardır. Diğerleri bir yerde hapsedilen İbrahim'in kansı kaleye bakan pencerenin demirlerini çıkardı ki kendi adamlarını içeri alsın. Yanında ip olmayıp ham bez vardı. Bezleri yırttı, sağlam bir ip haline getirdi. Bu vasıta ile adamları olan on kişiyi içeri aldı. Meseleyi gizlice İbrahim'e anlatmak üzere bir bardak şerbet hizmetçisiyle İbrahim'e gönderdi. Hizmetçi şerbeti İbrahim'e sunarken durumu haber verdi. İbrahim de, adamları çoğaltınız tavsiyesinde bulundu. Hizmetçi döndü, on kişi daha yukarıya çektiler. Bunun üzerine İbrahim, nöbetçilere sataştı, yanına gelen adamlarıyla nöbetçileri öldürdü. Ondan kaleye çıkıp İsa'nın adamlarını katletti. İçlerinden biri kendine kaleden aşağı attı, paramparça oldu. İsa baktı ki kaleyi almaya muvaffak olamadı, savuşup gitti. İbrahim de yerinde kaldı. İbnu'l-Esir, C. 11, S. 166.

duddin'e de oğlu Bedreddin halef oldu. Bedreddin'in de vefatından sonra da Mir Abdal ve sonra oğlu İzzeddin parlak mülkü idare ettiler.

Meşhur Timurlenk ki bu çevreye geldi, Cezire'yi yıktı. Mir İzzeddin gizlenmeğe mecbur oldu. Timur gittikten sonra yerine döndü. Çok sürmeden ölmesiyle yerine diğer oğlu Mir Abdal oturdu. Ömrü vefa etmediğinden idare nöbeti oğlu Bedir'e geldi. Bedir de nöbetini savdı. Oğlu Şeref, Şeref'ten sonra diğer oğulları İbrahim ve Kel Mehmet sıra ile idareciliğe geçtiler.

143 Kel Muhammed zamanında Akkoyunlu Hasan Padişah Cezire'yi istilâ ettiğinde Kel Muhammed'i ve kardeşleri Mir Muhammed'i ve Ali Beg'i tutup Irak'a gönderdi. Cezire hakimliğine de Bayındırlı Beg'lerden Çelebi isminde birini tayin etti. Bir müddet sonra Irak'ta olan Begler geldiler, Cezire'yi Akkoyunlulardan aldılar. Safevi Şah İsmail bu çevreyi ele geçirdiği zaman Cezire'ye asker sevketti. Ama alamadı. Bilahere bu kıtanın begleri Şah İsmail'in yanına gittikleri zaman Ali Beg de gitmiş diğerleri gibi zincire vurulmuştu.

Bütün emirler fırsatı bulup hapisten çıktıkları sırada Ali Beg de çıktı. Cezire'ye geldi, Acemleri oralardan kovdu. Ve Yavuz Sultan Selim Han'ın bargâhına (saray) iltica ettikten sonra hükümdarlık tahtını oğlu Bedir'e terk etti. Bedir Beg, Kanuni Sultan Süleyman'ın beraberinde Irak seferinde bulundu, güzel hizmet gösterdi. Fakat bazı sebepten dolayı idarecilik elinden alındı, kardeşi Nasır Beg'e verildi. İki sene sonra yine kendine verilerek Nasır Beg de Tur (326), Heysem (327) nahiyelerine tayin edildi. Sonra bu nahiyeler de Bedir Beg'e verildi.

Bedri Beg yetmiş sene imaret sürdükten sonra doksan yaşında vefat etti. Yerine oturan oğlu Mir Muhammed, 986/1578 tarihinde İranlılarla olan savaşta şehid oldu. Bunun makamına da oğlu diğer Muhammed geçti. Beş sene sonra ölmekle amcası oğlu Nasır Beg b. Şah Ali Beg ve Mir İzzeddin b. Kel Muhammed ve Mir Abdal'ın oğulları Mir Muhammed, Mir Şeref birbirini takiben hakim oldular.

(326) Midyat kazasıdır.

(327) Bu da o tarafta bir yerdir.

N) RA'SU'L-'AYN İDARESİ

144 Rasul'-Ayn vaktiyle pek muhim ve şen bir şehirdi. Rumlar zamanında başkent dahi olmuştur. Zikri yukanda geçen İbn Cübeyr seyahatnamesinde, Rasu'l-Ayn'ın, bağlı, bahçeli ve içinde iki nehir akar olup sağ tarafındaki nehrin hizasında gariban ve dervişler için hangâh'ı (barınak) ve sol tarafındaki nehirden alınan cedvel üzerinde helaları, değirmenleri ve hangâha yakın bir medresesi ve bir hamamı ve önünde ve arkasında dolaplarla sulanan bostanları ve şehir başında eski ve memleket içinde yeni iki cami-i şerifi olduğunu çok medh ederek söylüyor. Burası sıra ile isimleri yukanda geçen meliklerin eline geçmiştir. Şimdi o binalardan eser yoktur. Şimdi şehir, demiryolunun güneyinde kaldığı için Fransızların idaresi altındadır (328).

Hattın kuzey tarafı Türkiye hükümetine ait olarak bir müddet kaymakamlıkla idare olunduysa da bilahere nahiyeye değiştirildi. Bu şehrin etrafında isimleri tarihlerde yazılı bir çok kaleler vardır. Ama hep yıkılmış ve içlerinde kimse bulunmamaktadır.

Bu şehir bir zamanlar Artukluların eline geçmişti. Hatta 569/1174 senesinde Kutbeddin İlgazi sahip idi (329). Sonra Eyubilerden el-Melik el-Afdal b. Selâhaddin aldı. 599 tarihinde kardeşi el-Melik el-Adil zaptetti. Habur nehrini teşkil eden su, bu şehirdeki sudur. 1287/1870 tarihinde Rusya'dan hicret eden Çerkesler, Çeçenler bu Rasu'l-Ayn'da iskân edildiler. Halen de orada oturuyorlar. Bir vakit Mardin'e tabi kazaydı. Sonraları Zur sancağına bağlandı.

(328) Şimdi Suriye sınır içindedir (B.Z.).

(329) İbnu'l-Esir, C. 11. S. 155.

O) SAFEVİ DEVLETİ ZAMANI

145 Şah İsmail, adı yukarıda geçen Şeyh Haydar b. Şeyh Cüneyd b. Şeyh İbrahim b. Şeyh Safyuddin Erbilî'nin oğludur. Şeyh Safyuddin, İmam Gazzali'nin talebelerindedir. İlmî, şeyhiyeti, adabî ondan okumuştur. Vefatından sonra oğlu ve torunları bir-biri arkası şeyh olmuşlardır. İçlerinden Cüneyd'in başına çok insanlar toplandı. Kendi saltanat davasına düştü. O zamanda Tebriz'de padişah olan Karakoyunlu Cihanşah b. Kara Yusuf, bunun kötü fikrini anlamasıyla müridleriyle beraber Erbil'den sürdü. O da Diyarbakir'de hükümdar olan Akkoyunlu Hasan Padişah'ın yanına gitti. Hasan Padişah, Cihanşah'ın aksine Cüneyd'e değer verdi, ikramda bulundu ve bacısı Sitte Hatun'u ona verdi ve kızı Halime'yi oğlu Haydar'la evlendirmek suretiyle ikisini de sevindirdi. Cüneyd, bir müddet Diyarbakir'de kaldı. Sonra ki Hasan Padişah Tebriz'de de müstakil padişah oldu, Cüneyd vatanını arzu etti. Hasan Padişah da ailesiyle beraber onu Erdebil'e gönderdi.

Adı geçen Sitte Halime, Şeyh Haydar'dan Şah İsmail'i 890/1485 senesinde Erdebil'de doğurdu (330). Şeyh Cüneyd ölmesiyle şeyhlik makamı oğlu Şeyh Haydar'a geçti. İnsanlar kendine teveccüh ederek şöhreti, şanı yükseldi. Halka benzememek için kendiyile müridlerinin elbisesini değiştirip oniki imama (331) işaret olarak kırmızı çuhadan oniki kenarlı başlık giydi. Kötü şia mezhebinden olduğu için kendilerine kızılbaş denildi. Müridi çoğalmasıyla Gürcistan'a harbe gitti. Yolda Şirvan hakimi Ferruh

(330) **Meryu't-Tarih** ve **Nuhbet'ü-Tarih** 892 senesi Receb/1487 Temmuz ayında doğduğunu söylüyorlar. Doğruluk bunların sözünde görünüyor.

(331) Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin Ali, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed Takî, Muhammed Nakî, Hasan Askerî, Muhammed Mehdi Hazretleri Allah onlardan razı olsun.

Yesar ve Akkoyunlu Sultan Yakub'un Atabeg'i Süleyman Yahya Sultan'ın emriyle geçmesine mani oldular. Şeyh Haydar dinlemedi. 892 senesi Şaban/Ağustos 1487'de Tabasran sınırında yaptıkları savaşta şeyh Haydar'ın askeri kınıldı, kendi de öldürüldü (332). Ali ve İsmail adlı iki oğlunu bıraktı. Bunlardan Ali, Erbil yakınında Bayındırî İbe ve Hüseyin Beglerle 898/1493 senesi Şevval ayında yaptığı savaşta öldü (333). O zamanda İsmail altı buçuk yaşındaydı. Babasının müridleri, Bayındırî Rüstem Beg'den bir zarar olmasın diye İsmail'i alıp Geylan'a getirdiler. Hakim Mirza Ali'ye iltica ve korumasını rica ettiler. Mirza Ali, Şeyh Haydar'ı sevip bağlı olduğundan hürmet ederek iyi karşıladı ve İsmail'in terbiyesine dikkat etti. Altı sene o diyarda kaldı. Bu esnada Akkoyunluların kuvvet ve şevketlerine zayıflık gelmişti. İsmail, 905/1500 tarihinde müridleriyle Erdebil'e, ondan da Azerbeycan'a gitti. Orada çeşitli aşiretlerden yedi bin kişiyi başına topladı. Oradan Erbil'e döndü, hakimini öldürdü, müridlerine silâh tedarik etti. Babası Haydar'ın intikamını almak üzere Şirvan'a giderek hakimi zikri geçen Ferruh Yesar'ı harbten sonra öldürdü, askerini darmadağın etti.

907/1501 tarihinde kuvvet ve kudreti arttı (334). Azerbeycan'a hücum ederek orayı Tebriz'i dayısı oğlu Elvend Mirza'dan aldı.

Elvend Mirza Diyarbekir'e kaçarak orada vefat etti. Bunun üzerine şeyhliği saltanata çeviren Şah İsmail, kendine "Şah" dedirtti. 908/1502 senesi sonlarında Akkoyunlu Sultan Yakub'un oğlu Sultan Murad'ın ortadan kaldırılması için kararlılıkla İrak'i

(332) Ümmül-İber tarihi 893 diyor.

(333) F. Sümer, **Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1976, S. 14, not 22 (B.Z.)

(334) **Meryû't-Tarih**, isyanda (**قاهر قهرمان ملك مجسم**) cümlesinin olay tarihi olduğunu söylüyor. Edced hesabıyla 905/1500 adedini gösteriyor. Fakat bazı eserlerde ise "mezheb-i nâhak" izafet terkibinin tarih düşürdüğünü denliyor ki, mezkur hesabça 906/1508 senesine denktir.

Aceme yürüdü. Hemedan şehri sınırında yaptığı savaşta Akkoyunlu askerinden onbin kişinin kanını döktü.

Ondan sonra Irak-ı Arab'ı, Bağdat'ı idaresine aldı. Mezheb sahibi İmam-ı Azam Ebu Hanife ve büyük müşid Şeyh Abdulkadir Geylani Hazretinin mezarlarını ve bir çok camii, mescidi yıktı. Ve Ehli-i Sünnet'ten olan hayli âlimleri, faziletliileri haksız yere öldürdü. 913/1507 tarihinde Musul'u, Diyarbekir'i, Mardin'i zaptyleydi (335). Her birine birer vali tayin ettiği gibi Diyarbekir'e de İstacılı Oğlu Muhammed Han'ı gönderdi. 913/1507 senesi bahar mevsiminde askeriyle Kayseriyye hududundan geçip Elbistan'a, Maraş'a kadar yürüdü. Maraş sahibi Zülkadr oğlu Alaaddin dağlara kaçtı. Şah İsmail, ona ait ülkeyi yağma ettikten sonra Azerbaycan'a döndü. En sonunda Irak-ı Arab-ı, Acemi, Huzistan'ı habelikten geçirdi, hükümdarlarını öldürdü, yapmadığı zulüm kalmadı. Diyarbekir'i, Mardin'i ele geçirmezden evvel yani 911/1505 tarihinde yukarıda yazıldığı üzere Diyarbekir, Mardin hükümdarı Kasım Padişah vefat etti.

147 Şah İsmail'in bu isyankâr hareketi ve işi azdırarak Anadolu'ya kadar el atmağa cesaret göstermesi zamanın kahramanı Yavuz Sultan Selim Han Hazretlerinin hamiyet ve dindarlık damarlarını tahrik ederek üzerine gitti. 2. Recep 920/24 Ağustos 1514 Çarşamba günü Çaldıran sahasında yaptıkları gayet dehşetli savaşta Şah-ı gümrah (sapıtmiş Şah) mağlup olmakla kaçtı. Karısı Tacılı Hanım esir oldu ve bir çok memleketleri ele geçirildi ve halen mevcut olan kıymettar, benzeri görülmemiş tahtı ganimet olarak alındı. Emirlerinden Mir Abdalbaki, Mirza Seyyid Şerif, Seyyid Muhammed Kemüne, ismi geçen İstacılı oğlu Muhammed Han, Lala Şamlı Hüseyin Beg, Sultan Ali Mirza, Şirecibaşı Pır Ömer Beg öldürüldü. Bu şanlı, namılı muzafferiyet üzerine Diyarbekir, Mardin Osmanlı idaresine geçti.

(335) **Nuhbetü't-Tarih**, 914/1508 senesinde Bağdat'ı aldığını söylüyor.

nede Sincar aşiretleri isyan ve yolları keserek şuna buna saldırdıklarından askere yiyecek gönderilmek üzere Mardin Bağdat'a bağlandı. 1058/1648'de hakimliği Nâsif Ağa, 1059/1649'da Bekir Paşa, 1060/1650'da tekrar Nâsif Ağa, 1061/1651'de Acem Mehmet Ağa, 1062/1652'de Derviş Ağa, 1063/1653'te Hacı Musa Ağa, 1064/1654'te Siyavuş Ağa, 1067/1657'de Hıdır Ağa, 1068/1658'de Karakaş Mehmet Ağa, 1069/1659'da Koca Yusuf Ağa, 1070/1660'te İbrahim Ağa, 1073/1663'te Bakkal Mehmet Ağa, 1074/1664'te tekrar Koca Yusuf Ağa, 1075/1665'te Ali Beg, 1076/1666'da yine Bakkal Mehmet Ağa, 1077/1667'de Mardin Diyarbekir'e verilmekle Şeytan Yusuf Ağa, 1079/1668'da Aksaha'lı Osman Ağa, 1081/1670'de Fadlî Mehmet Ağa, 1083/1672'te Abdî Ağa, 1085/1674'te Aslan Mehmet Ağa, 1086/1675'da Kedi Osman Ağa, 1087/1676'de Hasan Ağa, 1088/1677'de Cafer Ağa, 1089/1678'da Sarhoş Mehmet Ağa, 1091/1680'de Halil Paşa, 1092/1681'de Hasan Beg, 1093/1682'te tekrar Halil Paşa, 1095/1684'te yine Hüseyin Beg, 1098/1687'de Seyyid Mehmet Ağa, 1099/1688'da Uzun Ali Ağa, 1100/1689'de Keykî Osman Ağa, 1106/1695'da Yakup Paşazâde İsmail Beg, 1107/1696'de Kilisli Kasım Ağa, 1108/1697'de tekrar İsmail Beg, 1115/1703'te Yakup Paşazâde Süleyman Beg, 1116/1704'da Millizâde Mustafa Beg, 1117/1705'de Deli Halil Ağa tayin edilmişlerdir. Bu sene Mardin'de büyük veba oldu, çok adam öldü.

1118/1706'de Yakup Paşazâde Osman Beg, 1120/1708'de tekrar Millizâde Mustafa Beg, 1122/1710'de yine Osman Beg, 1123/1711'te üçüncü olarak yine Mustafa Beg o makamda hüküm sürmüşlerdir. Bu senede Millilerle Yakub Paşazadeler arasında öteden beri mevcut olan düşmanlık gittikçe şiddetlendi ve beldede oturanlar iki taraf olup çarpıştılar. Yine bu senede Mardin Bağdat'a bağlandı. 1124/1712'te Halil Ağa, 1125/1713'te Hacı Sadık Ağa, 1127/1715'de Millizâde Ahmed Beg, 1129/1717'da tekrar Hacı Sadık Ağa hakim tayin edildiler. Hacı

Mardin Kale Harabeleri (Gabriel'den 1932)

Sadık Ağa, bu defa oniki sene kadar devam eden hakimliğinde Mardin'e nizam intizam verdi, 1700 köyü tamir eyledi (338).

Bugün büyük caddede olan Hanı 1142/1730 senesinde bina ettiği kapının üzerinde yazılı kitabeden anlaşılmıştır. 149 1146/1734'da Kaba Sakal İbrahim Ağa, 1147/1734'de Solkol Ağası diğer İbrahim Ağa o makamda bulundular. Bu sene Mardin hükümeti tekrar Bağdat'tan alındı. Umuma göre Sultan I. Mahmut tarafından aslen Mardin'li olan Ali Paşa'ya verildi. Dört ay vazifeyi yerine getirdikten sonra 1148/1735'de oğlu Taki Beg, kendi yerine geçti. Bu sene Bağdat valisi Ahmet Paşa, Padişah'ın gazabına uğradığı için azledildi. Yerine Erzurum valisi Timur Paşa tayin edildi.

(338) 1141/1729'da oğlu Mehmet Ağa vali vekilli olmakla "nüzül vergisi" kötü adetini uyguladı. Abdüsselâm Efendi, köy tamir meselesinde yanlış olmalıdır. Zira 1700 köyün tamiri çok görünüyor. 170 olsa gerek. Hacı Sadık zamanında denk 1139 senesi Zilkade/1727 Haziran'ında bir okka etin yedi akçeye satıldığı Şer-i mahkeme sicillerinde kayıtlıdır.

Bu Ahmet Paşa'yı, vaktiyle Bağdat valisi Hasan Paşa'ya Mâbeyn'den verilen cariyeye gebe kalarak doğurmuş idi. Ahmet Paşa bu suretle dünyaya gelmesini Osmanlı neslinden olduğuna delil sayarak iddiada bulunduğundan ve Padişah'a karşı serkeşlik ettiği için padişahın gözünden düşerek azline sebep olmuştur. Bu azledilmesinden son derece üzülen ve batıl iddiasıyla iftihar eden Ahmet Paşa, görünüşte Timur Paşa'yı karşılamak, gerçekte ise onu öldürmek ile başını hediye olarak Padişah'a göndermek üzere askerini, tabilerini yanına alarak yola düştü. Diyarbekir'le Erzurum arasında karşılaştığı Timur Paşa'yı ve dönüşünde de evvelce Mardin'den geçerken Padişah'ın korkusundan kendisine hürmet ve itaat etmeyen biçare Mardin hakimi adı geçen Taki Beg'i haksız yere öldürdü. Ve daha önce düşündüğü gibi Timur Paşa'nın kesilen başını Padişah'a gönderdi (339). Taki Beg'ten sonra vali vekâletine İlyas Ağa, dört ay geçer geçmez Millizâde Abdullah Beg, sekiz gün sonra Selim Ağa, oniki gün sonra da Yusuf Ağa tayin edildiler. Bu günlerde Mardin tekrar Bağdat'a bağlandı ki vali Sadr-ı Esbak Kayseriyyeli Mehmet Paşa idi. 1150/1737'de Sadık Ağa'nın yeğeni İbrahim Ağa, 1152/1739'de Mehmet Efendi, 1159/1746'da Rüstem Ağa, altı ay sonra yine Mehmet Efendi idare makamında bulundular.

Mehmet Efendi'nin bu defaki vali vekâletliği bir buçuk sene sürdü. Bunun zamanı olan 1160/1747'da Bağdat valisi Sadr-ı Esbak Hacı Ahmet Paşa vefat etti. Yerine Ebu Leyli Süleyman Paşa 150 geçti ve Mardin'de tekrar yüce devlete bağlı oldu. Ve hakimliğe zikri geçen Ali Rıza Paşa evlâdından Yavuz Beg Şöhretli Hacı İbrahim Beg geldi. 1162/1749'de Neyyir Mehmet Ağa, 1163/1751'te dördüncü defa olarak Mardin Bağdat'a tabi kılınan ve o sene hakimliğe Tokatlı Osman Ağa ve 1165/1752'te zikri

(339) Abdüsselâm Efendi, bu olayı böyle yazmış ama dikkate ve araştırmaya değer. Zira Timur Paşa'nın kesilen başını, padişaha kızgın olan Ahmet Paşa, ne vasıtayla gönderiyor. Çünkü getiren adam kim olursa olsun onun da başı kesileceği muhakkaktı. Bu hakikate karşı ne Ahmet Paşa başı göndermek kötü fikrinde bulunur, ne de kimse götürmeğe cesaret eder zannındayım.

geçen Ömer Ağa tayin edildiler. Ömer Ağa'nın bu defaki hakimliği dört sene devam etti. 1166/1755 senesinde zikri geçen ve fat eden Hacı Ahmet Paşa'nın kızı Âdile Hanım Mardin'de bir han yaptırmak üzere adı geçen Ömer Ağa'ya bir miktar para gönderdi. Ömer Ağa biraz da yardım toplayarak hanın yerine şimdi mevcut olan Reyhaniye camii yaptırdı. İnşadan önce çöplük olan yeri kazarlarken bir şehid mezarı çıktı. Bu Ömer Ağa bugün karakol merkezi olan Ömer Ağa Pınarı'nı yapan Ömer Ağa'dır. Ki adına nisbetle yad olunur.

Ömer Ağa'dan sonra Abdurrahman Beg, 1171/1758'de üçüncü defa olarak yine Ömer Ağa geldi ve camii bu senede tamamladı. Bu sene öyle bir kıtlık oldu ki, ahali açlıktan çocuklarını, ölülerini yediler. 1172/1759'de ikinci defa Osman Ağa, 1174/1761'de Köprü Beg Mustafa Ağa, 1174/1761'de (340) dördüncü defa olarak yine Ömer Ağa tayin edildiler. Bu sene Bağdat valisi Ebu Leyli Süleyman Paşa'ya bād-ı ecel (ecel rüzgâ-

Mıdyat Yolu

(340) Diğer nüshada 1175 olarak geçer.

n) esti (öldü). 1177/1763'de Gürci Hasan Kahya, 1185/1771'te Musullu İsmail Ağa (bunun zamanında eliyazu billah (Allah'a sığınırız) Taun (Veba) çıktı ve nice mamur evleri viran eyledi, 1186/1173'da üçüncü olarak Hasan Kahya, 1187/1774'de tekrar Hacı Süleyman Ağa geldi. 1189/1775'da kovulmasıyla yerine dördüncü olarak yine Hasan Kahya gönderildi. 1191'de vezaretle Kerkük'e bir sene sonra Bağdat'a vali oldu. Bunun yerine mezkur senede gelen Yevede Yusuf Ağa zamanında büyük fitne koptu. Şöyleki: Müftü Ahmet Efendi Şakir ile Millizâde İsa Beg arasında ve hâkim Yusuf Ağa huzurunda kavga oldu. İkisi de oradan kalktı. Müftü Efendi evine, Millilerden Abdullah, İsa Hacı Fettah, Mehmet Necib, Haydar Beg'ler de Ulu Cami'e gittiler. Beldenin 151 her tarafını, kendi taraftarlarını camiye topladılar) çarşığı kilitlediler. Müftü Efendi'nin ya öldürülmesini ya da sürülmesi için birbirinden söz alıp verdiler. Haksız yere kan dökmeyi hususan ehli ilmin kanını dökmeyi mubah addederek silâh ve mızrak kuşandılar. Müftü Efendi bunu haber aldığı gibi hemen kırsağa binip Kabâlâ köyüne kaçtı. Evine hücum eden şer topluluğu onu bulamayınca bütün mallarını yağmaladılar. Bu yüzden birçok fakirler ve miskinler zengin oldu.

Yağmanın haberi Müftüye ulaşmasıyla yerden bir avuç ot alarak havuza attı. Ot havuzun kenarına yığıldı. Yalnız az kaldı, ayınlı. Müftü: Bütün malımdan az miktarı elime geçmez ve illa büyük kısmı gelecektir, dedi. Garip tesadüflerdendir ki, bu 1191/1777 senesinde Mardin hükümeti Müftü'nün kayınbabası Hacı Abbas Ağa'ya verildi. Bağdat'ta bulunan Ağa, müftünün uğradığı bu belâdan haberdar olmadığı cihetle oraya gelişine kadar vekâleten görevi yerine getirmesini Müftü'nün düşmanı olan adı geçen Abdullah Beg'e yazdı. Abdullah Beg, Hacı Abbas Ağa'nın vali vekili olmasından korktu, kuşkulandı. Derhal dellâl vasıtasıyla yağmalanan malların getirtilip toplanmasına başladı. O esnada gelmesi, insanların kalblerine dehşet veren Hacı Abbas Ağa Nusaybîn'e yanaştı. Kavga, yağma meselelerini işitti. Verdiği emir üzerine Abdullah, Hacı Fettah, Hüseyin Beg'leri kalede hapsettirdi. İsa, Mehmet Necip Beg'ler kaçtılar. Vaktaki, kuşkulandı

ve aldatmada benzersiz olan Abbas Ağa Mardin'e ulaştı, Firdevs köşküne inip istirahat eyledi. O saatte emrederek halkı yağmaya teşvik ve sevkeden İbrahim Beg yalancığı derhal meydan başında astırdı.

O zamanlarda merkezîyet usulu yoktu. Her türlü icraat ve siyaset şimdiki gibi bir mahkemenin kesin kararına ve Padişah fermanının gelmesine dayanamayıp sırf bir valinin veya vekilinin 152 libdatkârâne fikrine, tek başına ortaya koyacağı görüşe terkedilmisti. Bunun için nice canlar, adalet ve haktan ayrılan garaz sahibi, gururlu cahil valilerin, vekillerinin Haccâc'çasına olan zulümlerine kurban olmuş ve binlerce evler canlar mahvolup gitmiştir. Yalancı İbrahim Beg'in hayatı ki, şerî kanuna ters olarak beter düşmanlık ve kızgınlıkla ortadan kaldırıldı. Hacı Abbas Ağa, kıyas kabul etmez sevinçle Firdevs'ten kalkarak makamına geldi. Gelirken yolu üzerinde asılı olan cesedi intikam alan, sevinen bir nazarla temaşa etti. Yarınki (ertesî gün) münadî marifetiyle yağmalanan malların çoğunu getirdi. Sürgücü reisi Hüseyin Ağa b. Hasan Beg'lerin salıverilmeleri için Hacı Abbas Ağa'ya tehditli mektub yazdı. Garslı Hasan ve Kiki aşireti de ona tabi oldu. Hacı Abbas Ağa, bu tehditten ve bu ittifaktan galeyana gelecek bunları tedib etmeye de meyletti. Yazdığı mektub üzerine Ömerkânlı Osman Ağa'dan Mahalmiyye reisi İsa Beg'den, Savurlu Hüseyin Beg'den vs. aşiret ve kabilelerden gelen gürbüz, cesur sengdil binbeşyüz savaşçıyı silâhlendirdi.

İşin sonundaki vehameti anlayan Hüseyin Ağa, o sırada sözü geçen Millî reisi Timur Paşa'ya adam göndererek aleyhinde toplanıp çoğaltılan askerinin defedilmesi ve Hacı Abbas Ağa ile arasının bulunmasını rica etti. Timur Paşa da uygun gördü bu ricayı yerine getirdi ve Hacı Abbas Ağa da kabul eyledi. Ve topladığı askerini yerlerine gönderdi. Kendi de öfke ve kızgınlıkla Hüseyin Ağa'nın yanına gitti, kaç gün orada misafir kaldı. Hüseyin Ağa'ya kıymetli elbiseler giydirdi. Gars, Keykî reislerine de o suretle ikramda bulundu ve namını devam ettirmek için asıl meramı olan beglerin idamlarına dair muvafakatlarını aldıktan sonra Mardin'e

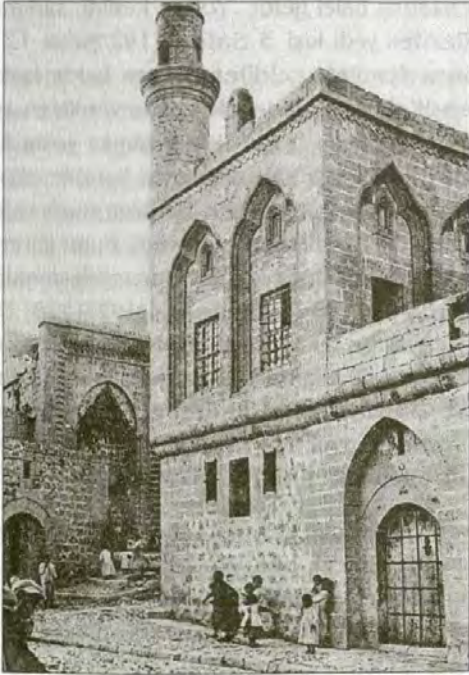
döndü. 7 Rebiulâhir 1191/15 Nisan 1777 senesinde adlan geçen Abdullah, Hacı Fettah, Haydar Beg'leri öldürdü, evlerine matem saldı. Beglerin böyle intikam alma tarzında idam edildiklerini vakta ki Bağdat valisi, aile fertlerinin kalbleri parçalayan kopardıkları ah u feryadlarından anladı. Çok müteessir oldu ve ke derlendi. Derhal Hacı Abbas Ağa'yı azletti ve yerine Sabık Yevde Yusuf Ağa'yı tayin etti ve beglerin öldürmelerine sebep olanlardan intikam almasını tenbih etti.

- 153 Yusuf Ağa, memuriyet yerine (Mardin'e) gelmeden önce vekâleti Dâşî Abdullah Ağa'ya gönderdi. Hacı Abbas Ağa'nın halk arasında uygun görülen bu azli üzerinde damadı ve taraftan olan Müftü Ahmet, vaiz diğer Ahmet Efendilerle, Benderzâde Hacı Mehmet Ağa, Köse Ali, Fetva Katibi Mahmut Efendi, Şehidiyye İmamı Molla Ömer, Kasım Ağa Deyri, Osman Pırzenî, Dâşilerden Tüfekçibaşı Haşman Ağa, Şehmus b. Ali Kahya, kardeşi Mustafa Mardin'de kalmalarını mahzurlu görerek Kabâlâ köyüne can attılar. Bunun üzerine fırsat arayan Sürgücü reisi Hüseyin Ağa, Tay aşireti Şeyhi, Gars zabıtı Hacı Hasan Mardin'e geldiler, beraberce Hacı Abbas Ağa'yı tutup hapsedtiler. Hakim Yusuf Ağa gelmesiyle Hacı Abbas Ağa'yı bıraktı, Bağdat'a gönderdi. Hacı Abbas Ağa'nın idare müddeti onüç aydan ibarettir. Merkum giderken önce Kabâlâ köyüne, ondan damadı Müftü Ahmet Efendi ile Ömerkânlı Osman Ağa'nın yanına, ondan Kerkük'e gittiler.

Müftü, tanışıklan için Mardin'de dört defa vali vekâletinde bulunan ve vezaret rütbesiyle Kerkük'e vali olan, adı yukanda geçen Hasan Kahya'nın yanında kaldı. Hacı Abbas da Bağdat'a gitti. Yusuf Ağa, Müftü'ye taraftar olanlardan intikam almak için onların düşmanı olan Garslı Hasan Ağa'yı Tüfekçibaşı yaptı. Hasan Ağa'da her birine birer makam verileceğini aldatan bir vaad ile Dâşî aşiretinin ileri gelenlerinden Abdullah Beg'i Şeyh Ali b. Kahya'yı, Haşman Ağa'yı öldürdü. Benderzâde Hacı Mahmut'tan on Osman'dan bir kese (341) para alıp bıraktı.

(341) Bir kese beşyüz kuruş madeni paradır.

Bu üç kişinin katli 1191 senesi Receb/1777 Ağustos'unda yirmisekizinci pazar günü vuku buldu. Ertesi Pazar günü de Yusuf Ağa, yine Müftü'nün taraftarı olan ismi yukarıda yazılan vaiz Ahmet Efendi'yi sürgün suretiyle Mardin'den çıkardı. Yusuf Mehmet Ağa adlı çok kötü, eşkiya bir adamı da muhafız olarak kendine 154 arkadaş yaptı. O gün Harrin köyüne ulaşmalarıyla Yusuf Muhammed aldığı gizli emir gereği, menfi vaizin hayatına gaddarâne bir surette son verdi (342). Yusuf Ağa, Müftü Efendi'nin taraftarları-

Mardin'de Bir Türbe (Gabriel'den 1932)

- (342) Vaiz Ahmet Efendi b. Osman Efendi namında olan bir zatın Receb'in ilk günü 1192/1778 Ağustos senesinde vefat ederek kansı Esma b. Ahmet Şakir Efendi'yi , diğer kansı Saide b. Şehmus'u ve kızı Hamide'yi ve kızkardeşi Fatıma'yı varis terkettiği eski Mahkeme-i Şer'iyeye sicilinde okunmuştur. Bu Ahmet Efendi olacaktır. İki tarihten biri yanlıştır.

na birer birer ecel gömleğini giydirdikten sonra, cezalandırma nöbeti dışardaki koruyucusu, dostları olan Ömerkân reisi merhum Osman Ağa'ya gelmekle Yusuf Ağa topladığı askerle onun üzerine yürüdüyse de Tay aşireti şeyhinin arabuluculuğu ile aralarında vuku bulan barışma geri dönmesini icab ettirdi. O günlerde Bağdat valisi Abdullah Paşa vefat ederek yerine Gürci Hasan Paşa geldi. Muharrem 1192/1778 Ocak senesi.

Bu haberden kederlenen Yusuf Ağa'nın hali değişti, bezi attı, idaresine icraatına hâlel geldi. Yollar kesildi, sarkıntılık başladı. Kaçan Dâşilerden yedi kişi 3 Safer 1192/Şubat 1778 günü akşamdan sonra Mardin'e geldiler. Doğru belde kadısı Takizâde Mustafa Efendi'nin evine giderek selâm verdikten sonra onu iki kurşunla idam eylediler. Döndükleri zaman yolda karşılaştıkları Yusuf Ağa'nın iki katırını samanlarıyla beraber alıp Ömerkân'a Osman Ağa'nın yanına götürdüler. Bundan sonra vali vekâleti Yakub Paşazâde Abdulkadir Beg'e verildi. Bunu işiten Yusuf Ağa, kendine taraftar olan Gars'a kaçtı. Ondan Diyarbekir'e gitti. Orada verilen zehir tesiriyle öldü. Sene 1192/1778. Ona ait helâl haram malı, eşyayı şu bu zaptetti. Hükümeti dört ay devam eden Abdulkadir Beg de düşmanları tarafından verilen zehir yüzünden mezkur sene Zilkâde'sinin on ikinci günü ölmekle yerine İsmail Beg, bir yıl sonra Arap Ali Ağa tayin edildiler. Üç ay geçer geçmez Ali Ağa asker tarafından öldürüldü. Sebebi budur:

Mardin'e evvel Yeniçeri gelmişti. Bunların çoğu Kürt olduğu için ahali kabul etmedi, hükümet de kaldırdı. 1191/1777 tarihinde bazı kimse, tekrar Yeniçeri gönderilmesini İstanbul'a yazıp istirham ettiler. Hüküm de müsaade edip gönderdi.

Gelmeleriyle beraber şarab içmeğe, kötülük yapmaya günah işlemeye, gençlere sarkıntılık etmeye başladılar. İslâm dini aralarında Amelika-i Beni Hâm (343) gibi değersiz oldu. İş gittikçe azıttılar, İtaat dairesinden çıktılar. Nihayet 1193 senesi Re-

(343) Ham. Hazretî Nuh'un oğullarından biridir. Amalika da o zürriyetten bir kavimdir.

155 ceb/Temmuz 1779'da onbeşinci hakim Ali ve Haznedarı Süleyman Ağa'ları bir günde bir anda öldürdüler. Hükümet de kendilerini Mardin'den kaldırdı. Kötülükleri dört ay devam etmiştir. Ali Ağa'nın yerine Millizâde İsa Beg 1194/1789'te geçti. İki sene devam eden zaman içinde yaptığı zulme ahali dayanamadı. Kendisini memleketten çıkardılar. Yerine 1196/1782'da İbrahim Ağa gelip, bir sene hakimlik etti. Mezkur senenin Şevval'inin altıncı günü aralarındaki devam eden düşmanlıktan dolayı Dâşiler, Kasım Ağa Deyri'yi ve biraderi İbrahim'i diğer altı kişiyle beraber öldürdüler.

1197/1783'de San Mehmet Ağa, 1198/1784'de Cuhûd oğlu Abdullah Ağa, 1199/1785'da yine Millizâde İsa Beg birbirlerinin yerine geçtiler. İsa Beg, bu kere hakim olarak Bağdat'tan gelirken bir müddet Nusaybin'de oturdu. Kardeşi Necib Beg vasıtasıyla Ömerkan'dan, Dâşilerden topladığı askeri, tarih sahibi Abdüsselâm Efendi'nin, tekye hatibi diye bilinen ve o zamanda kadı olan babası Ömer Efendi'yi ve arasına hakimlere vekâlet eden Köprülüzâde Mehmet Ağa'yı ve Uzun Ali Cevri'yi katletmek için gönderdi.

Bu kan içici adamlar, 9 Cumadelahire 1193/Nisan 1785 Pazartesi günü akşamdan sonra bu üç zatın evlerini sardılar. Üçünü de ansızın öldürerek hanelerine matem ve fidan saldılar. O esnada tarih sahibi Abdüsselâm Efendi'ye anası yüklü idi. İsa Beg'ten sonra 1200/1786 tarihinde mektubçu Osman Efendi geldi. Onsekizinci günün başında buna da zehir verip ahirete gönderdiler. Yerine valinin silâhtarı Mustafa Ağa tayin edildi. Mardin'e ulaşmasıyla beraber Serdar Mehmet Ağa'yı, Hasan Tutı'yi öldürttü. Sene 1201/1787. Müddet-i vekâleti bir senedir. Bu gitti üçüncü defa olarak Millizâde İsa Beg 1202/1788'de, altı ay sonra da ikinci kere olarak İbrahim Efendi, 1205/1791'te dördüncü olarak yine İsa Beg o makama geçtiler. Bu senede Bağdat valisi Süleyman Paşa Üçüncü Sultan Selim Han'ın emriyle Milli aşireti reisi Timur Ağa'nın cezalandırılmasına memuren Mardin'e geldi.

156 Harzem köyünde çadır kurdu. Şevval, 1205/Haziran 1791 senesi (344). 25 Muharrem 1206/Ağustos 1791 perşembe günü Sürgücü Hüseyin Ağa'yı, Gars'lı Hacı Hasan Ağa'yı astı. Dört ay bu çevrede kaldı. Mezkur sene Safer'inin ikinci günü Bağdat'a gitti. Ta Timurlenk zamanından beri harab olan surun tamerini İsa Beg'e havale itti. O da 1206 senesi Receb/Şubat 1792'de tamire başladı. Üç sene içinde bitirdi. Süleyman Paşa Bağdat'a giderken yolda yezidilerden 120 kişiyi öldürdü. Milli Reisi Timur Ağa, vezirin tepelemesinden korkarak Sincar tarafına kaçtı. On sene şurada burada gezdi. Nihayet Bağdat'a giderek vezire sığınmakla iltifata nail oldu. Geçmiş kusurlarının affıyla beraber kendisine vezaret rütbesini getirtti, Urfa'ya da hakim tayin ettirdi. Sene, 1215/1800.

Timur Paşa, Urfa'ya gittiğinde ahalinin kabul etmemesinden dolayı devlet tarafından vezareti kaldırıldı ve elinden alındı. İsa Beg, Zilhicce 1207/Temmuz 1793 Bayram gecesı vefat ederek yerine kardeşi Necib Beg geçti. Bu dahi zulme, gadre başladı. Zulme katlanmayan halk aleyhine isyan ettiler ve taraftarı olan Milli aşireti reisini hükümet konağında öldürdüler. Necib Beg kaçtı. Hükümet müddeti dört ay devam etti. Yerine 1208/1794'de tekrar Sarı Mehmet Ağa geldi. Fakat Mardin'e giremedi, ahali razı olmadı. Müracaatları üzerine 1210/1796'da azledildi. Bu defaki memuriyet müddeti bir buçuk sene sürdü. Yerine Bağdat'lı Ali Beg tayin edildi. Gelmesiylee Dâşilerden Tüfekçibaşı Abdulkadir Ağa'yı öldürdü. Dâşiler Mardin'den kaçtılar.

Dâşilerin can düşmanı olan Şeyhizâde Abdurrahim Ağa'yı Tüfekçibaşı tayin etti. Altı ay sonra bu Ali Beg kaldırıldı. Sene 1210/1796. Yerine tekrar Necib Beg oturdu. Ne zaman ki Bağ-

(344) Bu Timur'un cezalandırılmasına Cumadelula 1194/Mayıs 1780 tarihinde ferman çıkarak adı geçen Süleyman ve Rakka valisi İbrahim, Diyarbekir valisi Hasan Paşa'nın bu işe memur edildikleri ve bunlardan Hasan Paşa'nın 15 Reblulevvel 1195'te Mardin'de vefat ettiği Mahkeme-i Şer'lye sicillerini mütalaa ederken aözane nazarına çarpmıştır. Süleyman Paşa'nın Mardin'e bu geliş ikinci olacaktır.

dat'tan geldi, hakimlerin eski âdeti gereği Firdevs'e indi. Mer-
kum Abdurrahim Ağa, ona karşı muhalefet etti ve ahali de ken-
disine uydu. Sürgücülü Fendi, Savurlu Salih Beg dahi bunlarla
157 birleşti. Bu acib isyanı gören Necib Beg, Nusaybin tarafına gide-
rek durumu Bağdat valisine yazdı. Ahali de ondan gördükleri
ezayı, Necib Beg'e yardım etmek üzere Musul, Kerkük Kürdân
askerini gönderdi. Çöl aşiretleri de bunlara katıldı. Necib Beg ev-
velâ Sürgücü'ye Fendi'nin cezalandırılmasına yürüdü. Fendi'nin
kardeşi oğlu Timur, aleyhine tertib edilen hileyi anlayarak özür
dilemekle itaat gösterdi. Bu sebeple Sürgücü iki taraf oldu.

Necib Beg, Timur'un yardımıyla Fendi'nin üzerine çöktü. Arka-
daşlarından çok kişiyi öldürdü ve bir kısmını da değişik
şekillerde korkutup cezalandırdı. Mardin ahali ise yine itaat et-
medi ve korkaklık göstermeden kırk gün mahsur kaldılar. Gece
gündüz mamur olan suru muhafazaya çalıştılar. Mevsim hasad
mevsimi olmak dolayısıyla yiyecekleri tükendi. Ekmeğe bedel
nohut yemekle kendilerinden geçtiler. Acizlik ve fütur kendileri-
ni teslim mecbur eyledi. İster istemez Abdurrahman'dan tiksini-
yerek sulh için şaşkın belde erkanı surun dışına çıktılar, özür di-
lediler, af ve eman istediler. Necib Beg, elim azabı kendisine tat-
tırmak için Abdurrahim'in teslimi şartıyla sulhü kabul etti. Vazi-
yeti vahim olan Abdurrahim kendini teslim etmeğe karar vererek
teslim oldu. Necib kendisini koruma altında bağlı olarak Bağ-
dat'a göndermekle orada idam edildi.

Necib Beg bu kadarla iktifa etmedi. Dizdâr Mahmut Ağa'yı, Ulu
Cami hatibi Latifullah Efendi'yi, Pazarbaşı Hacı Ahmet Abrat'ı,
Hacı Mehmet b. Ali Avri'yi ve gayrılarını öldürdü ve Abdurrahim'in
evinin yıktı ve mallarını aldı. Bu yüzden çok nüfuz sahibi oldu
(345). 1211/1797 senesinde idareyi büsbütün eline aldı. Mera-
mını tamamıyla yaptı. Zamanında 1214/1798'de veba salgını
çıktı. Onun bu kere ki hakimliği dört sene sürdü. 1215/1790 se-

(345) Bu 1210/1796 senesinde ucuzluk oldu. Buğday'ın kile (ölçek)si dört, arpanın iki kuruşa satıldı.

nesinde azledildi. Yerine Derviş, üç ay sonra Erbilî Abdullah Ağa
158 tayin edildi. Daşı Fettâh Beg, bazı sebepler yüzünden Daşilerle
birleşerek Abdullah Ağa'ya karşı isyan bayrağını açtı. Mukaveme-
te güçleri yetmediğinden Mansuriye köyüne kaçıp mahsur oldu-
lar. Abdullah Ağa, atlı, yayan bir takım askerle üzerlerine gitti.
Daşiler, onlar yaklaşıncaya kaçtılar. Abdullah Ağa, köyü, köydeki
Hristiyanları yağmaladı ve hükümetin ezici kuvvetini herkese
ilân etti. Bu zat hayratı, hasenatı sever, yetimlere, fakirlere ba-
kar, ihtiyaçlarını görür bir adamdı. Bâbu's-sur cami-i şerifine
1216/1801 senesinde şimdi mevcut olan minareyi yaptırdı. Er-
bil'de, Basra'da, Bender'de birer medrese inşa eyledi.
1217/1802'de Bağdat valisi Süleyman Paşa vefat ederek yerine
Ali Paşa geldi.

Abdullah Ağa bundan korkarak Hısn Keyfa'ya kaçtı, vezirden
eman diledi. Affa mahzar olup Bağdat'a gitti. Müddet-i hüküme-
ti bir sene beş aydır. Yerine Muharrem 1218/Nisan 1803'te Sâ-
bık Voyvoda Sarı Mehmet Ağa'nın oğlu Mustafa Ağa, altı ay son-
ra tekrar Bağdat'lı Ali Beg geldi. 1219/1804 senesinde çölde kı-
mil denilen bir nevi çekirge çıktı. Keyli cihetinde ekinleri yedi.
Buğday'ın ölçüğü on kuruştan elli kuruşa çıktı. Bu sene Ali Paşa,
Sincar'ın fethi, tedibi için Mardin tarafına gelerek Hristiyanların
bazı köylerini istilâ etti. Bağdat'ta Şadizâdelerin hiyaneti anlaşıl-
makla gidip onları öldürdü. Tekrar döndü. Ali Beg yiyeceklerle
karşılardı. Ali Paşa Mardin'e ulaştıktan sonra Ali Beg'i zehirletti ve
öldürdü. 23 Cumadelâhire 1220/Eylül 1805. Müddet-i memuri-
yeti iki senedir. Yerine Millizâde Sâdık Beg b. İsa Beg geçti. Geç-
159 mesiyle Tüfekçibaşı Hacı Mustafa b. Ali Kahya Daşı ile odabaşı
Hüseyin Ağa Beg b. Selim'î öldürmeyi tasavvur etti ve açığa vur-
du. Onlar da fitne fesat ateşini yandırdılar. Ömerkân Kürtlerin-
den bazıları da bunlarla birleşti. Sadık Beg, Daşilerin Fiskeyye
zümresinden olan Fettah Beg'î Tüfekçibaşı ve Ahmet Ağa'yı oda-
başı tayin etti. Bunlardan öncekiler Daşilerin Haruniyye kısmın-
dan idiler. Bu Daşiler aslen Bohtanlıdırlar. Kıtık belâsı yüzünden
bir tarihte Mardin'e gelip mağaralarda oturdular. Bir takımı dilen-
cilikle kapıları dolaşır, bir takımı da hırsızlık yapardı. Bazıları ca-

navar avcısı, oduncu olup bu suretle geçimlerini sağlarlardı. Gittikçe bekçilikle, hizmetçilikle uğraştılar ve hâkimlere yaklaşarak, teveccühlerini kazandıktan sonra çok adamı öldürdüler. Korkulan halkın gönlünde yerleşti. Tüfekçibaşılık, odabaşılık, bekçilik ellerinde kaldı. Bu gibi vazifelerden, makamlardan azillerini müsibetlerden sayarlardı. Öldürmeye razıydılar, ama azillerine tahammül etmezlerdi.

Vakta ki Hacı Mustafa ile taraftarları Sadık Beg'ten kaçtılar, yerine Fettah Beg geçti. Umumi ve hususi düzen bozuldu. Halk ızdırab girdabına düştü. Haruniyyelerle Fiskiyeler arasında devam eden ateş Sadık Beg'in 1221/1806 senesi başında azledilmesiyle söndü. Yerine Osman Ağa b. Esir Ağa geldi. Yatan fitne uyanı. Ehli fitneyi teskin etmek, zeki, akıllı kimselere müyesser olmadı. Gars Ağası Hüseyin Ağa, Dâşileri memleketten kovmak için ortaya çıktı. Çocukları kendine tabi oldu. Mardin'den çıkıp gitmesini Fettah Beg'e haber gönderdi. O da derhal kendi adamlarıyla savuşup gitti.

160

Ertesi gün Hâruniye fırkası gelip Mardin'e girmek istediler. Gars Ağası, siz de ehli fesattan ve inattansınız, istemeyiz diye sürdü. Hâib (ümitsiz) ve hasir (hüsranda olarak) döndüler. Ama Mardin'i de kuşattılar. Bu günlerde Bağdat valisi Ali Paşa vefat ederek yerine Süleyman Paşa tayin edildi. Ehl-i Belde (Mardinliler), uğradıkları derde bir ilâç etmek üzere hallerini valiye yazdılar. Vali, Dâşileri memlekete sokmamak ve hükümet işlerinde kullanmamak tarzında şiddetli ve kat'i emrini Muharrem 1222/Mart 1807'de verdi. Herkes sevindi. Devâmu'l-hal mine'l-Muhal (durumun (aynen) devam etmesi mümkün değildir) dusturunu unutarak sicile bile kaydettiler (346). Hakim-i yekta Os-

(346) Sadık Beg'in tayin tarihi ile ayrılmasına ve müddet-i hükümetin bir buçuk sene-den ibaret olmasına ve Osman Ağa'nın yukarıda yazıldığı üzere 25 Zilhicce 1222/Ocak 1808'de vefat ederek vekâlet zamanının beş aydan fazla olmadığına nazaran Hacı Hüseyin Ağa'nın ayaklandığı fitne, Osman Ağa'nın zamanında olmayıp Sadık Beg'in azlından sonra ve Osman Ağa'nın gelmesinden evvel hükümet makamının vekâletle idare olduğu vakte musadif olduğu hesapla anlaşılıyor.

Büyük Cadde (Çarşı) (Gabriel'den 1932)

man Ağa, bazı fırsatçıları cezalandırmak için çöle giderken 25 Zilhicce 1222/Ocak 1808 senesinde Harrin köyünde vefat etti. Mardin erkeksiz kadın, ayaksız vücut gibi kaldı. Merhumun müddeti beş ay devam etmiştir. Yerine Ebu Deys (pekmezci) lakabıyla anılan meşhur Ahmet Ağa Deys geldi. Altan gizlice Hâruniyyelerle ittifak ederek onları nifaka tahrik etti. Ve Ömerkânlılarla yağma, çarpışma düşkünü olan bazı dağ Kürtlerini bunlara kattı. Bunlar hergün azgın gibi Bâbu's-sûr haricine kavga kastıyla gelirlerdi.

Ahali aralarında harb ve kavga olurdu. Nüfus sahibi olan kişiler üç kısma ayrıldılar ki, bunların biri Şeyhizâde Abdurrahim

Ağa (347), diğeri Gars Ağa'sı Hacı Hüseyin Ağa, üçüncüsü tüccar sınıfından Bayraktar Hacı Ahmet idi. Beş altı ay bunlarla Dâşiler ve Kürtler arasında vurmak öldürmek eksilmedi. Her mahalle halkı kendi surlarını vücutlarını muhafaza ederlerdi. İşleri idare eden dirayetli hakim yoktu. Hıdır el-Kâsım adlı bir zalim Şaban 1223/Ekim 1808 gecesı Deyriyye (Babu's-sür) mahallesindeki surun bir tarafını yıkarak Dâşlerle Ömerkan, Tehüm, Kalendârân, Rişmil, Kabâla, Benabıl ahalisinden ibaret olan kana susamış yağmacı eşkiyayı içeri aldı. Bu iğrenç gurup bütün çarşığı, Tekye Mahallesiyle, Mişkin Mahallesi, Gars ağası Hacı Hüseyin Ağa'nın evini yağmaladılar ve adı geçen Bayraktar Hacı Almed'i öldürerek memleketi harab ettiler. Bu karışıklığa sebep olan Hıdır el-Kasım'la Hakim Ebu Dıbs Ahmet Ağa sevindi.

- 161 Kaledekiler eşkiyaya karşı mukavemet ettiler. Beri taraftan fıskıyye kısmı reisi Fettâh Beg, Fıskıyelerle, Garslılarla, Denbeliyyelerle birleşerek mezkur sene Ramazan-i şerifi'ni dokuzuncu gecesı şehre girdiler. Hakim Ebu Dıbs ile etbai ölüm şerbetini içeceklerini anlamalarıyla kaçtılar. Ebu Dıbs'ın hüküm müddeti, ihaneti on ay sürdü. Bu bâğî, tâğî (isyankâr) gurup, şehrin geri kalan kısmını yağmaladı ve yerlilerden bazıları da bunlara iştirak ettiler. Bu başıbozuk eşkiyanın yaptıkları rezaleti, cinayeti Vali Süleyman Paşa işitmesiyle hükümet dizginlerini o esnada Bağdat'ta bulunan Gars Ağası Hüseyin Ağa'ya verdi. O da kemalî debdebe (büyük gösteriş) ile Mardin'e geldi, idare atına bindi, icraat dizginin eline aldı. Edepsizlik edenleri cezalandırmaya başladı. Bir kısmını öldürdü, bir kısmına dayak attı, bazısının malını aldı. Burun, kulak kesmek, sakal tıraş etmek gibi o zamanın siyasetinden sayılan vahşiyane, kötû bidatları yaptı. Bir çok ırzları yırttı.

Aşiret kabilelerin reislerinin çoğunu eman ve yemin ile getirip katleyledi. Gars Ağası Abdullah Ağa, Ömerkân reisi zor Mustafa,

(347) 157. Sahifede yazıldığı üzere bu Abdurrahim Bağdat'a idam edilmiştir. Burada yaşıyor gösterilmesi yanlıştır.

Dâşilerin Fıskıyye kısmı reisi Fettâh Beg, Keykî Ağası Ahmet Molâ Ali ve Abdi Ağa, Gars zorbalarından Kullek ve Asasbaşı Fellah İbrahim öldürülenlerdendirler. Kalede hapsettiği Dâşilerden Benâbilli on dört kişiyi boğazladı, iki adamı da kale kapısında astı.

Sepâyı (idam sehpayı, dar ağacı) şehrin kapıları dışında dikti. Vali tarafından kendine gönderilen silâhlı seçkin iki bin öldürücü askerle memleketi talan eden Benâbil eşkiyasından elli kişiyi öldürdü. İki yüze yakın kadınlarını, çocuklarını esir ederek bilahere aldığı para mukabilinde bıraktı. Kaleyi tuzak ile ahaliden aldı. Bağdat'tan gelen Bartaliyye askerinin bir miktarını oraya bıraktı. 16 Safer 1224/Nisan 1809.

Bu sene vali Süleyman Paşa Bağdat'tan gelip kaleye çıktı. Sonra acele olarak Diyarbekir'e gitti, şehri kuşattı. Ama meramına kavuşmadan Bağdat'a döndü. Kendisini Nusaybin'e kadar uğurlayan hakim Hacı Hüseyin Ağa'yı zehirledi. O da zehirin tesiriyle 25 Cumadelûla 1224/Temmuz 1809 senesinde vefat etti. Müddet-i hükümeti altı ay on gün sürdü. Kan içiciliğın cezasını çekti. Yerine Mardin'li Mehmet Said Ağa tayin edildi. Dâşi kaçkınları gelip kendisine teslim oldular, itaat gösterdiler. Geçen hakim 162 Hacı Hüseyin Ağa'nın kardeşi Derviş Ağa, hükümette gözü olduğu için isyan etti ve kendisine tabi bazı fesatçılarla Dâşilerin, hakimın aleyhine kıyam ettiyse de kale Bartaliye askeri elinde olduğundan bir şey beceremedi, çöle kaçtı. Hakim Milli aşireti ifritlerinden bir kaçını arkasından gönderdi. Yanındaki etbayla 22 Receb 1224/Eylül 1809 günü öldürdüler. Merhum Derviş Ağa, çöle kaçtığı zaman Mardin'den geçeden bazı miskinlerin dönmesiyle hakim ve Dâşiler kendilerine dokunmadılar. Reisu'l-küttâb meşhur Halit Efendi Rebiulûla 1225/Nisan 1810'da Bağdat'a gitti. Harbten sonra vali Süleyman Paşa'yı öldürdü, başını İstanbul'a gönderdi (348). Valilik Abdullah Paşa'ya verildi.

(348) Haksız yere döktüğü kan, söndürdüğü evler de vardır. Onlara bedel cezasını gördü.

Bazı ehl-i fesat hakim ile vali arasına nifak saldılar. Valinin emri üzerine Hakim Mehmed Said Ağa kalede haps ve malı müsadere edildi. 25 Cumadelâhire 1227/Temmuz 1812 senesi. Hakimliği üç sene devam etmiştir. Yerine Ebu Bedr Ömer Ağa gönderildi.

Bu adam derde mübtela iken Mehmet Said Ağa'ya çok eza, cefa ve kendinin ve adamlarının malına el koydu. Öldürülmesini bile düşündü. O sırada vali, Mehmet Said Ağa'yı Bağdat'a istedi, gitti. Bir mashalet için Nusaybin'e giderken 7 Şevval 1227'de vefat eden Ömer Ağa'nın cenazesini kardeşi Yunus Ağa'nın tabutla taşıdığına tesadüf ederek sevindi. Ömer Ağa'nın yerine Kerküklü Mustafa Ağa tayin edildi. Bu esnada zikri geçen maktul Süleyman Paşanın oğlu Bağdat'ı istila etti ve vali Abdullah Paşa'yı öldürdü.

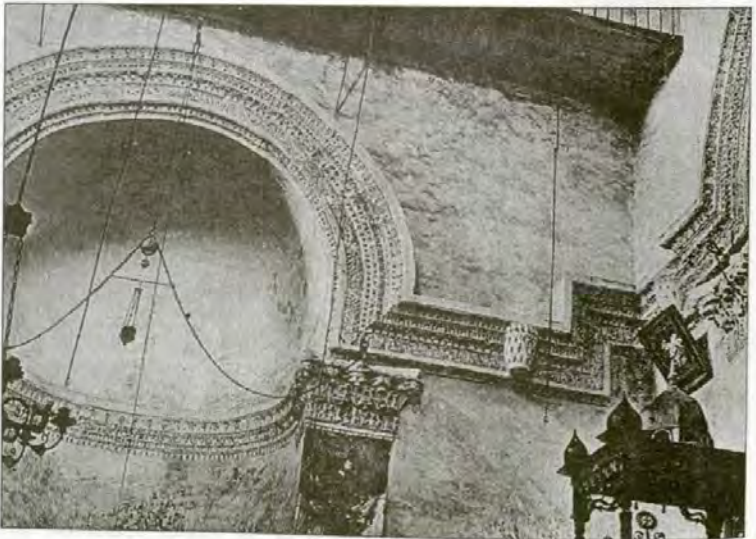
Yine bu günlerde Sürgücülerle bazı Dâşilerin arası açıldı. Sürgücüler, Dâşilerin hayvanlarını aldı ve Mardin'i muhasara ettiler.

Deyrûzaferan (Gabriel'den 1932)

Merdiven vasıtasıyla şehre girdiler. Dâşilerin bir kısmını memleketten çıkardılar. Hakim Mustafa Ağa'nın halktan zorla zulümle aldığı paraları geri verdiler. Hakim melul, mahzun Bağdat'a gitti. Rebiulevvel 1228/Mart 1813 müddeti altı aydır. Yerine ikinci defa olarak Mehmet Said Ağa tayin edildi. Zamanında dışarda ve içerde yine karışıklık baş gösterdi. O başına gelen felaketten dolayı bazen fesatçılara melikler muamelesi bazen de memluk kölelerin tavrını gösterirdi. Nihayet baktı ki böyle yapmakla olmuyor. Kötüler, pislik işledikçe kendisi rahat etmeyecektir. Fütur kabul etmez bir gayret ile kolları sıvadı. Düşmanlardan Millizâde İsmail ve kardeşi Boz Beg'lerle Bayraktar Ömer'i, Hacı Ebu Zeydi'yi üç arkadaşlarıyla öldürdü, kafalarını Bağdat'a gönderdi.

- 163 Bununla korkunç belâsını defettiğini sandı. Sonra bir iş için Koçhisar'a gitti. Dâşilerin düşmanı olan Sürgücüler fırsatı ganimet bilerek Mazıdağı, Denbeliyye, Behrâmeki, Ömerkân Kürtle-riyle 1230 senesi Ramazan-ı Şerifi sonunda/Ağustos 1815'te

Deyruzzaferan (Gabriel'den 1932)

şehri tekrar kuşattılar. Maksatları Dâşileri şehirden çıkarmaktı. Bu yüzden aralarında meydana gelen şiddetli harbe Dâşilere taraftar olan halk da iştirak etti. Nihayet Hakim dedikodular önlemek için verdiği emir üzerine Dâşileri memleketten çıkarttırdı. 3 Şehval 1230/Eylül 1815.

Hakim de Koçhisar'dan gelip makamında oturdu. Sürgücü Ağalarından olan Fendi'yi, Timur'u, Mustafa'yı Şemdin'i getirtti, üç gün misafir eyledi. Meramı, bu ehl-i fesada ecel taamını yedirmek iken bazı nemmâm (koğucu) kimselerin sırrı açığa vurmalarıyla emeline nail olamadı. İşe vakıf olan Sürgücüler kaçacakları sırada Haznedar Ali Ağa b. Bozo, Tüfekçibaşı Hıdır vs. menetttiler ve onlarla ittifak ederek hakimi azlettiler.

Hakim, ahbabından arkadaşlarından ummadığı böyle bir hiyanetin ortaya çıkması ile şerhilerin ortadan kaldırılmasına zafer bulamamasına ve suikasta uğrayacağını anlamasıyla cins bir hayvana binerek kaleye çıktı, Bartaliye askerinin yanında mahsur kaldı. 17 Şevval 1230/Ağustos 1815. Beş ay orada böyle vakit geçirdikten sonra kuzey tarafından sıvışıp Bağdat'a gitti. Rebiulevvel 1231/Ocak 1816 (349). Bu defaki müddet-i hükümeti üç sene beş ay devam etti. Yerine zikri geçen Ebu Nedr Ömer Ağa'nın kardeşi Yunus Ağa geldi. Mardin'i Kürtlerin elinde görmesiyle "ne güzel tesadüf" diyerek onlarla ittifak etti ve eski düşmanlığını uyandırdı. Sürgücü Ağalarının emriyle Dâşilere rağmen Tüfekçibaşı Hıdır el-Kasım'ı azletti, yerine Denbilli emiri Tebli Ağa'yı tayin etti. Fakat bu iki kurdun elinde, arada kaldı. Mardin'den çıkmalarını Süngücülere tenbih etti, sözünü dinlemediler. Kışın başında hükümet çalışamaz oldu. Yunus Ağa kaleye çıkararak bunları topa tuttu. Sonra Milli reisi Ali Ağa İbrahim ile Ömerkân Ağası Halil'in vasıtasıyla Sürgücülerini Bâbu'l-cedid'den (yeni kapıdan) çıkarttı.

(349) Bu Bartaliye askeri zabıtalardan Mustafa Ağa b. Ahmet 1231/1816 senesinde kalede vefat ederek makam-ı Hıdır'ın yanındaki minare yakınında ve güneye defnedilmiştir. Kabri ve levha taşındaki kitabesi bugüne kadar duruyor. Tarafımızdan görülmüştür.

164 Bunlar çıkarlarken Millilerle aralarında dehşetli kavga oldu. Ömerkân aşiretleri Bâbussur tarafından Sürgücülerin geri dönüş hatlarını kestiler, Sürgücüler, Millilerle Ömerkânların arasında kaldı. Bu bela ile canlarını Muhammedu'd-Dırâr (350) camiine atarak tahassun ettiler (korundular). Beri taraftan düşmanları da her yandan kendilerini sardılar. İki taraftan elli kişi öldürüldü. Ali Ağa Boz da hamam önünde vuruldu. Sürgücü reisi Timur Ağa da yaralandı. Hasılı Milli, Ömerkân aşiretleri Sürgücülerden adam öldürdükleri gibi, at da, silâh da aldılar.

Mişkinliler, Sürgücülerin imdadına geldiler. Millilerle Ömerkânlar camiden çekildiler. Sürgücüler de rezaletle savuşup gittiler. 26 Zilhicce 1231/Ekim 1816. Bu olayın ikinci günü Yunus Ağa kaleden indi. Dâşileri yanına topladı. İşlerin sonunu düşünmemek gafletinden tövbekâr olmaksızın sevindi. Vakta ki Sürgücüler yerlerine ulaştılar ve reisleri Timur Ağa da aldığı yara tesiri ile vefat etti. Umumiyetle silâha sarıldılar ve Mardin'e hücum ettiler, surları yıktılar. Belde sakinleri, Dâşilerden gördükleri zulüm ve sıkıntı sebebiyle mani olmadılar. Sürgücüler, geceleyin Dâşilerle hakimlinin üzerine yürüdüler. Hakimle Dâşi kabilesi mallarını ve hayvanlarını bırakarak kaçtılar. Sürgücüler de mallarını yağma edip döndüler. Muharrem 1232/Kasım 1816.

Hakimliği yedi ay devam eden Yunus Ağa'nın yerine Gürcü Abdulkadir Ağa geldi ki, zaman emsalini az görmüş bir zalim-i bi eman (amansız bir zalim) idi. 1232 Cumadelula/Mart 1817'de bu adamın müddet-i hükümeti bir sene sürdü. Bundan sonra üçüncü defa olarak Mehmed Said Ağa hakim oldu. Bağdat valisi bazı aşiretlerin cezalandırılması için ona bir miktar asker vermişti, geldi Koçhisar'a indi.

Büyüğü küçüğü herkesi itaata davet etti. Sürgücülerden başka hep itaat ettiler. Miktarı onbinden ibaret (351) olan bu asker,

(350) Muhammedu'z-Zırar (محمد الزرار) tarzında yazanlarda vardır.

(351) Zaman ve mekâna bakılırsa biraz mübalağa görünüyör.

önce meydana çadır kurdular. Sonra Tizyân tarafına gittiler. Hepsi Mardin, Musul Kürtleri aşiretlerinden meydana gelmiş cesur, kahraman, binici, silâhşör adamlardı. Sürgücülerle taraftarları dahi Uyûn, Barmân, Tizyân köylerinde birleştiler. Hakimin askeri, Tizyân tepelerinde çadır kurdu. İki taraf 18 Şevval 1233/Agustos 1818'de savaşa giriştiler. Güneşin batışıyla hakimin askeri bozuldu. Toplan, çadırları vs. mühimmatı terk ederek kaçtılar. ~

165 Hezimetin sebebi, Millilerin Kürtlere yardım etmeleri oldu. Millilerin reisi Ali Ağa Yusuf'u, hakim tuttu Bağdat'a gönderdi. Cenâb-ı validen itab gördükten sonra affedilerek geldi.

Hakimin maiyyetindeki askerin idare dizginleri, Kürdânî Abdurrahman Paşa'nın oğlu Osman ve valinin arkadaşı Süleyman Beg'lerle hakimin elindeydi. Bu bozukluk üzerine Osman ve Süleyman Beg'ler Bağdat'a döndüler. Hakim de onları ve askeri uğurladıktan sonra makamına geçip oturdu. Sürgücülerle çarpışma başladı. Oğlu Yahya Ağa'yı sünnet etti ve Sürgücülerini düğüne davet etti. Fendi Ağa'yı da kirve (kerib) yaptı (352).

Bu suretle aralarında muhabbet oldu, ahali de rahata kavuştu. 1234 Cumadilula/Mart 1819'da Mehmet Said Ağa azledilerek Bağdat'a gitti. Bu defaki hakimliği bir sene devam ederek yerine Silâhtar Ahmet Ağa geldi (353).

Bu sene Dâşiler, Sürgücülerden korkarak kaçtılar. Yalnız Tüfekçibaşı Halil Ağa kaldı. Sürgücü Ağası Mustafa Ağa geldi, bir gün bir gece Mardin'i muhasara etti. Nihayet adı geçen Halil Ağa'da Ağustos'un başında 25 Şevval 1234/1819'da memleket-

(352) (Kerib) de (Karib) gibi yakın manasındadır. Bu münasebetle dargâh-ı ilâhiye yakın olan büyük meleklerle "kerrubiyyun" denir. Râ'nın tahfifi (inceltirek okunması) calzıdır. Şu halde gulfu, muharrefi olan "kirve" de akrabadan sayılır.

(353) 1234 senesi Ramazan'ının başında Temmuz 23/1819 günü gökten korkutucu acıp bir ses geldi. Arkasından karanlık oldu. Şiddetli gök gürledi, şimşekler çaktı, yağmur yağdı.

ten çıktı. Hakim Ahmet Ağa, o Zilkâde 1234/Eylül 1819'da oda-
başı Mehmet Said Ağa b. Ali Cevri'yi buğday pazarında astı.

Mezkur Zilkâde'nin başında Sürgücülerle Ömerkânlar Kabâla
köyünde barış anlaşması yaptılar. Dâşiler, Ömerkân aşiretinin
emriyle Deyruzâferân'da Benabil köyünde tahassun ettiler. Bila-
here Hıdır Ağa Tüfekçibaşı oldu.

Dâşiler de, aşiretlerinin rızasıyla Kanun-u Sâni'nin (Ocak ayı)
beşinci gününde 2 Rebiulahir 1235/Aralık 1819'da Mardin'e gel-
diler. Adı geçen Halil Ağa da tekrar Tüfekçibaşı oldu. Hakim Ah-
met Ağa, Milli reisi Ali Ağa Yusuf'u reislikten alarak yerine diğer
Ali İbrahim'i tayin etti. Azledilen Ali Ağa'yı cezalandırmak için
topladığı askerlerle Koçhisar'a gitti. Aralarında kavga oldu. Bazı
barış isteyenlerin tavassutuyla hakim, tayin ettiği Ali Ağa'yı da az-
lederek ve riyasete Ahmet Ağa Numan'ı tayin ederek Mardin'e
döndü. Ali İbrahim, Ahmet Ağa Numan'ı hapsetti ve riyaseti ken-
di için istedi. Mecbur kalan hakim, gönderdiği elbise ile idareyi
tekrar ona verdi.

PTT Binası (Gabriel'den 1932)

166 Hakimle Tüfekçibaşı Halil Ağa arasında kin ve düşmanlık olduğu için birbirlerinden sakınırlardı. Nihayet Halil Ağa Sürgüçüleri, Dâşileri hakime saldırttı. Onlar da hükümet konağına hücum ederek malını yağma ettiler. Hakim de kendi adamlarıyla kaleye çıktı. Müddeti bir seneyi doldurmuştu. Yerine önceki hakimin Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Gars Ağası Davut Ağa vekil sonra da asil oldu. Önceki Tüfekçibaşı Kasım Deyrîyi, kardeşi Abdüsselâm'ı Dâşilerin zorlamasıyla 1235/Mayıs 1820'de senesi Şaban'ın beşinci günü öldürdü. Millî reisi Ahmet Numan'ı da yedi kişiyle beraber katletti (354).

Davut Ağa, bu kahredici hareketleri üzerine azledildi. Yerinde Sabık Voyvoda Abdulkadir Ağa gönderildi. Geçen Hakim Ahmet Ağa'ya hakaret eden Dâşilerden intikam almak için validen emir almıştı. Bu emri altı ay sakladı. Sonra çöle gidip gerekli tedbir aldıktan sonra hile ile Dâşilerin ileri gelenlerinden ve şerre alet ve fitne ve zarara sebep olanlardan dokuz kişiyi Koçhisar'a çağırarak valinin gönderdiği bir miktar asker ve Millî reisi Ali Yusuf Ağa'nın yardımıyla kendilerine ölüm ecelini tattırdı. Başlarını keşip Bağdat'a gönderdi ki, Zilhicce 1236 Cumartesi gününe musadıftır/Ağustos 1821.(355).

Bunlardan biri sabık Tüfekçibaşı Halil b. Hacı Mustafa b. Ali Kahya ve Yusuf b. Ali Ağa ve Ahmet b. Hacı Mehmet Ağa b. Haşman kardeşi Süleyman ve oğlu Hacı Derviş olup diğer dördü adamları ve yardımcıları idi. Bu dehşetli, korkutucu icraat üzerine memlekette dikiş tutturamayan Dâşiler kaçtılar.

Adı geçen Abdulkadir Ağa, 1236 Receb/1821 Nisan'da geldi. 1239 Receb/1823 Nisan'da gitti. Müddeti tam üç senedir. Yerine

(354) Bu 1235/1820 senesinde şiddetli bir rüzgar çıkarak bin kadar duvar yıktı. Haleb'te deprem oldu. Memleketin üçte biri yıkıldı. Bir çok insan ölmekle beraber bu hareket-i arz Haleb'te ve etrafında bir sene kadar devam etti.

(355) 1237 Zilhiccesinde Basra tarafından bir büyük veba çıkarak Bağdat'ı Musul'u, İran'ı, Hama'yı, Humus'u istila etti. Devam ettiği bir ay içinde binlerce insanı yere gömdü. Mardin'de sadece beşyüz kişi aniden öldü.

Asbak Voyvoda Bağdatlı Halil Efendi geldi. Aşiretlerin arasını düzeltmeye çalıştı. Kaçan Dâşileri getirtti. Bunlardan Mehmet b. Fettah Beg'i Tüfekçibaşı, Mişkinli Şeyh Süleymanı Odabaşı tayin ve aralarını buldu. Surun tamiri için her mahalleye hak (bir kısım) verdi ve imar etti. Sene, 1240.

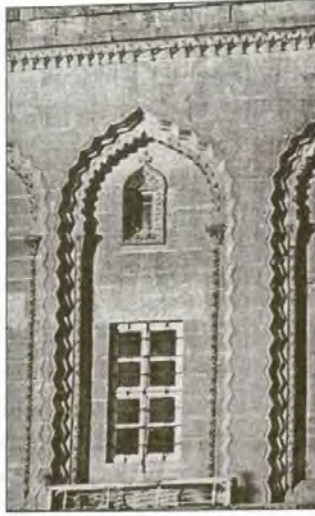
- 167 Bundan sonra Dâşilerle Mişkinlileri şerre alet ederek insanları avlamaya (topraklarına çekmeğe) ve serveti artırma derdine düştü. İki kadın sahibi koca gibi gâh Mişkinlilere, gâh Dâşilere taraf olarak emellerine ulaştı. Merhameti, insafı attı. Yerine zulmü, haksızlığı koydu. Bu yüzden bir takım ahali yerlerini terketti. Bir kısmı da aşiretlere intisap etti. Bir kaçı da evlerinde hastalanmış olmak tedbirini seçti. Dışardan gelen yük başına vergi almayı çıkararak merkeb'ten (eşek), katırla beygirden yirmi, deveden kırk para tüccar malından daha fazla, cellahlardan top başına bir metelik aldı. Şeyh Salih mezarı yanındaki ukbeyi yaptırdı.

Yaptığı zülmün devamından halk bunaldı. Dükkânları kapadılar. Hakimle halk arasında harp başladı. Ahali, Bâbu's-sür mahallesinde Akil askerini soydular. Bartaliyye askerinin bazı reislerini tuttular. Kaledeki asker, zabıtlarına taarruz olur düşüncesiyle ahaliye silâh çekmekten çekindiler. Hakim, tabileriyle sarayda kuşatmaya alındı.

Muhasara günü, divan günü olan Salı'ya tesadüf ettiği cihetle Arap, Akil ve Habt ve Bartaliyye'den ibaret üçyüz savaşçı asker ve Tüfekçibaşı Mahmut ve Odabaşı Şeyh Süleyman ve kadı ve müftü vs. sarayda bulunuyorlardı. Harb üçgün devam etti. Ahaliden otuz, askerden on kişi öldü. Bu saray, Millizâde Necip Beg'in yaptırdığı gayet sağlam, dayanıklı saraydı. Burasını başlangıçta hakimler evi olarak kullanılan sâbık hakim Abdulkadir Ağa'dır. Bu olaydan sonra hakim Halil Efendi sıkıştı. Yaptığı delice hareketten, rezaletten tövbe etti ve barışmayı isteyerek kadıyı Cami'e gönderdi. Halk kadının tekliflerine razı olmadılar, üzerine kılınç çektiler. Kadı kaçtı. Takip ettiler, caminin altındaki evde feci suretle öldürdüler.

168 Bunun üzerine hakim Halil Efendi, rezil, zelil hem de yalvararak işten el çekti. Kaleye çıkmak sonra da Bağdat'a gitmek üzere eman diledi. Hıdır en-Neccâr b. Başlı, ona taarruz etmemek için halktan senet aldı. Halil Efendi de kaleye çıktı. Halini valiye yazdı. İki ay sonra hakimlik dördüncü defa olarak eski hakim Mehmet Said Ağa'ya verildi. Halil Efendi'ye Bağdat'a gelmesi yazıldı. Halil Efendi'nin tayini Ramazan 1239/Mayıs 1824 senesi, azli 1240/1825, müddeti bir senedir. Mehmet Said, beş buçuk ay vazifeyi yerine getirdi ve 1241 Muharrem/Ağustos 1825'te vefat etti. Yerine ikinci defa olarak Gars Ağası Davut Ağa gönderildi.

Bağdat'tan gelirken Güllü köyüne indi. Beldenin ileri gelenlerini istedi. Kimi gidelim, kimi gitmeyelim dediler. Müftü Hacı Ahmet Efendi, Milli İsmail Ağa vs. kaçtılar. Kadı Mehmet Necip Efendi ile Dâşiler gittiler. Bunlara hilat giydirdi, salimen döndüler. Yalnız Mişkinli Şeyh Süleyman'ı tuttu, hayvana yükleyerek getirdi, kalede hapsetti. Elim Azap ile yüz kese akçe aldıktan sonra astı. Geçen hakimın koyduğu vergi almayı kaldırdı. Bir suçluyu dövdüğü zaman kamçıyla döverdi. Ah u feryadı, yardım istemesinin işitilmemesi için davul zurna çaldırırdı. Çok kişi vurduğu değneğin tesiri ile öldü. Bu suretle insanların kalbine vesvese, korku girdi. Ve bu hal üç ay devam etti. Belde ehlinde bir gurup öldürülmesine ya da azledilmesine ittifak ettilerse de çoğu razı olmadı. Kendi evvelce kendine yağ çekenlere yaltanmaya başladı. Dâşilerin tahrikiyle aleyhine böyle bir ittifakın meydana geldiğini sezmesiyle Dâşilerin mahvedilmesini kalbinde sakladı ve bazı mahrem kimselere açıkladıktan sonra çöle gitmek bahanesiyle Mardin'den çıktı. Ahali de yıldırım gibi Dâşilere hücum etti. Dâşiler de Mahmut b. Fettah ile Ahmet b. Halil'in köşküne çekildiler. Halk köşke merdivenle ulaşarak Mahmut Beg'le kardeşini ve diğer iki kişiyle orada ve iki adamı da sokakta öldürdüler. Ve iki Dâşi'yi de tutup hakime götürdüler. Hakim katletti, başlarını Bağdat'a gönderdi. Ramazan, 1241/Nisan 1826. Ahmet b. Halil'in köşkünde olanlar geceleyin fırsat bulup kaçtılar. Ahali de evlerini yıktılar, taşlarını götürdüler.

PTT Binasının Bir Penceresi (Gabriel'den 1932)

169 Davut Ağa'nın korkusu, dağ ahalisini ve çöl halkını kapladı, ona emniyetleri kalmadı. Ömerkânlıların dışındakiler aleyhine ittifak ve Mardin'den çıkarmak üzere Mardin sakinlerini tehdit ettiler. Ahali, bu fikirlerini reddetti, Mardin kapılarını kapadılar. Bunun üzerine Milli emiri Ali İbrahim, Keykî reisi, Gars muhtarı, Tay Şeyhi, Dekkuri Ağası, Sürgüçlü Eyyüb Şemdin bütün adamlarını topladılar, her taraftan memleketi sardılar.

Beldenin gençleri, dinçleri aslan gibi kum kadar olan bu kavme karşı çıkarak, önce Garslılara hücum ettiler. Bunlara hadlerini bildirdikten sonra beri cihete gelerek uğraştılar. Meydana gelen şiddetli çarpışma neticesinde şehirliler, Kürtleri fena halde bozdular, bir kaç adamlarını öldürdüler. Aşiretlerin kalbine korku girdi. Diyarbekir valisi Ebu Lubüd Mehmet Paşa'ya iltica ve barış arabuluculuk etmesini rica ettiler. O da adamını göndererek iki tarafı barıştırdı. İki ay sonra Davut Ağa azledildi, Bağdat'a gitti. Tayini Rebiulevvel, 1241/Ekim 1825 azli Cumadelâhire 1242/Aralık 1836 senesi. Müddet-i hükümeti bir sene dört aydan ibarettir.

Bu fitneye sebep olan Millî reisi Eyyüb Beg b. Timur Paşa idi. Maksudı Mardin harap olsun, ahali de kendi tarafına evlerini taşısın idi. Lakin muvaffak olamadı. Davut Ağa'nın yerine asbak hakim Yunus Ağa'nın kardeşi Erbilli Mehmet Ağa geldi. Güzel idare edemedi. Zamanında memleketin idaresinin düzeni bozuldu. Arablar takımı, aşiretler üzerine hücum ederek mallarını talan etti, yiyeceklerini götürdü. Ahali aç, muhtaç olarak etrafa dağıldı. Keyki köyleri tamamen harabeye döndü.

Şeyhân, Gars, Nusaybin tarafları dahi vîran oldu. Yalnız Âmüdâ, Harrin ve Bira'nın bazı yerleri kaldı. Bu esnada kahtu galâ (kıtlık) belâ olarak çöktü. 1242 Receb/Ocak 1827'de gelen Ahmet Ağa, mezkur sene Zilhicce/Haziran'da gitti. Yerine gelen Gürcî Abdullah Ağa'ya Bağdat valisi Davut Paşa, aşiretlerinin, kabilelerin ıslahı ve harap olan yerlerin tamiri için beşyüz askerle 170 bir miktar para verdi. Ama o liyakatını göstermedi. Azledildi, gitti. Devam-ı memuriyeti bir senedir. Yerine Tatar Ağası diğer Mehmet Said geldi. 1243 Receb/1828 Ocak'ta Davut Paşa, sabık hakim Davut Ağa'yı darağacına çekti. Bir miktar Habt askeriyile gelen hâkim, önce Nusaybin'e indi. Sonra Âmüdâ'ya gitti. Veba korkusundan dağlara kaçan ahalinin kuyulardan, arpasını, buğdayını çıkarıp aldı. Bir ay sonra Âmüdâ Ağası Halil geldi. Vakkûri aşiretiyle birleşti. Hâkim hile yoluna giderek barış teklifinde bulundu ve teminat da verdi. Bunu müteakip Habt ve Millî askerleriyle üzerlerine vardı. Mallarını, koyunlarını yağmalamak suretiyle anlaşmanın hilâfına erkeklige yakışmaz hareketi seçti. Bunun zamanında çöl tarafında bir müddet insanlar kalmadı. Hatta o günlerde Musul'dan Mardin'e gelen bir heyet yollarda kimseye tesadüf etmediler (356). Adı geçen hâkim Zilhicce'nin ilk gününde Firdevs'te öldü.

(356) Bu hale birkaç sebep vardı. Birincisi, o esnada Haremeyn-i Şerifeyn'e (Mekke ve Medine) müstevli olan (İstila eden) Vehhabileri Mısır valisi Mehmet Paşa sürdürdüğünden dolayı Aneze, Şemmar, Herbâ, Şayın aşiretleri hep bu tarafa gelmişlerdi. Kabilelerinin yağmasına giriştiler. Ahali tarumar oldu. İkincisi, Erzurum cihetinden çıkan veba, Arabistan'ı, İran'ı, Irak'ı Anadolu'yu sardı. Milyonlarca insan öldü. Üçüncüsü, o senede çekirge ekinleri yedi, kıtlık oldu. Nice canlar açlıktan terk-i hayat etti. Dördüncüsü, hâkimlerin zulme devam etmesiydi.

Yerine Müftü Hacı Ahmet Efendi tayin edildi. Idare dizginini eline almasıyla Debbâğzâde Mehmet Efendi'yi kalede hapis sonra da idam etti. Alay Begi Ali Beg'le aralarında düşmanlık olduğundan, bunun da Debbâğzâde gibi postunu pazara çıkarmasını kastedti. Ali Beg bunu sezmesiyle Mardin iki taraf oldu. Meşkin kapısından Ulu Cami'e kadar kaledeki asker de dahil olduğu halde hâkim, Camiden, Bâbu's-Sûr'a dek Ali Beg taraftarı olan ahalî, bunlar gibi ikiye bölünen aşiretlerle beraber 15 rebiulâhîr 1244/Ekim 1828 gününden itibaren silâha sarıldılar. Kırk sekiz gün aralarında harp oldu. Ali Beg taraftan galip geldi.

İki taraf da hallerini valiye yazdı. Hâkim'in azledileceğini herkes zannederken bilakis devamına dair menşur (ferman) geldi. İki taraf da uğraşmaktan usandıkları için barıştılar. Altı ay hâkim-
171 le Ali Beg arasında sahte muhabbet devam etti. Sonra Mişkinliler, Ali Beg'i evinde öldürmeye kalkıştılar. Ali Beg kaçtı, takib ettiler. Iraklı mescidi yanında ulaştılar. Hançerle, kılıçla parçaladılar. Evine götürülürken bir saat sonra vefat etti. Şevval'in ilk gün-

PTT Binasından Bir İşleme (Gabriel'den 1932)

leri 1244/Nisan 1829 Bazıları, Müftü'nün bu işten haberi olmadığına kanaat getirdiler. Bu vakayı müteakib Müftü'nün adamları zulme başladılar. Her gece ev dükkân açıp hırsızlık ederlerdi.

Mal sahipleri gündüzleyin imkân derecesinde para verip mallarını geri alırlardı. Nihayet Müftü, Bartaliyye askerlerinden bir miktarı bunlara gönderdi. Ve ileri gelenlerden Tüfekçibaşı Murad Beg, Odabaşı Şehmus gibi altı kişiyi tedib eyledi. Muharrem, sene 1246/Haziran 1830.

Bu sene Davut Paşa, devlete karşı isyan gedip Defterdar Mehmet Sadık Efendi'yi öldürdü. Hükümet Haleb valisi Ali Rıza Paşa'yı yirmibin askerle cezalandırılmasına gönderdi. Muşarunileyh (Ali Rıza Paşa) Bağdat'a giderken Mardin'e uğradı. Müftü itaat ederek kaleyi askerine terketti. O Müftü'yü azlettikten sonra alıp Bağdat'a götürdü. Zilkade, sene 1246/Nisan 1831 Müftü'nün müddet-i hükümeti iki sene on ay devam etti. Yerine Kilisli Zeynel Beg geldi. Beş ay sonra Müftü'nün oğlu Ebubekir Efendi tayin edildi (357).

(357) Abdüsselâm Efendi, merhum, Ebubekir Efendi'nin hâkim tayin edilmesine sebep olarak diyor ki: Ali Rıza Paşa Mardin'e geldiğinde Harrin köyünde çadır kurdu. Yanına gittim. Besmele-i Şerife ile Fatıha-yı Şerife'nin noktasız harflerle tefsirlerini içine alan birer risaleyi kendisine verdim. Bana ikram iltifat eyledi. Ve bundan evvel Davut Paşa'ya vezaret paye'si (rütbe) verildiği zaman "**Şerhan lil'Kâfi fi Fenni'l-Ürûdi ve'l-Kavâl**" isminde telif ettiğim risaleyi de hediye olarak ona verdiğime bedel muşaruniley Mardin malından bana günde bir kuruş maaş tahsis eylemişti. Ali Rıza Paşa da bir kuruş ilâve etti. Beldenin işlerini tüm düzene soktuktan sonra önce Musul'a gitti. Oranın kanşık halini intizama soktu. Ondan Bağdat'a yürüdü. İttifakla bildirilen kazalardanrki, adı geçen vezir Haleb'ten çıktığı tarfhte Dicle nehri fevkalade taşarak Bağdat nüfusunun üçte birinin azalmasına sebep oldu. Geri kalanın yansını da veba götürdü. Bu sebeple Davut Paşa'nın askerleri ihvanı azaldı, yiyecekleri bozuldu. Şiddetli sıkıntıya giriftar oldu ve bir müddet de veba hastalığına yakalandı. Hile ile askerinin bir kısmını içerdi aldı, başbuğlarıyla beraber öldürdü. Müftü Ahmet Efendi de o başbuğlardandı. İşte Müftü Ahmet Efendi'nin böyle ağır bir hizmette telef olmasına mukabil Ali Rıza Paşa, oğlu Ebubekir Efendi'ye Mardin hakimliğini verdi.

172 Ali Rıza Paşa Bağdat'ı iki ay kuşatarak aldıktan sonra 7 Rebiulâhiri 1247/Eylül 1831 Perşembe günü ele geçirdi. Davut Paşa'ya iltifat ettikten ve affını sağladıktan sonra Burûse'ye gönderdi. Davut Paşa ile aynı kafadan olan Salih Paşa'yı da Gürcü reisleriyle beraber öldürdü, kellelerini İstanbul'a gönderdi. 1232/1817 senesinde Bağdat'a vali olan bu Davut Paşa'nın müddet-i hükümeti 16 seneye ulaşmıştır. Ali Paşa Bağdat işini bitirmesiyle Bağdat valiliği kendisine verildi. Bu esnada Mardin hakimi Ebubekir Efendi'yi azletti. Tayini Rebiulâhir 1247/Eylül 1831, azli Receb 1247/Aralık 1831'dir. Müddeti iki buçuk aydır. Yerine Menaminici Kayserili A'nur Ahmet Ağa 1247 Şaban/1832 Ocak'ta geldi, Zilkade/Nisan'da gitti. Zamanı dört ay sürdü (358).

Ahmet Ağa'dan sonra, Bağdat fethinde bulduğuna mükâfat olarak Diyarbekirli Şeyhzâde Osman Paşa Mir-i Mirân rütbesi ile tayin edildi. Gelmesiyle Abdüsselâm Efendi'ye, bildirmesi üzerine yüce fetva makamı tevcih olundu. Osman Paşa, Zilhicce 1247'de geldi, Cumadelâhire 1248/Ekim 1832'de gitti. Müddeti yedi aydan ibarettir. Osman Paşa zamanında ve mezkur 1248 Cumadelâhire'sinde Millizâde Hacı Esad Beg, Dâşilerden dört kişiyi kendi evinde ansızın öldürdü. Osman Paşa'nın yerine ikinci olarak Menaminici Mehmet Ağa 1248/1832 Aralık Receb'inde geldi. Millizâde Hacı Esad Beg'le aralarındaki düşmanlık şiddetlenmekle hâkim Mehmet Ağa, Hacı Esad Beg'in üzerine kale-den aşiretleri musallat ederek memleketten çıkarılmasını kast eyledi. İşaret edilen Mir, daha önce davranarak kaleyi ele geçirdi. Zilhicce sene 1248/Nisan 1833. Bu esnada hâkim Koçhisar'daydı. Durumu valiye yazdı. 1249 Muharrem/1833'inde azledildi. Müddeti altı aydır.

(358) Bu sene Tunus'la Malta arasındaki denizden ateş çıktı ve bir müddet devam etti.

Kale iki sene Hacı Esad Beg'in elinde kaldı. Kaleyi ondan almak şartıyla eski hâkim Erbilli Ahmet Ağa tekrar hâkim olarak gönderildi. Kaleyi ele geçirmek teşebbüsünde bulunmak istedi. Ama cesaret edemediğindendir ki, adı geçen Mir'in kızkardeşiyle 173 evlendi. Bilahere Bağdat valisi kalenin alınması için Kahyası Molla Hüseyin'i gönderdi. Merhum hile ile elde etmek istediye de hâkim Ahmet Ağa muvafakat etmediğinden ve Hacı Esad Beg ise yiyecek, cephane tedarik ettiğinden dolayı kaleyi zapt edemeyeceğine iyice inanan Kahya Molla Hüseyin, eli boş ve nahoş olarak Bağdat'a döndü. Hakim de 1250 senesi Muharrem'inde/1834 Mayıs'ında azledildi. Müddeti bir senedir. Hacı Esad Beg, kalede isyanda ısrarlı Bağdat valisi hile yoluna girerek onu hâkim tayin etti ve takibine de Musul Mutasarrıfı meşhur İnce Bayraktar Mehmet Paşa'yı dört bin askerle gönderdi. Mehmet Paşa geldi, İştibliye köylerinde çadır kurdu.

İştibliye reisi Yusuf Halef karşı çıkararak yiyecek vermekten çekindi, Mâryâb köyüne sığındı. Mehmet Paşa, üzerine asker çekip sıkıştırdı, tuttu. Köylerini yağmaladı, kendisini de İstanbul'a gönderdi. Rebiulâhir sene 1250/Ağustos 1834.

Adı geçen Paşa, sonra Harzem köyüne geldi. Beldenin eşrafı yanına gittiler, iltifatına nail oldular. Ondan Sürgücü'ye geçerek Tarzyan'da oturdu. Reisleri Eyyüb Şemdin kaçtı. Paşa da köylerini hem yağma etti, hem de yandırdı. Ondan Mardin'e geldi. Kalenin teslimini kalede bulunanlara teklif etti. Teslimden yüz döndürmeleriyle Terhân Kellesi yanındaki karanlık evde durarak kaleyi muhasara eyledi ve iki lağım da attı. Birincisiyle ilk kapıyı, ikincisiyle ikinci kapıyı 1250 senesi Ramazan'ında/Ocak 1835 yıktı (359). O sırada zorlu bir kış olduğu cihetle kaleyi kuşatan asker memleket etrafındaki ağaçları kesti. Bu esnada Mardin Diyarbekir'e verildi. Valiliğe de sadr-ı asbak (eski sadraazam) meşhur Reşid Paşa gönderildi. Mehmet Paşa da Bağdat'a döndü. Şevval 1250/Şubat 1835. Reşid Paşa, hakimliğini Hacı Esad beg'e verdi. Kaleyi kolaylıkla Zilkade 1250/Mart 1835'de elinden aldı. Kalenin muhasarası dört ay devam etti. Muşarun ileyh

(359) Zariflerden biri قلعة غراب بدست ملان خراب cümle-i lâtfesini söylemiştir.

her tarafın asayişini yoluna koydu. Bir hayli askerle Mardin'e gelen Ömerkân'ı tedip eyledi. Hacı Esad Beg'i azletti, Diyarbakir'e gönderdi. Rebiulevvel 1251/Haziran 1835. Hacı Esad Beg'in tayini 1250 Muharrem'i olduğuna göre müddeti bir sene dört aydır.

- 174 Hacı Esad Beg'in yerine Köse Paşa şöhretiyle bilinen Mehmet Beg gönderildi. Nüfusu yazmağa başladı. Bitirdiği zaman Mardin'in, Eminuddin, Babulcedid, Tekye, Ulu Cami, Şeyh Câbik, Şeyh Şeyhullah, Şehidiye, Kölesiyân, Latifiye, Medrese, Mişkin, Necmeddin adlı onüç mahalleden ve İslâm evlerinin 1816 ve Hıristiyanların 1809, Yahudilerin 18 ve erkek olarak Müslüman nüfusunun 2943, Nasranilerin 3190, Yahudilerin 50 kişiden ve bütün evlerin 3643'ten ve bütün erkek nüfusun 6183'ten ibaret olduğu anlaşıldı. Ondan sonra asker alımına başlandı ki, mevsim Haziran ayında ikibin asker aldı. Yüzden çok adam mallarını sattılar, paralarını ailelerine verip kaçtılar. Nüfus nazırı Ebubekir Efendi, Garslı İbrahim hâkime muavin verilmişlerdi. Reşit Paşa 1251/1835 senesi Şabanının ilk gününde Diyarbakir'de vefat etti. Yerine tayin edilen Hafız Mehmet Paşa, Mardin üzeri Sincar'a gidip fetheyleti. Safer sene 1253/1837. Nusaybin'de inşasına başladığı bugün mevcut kışla bir buçuk sene zarfında bitirildi. Receb 1253/Ekim 1837.

Müddeti bir sene süren hâkim Mehmet Beg, azledilerek yerine Paşa Beğendi Mehmet Ağa geldi. Dört ay kaldı, gitti. Yerine gelen Mirza Paşa 1254 Safer/1837 Nisan'da Bâbu'l-cedid'i (yeni kapı) yaptırdı. Adı geçen Hafız Mehmet Paşa, nizam ve redif olarak yüzbini asker toplayarak Mısırlı İbrahim Paşa'nın üzerine yürüdüyse de 23 Rebiulâhir 1255/Haziran 1839 Pazartesi Nizip'te bozuldu. Bunun tafsilâtı tarihlerde yazılıdır.

Mirza Paşa'dan sonra Mardin'li Hacı Süleyman Ağa, müşir Sadullah Paşa tarafından Cumadelula 1255/Haziran 1839'unda hakim nasbedildi. Mezkur sene Cumadelâhire'sinin 28. günü Mardin askeri, nüfus nâzırı Ebubekir Efendi'ye hücum ettiler. Bu sene Recep ayında Mardin Musul'a bağlandı ve hakim Süleyman Ağa da görevinde bırakıldı. Altı ay sonra yani 1256 Muharrem/1840 Mart'ında Mardin tekrar Diyarbakir'e bağlandı. Ve bu

Muharrem'de hâkim azledildi. Müddeti sekiz aydır. Altı ay geçer geçmez Mardin yine Musul'a verildi. Hakimliğe de Abdulkerim 175 Paşa geldi. Altı ay sonra tekrar Hacı Süleyman Ağa, iki ay sonra 1256 Şaban/1840 Ekim'inde Murad Efendi tayin edildi. Murad ettiği kadar zulmetti. Halkın Şikâyeti üzerine 1257 Rebi-ulâhir/1841 Mayıs'ında azledildi. Müddeti dokuz ay sürdü. Yerine Musul kaymakamı Mehmet Ağa gönderildi. İki ay sonra İnci Bayraktar Mehmet Paşa Mardin'e geldi, şarkî Belsik'de çadır kurdu. 26 gün oturdu. 1257 Receb/1851 Ağustos'unda Musul'a döndü. Mehmet Paşa bu gelişinde Hacı Süleyman Ağa'yı nüfus müdürü olarak hâkim Mehmet Ağa'ya muavin verdi. Bu senede İmâdiye hâkimi Millizâde Ali Beg, Mehmet Paşa'ya karşı evvelce Mardin'de isyan ettiği gibi isyan etmekle amcasıoğlu Abdulkadir Beg'i gönderip getirtti. Hacı Esad Beg'in oğullarıyla beraber kalede hapsetti. Bu esnada Hacı Esad Beg Bağdat'ta bulunuyordu. Bu sene Bağdat valisi Ali Paşa azledilip yerine Mehmet Necip Paşa tayin edildi. 1258 senesi Cumadilâhire/1842 Temmuz'unda Mardin üzeri geçti. **Ümmü'l-Iber** tarihi sahibi Abdüsselâm Efendi bu senede öldü.

1258/1842 tarihinden 1287/1870 tarihine kadar geçen yirmidokuz sene zarfında Mardin'e gelen hakimlerin, tabiri diğerle mutasarrıfların isimleriyle tayinleri, aynılışları tarihi maliyece malumsa da bu husustaki defterlere müracaat eden olmadığından, zaruri olarak o tarafı geçmekle yalnız 1285/1865 tarihinden 1354/1935 senesinde kadar gelen asıl mutasarrıfların adlarıyla kısmen tayinleri, azilleri tarihi tarafımızdan tesbitle beyan olunur. Şöyleki;

1285/1842'te Ömer Lâtif Paşa (360), 1288/1871'de Süleyman Beg, 1290/1873'da Salih Paşa, 1292/1875'de Diyarbekirli Said Paşa, 1294/1877'te Diyarbekirli Gürânizâde Behram Paşa, 1295/1878'te Sultan Aziz merhumun Mâbeynci'lerinden menfi Hurşid Beg, 1298/1881'de Mardinli Abdulgani Paşa, 1299/1882'da Dede Beg, 1302/1885'de Aziz Paşa,

(360) 1280/1863'de Beylerbeyi rütbesiyle Mardin'e gelmiştir. Azilden sonra emekli olmuş Cumadilâhiresi'nde vefat etmiştir.

1303/1886'te Râsih Beg, 1305/1888'te Selânikli Enis Paşa, 1307/1890'de tekrar Diyarbekirli Said Paşa (361), 1308/1885'de Aziz Paşa, 1309/1892'da Tekrar Enis paşa (362), 1311/1894'de Hüseyin Şükrü Paşa, 1313/1896'te Şamlı Ali Râif Beg, 1316/1898'da Nüzhet Paşa, 1319/1901'da Trabzonlu İlyas Sami Beg, 1320/1902'de Laz Osman Paşa (363), 1321/1905'de Ârifi Paşa (364), 1324/1908'te Mâcid Beg (365), 1325/1909'te Abdullah Lûtfi Paşa (366), altı ay sonra Fâni Beg (367), 176 1326/1910'da Câvid (368), 1327/1911'de Şevket (369), 1329/1913'da Şefik (370), 1330/1914'da Hilmi (371), 1331/1915'de tekrar Şefik (372), Onbeş gün sonra Bedri, 1332/1916'de Diyarbekirli Kadri (373), 1334/1918'te Vâsif (374), 1335/1919'te Zeki (375), altı ay sonra Mustafa Nâdir, 1337/1921'de Şavki (376), yine mezkur senede tekrar Mustafa Nâdir (377), 1338/1922'de Diyarbekirli Zülfizâde Ömer Âdil (378), üç ay sonra Şükrü (379), 1339/1923'da Abdulfettâh (380), 1340/1924 Şubat'ında Tevfik Hâdi (381), 1346/1930'da Talat (382), 1351/1935'de Fethi Beg'ler gelmiştir (383).

(361) Mardin'de vefat etmekle Seyyid Mescidi'nde defnedilmiştir.

(362) Terfi ederek Diyarbekir'e vali oldu.

(363) Buraya kadar Arabi tarihtir. Bundan sonra mâlidir. Osman Paşa'nın işe başlama-sı 31 Kânun-u Sâni (Ocak)'dır.

(364) 2 Kanun-u Evvel (Aralık)'dır.

(365) Melu'dur.

(366) 8 Nisan'dır.

(367) Teşrin-i Sâni (Kasım)'dır.

(368) Nisan'dır.

(369) 2 Mayıs'tır.

(370) Eylûl'dür.

(371) 30 Tışrin-i Sâni (Kasım)'dır.

(372) 2 Haziran'dır. Bedri Beg'in 18 Haziran'dır.

(373) Kânun-u Evvel'dir.

(374) 23 Mayıs'tır.

(375) 17 Nisan'dır. Mustafa Nâdi Beg'in 12 Mehlul'dur.

(376) 23 Nisan'dır.

(377) 8 Şubat'tır.

(378) 17 Teşrin-i Evvel'dir.

(379) Şubat'tır.

(380) 7 Temmuz'dur.

(381) 3 Şubat'tır.

(382) Valilik ünvanı Abdülfettah Beg zamanında verildi. Tevfik Hâdi Beg 25 Muharrem 1339/1920 Hicri'ye musadif 13 Haziran 1346 Mâli (Rûmî) 26 Haziran 1930 yılında Perşembe günü gitti. Yerine Gaziantep valisi Talat Beg 5 Sefer 1345 ve 20 Haziran 1346 ve 5 Temmuz 1930'da kezaalik Perşembe günü geldi.

(383) Fethi Beg'in gelişi ve (382) dipnot diğer nüshada aslında bulunmamaktadır. Sonradan kenanna yazılarak ilâve edilmiştir. (B.Z.).

P) MARDİN'DEN ÇIKAN ÂLİMLER, ŞAİRLER, VALİLER

1. Ebu'l-Fidâ lakabıyla bilinen Ali b. Yusuf b. Şeybân Celâled-din Mardinlidir. 575/1179 senesinde Mardin'de dünyaya gelmiştir. Artuklu Ahmet Nasıruddin'in kâtibiydi. Şair, edip olan bu zat 658/1260 tarihinde Hûlagû'nun askeri elinde helâk olmuştur (ölmüştür). **Enisu'l-Mulûk** adlı bir eseri vardır (**Fuvâtu'l-Vefiyât**, C.2, S. 97).

2. İbn Fulûs Şemseddin İsmail b. İbrahim b. Gâzi: 576/1180'da Mardin'de doğmuştur. Vefat tarihi 637/1240'dır. **Kitâb fi İlmî Hisâb**, **ed-Dirhemu'd-Dünya**, **Nisâbu'l-Cibr ve el-Mukabeletu fi'l-Muhtasarât** telif ettiği eserlerin cümlesindedir.

3. el-Fahru'l-Mardinî: Şeyhu'l-Etıbbâ Abdurrahman b. Ali bu zattan 627/1230'de okumuştur.

4. Muhammed b. Muhammed b. Hâmid ki, İbnu'l-Kâdi şöhretiyle bilinir. **Kitâbu Keşfi'l-İşârâti'l-Harfıyye ve'l-Adediyye**'nin sahibidir.

5. Bedreddin Muhammed b. Muhammed: 828/1425 senesinde vefat etmiştir. Aşağıda isim dokuz numarada yazılı Bedreddin bunun torunudur.

6. Kâdiyu'l-Kudât, Ebî'l-Berekât, eş-Şeyhu'l-Edip Alaaddin Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Osman b. Şeref Mardinlidir. İbn Türkmanî lakabıyla meşhurdur. İlm-i Fıkıh, Hadis, Tefsir, Usûl, Ferâiz, Hisâb, Şiir, Arûz gibilerde asrın imamı idi. Hadis ilminden **Müntehab**, **Usûl-u Fıkıh**'tan Sa'diyye ile **Müellef**, çeşitli **Kitâbu'd-Da'gâ**, **el-Cezûkiyye** ve **Hidâye** muhtasan **Kifâye** ve **Behcetü'l-Edeb** ve Fünûna dair **Mukaddime** ve şair **Mütenebbî**'yi reddiye olarak yazılan **Kitâbu'n-Nakî** bir kısım telif

muriyetler, muallimlikler de bulunmuştur. Çok zeki olmasıyla meşhurdur. Bugün Tapu Genel Müdürlüğü'nün müşaviridir.

Mardin'de musiki-şinas bir çok erbab-ı tarab (çalgıcılar) da çıkmıştır. Ezcümle;

Kara Mehmet: Mardinli olduğu halde İstanbul'da oturmuştur. Sultan İbrahim Han zamanının meşhur üstadlarından. Makam-179 ı beyanda çenber üsulünde dörtlükleriyle on kadar üstadâne eserleri vardır (386).

(386) **Mekteb** adlı gazetenin 10 numaralı nüshasının 425. sahifesinden.

R) MARDİN'İN ŞEHİR YAPISI (387)

a) Mardin'deki Camiler

1. İbrahim Ağa Camii: Mişkin mahallesindedir, yıkılmıştır. Arsası duruyor. Kimin ne zaman inşa ettiği belli değildir. Senede 1383 kuruş madeni geliri vardır (388).

2. Eminuddin Camii: Eminuddin mahallesindedir. Tavanı çökmüştür (389). Kuzey tarafındaki hücrede namaz kılınıyor. Eyvanı sağlamdır. Az bir tamire muhtaçtır. Bânisi (yaptıran) Artuklu Sokmân b. Artuk'tur ki, Eminuddin, Meliku'l-Cebbâr lakabıyla bilinir.

3. Bâbu's-Sür Camii: Mamurdur. Beş vakitte namaz eda olunuyor. Bânisi, 68. 69. sahifelerde yazıldığı üzere Artuklu İkinci Melik Mansur Ahmet b. Melik salih'tir. 764/1363 tarihinde yaptırmıştır. Minaresini hâkimlerden Abdullah Ağa 1216/1801 senesinde yaptırmıştır. Senelik geliri 7688 madeni kuruştur. Vakıflar dairesince, halk arasında bânisi Melik Mahmut tanıtılmışsa da yanlıştır. İmamı, hatibi salih kişilerdendir. Ali Efendi b. İbrahim'dir.

4. Tekye Camii: Tekye mahallesindedir. Sabah, akşam, yatsı vakitlerinde açıktır. Kasım Padişahın yeğeni İbrahim Beg, takriben 850/1446 senesinden sonra yaptırmıştır. Bir yıllık geliri 2028 kuruştur. Abdüsselâm Efendi'nin torunlarından Şakir Efendi b. Ömer Efendi hem imam, hem hatibtir.

5. Cami-i Kebir (Ulu Camii): Mamurdur. Artuklu Kutbeddin İlgâzi bina etmiştir. 572/1176 senesinde bitirilmiştir. İki minareli

(387) Bu başlık tarafımızdan konulmuştur. (B.Z.).

(388) Şu anda arsasında Zırai Donatım Kurumu Binası bulunuyor. (B.Z.).

(389) Bu gün tamir edilmiş ve faal durumdadır. (B.Z.).

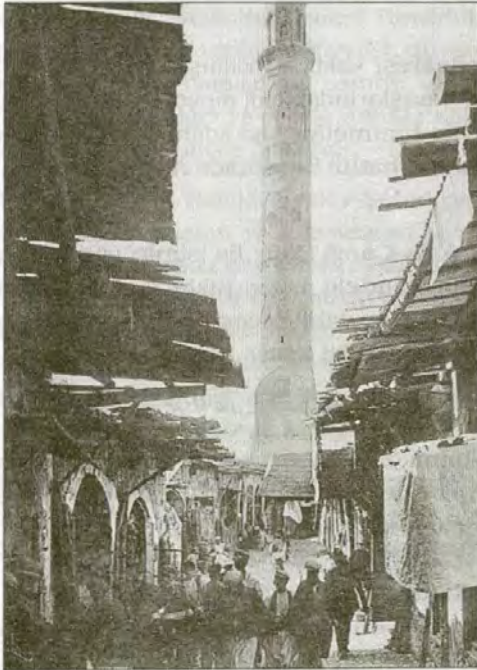
Babur-Sur Camii (Gabriel'den 1932)

iken batı tarafındaki minaresini Topal Timur yıkmıştır. Kutbed-
180 din'in velihati oğlu Husamuddin ve veziri Ebu Mansur Abdullah

Tüsteri ve Akkoyunlu Melik Cihangir dahi bazı emlak ve vergiler vakfetmişlerdir. Mevcut minberi Artuklu el-Meliku'l-Muzaffer Karaarslan yenilemiştir. Senelik geliri 20800 madeni kuruştur. İmamı, hatibi Abdurrahman Efendi'dir.

6. Reyhaniye Camii: Ahmet Paşa'nın kızı Âdile Hanım 1171/1758 senesinde yaptırmıştır. Çarşı içindedir. Bir senelik geliri 3263 kuruştur. İmamı, hatibi Hâkizâde Hüsnü Efendi idi. Geçende vefat etti, şimdi vekâletle idare olunuyor.

7. Şehidiye Camii: Şehidiye mahallesindedir, mamurdur. Beş vakitte namaz kılınıyor. Bânisi Artuklu Ahmet Nâsiruddin'dir. Bunun vefat tarihi olan 637/1240 senesinden evvel yapılmıştır.

Ulu Cami Minaresi (Gabriel'den 1932)

Ulu Cami (Gabriel'den 1932)

Bunun da minaresi vaktiyle yıkılmış iken 1333/1913 senesinde ve seferberlik başlarında şimdi mevcut olan iki yollu minare hayır sahiplerinin himmetiyle inşa edilmiştir. Geliri, madeni 11752 kuruştur. İmamı, hatibi Sayyâdzâde Ahmet Efendi b. Ömer Efendi'dir.

8. Şeyh Câbik Camii (390): Bu isimle yad olunan mahallede- dir, sağlamdır. İçindeki mezar, vakt-i saadet sâ'ilerinden Câbik Hazretlerindedir. Beş vakitte namaz kılınıyor. Bânisi malum değıl- dir. Kapısının yanındaki odanın kapısı üzerinde

اذا كنت محوس فنعلم المنصب، نصر من الله وفتح قريب

yazılıdır. Altında 244 rakamı vardır. Harem kapısının üzerinde إنما يعمر ayet-i celilesi yazılmıştır. 1290/1873 senesinde tamir edilmiştir. Sokak kapısının üzerinde de

ان الله رحمة واهق الناس منه بالرحمة الضعفا

ibaresi ve altında 1259/1843 tarihi yazılıdır. Senevî geliri made- ni 1198 kuruştur. İmamı, hatibi Abdülhalim Efendi'dir.

(390) Halk arasında Şeyh Çavuk olarak bilinmektedir. (B.Z.).

9. Şeyh Şeyhullah Camii: Bu isimle zikredilen mahallededir. Mamurdur. Bânisine, inşa tarihine dair doğru bilgi yoktur. Dör-
181 düncü asır adamlarından bu isimde bir adam geldiğine İbnu'l-
Esir tarihinde tesadüf edildi. O zata mensub olması muhtemel-
dir. Senelik geliri 1001 madeni kuruştur. Bu camide de akşam,
yatsı, sabah namazları kılınıyor. İmam ve hatibi Tahir Efendi ve-
fat etmiştir. Vekaletle idare ediliyor.

10. Şeyh Lebbân Camii: Kölesiyân mahallesinin doğusunda
ve Ömerânın uzağına düşen küçük bir camidir. İçinde Şeyh Leb-
bân'ın mezarı vardır. Onun için kapalıdır (391). Bânisi, inşa tari-
hi bilinmiyor. Geliri 312 madeni kuruştur.

11. Şeyh Muhammed Dırrâr yahut Zırrâr Camii (392): Nec-
meddin mahallesinin güneyinde ve memleket dışında büyük ve
tamir edilmiş bir camidir. Şeyh Muhammed Dırrâr'ın, harem da-
iresinin doğusunda mezarı vardır. Vakfiyesi duvarda yazılıdır.
Koçhisar'da yıkılmış olan hamam, bu camilin vakıflarındandır.
Cuma, bayram ve bazen diğer vakitlerde namaz kılınır. Ferman-
lı imamı, hatibi yoktur. Vekaletle görülüyor.

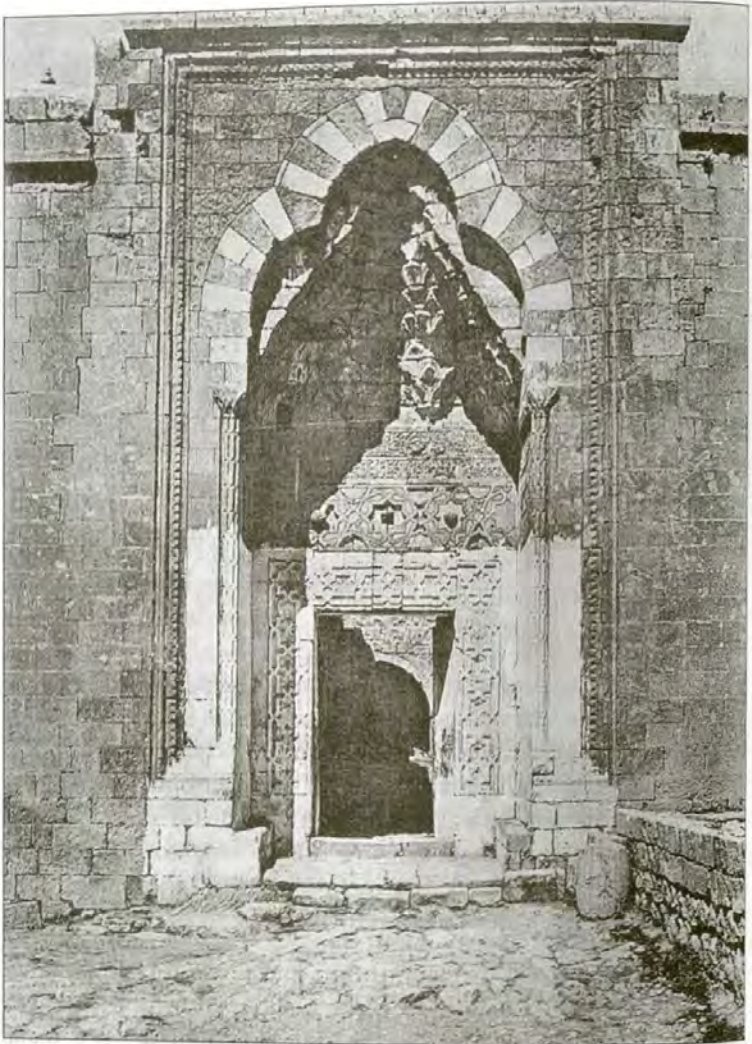
12. Sâbüni diğer adıyla Hâmidî Camii : Şehidiye mahallesin-
dedir, mamurdur. Bazen akşam, yatsı namazları kılınır (393). Şâ-
filer bayram namazını burada eda ederler. Bitişigindeki handan
başka vakfı yoktur. Bitişigindeki evde hizmetçi olan oturur. De-
vamlı maaşlı imamı yoktur. Bânisi Şerif isminde bir zattır. İnşa ta-
rihi bilinemedi. İçinde Şeyh Sâbüni adında bir zatın mezarı var-
dır. Ramazan 1347/1929 Şubat'ında ülemadan Ensârizâde Şeyh
Hafız Yusuf Efendi hatim ile teravih kıldırıldı.

13. Latifiyye Camii: Bu adla anılan mahallede büyük, mamur
bir camidir. Kuzeyinde, doğusunda olan odaları yıkılmaya yüz
tutmuştur. Suyunu yukarıdaki evlerden biri çalmıştır, hiç akımı-

(391) Bu da restore edilerek ibadete açılmıştır. (B.Z.)

(392) Bu cami de tamir edilerek ibadete açılmıştır. (B.Z.)

(393) Günümüzde tamir edilerek ibadete açılmıştır. (B.Z.).

Abdullatif Camii (Gabriel'den 1932)

182 yor. Havlusu (avlusu) çöplük şeklindedir. Tamire, temizlenmeye muhtaçtır. Melik Salih'in Latif adlı oğlu 770/1369 senesinde yaptırmış veyahut kendi namına babası inşa ettirmiştir. Minaresini

Abdullatif Camii (Gabriel'den 1932)

müşir Mehmet Teyyâr Paşa 1262/1846 tarihinde Musul valisi iken yaptırmış ve bitişinden sonra vefat ederek camiın avlusu doğu tarafına gömülmüştür. Cemaati yoktur. Nadiren açılır, namaz kılınır, yalnız minarede ezan okunur. İmamı, hatibi şimdi yoktur. 234 kuruş senelik geliri vardır (394).

14. Medrese diğer adıyla Zinciriye Camii: Bu namla yad edilen mahallededir. Kuzey tarafı medresedir. Bu camiın dört tarafı, kubbesi duruyor, sağlamdır. Fakat medresenin odaları yıkıldığı cihetle bu da yıkılmağa mahkumdur. Çok zamandan beri içinde namaz kılındığı yoktur. Suyu muntazam olarak akıyor. Artuklu Sultan İsa tarafından 787/1385 senesinde bina edilmiştir. İmamı, Türkizâde Mehmet Efendi'dir. Geliri 1560 kuruştur (395).

(394) Bu da restore edilerek ibadete açılmıştır. (B.Z.)

(395) Bu camii de tamir edilerek ibadete açılmıştır. (B.Z.).

15. Kale Camii: Kalede muntazam duruyor. Geçen seneye kadar minberi de sağlam olarak dururken bu sene bile bile yıkılarak taşları kullanılmıştır. Bakımsızlık yüzünden gitgide yıkılacaktır. 1195/1781 snesinde bu camiin hatibi Seyyid Abdal Efendi, kale muhafızı da Mehmet Ağa b. İshak olduğu Mahkeme-i Şeriyeye sicillerinde kayıtlıdır. Bânisine ve inşa tarihine dair malumat alınamadı. Artuklu el-Meliku'l-Mansur Dördüncü Necmeddin Gazi b. Melik Muzaffer Karaarslan tarafından 684/1285 senesiyle 711/1309 seneleri arasında yenilendiği mihrabının üzerindeki mevcut kitabeden anlaşılmıştır. Senelik 390 kuruş geliri vardır.

16. Necmeddin Camii: Necmeddin mahallesindedir. Camii Asfar namıyla da biliniyor, mevcuttur. Lakin terkedilmiştir. Tamire muhtaçtır (396). Bânişi Artuklu Birinci Necmeddin İlgâzi'dir. Minaresi yıkılmıştır. Bir miktarı duruyor. Geliri yoktur. Mülke çıkarılmıştır.

17. Muzafferiyeye Camii: Yıkılmıştır. Yeri şimdi Orta Mektebi'dir. Bânişi Artuklu Melik Muzaffer Karaarslan b. Melik Said Üçüncü Necmeddin Gazi'dir. Takriben 658/1260 senesiyle 684/1285 senesi arasında yaptırılmıştır. 1317/1899 tarihinde okula çevrilmiştir. Geliri kalmamıştır. Suyu da kayıptır.

b) MESCİDLER

1. Hacı Baba Tekyesi Mescidi: Kölesiyân mahallesindedir. Yeri çöplük iken Hacı Baba denilen bir seyyah 1286/1869 tarihinde Mardin'e gelerek bu mescidi yardım ile yaptırmıştır. Etrafında dört beş hücre vardır. İçinde fakirler oturur. Abdulkadir Geylâni sülalesinden bir zat bir köşede defnedilmiştir. Eyvanında akan su, Mardin'deki suların gayet latifi ve hafifidir. Senelik 441 kuruş geliri vardır. Mescid terkedilmiştir.

2. Sitte Radiyye Mescidi: Bâbu's-Sûr mahallesindeki hamamın yakınındadır. Bir tarafı yıkılmıştır. Artuklu Ahmet Nâsiruddin

(396) Günümüzde tamir edilerek ibadete açılmıştır. (B.Z.).

602/1206 senesi Cumadelâhire'sinde yapmış ve bitirmiştir. Terkedilmiştir, sağlamdır. Senelik geliri 125 madeni kuruş kadardır.

3. Sultan Hamza-i Sağır Mescidi: Meydan başında ve kuzeydeki zaviye içinde mamurdur. Lakin terkedilmiştir. 879/1474 senesinde yapılmıştır. 115. sahifede yazıldığı üzere bânisi ya Sultan Hamza-i Sağır'dir ki, hayatında inşaasına başlayarak vefatından sonra diğerleri tarafından bitirilmiş, ismi okunamayan oğlu tarafından inşa edilmiştir. Çeşmenin izleri mevcut ise de suyu kaybolmuştur.

Sultan Hamza Türbesi (Gabriel'den 1932)

4. Sultan Hamza-i Kebir Mescidi: Bu dahi meydan başına gidilirken sağ tarafındaki kubbeli mamur olan mescittir. Çoktan terk edilmiş. Bânisi 842/1438 tarihinde vefat eden Hamza-i Kebir'dir. Mezarı da içindedir. 1307/1890 senesinde Mardin'de vefat eden altıncı ordu müşiri Hidayet Paşa dahi sağ tarafta köşeye gömülmüştür. Senelik geliri 250 madeni kuruştur.

184 5. Halife Mescidi: Mişkin mahallesindedir, harabedir. Geliri yoktur, mülke çıkarılmıştır. Ya da zamanla yıkılmış kaybolmuştur.

6. Selsâl Mescidi: Tekye mahallesindedir, mamurdur. Arasına akşam, yatsı zamanları namaz kılınır. İmamı Abdülcelil Efendi'dir. Gelirine dair bilgi alınamadı.

7. Süleyman Paşa Mescidi: Şehidiye mahallesindedir. Bânisi Mardinli Süleyman Paşa'dır. Tahminen 1195/1781 senesinde yaptırmıştır. Bu tarihte Hatem Çavuş isminde biri mütevellisi olduğu Mahkeme-i Şer'iyye sicilinde kayıtlıdır. Bazı Ramazan'da teravih ve bazen de akşam namazları kılınır. Mamurdur, suyu da vardır. 221 kuruş geliri vardır.

8. Şeyh Bekar diğer adıyla Misyad Mescidi (397): Kölesiyân mahallesindedir, mamurdur. Akşam, yatsı, sabah namazları kılınır. Bu üç vakitte müezzini Seyyid Ahmet damda ezan okur. İmamı salih kimselerden Tahir Zeki Efendi vefat ettiği cihetle yerine Sa'dizâde Mehmet Efendi vekaleten tayin olunmuştur. Esasen bir mescid iken 1349/1930 senesinde ufak bir minber konularak Cuma ve Bayram namazları dahi kılınıyor. Bânisi, inşa tarihi belli değildir. Yalnız Abbasi Devleti'nin Birinci Saffâh zamanında 132/750 tarihinde Mardin hükümetinde bulunan Bekâr b. Müslim el-Akilî tarafından yapıldığı zannolunur. Bundan başka 246 Cumadilâhire'sinde Halife Mütevekkil tarafından Mısır'a kadı tayin edilen Ebu Bekr Bekâr b. Kuteybe b. Berza'a vardır ki ömrü Mısır'da sona ermiştir. Bu taraflarda da bulunamamıştır ki ona

(397) Burada adı geçen 1, 2, 3, 5 ve 8 no'lu mescidler bugün tamir edilerek ibadete açılmıştır. (B.Z.).

nisbet edilmesi hatıra gelsin. 221 kuruş madenî geliri vardır. İbrahim Ağa Pınarı bu mescidin altındadır.

9. Şeyh Beyâd (z) Mescidi : Bâbu'l-Cedîd mahallesindedir, harabedir. Vakıfları yoktur. Gelirleri ise mülke çıkarılmıştır.

10. Şeyh Şî'rân Mescidi: Bâbu's-Sûr'da Diri sokağındadır. İçinde vazife yapanlar ve geliri yoktur.

185 11. Şeyh Abdulaziz Mescidi: Sûku'l-Bakar civarında ve çarşı içindedir. Bazı yerleri yıkılmıştır. Diğer yerleri de yıkılmak üzere-
dir. Senelik 60 kuruş geliri vardır. Demek bunun da vakıfları şu-
nun bunun eline geçmiştir.

12. Şeyh Kâsım Halveti Mescidi

13. Şeyh Muhammed Dinârî Mescidi (398): Büyük cadde için-
deki Aynu'l-kutn'a karşıdır, mamurdur. 1337/1919 senesinde
Tahir Şe'âr tarafından tamir edilmiştir. Öğle, ikindi, akşam, Ra-
mazan'da teravih namazları kılınır. Cadde genişletildiği zaman
bu mescid'in kuzeyinden de bir miktar yer alınarak yola verilmiş-
tir. Bu sebeple mescidin kapısı sokakta kalmıştır. Senelik 4480
madenî kuruş geliri vardır. Mardin'de ilk olarak bu mescidin ya-
pıldığı ve fethedildiğinde ashâb-ı kiramın ilk olarak bunun arsa-
sında namaz kıldıkları söylenmektedir. Altı küffar zamanından
kalma bir mabeddir. Şimdi ma'saradır. İçinde keçi yağı çıkarırlar.

14. Şeyh Muhammed Türki Mescidi: Necmeddin Mahallesi ci-
varındadır. Harem dairesinden hariç ve kuzeye düşen yıkılmış
bir minarenin üç-dört arşın (68 cm. uzunluk) kadar eseri duru-
yor. Buna bakılırsa vaktiyle cami iken bilahere herhangi bir se-
bep yüzünde minberi ya kaldırılmış veya yıkılmış da bir daha
yaptırılmamış. İkinci sebep akla daha uygun görünüyor. Bânisi,
inşa tarihi bilinmiyor. Senelik geliri 334 kuruştur.

15. Şeyh Yusuf Mescidi: Büyük caddenin batısındaki odun pa-
zarındadır, terkedilmiştir. Bânisi, inşa tarihi bilinmemiştir. 1334

(398) Bu sayfada geçen 10, 11, 12 ve 13 no'lu mescidler faaldir (B.Z.).

kuruş geliri vardır.

16. Arap Mescidi (399): Bâbu's-Sûr mahallesindedir, terkedil-
186 miştir. Kimin ne zaman yaptığı hakkında bilgi yoktur. Geliri kayıtlı olarak görülmemiştir.

17. Araklı Mescidi: Büyük caddenin ortasında ve güneyindedir. Yanında şimdi otomobil garajı vardır. Mamurdur fakat terkedilmiş vaziyettedir. Bunun da yapıldığı tarih ve yaptıranı bilinememiştir. Senelik 824 kuruş geliri vardır.

18. Kuseyri Mescidi: Eminuddin mahallesi civarındadır. Evkafı yanmış gitmiştir. Harabedir.

19. Kale Mescidi (400): Mevcuttur. Kalede iskân eden ahali kalmadığından terkedilmiştir. Bunun kuzeyinde bir minare vardır. Altı yedi sene evvele kadar tamamıyla duruyordu. Taşlarını belediye yıkıp şehre taşıyıp kullandı. Az eseri kalmıştır. Bu mescide halk arasında Makam-ı Hıdır denilir. Çocuğu olmayanlar buraya adak adar. Erkek evladı olursa adını Hıdır koyarlar. Geliri yoktur. Varsa da mülke geçirilmiştir. Yaptıranı, yapılış tarihi meçhuldür.

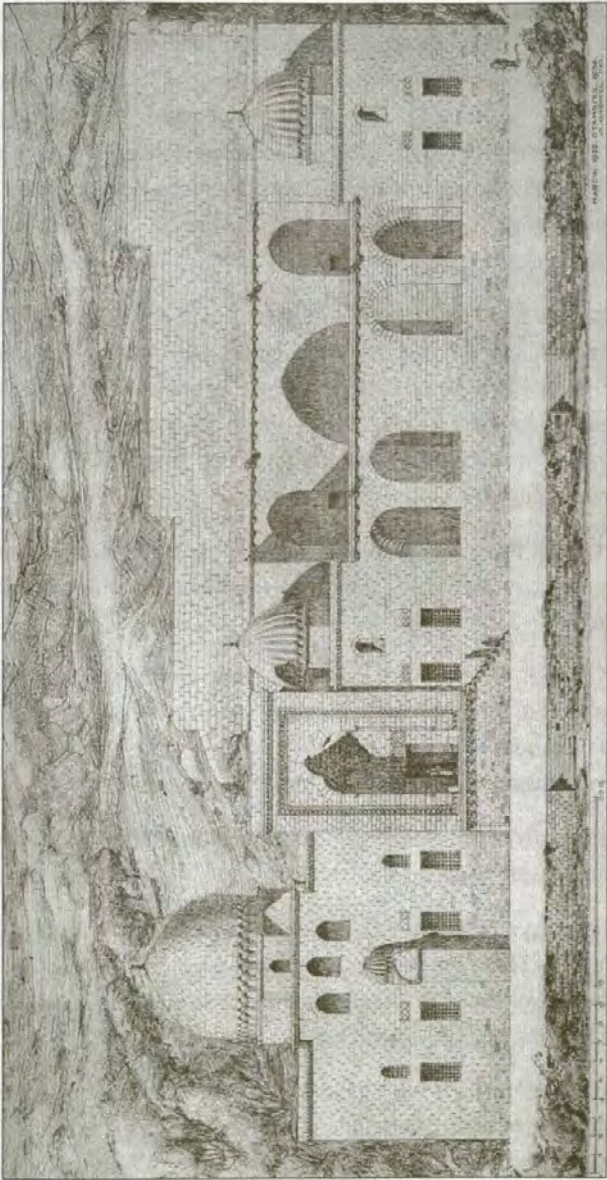
20. Muhammed el-Gazi Mescidi: Hükümet kapısının önündedir. İnşa tarihi, bânisi malum değildir. Fakat terkedilmiştir. Senelik 936 kuruş geliri vardır. Muhammed el-Gazi namındaki zatın mezarı mescidin bir tarafındadır.

c) MEDRESELER FASLI

1. Eminuddin Medresesi: Eminuddin Camii ile birlikte yapılmıştır. Camiin bitişiğindedir. Zamanın geçmesiyle yıkılmıştır, mülke geçirilmiştir.

(399) Bu mescid halen faaldir. (B.Z.).

(400) Şu anda kalede Radar bölgesi içindedir. (B.Z.).

Kasımiye Medresesi (Graberden 1932)

2. Atınboğa veyahut Altun Bâğa Medresesi: Büyük caddedeki Ayn'l-kutn'un üstünde inşa edilmiş yeni mektebin taşları, tahrib edilen bu medresenin taşlarıdır. Bu medrese, Medrese Mahalle-
187 sinde ve Sultan İsa diğer adıyla Zinciriye Medresesinin doğusunda ve yakınındadır. 67. sahifede tercüme-i hali yazılan vezir Altunboğa tarafından vefat tarihi olan 744/1343 senesinden evvel yapılmıştır. Büyük bir hücresi vardır. Pınarı da akıyor. Evkafından eser, haber yoktur.

3. Bâbu's-Sûr Medresesi : Bâbu's-Sûr Camii'ne karşı olan deynegin arkasında ve bugün Paşavât ailesinin elinde bulunan konaktır. İki üç hücresi mevcuttur. Suyu, evkafı belli değildir. Camiinin batısında ve bitişiğindeki konakların da medrese olup camiiyle beraber yaptırıldığı hakkında rivayet vardır. Ama hepsinin medrese olduğuna dair eserler yoktur.

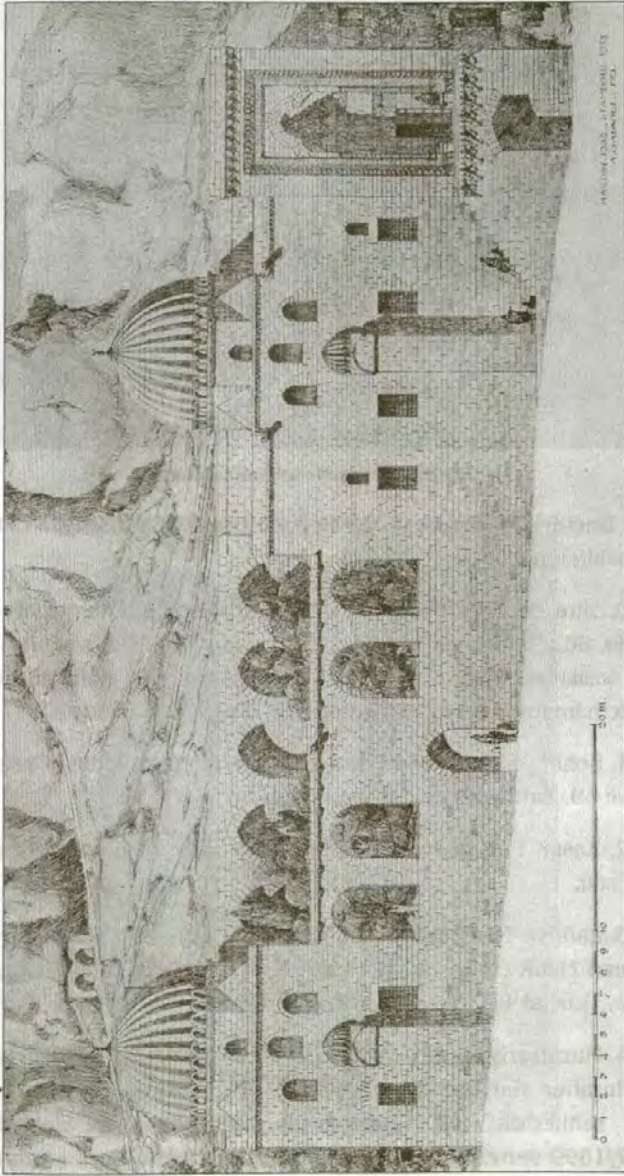
4. Cami-i Kebir Medresesi: Camiinin kuzeyindedir. Sonradan dükkanlara çevrilmiştir. İzleri duruyor. Bânisi camii yaptıran Kutbeddin'dir.

5. Cihangir Medresesi: Yaptıranı, Akkoyunlu Cihangir hükümdarlığa geçtiği 842/1438 senesiyle vefat tarihi olan 855/1455 senesi arasında yaptırmıştır. Kasım Padişah Medresesi'nin yanındadır, yıkılmıştır. Bir kısım yeri halen duruyor.

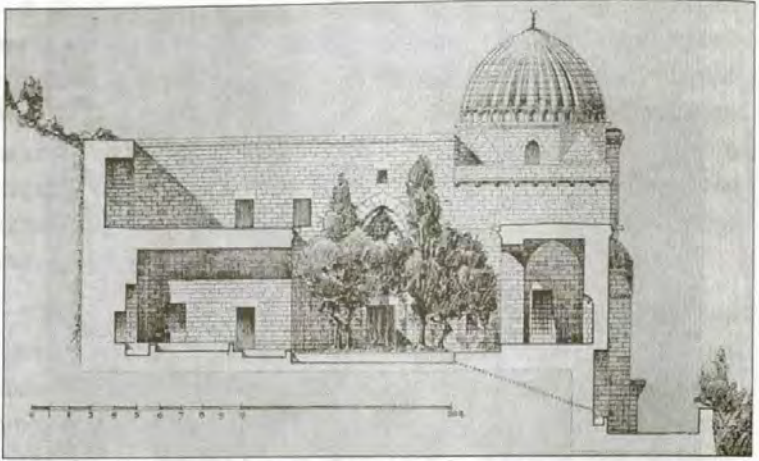
6. Husamiyye Medresesi: Artuklu Birinci Hüsameddin Timurtaş yaptırmıştır. Şimdi yıkılmıştır.

7. Hatuniyye Medresesi: Tekye mahallesindedir. 882/1477 senesiyle 911/1505 senesi arasında yapılmıştır. Bânisi 124. sahifede beyan olduğu üzere Kasım Padişah'ın yeğeni İbrahim Beg'in hanımı Hatice Hatun'dur.

8. Haliliye Medresesi: Melikzâdelerden Halil'in inşa ettiğini ve Artuklu Melik Mansur Dördüncü Necmeddin Gazi'nin buraya defnedildiğini Abdüsselâm Efendi söylüyor. Ama yeri belli değildir.

Zincirli Medresesi (Gabriel den 1932)

Zinciriye Medresesi (Gabriel'den 1932)

9. Zinciriye Medresesi: Sultan İsa bina etmiştir. Tafsilatı 70. ve 71. sahifelerdedir.

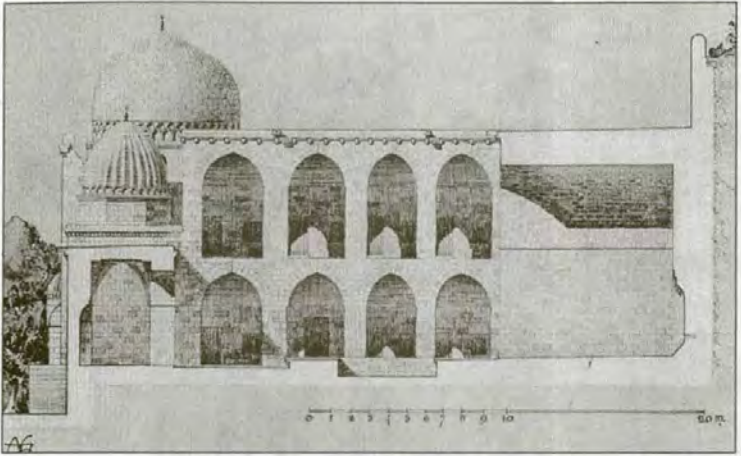
188 10. Sitte Radiye Medresesi: Yaptıranı Artuklu Ahmet Nâsiruddin'dir. 602/1206 tarihinde yaptırmıştır. Hücreleri kısmen duruyor, bazıları yıkılmıştır. Üst kattaki odaları eve dönüştürülerek içinde hamamcı Abdi Nuhî oturuyor. Suyu görünmüyor.

11. Şehidiye Medresesi: Artuklu Ahmet Nâsiruddin'in eseridir. 48. ve 49. sahifelerde tafsilatlı yazılıdır.

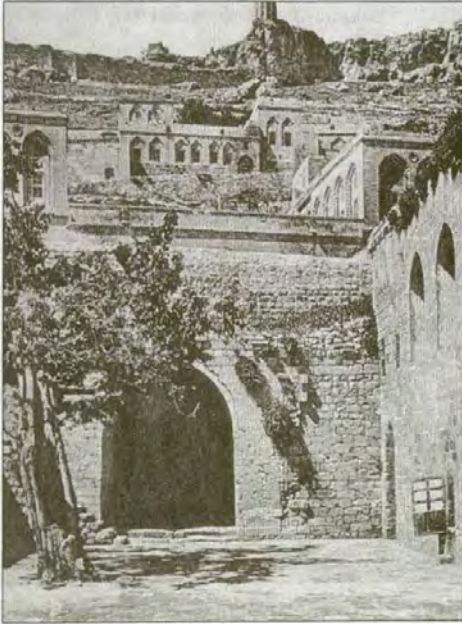
12. Kasım Padişah Medresesi: Buna dair olan bahis 124. sahifededir.

13. Latifiye Medresesi: Latifiye Camiiyle beraber yapılmıştır. Yaptıranı Melik Salih'in oğlu Latif'tir. 770/1369 senesinde yapılmıştır. Tafsilat 64. ve 65. sayfalardadır.

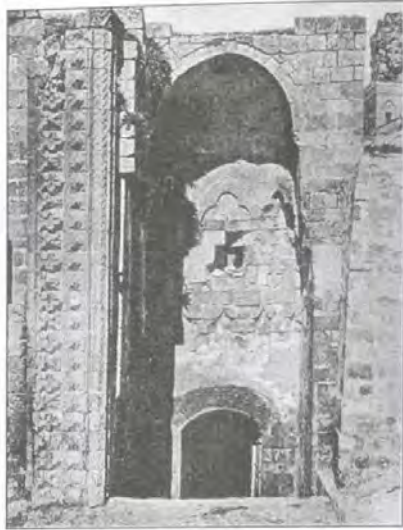
14. Muzafferiye diğer adı Belkâ Medresesi: Bânisi Artuklu Melik Muzaffer Karaarslan b. Melik Said Üçüncü Necmeddin'dir. 183. sahifedeki 18 numaralı camiyle beraber yaptırmıştır. 1317/1899 senesinde mektebe dönüştürüldü. Suyu kayıptır.

Kasımiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

Schidiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

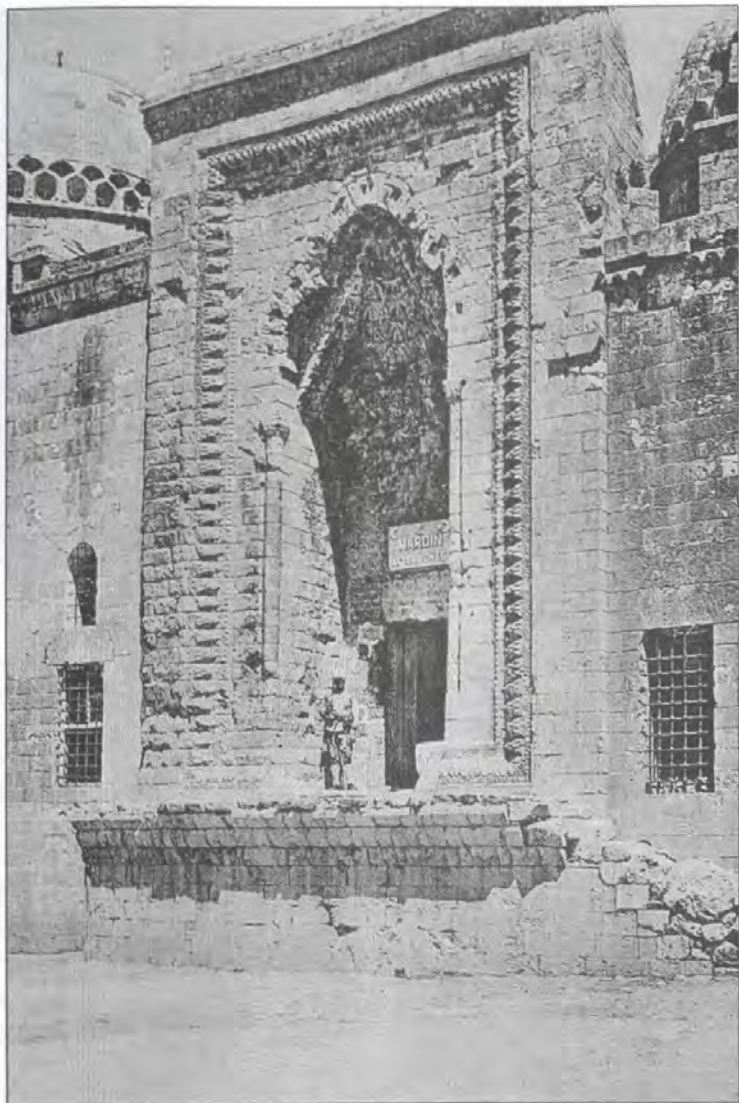

Şehidiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

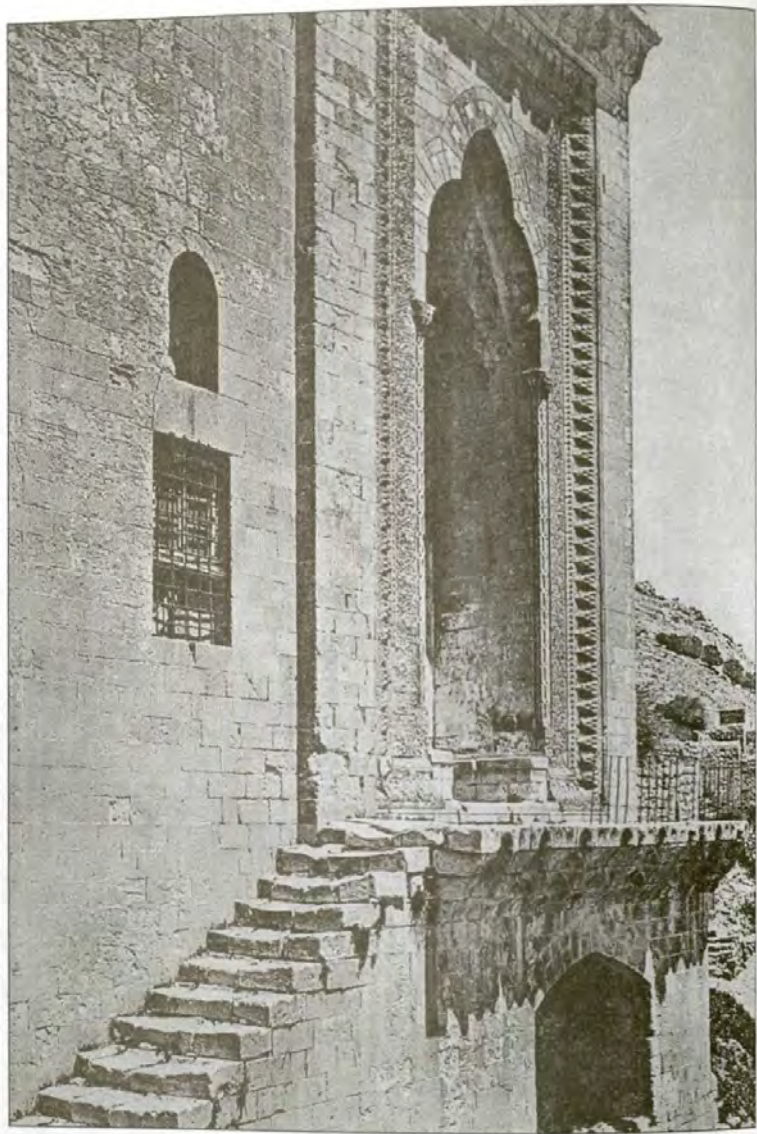
15. Ma'rûfiyye Medresesi: Şeyh Şeyhullah mahallesinin üstündedir. Gayet geniş ve muhteşem idi. Bânisi, inşa tarihi bilinemedi. 1345/1926 senesinde bu dahî tahrib edildi ve enkazı şuraya buraya sarfedildi. Şimdi üç dört hücresi duruyor. Büyük hücrede Mir Feyyâzzâde'lerden Hüseyin Beg, diğerlerinde fakirler oturur. Hüseyin Beg'in oturduğu hücrede bir eyvan ve içinde gayet kıymetli ve siyah mermerin yontulması ve nakışlanmasıyla yapılmış salsâl vardır. Şayan-ı temaşadır. Seyyahların daima nazarı dikkatlerini çekmiştir. Suyu akıyor. Kâlmesinde yalnız nemlik eseri vardır. Cûzi masrafla akıtılması mümkündür. Hayır sahiplerinin hizmetine kalmıştır.

16. Necmeddin Medresesi: Bu isimle yad edilen mahalledeki camiyle beraber Artuklu Birinci Necmeddin İlgâzi tarafından yaptırılmıştır. Zamanın geçmesiyle harab olarak eseri kalmamıştır.

189 17. Yakutiyye Medresesi: Bânisi, tercüme-i hali 31. ve 32. sahifelerde yazılı olan Artuklu Yakut'tur. Bâbu's-Sûr mahallesinde-

Kasımiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

Zincirli Medresesi (Gabriel'den 1932)

Kasımiye Medresesi (Gabriel'den 1932)

dir. Eve dönüştürülmüştür. İçinde Hacı Abdizâdeler oturuyor. Çeşmesi halen içten akıyor, mülke geçirilmiştir.

18. Yakubiye Medresesi: Hükümet konağı civarında ve Belediye dairesinin doğusuna düşüp bugün matbaa olarak kullanılan eyvan ve çeşme bu medreseye aittir. Medrese bu yerde inşa edilmiştir. Bânisi 147. sahifede ismi geçen ve Mardin'de yedi sene hâkimlik yapan ve 1040/1631 tarihinde Batı Sarayı terk ile şimdiki Doğu Sarayı'nı yapan Yakub Paşa olduğu zannediliyor.

Bunlardan başka meydan başında Poladiye ismiyle anılan bir medrese olduğu mahalli alimlerinin ihtiyarlarından işitilmiştir. Doğruluğu şüpheli olduğu cihetle sayı sırasına konulmamıştır.

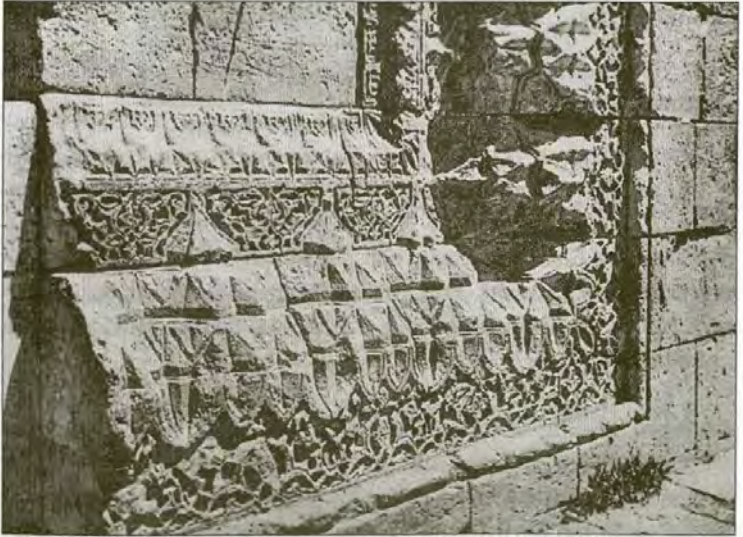
Zincirliye Medresesi (Gabriel'den 1932)

Zincirliye Medresesi (Gabriel'den 1932)

Kasimlye (Sultan Kasim) Medresesi (Gabriel'den 1932)

Sultan Kasim Medresesi (Gabriel'den 1932)

d) TEKYELER

Birisi Kölesiyân mahallesinde ve hükumet konağının civarında ve kuzeyindedir. Bir adedli mescid de bir tarafındadır. Şimdi terk edilmiştir. Şeyh Geyl n  evladından bir zat bir tarafında defnedilmiştir. Diğerisi de Tekye mahallesinde harebedir.

e) HAMAMLAR

1. Bâbu'l Cedid Hamamı: Bu adla anılan mahallededir. Haremeyn-i Şerifeyn'e bağlı vakıflardandır. Bânisi, inşa tarihi bilinememiştir. Vaktiyle harab olmuş iken 1333/1915 senesinde Evkaf Memuru Şükrü Efendi zamanında tamir edilmiştir. Lakin cehennem ısıtma vazifesini layıkıyla yapmadığından kapalıdır.

2. Bâbu's-S r Hamamı: Bu adla bilinen mahallededir. Germu-z delere aittir. Mamurdur, iŐliyor.

3. Cami-i Kebir Hamamı: Cami-i Kebir'in civarındadır. Her gün iŐler. Gelirinin yarısı bu camie aittir (vakıftır), Diğerisi halktan bazılarının mülküdür.

4. Maristan Hamamı: Eminuddin mahallesindedir. G m ll z de Hıdır  elebi'yle vs. ye aittir.

190 5. Mir Hamamı: Bânisi Sultan İsa'nın veziri olup tercüme-i hali 72. sahfede yazılı Mir Feyyaz b. Emir Ali b. İlmuddin Sincar 'dir. 780/1378 senesiyle 790/1388 senesi arasında bina edilmiştir. Sonra Kasım Padişah alıp medreseye vakfetmiştir. Büyük caddenin ortasındadır. Her gün iŐler. B nisinin sülalesinden b g n Mardin'de mevcut bir aile vardır. Mir Feyy zz deler künyesiyle biliniyorlar.

6. Kale Hamamı: Kalededir, harabedir, enkazı duruyor.

7. Şehidiye mahallesinde önceleri bir hamam var iken yıkıldıktan sonra eve dönüŐtürüldüđü geriye kalan izlerini gören güvenilir zatlardan işitilmiştir. Vaktiyle Mardin'in bir mahallesi olup zamanın geçmesiyle münferit bir köy halinde kalan kale arkasın-

Kaledeki Cami Harabesi (Gabriel'den 1932)

daki Mansuriye'de de bir hamam olduğu keزالik enkazını görenlerden tarafımızdan işitilmiştir.

8. Şeyh Şeyhullah mahallesinde de bir hamam vardır. Eve dönüştürülmüştür. İzleri duruyor.

f) MARDİN ve KALE

Mardin'in yeri dağ göğsünde olduğu cihetle yüksek, havası lâtif, manzarası pek hoştur. Şehrin alt tarafında taş ocağı vardır. Yerinde yumuşak ve rütubetli olan bu taşı bıçkıyla keserler. Güneşi görmesiyle sertleşir. Rengi, kısmen beyazımsı, kısmen sarımsıdır. Her türlü nakışı kabul eder. Binalara göz çeken süs,

Camii Antresi (Gabriel'den 1932)

letafet verir, sevimlidir. Şehrin suyu az olduğundan yağmur suyu içmek, işletmek mecburiyeti vardır. Bunun için bir çok evde sahranç (su havuzu) bulunur. Hamamlar için de ayrıca sarnıçlar yapılmıştır. Kasabanın üstündeki kalenin uzunluğu beşyüz, enliliği ikiyüz elli metreyi içine alan ve büyük ve çeşitli burçları vardır. Vaktiyle üçyüz ev halkı burada oturuyordu. Kuşatma zamanlarında ihtiyaç oldukça kasabadan erzak vs. almak için kaleden şehre yer altından gidilir bir yol vardır. Kale çok taarruza uğradığı cihetle, harab olmuş ve kimse oturmamaktadır. Hususi yerinde yazıldığı üzere harab olan Camii, mescidi ve yıktırılan minarenin esasları duruyor. 1276/1859 senesinde Altıncı Ordunun Redif Ala-

yı Birinci Taburu için depo olarak kullanılan gayet geniş, metin, dayanıklı, ehemmiyetli ve mekteb veya hastahane olabilecek iç açıcı bir saray halen mevcuttur. Maateessüf avlusundaki nazik döşemenin bir kısmı sökülüp taşları şehre nakledilmiş ve sarfolunmuştur. Tedricen bütün bütün virane şeklini alacaktır.

Bu kalede içi uzunluk ve genişliği yirmibeş zira (75-90 cm. arası) iş'ân ve pek derin ve büyük bir su havuzu olduğu gibi bir çok havuzlar da vardır. Hepsi taştan oyulmuştur. İçinde biriken yağmur suları yaz günlerinde soguk, kış zamanı ılık ve parlaktır. Kaleye kapısından başka girmek imkanı yoktur. Önceleri kullanılan silahlarla fethi kimseye müyesser olmamıştır. Yalnız senelerce sıkı bir şekilde kuşatıldıktan sonra erzak, zahire hususunda çekilen sıkıntılardan dolayı teslim edildiği vaki olmuştur. Hulâgu ve Karakoyunlu Kara Yusuf tarafından yapılan kuşatma ve sıkıştırma, bu şekilde olmuştur. Bunun için daima sığınak olarak kullanılmıştır.

Kaledeki Konak (Gabriel'den 1932)

g) PİNARLAR

Eminuddin mahallesinde;

1. Serdâb Pınarı.
2. Maristan Pınarı.
3. Mesud Pınarı.

Bâbu'l-Cedid mahallesinde;

1. Kasım Halveti Pınarı.
2. Muftası'l-Yahud Pınarı.
3. Hoca Yunân Pınarı.

Bâbu's-Sûr mahallesinde;

1. Cami Pınarı.
2. Cevzi Pınarı.
3. Sûk Pınarı.
4. Şeyhî Musulî Pınarı.
5. Masna Pınarı.
6. Milh Pınarı.
7. Beyt-i Hacı Abdâl Pınarı.

Tekye mahallesinde;

1. Cebre Şeyho Pınarı.
2. Cami-i Tekye Pınarı.
3. Beyt'il-Hammâr Pınarı.
4. Saray Pınarı.
5. Salsâl Pınarı.

6. Saray-ı Atik Pınarı.
7. Milh Pınarı.
192 8. Beyti Gelmedi Pınarı.
9. Tahte's-Sûr Pınarı.
10. Cami-i Reyhaniyye Pınarı.
11. Beyt-i Necîb Efendi Pınarı.
12. Beyti katırcı Pınarı.

Cami-i Kebir mahallesinde;

1. Cami Pınarı.
2. Sebil Pınarı
3. Çarşı içinde Selûl Pınarı

Şeyh Câbik Beg mahallesinde;

Şeyh Şeyhullah mahallesinde;

1. Cami pınarı.
2. Beyt-i Keco Pınarı.
3. Kanber Pınarı.
4. Medreseti'l-Ma'rufiyye Pınarı.

Şehidiye mahallesinde;

1. Cami Pınarı.
2. Mescid-i Süleyman Pınarı.
3. Beyt-i Faşoh Pınarı.
4. Beyti'l-Hudûb Pınarı.
5. Kışla Pınarı (1224 senesinde Ayşe b. Adûle tarafından akıtılmıştır).

Kölesiyân mahallesinde;

1. Hacı Abdulgafur Pınarı.
2. Feta Pınarı.
3. Sitte Radiyye Pınarı.
4. Tekye Pınarı.
5. İbrahim Ağa Pınarı.
6. Kırathane Pınarı.
7. Şam Börekçi Pınarı.
8. Saray Pınarı.

Latifiye mahallesinde;

1. Cami Pınarı.

Medrese mahallesinde;

1. Medrese Pınarı.
2. Mecnuni Pınarı.
3. Beyt-i Milli Pınarı.
4. Altınboğa Pınarı.
5. Da'if Pınarı.
6. Kutn Pınarı.

Meşkin mahallesinde;

Necmeddin mahallesinde;

1. Helva Pınarı.
2. Cami Pınarı.
3. Abbâre Pınarı.

4. Şeyh İlyas Pınarı.

5. Sirb Pınarı.

6. Kıro Pınarı.

7. Yehûd Pınarı.

8. Cevheri Pınarı.

9. Cuma Pınarı.

193 h) ŞEHİR KENARINDA UMUMA AİT SULAR

Bâbu's-Sûr haricinde;

1. Zî'b suyu.

2. Meydanbaşı Pınarı.

3. Sultan Hamza-i Sağır Pınarı.

4. Alak Pınarı.

5. Kara Mehmet Pınarı.

6. Kale arkasında Kıpçak Çeşmesi

Meşkin kapısı haricinde;

1. Sinci Pınarı.

2. Ahmet Ağa Pınarı.

3. Kay'ân Pınarı.

4. Hüseyin Çelebi Pınarı.

İşte memleket içinde 71, etrafında 10, ki toplam 81 pınar vardır. Bunlardan Zî'bî Pınarı, Meydanbaşı, Cevrî Pınarı, Sici Pınarı, Maristan Pınarı, Yehûd Pınarı, İbrahim Ağa Pınarlarının suyu çoktur. Hayvanları sulayan Zî'b Pınarı, Meydanbaşı, Sinci Pınarlarının bir kısmının yolları bozulduğu cihetle az akıyor. Bir kısmı da bahar mevsiminde akar, yaz mevsiminde kurur. Tamire, temizlen-

Kayseriyye Çarşısı (Gabriel'den 1932)

meye muhtaçtırlar. Bazılarının suyu da yukarı mecranlardan çalınır. Eğer bu arızalara uğramasalar su ihtiyacı hafifler. Bir de Meydanbaşı ile Zi'b Pınarının ortasındaki Firdevs Köşkü'nün eyvanında akan bir su vardır ki, Ensarî Şeyh Muhammed Ali Efendi'nin mülküne geçmiştir. Yaz günlerinde halka para ile sattığı güvenilir kişilerden işitilmiştir.

1) MARDİN'İN ÇARŞILARI

Büyük cadde ki Sûku'l-Hân dahi derler buğday pazarı, Bâbu's-Sûr Sûku'l-Bayd, Sûku'd-Dakik, Sûku'ş-Şe'ârîn, Sûku'l-Bakara, Sûku'l-Kutn, Hasan Ayyâr, kasaplar, kuyumcular, kızgancılar, sipahi pazarı, serraçlar, attarlar, neccarlar (marangozlar), Musullu, yemeniciler, Meşkin çarşılarıyla Kayseriyye'den ibarettir. Bu Kayseriyye seferberlik zamanının başından beri kapalıdır, mezbele halindedir.

Pazaryeri (Gabriel'den 1932)

i) MARDİN'İN SANATKÂRLARI VE ESNAFI

At dellalları, uncu, aşçı, ortakçı, basmacı, bağbân, bağırsakçı, pamukçu, bazir, bezzâz (bez satan), boyacı, bakkal, pineci (yama yapan), neccar, tûfekçi, tennûrçu (ekmekçi), tenekeci, çubukçu, (bileyici), çilingir, çölcü hakkâk (mühürçü), helvacı, hamamcı, hancı, debbağ (derici), dellâl, terzi, nasırcı, dava vekaleti, testi yapanlar, düğmecı, değnekçi, saatçı, sebilci, serrâc, sak-kâ, sipahi dellalı, sellâh (deri yüzen), sabuncu, sıvacı, taşçı, arzuhalcı, attâr (güzel koku satan), allâf (yemci), fırıncı, fotoğrafçı, kalaycı, kazgancı, kazzâr (ipek işleyen), kasap, kılıççı, kunduracı, kahvecı, kuyumcu, kırışçı, leblebici, lağamcı, mimar, mumcu, meyhaneci, mutâ, tûccar, nuggâs, nalçacı, yemenici, bonocu gibi ehl-i sanat ve esnaftan ibarettir.

Mardin ahali si Arapça konuşurlar. İçlerinde Türkçe, Kürdçe bilenler çoktur. Aşiretlerin gayrı köylerde bulunan ahali Kürt'tür.

Mardin'de Bir Cu (Gabriel'den 1932)

Ekserisi Arapça dilini de bilirler. Mevkiinin bitkileri, yerden çıkan mahsulat yeteri derecededir. Bakır kını, Zinnâr mevkilerinde bir çok köşkler, seyrangahlar vardır. Sahipleri ve gezmeyi sevenler yaz günlerini orada geçirirler. Meyvelerle sebzelerin bir kısmı bu bahçelerden, diğer kısmı köylerden gelir. Âlâ üzüm, bitim, ac-câs, (erik), kiraz, sucuk olur ki şöhretlerine değer. Erigin tatar vasıtasıyla her sene kırk bin kuruşluk kadarı Mardin'e getirilip ve sarfedildiği Mahkeme-i Şeriyeye sicilinde kayıtlıdır. Kasabadan göz gezdirildikçe, Sincar'a kadar çöl görünür.

j) ESKİ ESERLER

Koçhisar'da, Amrud'da, Hafri'de, Bellûke'de, Kefertuta'da 195 (401), Dâra'da eski ve harab kaleler, binalar kalıntısı vardır. He-

(401) Kızıltepe'ye bağlı Koçlu Köyü (B.Z.).

Bir Ev (Gabriel'den 1932)

le bu Dârâ'nın yanında Kalendrân isminde büyük bir sarayın enkazı görülmektedir ki, taşları üçer metre küp şeklinden ve kemerinin ayakları sanatlı kazılmış nakışlardan ibarettir. Bu saraydan başka üç saat ötede ve Serçınar köyü civarında viran olmuş bir kasr (köşk) daha vardır ki, büyüklüğü ötekinden çok daha fazladır. Altı yedi saatlik mesafeden görünür. Ekser tarihler İskender ile Dârâ'nın Musul'a tabi Erbil kasabası yakınında harbettikleri zaman Dârâ'nın mağlub olduğunu yazmışlar. Haleb vilayetinin 1318 senesinde 28. defa olarak neşredilen Salnâmesi'nde bu savaşın Ayas'da meydana geldiği İskenderun'a ait fasılda yazılmış ama ikisi de yanlıştır. Doğrusu bugün Mardin'e bağlı Savur kasabasına bağlanmış ve mezkur Dârâ köyünün üç saat uzaklığına düşen vaktiyle büyük bir şehir olduğu eski eserlerinden ve kalesinden anlaşılan diğer Erbil (402) köyü önündeki büyük bir sahradır. Yanlışlık, hep bu Erbil'in tarihçiler tarafından bilinmemesinden ileri gelmiştir. Dârâ şehri harabelerinin şimdi bir köy halinde bulunması da buna kuvvetli bir delildir. Bu iki hükümdarın Erbil ovasında sözde olan muharebelerinden evvel Ayas'ta da bir harbe giriştikleri ihtimali de vardır.

(402) Savur'a bağlı Koşuyolu Köyü (B.Z.).

Deyruzzaferan (Gabriel'den 1932)

Meydanbaşının güneyinde ve Firdevs'e yakın bir yerde taştan oyulmuş bir değirmenin oluğu, kuyusu mevcuttur. Buna halk arasında Cin Değirmeni manasında olan Rahyu'l-Cin denilir. Bunun suyunun nereden getirildiği bilinmiyor. Sel suyuyla işletildiği zannediliyor. Küffar zamanından kalma bir şeydir. Mardin kasabası vaktiyle pek büyük ve mamur idi. Bir ucu Kasım Padişah ve Cihangir medreselerinden ötede, diğer ucu Firdevs'in yanındaki Şerefu'l-âlâ adı verilen tepeye kadar uzandığı ve hatta Mansuriye köyü de bir mahallesi olup bunun Abbasi devletinin ikincisi olan Ebi Cafer el-Mansur veya Mervanilerden Mümehhidüdevle diğer Mansur veyahut Mansur b. Ebu Nasr ve diğer ihtimalle göre Artuklu Melik Mansur Dördüncü Necmeddin Gazi veya yine Artuklu Melik Salih'in oğlu İkinci Mansur tarafından kurulduğu ve onun adı verildiği hatıra geliyor. Gerek bu Mansuriye ve gerek Şeref ala tepesinde ve Kasım Padişah ve Cihangir medrese-

leri yakınında ve meydanbaşında evler, dükkanlar, hamamlar vs. binaların temelleri, enkazı kazılar esnasında çıkıyor. Hamza-i Kebir, Hamza-i Sağır mescidlerinin sur dışında bulunmaları da oralarda vaktiyle ahalinin iskan ettiği ve şen bir mahalle olduğuna delil olabilir. Hulagü, Topal Timur tecavüzleri vs. müthiş muharebeler Mardin'in küçülmesine sebep olmuştur.

Mardin vilâyeti, Cezire (Cizre), Derik, Kızıltepe (Koçhisar), Savur, Gercüş, Midyat, Nusaybin kazalarıyla oniki müdürlük merkezini içine alır. Mardin kasabasında () dükkân () ev vardır (403) ve bir han vardır. Şimdi peyderpey oteller yapılıyor, caddeler açılıyor. 1927 senesi Teşrin-i Evvel'inin 31. Cuma günü yazılan umumi nüfusta 11963'ü erkek, 10286'sı kadın olarak toplam 22249 nüfus olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun bir kısmı gariban, yabancı, asker ve zabtiyedir. Merkeze bağlı bütün köylerin, nahiyelerin nüfusuyla beraber 23312'si kadın, 23852'si erkek olmak üzere 47164 nüfustan ibarettir. Mardin'e tabi köylerin sayısı 147, Cezire 211, Derik 138, Rasu'l-Ayn 98, Savur 113, Gercüş 98, Midyat 134, Nusaybin 114 köylerden ibarettir. Hepsi 964'e ulaşıyor.

Cezire'de ikiyüz kadar dükkân ve () hane ve () mamur cami ve () mescid ve yıkılmış olarak () cami ve () mescid vardır. () ismiyle yad edilen camiin dış kapısının üstünde

السلطان الملك العادل... ابو القاسم محمود بن سنجر شاه

ibaresi madeni çivilerle her iki kanada çakılmıştır. Tarih yoktur (404). Duvardan iki adım içerde olan büyük kapının sağındaki duvarda dahi taş üzerinde Küfî yazı ile kelime-i tevhid ve Sülüs

197 yazı ile بسم الله الرحمن الرحيم انما اولياؤكم الله ورسوله والذين آمنوا والذين
يقومون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راكعون

(403) Parantez içindeki boşluklar rakam yeri olup müellif tarafından yazılmamıştır. Son paragrafta da böyle boşluklar mevcuttur. llerde de böyle boşluklar olacaktır. (B.Z.).

(404) 141. sayfada yazıldığı üzere 576 senesinden 605 yılına kadar Cezire'de hakim olan ve mezkur senede vefat eden Sencerşah b. Seyfeddin Gazî-i Zengî'nin Mahmut ismindeki oğlu olacaktır.

بدرو و طلة الكثير... بن عامر بن بادشاه في سنة ثلاثة وثمانين وستمائة
âyet-i kerimesi ve altında kitabesi yazılıdır ki, mezkur tarihte teccid edildiği anlaşılıyor ve dokuz satırlı bir kitabe daha vardır ki, başında

ان الله يأمر بالعدل والاحسان

sonuna kadar âyet-i celilesidir. Aşağısı okunamamıştır. Mihrabın bir tarafında واحد لا اله الا هو الرحمن الرحيم altında

... ابن اسمعيل ابن ابراهيم عن الله والديه وبجميع آمة محمد عليه الصلاة

diğer tarafında kelime-i tevhid ve besmele-i şerife ve ihlas suresi ve altında da ما يطوع بعلمه لوجهه الله عز وجل غانق بن

رحمة ورحيم... سنة خمس وخمسين وخمسمائة

kitabesi yazılıdır. Camiin dış duvarında da besmele-i şerife ve

و بحارة بعد الملك... مولانا السلطان... العدل الله المجاهد...

kitabesi yazılıdır.

Cezire'de 2537'si kadın 2811'i erkek olarak nüfus vardır. Kazaya bağlı bütün nahiyenin ve köylerin nüfusu da 11058'i kadın, 9344'ü erkek olmak üzere 20402'dir. Şu takdire göre 13595'i kadın ve 12155'i erkek olarak 25750'dir.

Derik kasabasında 528 ev, 38 dükkan, 1 cami, 1 kenise (kili-se) vardır. Kasabanın 1370'i erkek, 1287'si kadın olarak 2657 nüfusu olup kazanın bütün nüfusu ise 6930'u erkek, 8181'i kadın olarak 15111'dir.

Rasu'l-Ayn, sınır düzenlemesi üzerine ilga edilmiş, bilahere görülen lüzum üzerine yeniden teşkil olunmuşsa da henüz genişlememiştir. Nüfusu 421'i erkek, 48'i kadın olmak üzere 469'dur (405).

Savur kasabasında 3 mahalle ve 500 ev ve 25 dükkan ve 2 cami vardır. 1248'i erkek, 1104'ü kadın olarak 2352 nüfusu vardır. Kazanın umum nüfusu 14581'i erkek, 14082'si kadın olmak üzere 28663'tür.

(405) Beş sene evvel bu kaza lağvedilip ona bedel Kızıltepe namıyla kaza teşkil edilmiştir. Rasu'l-Ayn müdürlüğe idare olunuyor.

Kızıltepe'deki Ulu Camii Mihrabı (Gabriel'den 1932)

Midyat kasabasında () hane, () dükkan, 1345/1927 senesinde yeni inşa edilmiş minareli bir cami (406) vardır. Kasabada 2154'ü erkek, 1764'ü kadın olarak 3918 ve bütün kazanın 31945 nüfusu vardır. Bunun 15675'i erkek, 16270'i kadındır.

- 198 Nusaybin'de 950 ev, 150 dükkan, biri harabe ve minareli diğeri minaresiz olarak iki cami, bir kışla ve bir Süryanilere ve biri Yahudilere mahsus iki kilise vardır. 1830'u erkek, 1021'i kadın olmak üzere nüfusu 2851'dir. Bütün kazanın nüfusu 12442'dir ki, bunun 6372'si erkek, 6050'si kadındır.

Gercüş kazası merkezinde bir cami vardır. Nahiye merkezliğinden yeni kaza olduğundan ibtidai bir haldedir. Şimdiki halde Gercüş'ün içinde () ev, () dükkan ve 939'u erkek ve 920'si

(406) "Tarih-i Mâli (Rûmî tarih) mühmel parladı, kaydetti. Fahri merdhezür tarhetti. Ahyâr-ı âli minare Allahu Ekber Allahu Ekber" beyti, inşa tarihine noktasız harflerle tarih düşürülmüştür.

Kızıltepe'deki Ulu Camii Giriş Kapısı (Gabriel'den 1932)

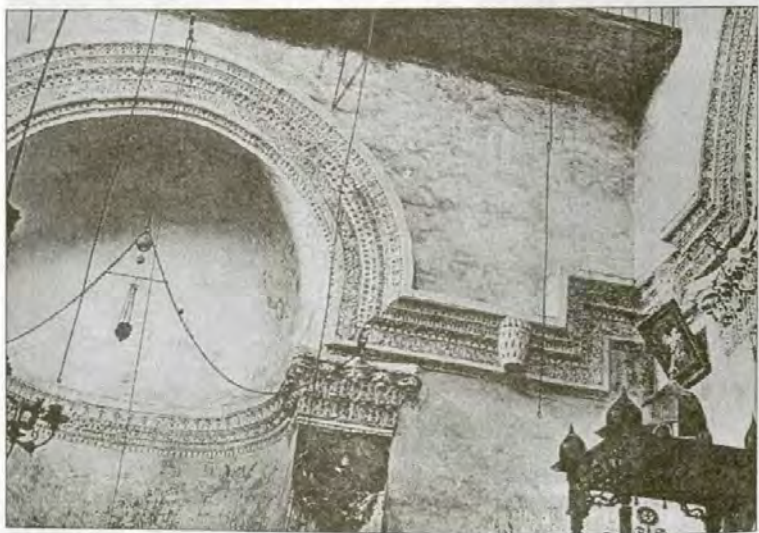
kadın olmak üzere 1859 nüfusu vardır. Kazanın bütün nüfusu 21795'tir. Bunun 10819'u erkek ve 10974'ü kadındır. Şu hesaba göre Mardin vilayetinin bütün nüfusu 92512'si kadın, 90805'i erkek olarak 183317'dir.

Kızıltepe'deki Ulu Camii Kapısı (Gabriel'den 1932)

Deyruzzaferen (Gabriel'den 1932)

Deyruzzaferen (Gabriel'den 1932)

k) ANTİKA (ESKİ) ESERLER

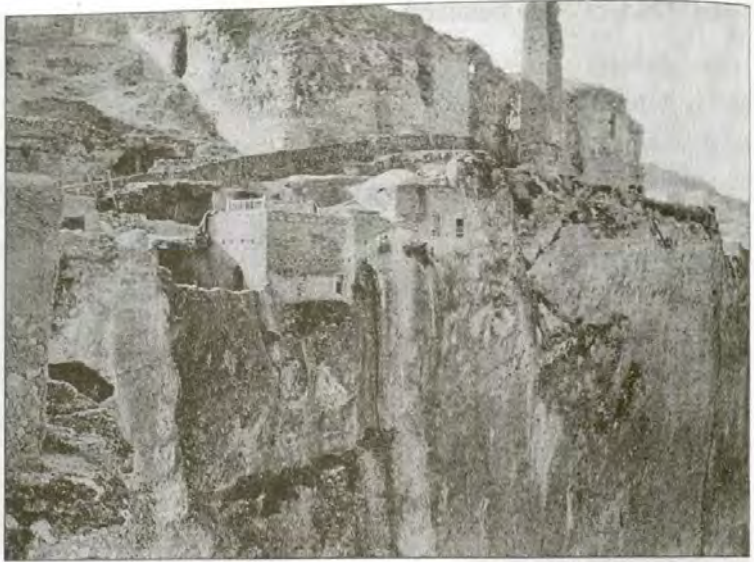
194. sayfada münasebetle zikri geçen Amrûd (407), Hafri, Bellûke, Kefertûtâ, Dârâ köylerinden başka Hefthavân (Hefthavâ-hir) Zirzevân, Tohum köylerinde de kale ve bina eserleri vardır. Hele adı geçen Bellûke'de kale gayet uzun ve yüksek ve acib tarzda sivridir. Bunların vaktiyle pek mamur ve hatta bir müddet hükümet merkezi olduğu rivayet ediliyor. Bakırkızı'nda pek geniş minare ve kale-i mer'e civarında taştan oyulmuş Deyr-i Seydî, Mâr Yakup adlı iki mabed ve sarnıçlar ve Nusaybin'de altışar zira aş'arı uzunluğunda dört adet dikili taş ve kasabanın önünden akan Çağçağ (Çaça) nehri üzerinde hayli bina eserleri ve Kasru'r-rihât (408) köyünde kezalik (bunun gibi) binalar enkazı vardır.

Hasankeyf Kalesi (Gabriel'den 1932)

(407) Hz. İbrahim'i ala nebîyyına ve aleyhis-selam ateşe atan Nemrud'u anûd'un kardeşi Amrûd'un orada icra-yı hükûmet ettiği cihetle namına nisbete Amûd denildiği halk arasında rivayet ediliyor. Bazı eserlerde de böyle yazıldığı okuyan güvenilir zatlardan işitilmiştir.

(408) Mardin'e yakın Yolbaşı Köyü (B.Z.).

Hasankeyf Kalesindeki Büyük Saray (Gabriel'den 1932)

Midyat kasabası, taştan oyulmuş hesabsız mağaralar ve Hasankeyf'teki evlerin çoğu dahi yine taştan oyma müteaddit odalar ve dairelerle doludur. Hasankeyf'in önünde akan Dicle nehri üzerinde yüksek ve yıkılmağa yüz tutmuş büyük bir köprü bulunuyor. 600 sene başlarında Hasankeyf'e uğrayan **Mu'cemu'l-Buldân** sahibi meşhur seyyah Yâkût Hamevî gezdiği yerlerde bundan yüksek köprü görmediğini söylüyor. Bu köprü'nün bulunduğu yerde nehrin açıklığı ve bütün gözlerinin, ayaklarının uzunluğu 190 metredir. Birbirine eşit olmayan dört gözden ibarettir. En büyük göz 60 m açıklığındadır. Diğerleri 15, 30, 50 m büyüklüğündedir (409). Kargir olarak yapılmıştır. Şekli sivri kemerlidir. Nehrin diğer tarafındaki kemer sağlamdır, tuğladan inşa edilmiş

(409) Tarafımızdan basılan "Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri" adlı kitabımızda Gabriel'den naklen kemer açıklıklarının doğudan batıya 22 m., 40., 22 m, ve 15 m. olduğu tespit edilmiştir (S. 90 **B.Z.**)

Hasankeyf Üst Kalesi Kapısı ve Yolu (Gabriel'den 1932)

tir. Orta ayakları 5, 15 m. genişliğindedir. Kenardaki ayağın birisi tam kasabanın ucundaki kaya üzerine oturtulmuştur. Diğeri ikiyüz metre devam ederek ufak bir tepeye dayandırılmıştır. Selin yardığı ayaklar sağlam ve nehrin seviyesinden on metre kadar yüksek olup diğerk aksamı bozulmuştur. Halihazırda su seviyesinden köprünün yüksekliği 30 metredir. En derin yeri dahi on metre kadar olur. Hayvanların geçişine müsait ve üstü kapalı tevnit tarzında yapılmıştır. Yıkılan yerlerin enkazı kısmen suyun içindedir, görünüyorlar. Üzerinde yazı yoktur. Yaparı, inşa tarihi belli değildir.

Hasankeyf Kale Kapısı (Gabriel'den 1932)

Kaledeki su terazisi, hayretle yazılması lazımdır. Bu terazi Artuklular zamanında yapılmıştır. Hasankeyf'in batısına düşen ve kaleye yarım saat uzak olan Reşşi Köyüyle kale arasında ve kuble tarafındaki bahçeden bir değirmen çevirir sudan fazla çıkan suyu 80 metreden fazla yüksek olan kaleye bu terazi vasıtasıyla çıkarılmıştır ki, o zaman insanın ne kadar sanatkâr ve medeniyete hizmet ettiği bundan biliniyor. Büyük meyil ile sair izleri halen duruyor. Su makinelerine, saatlere ve diğer garib sanatlara dair bir çok resimleri, şekilleri içine alan kitab Yavuz Sultan Selim'e vasıl olarak kıymetini takdir ettiği bazı Tabakat'ta görmüş ve okunmuştur.

Hasankeyf Kalesinden Düzlüğe İnen Yol (Gabriel'den 1932)

Hasankeyf'de akrep çoktur. Cüssece diğer yerlerin akrebinden farklı ve boğumları ziyade ve zehirinin şiddetli tesiri meşhurdur.

Cezire kasabası bitişiğinde bir kale, bir sur ve bir köy vardır ki, zikri yukarıda geçmiştir. Üç saat mesafesinde ve doğu tarafında bulunan Şâh köyünde Kasrı Rûm adıyla yad olunur. Üç ve dört buçuk saat uzaklığındaki Çaku denilen dağ üzerinde de bir ve iki saat uzaklığında olan Geli boğazında dahi iki ve üç saatlik bir yerde ve kuzeye düşen Fetek isimdeki köyde de bir ki, toplam sekiz kale ve büyük binalar mevcuttur. Hepsi de harab olmuştur. Cezire'nin önünde halen kullanılır ahşap bir köprüsü de vardır.

1) MADENLER

Nusaybin dahilindeki Hacı Behram nahiyesindeki Gemi Kömürü madeni vardır. Mesafenin uzaklığından dolayı kullanılmasına geçilmemiştir. Dîrun civarında ve Ger-i İzzeddin adındaki yerde

toprağı kan renginde kırmızı, parlak bir arazi vardır. Mardin'e yakın Ömer Ağa Pınarı yanında da kömür madeni olduğu işitilmiştir. Araştırılırsa çeşitli madenlerin varlığına tesadüf edileceği ümit ediliyor. Midyat kasabası dahilinde de gaz madeni vardır. Keşfi gerekir.

m) NEHİR

Nusaybin'in önünde akan ve ekinleri sulayarak aşağıda Habur nehrine dökülen Çaça nehri, Nusaybin'i dört saat mesafede olan Dâlin köyündeki Aksu, Karasu namlarıyla yad edilen iki menbâdan çıkan sudur.

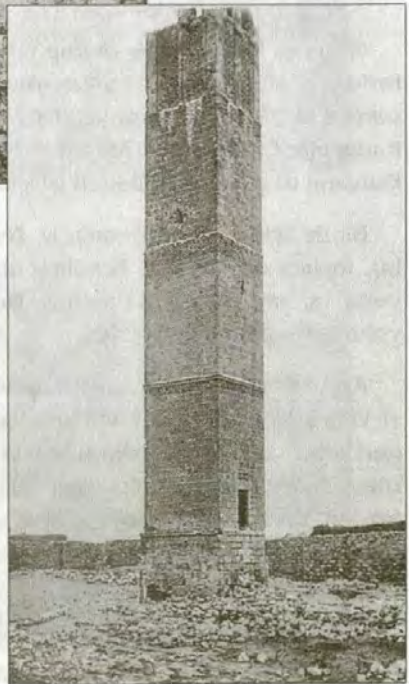
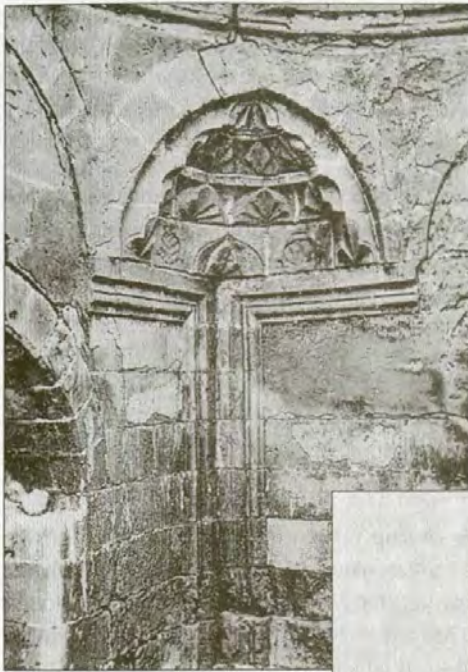
N) AŞİRETLER (*)

Mardin çölü, Arap ve araplaşmış aşiretlerin konup göçtüğü yer olup bunlardan biri Şemmer aşiretidir ki, onbin çadır halkını ve üç kabileyi içine alır. Bunlardan biri el-Cerbe, diğeri ez-Zeydân,

Kızıltepe'de Bir Türbe (Gabriel'den 1932)

(*) Bu başlık tarafımızdan konmuştur (B.Z.)

Kızıltepe (Gabriel'den 1932)

üçüncüsü el-Ömer'dir. Bunların neslinden el-Harise, es-Sâyah, es-Sâbit, el-Amûd, el-Fidâ'e, el-Abde, el-Kaltiyân adlarıyla olunur bazı soy, kuşakları da sayılır. Bu aşiret külliyyetli koyuna, deveye sahiptir. Yapağı, yağ, koyun, kuzu, peynir, deve sarfiyatlarıyla geçinirler.

Giyinecekleri için muhtaç oldukları aba, ayakkabı gibi şeyleri ve yiyeceklerine iktiza eden zahireyi, çöle yakın olan meskun ahaliden ve içlerine giden çerçilerden alırlar. Kendilerinde bulunan eşyayı almak üzere yanlarına tüccarlar gider, gelir.

Diğeri de Tay aşiretidir. Büyüklüğü yoktur. Üç-dört yüz çadırdan ibarettir. Lakin bilahere Bekâre, Ganâme, Cehis, Herb, es-Sâde, Şarâbî aşiretleri ve Cubûr aşiretlerinin bir kuşağı bunlarla birleştiklerinden mevcutları tahminen üçbin çadıra ulaşır. Bunlar Nusaybin civarında ve Çaçâ suyu üzerinde bulunurlar.

201 Göçerler, hareket ve oturup yerleşme itibarıyla Şemmer'den farkları yoktur. Yalnız bunlar oldukça ekin ekerler, hükumete vergi a'sâr vs. vergilerini verirler. Aşiretlerin biri de altı yüz çadır kadar olan Cubûr aşiretidir. Nusaybin toprağında ziraatları vardır. Bunların da gidişi Tay aşireti gibidir.

Bir de Bekârî aşireti vardır ki, Zerkân suyu üzerinde bulunurlar, topluca değillerdir. Mardin'le olan işleri çoktur. Deveye, koyuna vs. hayvanlara sahiptirler. Mustakil iskan ettikleri yerleri yoktur. Bazıları çift sürerler.

Aşiretlerin bir kısmı da Millî aşiretlerdir ki, iki kısımdırlar. Biri si Viranşehir tarafında çadırlarda yaşayan Temâvî kabilesidir. Diğeri Rasu'l-Ayn ile Mardin arasında bulunan kabiledir ki, ziraat mevsiminde çadırları ve diğer vakitlerde ikametlerine mahsus köyleri, evleri vardır. Koyun, deve ve diğer hayvanların satışıyla ticaret ederler. Arapça, Kürtçe diliyle konuşurlar. İçlerinde Türkçeyi bilenler bulunur.

Aşiretlerden biri de Keykî aşireti olup, Keykî Çerikân, Keyk Halcân namlarıyla iki kabiledirler. Rasu'l-Ayn ile Mardin arasında-

ki yerleri kendilerine mesken tutmuşlardır. İşleri, güçleri Milli aşireti gibidir.

Diğer aşiret de Dekkürî aşiretidir. Bunlar da Rasu'l-Ayn ile Mardin arasında yerleşmişler ve hal ve hareketleri, ziraatları, dilleri diğerleri gibi bulunmuştur.

Harzem

Harzam

n) AHALİ

el-Cezire denilen Diyar-ı Mudar ve Rebi'a ahalisinin asılları araştırılacak olursa geçmiş zamanlarda birbiriyle görüşüp karışan bir çok muhalif kavimler, milletlere ulaşır. Şöyleki; Tarihin mazbut olmadığı zamanlarda buralar Asur ve Fers kavimlerinin meskeni idi. Sonraları Yemen'den, Hama'dan taşınıp göç eden hayli Araplar da gelip yerleşti ve Miladi dört asır ki geçti. Romalılar, Asya kıtasını istila ettiler. İşte o vakitte de hudutta bulunan Ermenistan (410) çevresinden bir miktar Ermeni ile biraz Rum gelip yerleştiler. Hicret-i seniyenin 17. ve 18. senelerinde ki, Dini Mübin-i Muhammedi'nin zevalsız şaşası Asya kıtasına yayıldı. Akıl ve iz'an sahibi olan ahalinin bir çoğu İslâm şerefi ile şeref lendiler. O zaman orada yerleşmiş olan Arab aileleriyle karıştılar. Yalnız biraz Ermeni ve pek az Yahudi aynı asıllarında kaldı.

Abbasi Devleti'nin ikinci asrı geçer geçmez Asya milletleri hükümdar taifeleri için bölündü. Peygamber'in mübarek soyundan Hüseyniyye ile Benu Haşim'den Abbasiyye ve Mervâniyye ve Emeviyeden Hâliidiyye gibi eşraf-ı Arab'ın evlâdından, neselelerinden bazıları taaluksıyla ve Kürtlerden Eyyübiye hanedanı (411) kendine intisab edenlerle ve sonra Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu denilen genellikle Türkmen aşiretleri buralara gelmiş ve bir müddet sonraları ise Moğollar, Tatarlar, Acemler (İranlılar) dahî sokulup halk ile karışmışlardır.

920/1514 senesinden sonra Asya'nın bir çok ülkeleriyle beraber el-Cezire kıtası Osmanlı Devleti malı olmakla halk, adetleriyle, dilleriyle kaldı. Halen Kürt, Arap, Musta'rap (Araplaşmış) ve Türk demekle bilinirler. Bunlardan Arab-ı musta'rap taifesi Rebi'a'ya mensubdur ki, Rebi'a Münzir'in şubelerindedir.

(410) Ahlat, Erçiş gibi yerlerdir.

(411) Bunlar aslen Azerbaycan'ın Debîn nahiyesindeyler. Türk oldukları galibdir.

Kürtlerin soylarında bir çok ihtilaf ve rivayet varsa da doğru olanı Fars kavminden dallanmış ve dilleri dahi Fars dilinden kısmen bozulmuş ve Arapça diliyle de karışıktır. Kürtler yaradılış itibariyle cesaretli, yekit, silahşördürler. İntikam almaya hırslıdırlar. Meşhur Rüstem-i Zâl, Behram Çavuş, Cehimkin, Şirin'in aşığı Ferhad Eyyübî hükümdarlarından Selahaddin Eyyübî gibi nice nice kahramanlar bahadırılar yetişmiştir. Bu çevredekiler mezheben Ehl-i Sünnet ve Cemaat'tan olup yalnız pek azı Yezidi'dir. Bunlar da kısmen Sincar'da, kısmen Musul'un Şeyhân nahiyesiyle, Cezire Nusaybin, Midyat, Beşiri kazalarında ve Diyarbekir'in güney köylerinde Dersim taraflarındadırlar. Gerek Türklerle Kürtler ve gerek Araplar cömert, ikram edicidirler. Hanedanlık, misafirperverlik güzel adetine riayet ederler.

o) ZİRAAT VE FELAHAT

203 Ziraat ve çiftçilik el-Cezire'de her işten ziyade revaçtadır. Kabiliyetten istifade için sadece çiftçilik ile uğraşan ahalinin bir çoğu tabii serveti, mevcut olan yeni alet ve edevatın kullanılmasında ihmal gösterdikleri için halen eski usûla göre çift sürüyorlar, ekip biçiyorlar.

Ziraatın başlıcaları buğday, arpa, akdarı, pirinç, pamuk, tütün, mercimek, kösna, kunci (susam), nohut, üzüm, kavun, karpuz (hırbız), sebzedir.

ö) SEBZELER

Patlıcan, bamya, kabak, bakla, salatalık, acür, ispanak, marol, pancar, şalgam, havuç, turp, domates, fasulye, lubyâ, nane, kırmızı ve yeşil biber, soğan, sarımsak, keşniz, maydanos, bir çok yerde pırasa, lahanana, dereotu, çöret otu, hıyar, enkinar bazı yerlerde ekilir.

p) AĞAÇLAR

Meyveli meyvesiz ağaçların bir çoğu buralarda yetişir. Meyveli ağaçlardan şeftali, zerdali (kaysı), accâs (erik), kara erik, kiras, badem, vişne, elma, armut, eyva, nar, sekerri, ceviz, fındık, bitim, incir, dut, ekşi dut, âluce (bir erik cinsi) başlıcalarıdır. Mardin'e bağlı yerlerin bazısında bulunmayan bir meyva bir kaç cins meyve diğerlerinden oralara gönderilir. Yalnız portakal, limon, çilek, hurma, muşmula, fıstık buralarda bulunmaz ise de civar vi-

layetlerden kesretle getirilir, satın alınır. Malatya'dan elma, armut, Dadaş köyünden ayva, Harput'tan vişne, Zivzik'ten nar bu tarafa gelir. Zeytin de Derik'te Gars köylerinde yetişir. Sımak yemelerde kullanılır. Yaprağı da işe yarar, boyada kullanılan mazi, kitre, antuk, hudayı biter, tüccarlara satılır. Kudret helvası, denilen gezekkoy ormanların yaprağı üzerine gökden yağar. Kürtler toparlar, şehirlere getirip satarlar. Bunun güzel pekmezi olur.

r) AT

204 At, kısrağın cinsinin alası, ednası Mardin'de çölde yetişir. Araplar arasında atın ananesiyle soyları kayıtlıdır. Erkek tayları satarlar. Kısrağın pek pahalıdır. Üç-beş bin gâzi kıymetinde olanları vardır. Bir kısrağın deve, koyun sürüleri vs. mülkleri karşılığında değiş tokuş ederler. Yanlarında cins kısrağın olan gayet zengin sayılırlar. Böyle kısrağın elden çıkarmaları kabil değildir. Meğer ki can ve kan yolunda büyük bir mecburiyete ve sıkıntıya düşerler. Kısrağın dikkatli bir halde beslerler. Bunların aradığı cinsiyet ve yürütmekte ve koşmakta sürattir. Dış görünüş olarak güzelliğine bakmazlar. Böyle ağır yüksek kıymetler Araplara mahsus olup yoksa vilayetin sair yerlerinde bu kısrağın alım satımca o kıymetlerin beşte biriyle satılır. Çiftliklerde, köylerde dahi döl almak için kısrağın beslerler. Kötüsü taşımacılık işlerinde kullanılır.

s) DEVE-KATIR EŞEK

Katırın çoğu iyici Cezire kasabasında bulunur. Deve çöle mahsustur, yüke yarar. Araplar tائفesi sütünden, yününden, yavrusundan istifade eder. Merkeb (eşek) de, beslemesi kolay, değeri az olduğu cihetle ekseriya köylerde Kürtler beslerler.

ş) KOYUN VE KEÇİ

Koyun, keçi çölde ve dağılık yerlerde pek çok beslenir. Başka yerlerde beslenen koyunlar dahi kış zamanlarında sıcak ve otlanması için çöle gönderilir. Memleketin, çevrenin ihtiyacını karşılamakla beraber Haleb'e, Şam'a, Mısır'a her sene ihracatı da vardır. Cezire, Midyat kazalarında bulunan tiftik keçilerinin tiftiği Avrupa'ya kadar çıkar. Yün ve yağ hasılatı da yukarılara gönderilir.

t) ÖKÜZ VE CAMUS

Bu hayvanlar dahi bu iklimde vardır. Musul'dan tüccarı gelir, alır, Kayseri tarafına götürür. Çiftliklerde inek ve dişi camus beslenir, yavruları alınarak çift işinde kullanılır.

205

u) CEYLAN, GEYİK, DAĞ KATIRI

Bu cins hayvanlar da çölde bulunarak avlarından yararlanılır. Ceylanlar ovalarda sürü sürü gezerler. Kolaylıkla vururlar, tuturlar, sağ olarak şehre getirilip satılırlar. O göz çeken, sevimli, süslü gözlerine hayran olanlar alırlar, beslerler. Gayet nazik ve fakat pek korkak ve ahmaktır.

Domuz, kurt, kaplan, ayı, sırtlan (keftar) gibi yırtıcı hayvanlar dahi Mardin arazisinde ve dağlık yerlerde bulunur. Şehirlerde köpek bulunduğu gibi köylerde de sürülerde yegane muhafız olarak beslenir. Yaratılışça latif, münis yaratılan kedi de her evde vardır. Eti, peyniri sepet altından, küpten, dolaptan maharetle çıkaranları ve ev halkını aciz bırakanları dahi vardır. Kedi biçiminde gelincik denilen süslü hayvanlar ovalarda, kırlarda gizlidir. Nadiren görünür. Vaşk, tilki, çakal, su iti, seksâr, tavşan, porsuk, kirpi gibi hayvanlar dahi eksik değildir. Bunlardan derileri kürke yaranları avlanır, diğerleri de lüzumunda tutulur.

ü) BALIK, SU KOYUNU, KAPLUMBAĞA

Mezkur hayvanlar Dicle'nin ırmağındadırlar. Dicle'ye yakın olan köylüler bazen balık getirdikleri gibi Gursular, Gurs suyunda bulunan ufak balıkları getirip satarlar. Su koyunu Dicle'de avcılık edenlerin arasına bahtına düşer. Kaplumbağa'yı da Hristiyanların bir kısmı yiyer. Bazı hastalığa ilaçtır. Civar yerlerde sü-lün gülleri vardır. Berberler ihtiyaten alırlar, lüzumunda satarlar.

v) YILAN, AKREB, KIRKAYAK, KENE

Bu zehirli, insanı helaka götüren, zararlı hayvanlar da Mardin'de vardır. Yılanın, gözetleme altına alındığı için şehir içine sokulduğu görülmemiş, işitilmemiştir. Dışarıda zarar verir. Akrebin çokluğu meşhur ise de, ekseri harabe, rutubetli yerlerde eski binalar içindedir. Kırkayak ki, çıyan, tırtıl derler, nadiren evlerde bulunur. Pis bir hayvandır. kulağa gireni vakidir. Bunun tüylüsü, dehşetlisi Musul'dadır. Kızık yahut boğuk denilen bir çeşit ke-

ne ki Türkçe'de kâfi fârisi ile bilinmektedir, pis ve zehirlidir. Koyun yatağında bulunur. Isırdığı adamı derhal şişirir, ishale mübtela etmekle takattan düşürür. Dişlediği kimse vakit geçirmeksizin ya soğuk suya girmelidir yahut doğunmelidir. Bu tedbire tevessül etmeyenler hayata veda ederler. Bu hayvan fındık kadar hamur içine konulup hapsedildiği halde bir sene sonra sağ olarak çıkarıldığı tecrübe eden güvenilir kimseden işitilmiştir. Şükür olsun ki büyüğüne sakrağa denilen bu hayvan şehirlerde bulunmaz. Çünkü yilandan, akrepten sakınmak mümkündür. Tosbağa, yengeç, kurbağa, kertenkele, köstebek denilen körsıçan dahi Mardin çevresinde bulunur. Hele kara habis'in (fare) bulunmadığı yer yoktur. Çok memnun olmalı ki, Musul'da, Suriye'de, İstanbul'da bulunup cerdi adı verilen büyük farelerden uzaktır.

y) KUŞLAR

Keklik, ördek, kaz, hindi, leylek, köstebek denilen kör sıçan, kerges (neser) ki akbaba da derler, kartal, çalağan, papağan, doğan, şahin, karakuş, karga, bıldırcın, güvercin (hammâme) kameri, sakakuşu, turna, balıkçın, yarasa (gece kuşu), ishak kuşu, dut kuşu, hüdhüd, ebabil, kılkuş, baykuş, yuhî, derli, serçe, bülbül, yaban serçesi, yaban bülbülü, vahşi bat (Yaban ördeği), saksagan (akkuş), dan kuşu, incir kuşu, dut kuşu, kum kuşu, toy kuşu, kırlangıç, bağırtlak ki bazı yerlerde Arapça olarakta ile yâd edilir, cerre, körtavuk, buran, pirinç kuşu, yeşil karga, hasan hüseyin tavuğu, el kuşu, tavuk, horoz, gereze mozmerdek, karabalak, mec gibi kuşlar vs. bulunur. Yalnız derrâc yoktur. Şehir içinde merak sahipleri güvercinin çeşitlerini beslerler. Sayılan isimleri yüzü geçer. Çifti yüz kuruşa kadar alınır, satılır. Bunun bir kısmı taktacıdırlar. Uçurdukları zaman havada hayretle izlenen hareketlerde bulunurlar.

z) ARI

Bazı köylerde ve kasabalarda arı kovanlarının çoğaltılmasına gayret edilir. Bu kovanlardan alınan balın bir miktarı harice çıkar. Siirt tarafından gelen Pervari balı daha nefis ve makbuldür.

Kırmızı arı ki eşek arısı dahi derler. Mardin'de çoktur. İnsanı fena halde sokar, öldürdüğü dahi çoktur. Kasab dükkanlarında ete, cigere, bakkal yanında yaş üzümüne musallattır.

ABDULGANİ EFENDİ'NİN KAYNAKLARI

1. **Afrika Delili**
2. el-Aziz, **1325 Salnamesi**
3. Abdüsselâm Efendi, **Ümmü'l-İber** (Arapça yazma)
4. Diyarbekir'li Sait Paşa, **Miratu'l-İber**
5. Ebi'l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbâr'i'l-Beşer**
6. Ebi Bekir Muhammed b. Sait el-Hacendi, **Ravdatu'l-Menazir**
7. Feridun Beg, **Münşeat**
8. Halep Salnâmesi (1316/1898 yılı)
9. el-Hatib el-Ömeri Muhammed Emir b. Hayrullah el-Musulî, **Minhelul-Evliya ve Meşrebul-Asfiya**
10. Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarbakri, **Tarihi Humus fi Ahvâli Enfes Ne-flis**
11. İbn Batuta, **Tuhfetul-Enzâr fi Garâibil-Emsâr ve Acâbil-Esfar**
12. İbnul-Erzak, **Tarih-i Âmid ve Meyyafârikin**
13. İbn Hacer, **Ed-Dureru'l-Kâmine**
14. İbn Cübeyr, **Rihleti İbn Cübeyr**
15. İbnul-Esir, **el-Kâmil fit-Tarih**
16. İbnu'l-Kutbî, **Fevâtu'l-Vefiyât**
17. İbnul-Semadani, **Meüt-Tarih**
18. İbnuş-Şihne, **ed-Dünerul-Muntehab fi Tarih-i Memleketi Halep**
19. İbn Haldun, **el-İber ve Divanul-Münteha ve Haber**
20. İbnul-Verdi, **Haridetul-Acâib ve Feridul-Garâib**
21. İbn Kesir, **el-Bidâye ven-Nihaye**
22. İdris-i Bittisi, **Heşt be Hişt**
23. **İcazetnâmeler**
24. Katip Ferdi, **Mardin Muluk-u Artukiye Tarihi**, İstanbul 1331
25. Kırmâni, **Ahbârul-Düvel ve Asârul-Evvel**
26. **Kitabeler**
27. Kûçük Nişancı Mehmet Paşa, **Nişancı Tarihi**
28. Makrizî, **es-Sülûk fi Marifetil-Mülûk**
29. Mehmet Nişancızade, **Mirâtül-Kainât**
30. **Mektep Gazetesi**
31. el-Mesudî, **Murûcu'z-Zehab**
32. Molla Musluhiddin Lorî, **Miratul-Edvâr**
33. **Müeyyidül-Fudala**

34. Müneccimbaşı, **Sahâful-Ahbâr (Câmiud-Düvel)**
35. Mehmed bi Mehmed, **Nühbetüt-Tarih**
36. Salnâmeler
37. Seyfeddin Halli, **Divanul-Halli**
38. Sikkeler
39. Şemseddin Sami, **Kâmus-u A'lâm**
40. **Tarih-i Edvar**
41. el-Vâkidi, **Fütuhuş-Şam**
42. Yakut el-Hamevi, **Mu'cemül-Buldan**
43. Zambaur, **Sikkelere Ait Yeni Mütalaat**
44. Zeyneddin Abdulkadir b. Muhammed el-Nefi el-Râzi, **Ravdatus-Safaha**

BİBLİYOGRAFYA

- Aka, Prof. Dr. İsmail, **Timur Devleti**, Ankara, 1991
- Alptekin, Coşkun, **İslam Ans. Diyanet Yayını, "Artuklular"** Mad.
- Dolapönü, Hanna, **Tarihte Mardin**, İstanbul, 1972
- Gabriel, A., **Voyages Archeologique dans la Turquie Orientale**, Paris 1940
- Göyünç, Nejat, **XVI Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara 1991
- Günel, Aziz, **Türk Süryaniler Tarihi**, Diyarbakır 1970
- İbnü'l-Adım, **Biyografileriyle Selçuklular Tarihi**, (Nşr. Ali SEVİM) Ankara 1982
- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, 12 cüz İstanbul 1970-71
- İbnü'l-Esir, **el-Kamil fi't-Tarih**, (Trc. Heyet, İslâm Tarihi) 13 Cilt İstanbul 1990
- İbnü'l-Ezrak, **Tarih-i Meyyafarikin ve Amid** (Nşr. Prof. Dr. Carele Hillenbrad, A Muslim Principality in Crusader Times Early Art id State) İstanbul 1990
- İbnü'l-Münşi, **Hısnı Keyfa Vekaynamesi** (Arapça Yazma), Viyana Milli Kütüphanesi, Mxs 355
- İmaduddin, Prof. Dr. Halil, **El-İmaratu'l-Artukiyye fi's: Şam vel-cezire**, Beyrut 1980
- Katip Ferdi, **Mardin Muluk-u Artukiyye Tarihi**, (Nşr. Ali Emiri) İstanbul 1351
- Komisyon, **Diyarbakır İl Yıllığı**, Ankara 1973
- Köprülü, Fuat, **İslâm Ans. M.E.B. Yayını "Artuklular"** Mad.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3 Cilt** İstanbul 1993
- Sümer, Faruk, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1976
- Turan, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul 1980
- Unat, Faik Reşit, **Hicri Tarihleri Miladi Tarihlere Çevirme Klavuzu** Ankara 1984
- Uğur, Mücteba, **İslam Ans. Diyanet Yay. "Abdüsselam"** Mad. C. I
- Uzunçarşılı, Prof. Dr. İ. Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1984
- Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşikatına Medhal**, Ankara 1970
- el-Vâkidi, **Fütuhu's-Şam**, 2 Cilt Kahire 1373
- Yeğin, Abdullah, **Yeni Lügat**, İstanbul 1975
- Zengin, Burhan, **Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri**, Ank. 1994.